

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**VESAYETÇİ DEMOKRASİ KURAMI BAĞLAMINDA TÜRK BASININDAKİ
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI: MAYIS 1945-TEMMUZ 1946**

DOKTORA TEZİ

Kubilay DÜZENLİ

TEMMUZ- 2025

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**VESAYETÇİ DEMOKRASİ KURAMI BAĞLAMINDA TÜRK BASININDAKİ
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI: MAYIS 1945-TEMMUZ 1946**

DOKTORA TEZİ

Kubilay DÜZENLİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN

TEMMUZ-2025

TRABZON

ONAY

Kubilay DÜZENLİ tarafından hazırlanan “Vesayetçi Demokrasi Kuramı Bağlamında Türk Basınındaki “Demokrasi” Tartışmaları: Mayıs 1945-Temmuz 1946” adlı bu Çalışma 04/08/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Nihat YILMAZ	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Hüseyin BAL	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Pınar AYDOĞAN	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tezde yer alan bütün bilgilerin etik davranışa uygun ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmış bu çalışmada, şahsıma ait olmayan her türlü söylemin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Kubilay DÜZENLİ
14.07.2025

ÖNSÖZ

İnsanlığın tarih boyunca ortaya koyduğu yönetim pratikleri içinde en gelişmiş olduğu düşünülen demokrasi siyaset bilimi çalışmaları açısından kritik öneme sahip bir kavramdır. Demokrasinin; tanımı, anlamı ve farklı demokrasi kavramsallaştırmaları ile bu kavramsallaştırmalar arasındaki ilişki, birçok kuramcı tarafından incelenmiş, bu çerçevede nitelikli bir demokrasi yazınının oluşması mümkün hâle gelmiştir. Demokrasinin normatif boyutuyla düşünce dünyamızda yer edinmesi ise her zaman için sorunlu bir konu olma niteliği göstermiştir. Geç dönem Osmanlı’da devletin, yıkımdan nasıl kurtarılabilceği sorusuna yanıt bulmak bağlamında formüle edilen fikirler üzerine temellenen Osmanlı modernleşmesi için demokrasi çoğu zaman ikincil derecede önem arz eden bir kavram niteliğindedir. Sahip olunan güçlü devlet geleneği ve Osmanlı modernleşmesinin ilk adımlarından başlanarak devlet merkezli bir proje olması da demokrasi tartışmalarının gelişimi açısından bir handikap olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ve Cumhuriyet’in ilanı ile bir rejim değişikliği gerçekleşmiş olsa da siyasi kültür anlamında esaslı bir değişimin varlığı söz konusu olamamış, bu doğrultuda yapısal anlamda süreklilik arz eden bir Osmanlı-Türk modernleşmesinden bahsedebilmek mümkün hâle gelmiştir. Cumhuriyet döneminde çeyrek yüzyıla yaklaşan bir zaman diliminde ülkeyi yöneten tek parti yönetimi, II. Dünya Savaşı sonrasında ise siyasi sistemde değişiklik yapma fikrini gündemine almış, bu çerçevede iktidar partisinin karşısında konumlu bir “ikinci partinin” kurulması çalışmalarına hız verilmiştir. Bu çalışmada söz konusu siyasi parti olan Demokrat Parti (DP)’nin kuruluş sürecinde gazetelere yansıyan demokrasiyle ilgili tartışmaların incelenmesi amaçlanmıştır, bu inceleme neticesinde, devlet eliti nazarında, DP’nin rolünün -en azından kuruluş dönemi için- muhalefet değil, murakabe olduğu sonucuna varılmıştır. Tüm bilimsel çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın fikir düzeyinde ortaya çıkması ve yazıya aktarımında birçok kişinin önemli katkıları olmuştur. Şüphesiz bu kişilerin başında tez danışmanım da olan Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN gelmektedir. Tez konumun belirlenmesi ve tez yazım sürecinde her türlü desteğini hissettiğim Doç. Dr. Pınar AYDOĞAN ve tez izleme komitesinde yer alan Doç. Dr. ÖZGÜR TÜFEKÇİ’ye de teşekkürü bir borç bilirim. Tez yazım sürecinde gerçekleştirdiğim görüşmeler ile çalışmaya ilişkin ufuk açıcı bilgiler edinmemi sağlayan Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU ve Prof. Dr. Hüseyin BAL ile Vatan gazetesinin ilgili dönemdeki nüshalarına erişmem için TBMM Kütüphanesinden faydalanmama olanak tanıyan Adnan BOZYEL ve Ahmet BALIBEY’e de minnettarım. Son olarak her zaman için desteklerini yanımda hissettiğim aileme de teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE DEMOKRASİ.....	6-46
1.1. Demokrasinin Tanımı ve Anlamı	6
1.1.1. Demokrasile İlişkili Kavramlar: “Halk”, “Temsiliyet”, “Katılım”	12
1.2. Demokrasinin Tarihi	17
1.2.1. Antik Dönem Demokrasi Anlayışı.....	17
1.2.2. Orta Çağ Demokrasi Anlayışı	19
1.2.3. Modern Dönem Demokrasi Anlayışı	20
1.2.4. Demokratikleşme Dalgaları Tezi	21
1.3. Vesayet Kavramı ve Vesayetin Farklı Boyutları.....	23
1.3.1. Vesayetin Kavramsal Boyutu	23
1.3.2. Vesayetin Hukuki Boyutu.....	25
1.3.3. Vesayetin Bürokratik Boyutu	25
1.3.4. Vesayetin Askeri Boyutu: Pretoryanizm.....	26
1.4. Vesayet-Siyaset İlişkisi: Vesayetçi Demokrasi Kuramı	29
1.4.1. Vesayetçi Demokrasi Kavramı	29
1.4.2. Vesayetçi Demokrasinin Tarihçesi	32
1.4.2.1. Öncü Kuramcılar: Tocqueville, Lippmann, Schmitt	32
1.4.2.2. Elit Teorisi	34
1.4.2.2.1. Klasik Elit Teorisyenleri: Mosca, Pareto, Michels.....	36
1.4.2.2.2. Çağdaş Elit Teorisyenleri: Schumpeter, Mill	37
1.4.3. Vesayetçi Demokrasinin Uygulaması	39
1.4.3.1. Bitmeyen Senfoni: Rejimleri Sınıflandırmak	39
1.4.3.2. Bir Hibrit Rejim Örneği Olarak Vesayetçi Demokrasiler.....	42
1.4.4. Vesayetçi Demokrasinin İlkeleri.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİNİN SİYASİ PARAMETRELERİ..... 47-80

2.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Evreleri.....	50
2.1.1. Moderniteyle İlk Temas: On Yedinci Yüzyıl	51
2.1.2. Batıya Kulak Kabartmak Çağı ya da Matbaa Devrimi	52
2.1.3. İsyân Ateşinden Doğan “Gavur” Padişah ya da Despotik Aydınlanmanın Hamisi: II. Mahmut	55
2.1.4. Düzen içinde Düzeltme Arayışından Laik Düzenin Kurucu Adımlarına: Tanzimat Çağı	58
2.1.5. İstikâmetini Arayan Bir Muhalefet Hareketi: Yeni Osmanlılar	58
2.1.6. “Müstebit” Babanın “Asi” Evlatları: Jön Türkler	63
2.2. Tek Parti İdaresinin Hazırlık Evresi	66
2.2.1. Tek Parti Rejiminin İhdası: 1923-1931	68
2.2.2. Tek Parti Rejiminin Tahkimi: 1931-1945	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VESAYETÇİ DEMOKRASİ KURAMI BAĞLAMINDA DEMOKRASİYE GEÇİŞ

TARTIŞMALARI: 1945-1946..... 81-171

3.1. Siyasi Atmosfer.....	81
3.1.1. Zor Yıllar: Savaşa Katılmamak ya da Ekonomik Yıkım	81
3.1.2. Muhalefetin Ayak Sesleri: Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Bütçe Görüşmeleri.....	91
3.1.2.1. Bir Uzun Hikâye: Toprak Reformu Tartışmaları.....	92
3.1.2.2. “Güvensizlik” ya da Muhalefetin Görünürlüğü: 1945 Bütçesi Görüşmeleri	97
3.1.3. Partileşmek Yolunda İlk Adım: Dörtlülük Takrir	100
3.1.4. Bir Devrin Sonu: Demokrat Parti	103
3.2. Temalar	109
3.2.1. Yeni Kurulan Parti(ler)in Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme: Muhalefet mi? Murakabe mi?	110
3.2.2. “Şef”, “Baba”, “Öğretmen”, “Başbuğ”: İnönü.....	130
3.2.3. “Devrimimizin Kamusuna Bakmak” ya da “Kendi Demokrasimiz” Tartışmaları	137
3.2.4. Sistemik Aksaklıklar	146
3.2.4.1. Tan Matbaası Baskını	147
3.2.4.2. Rızanın İmalatı: Halkevleri ve Köy Enstitüleri	153
3.2.4.3. Baskın Seçim(ler): 1946 Belediye ve Milletvekili Seçimi	156
3.2.4.4. Olağan Döneme Geçiş Kanunları	167

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	172
KAYNAKÇA	181
ÖZGEÇMİŞ.....	219

ÖZET

Demokrasinin genel olarak milattan önce beşinci yüzyılda Antik Yunan'ın kent devletlerinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Tarih boyunca durağan bir kavram olmayan demokrasi, hâkim siyasi gerçeklikle ilişkili biçimde anlam ve içerik değişiklikleri yaşamıştır. Bu bağlamda evrensel bir demokrasi tanımı geliştirmek zor hâle gelmiştir. Ancak, demokrasinin ortaya çıkışından başlayarak süregelen uzun bir tarihi mücadelenin sonucunda, liberal demokrasi anlayışı diğer demokrasi yorumları karşısında mutlak bir üstünlük elde etmiş, bu çerçevede liberal demokrasi, hâkim demokrasi formu olarak görülmeye başlanmıştır.

Yirminci yüzyılda ise farklı demokrasi anlayışlarının teori ve pratikteki öneminin arttığı saptanmıştır. Bu anlayışlardan biri de Edward Shils tarafından kuramlaştırılan vesayetçi demokrasidir. Vesayetçi demokrasi kuramı en genel ifadesiyle, halkın; yöneticileri belirlemek için gerekli niteliklere sahip olmadığı tezine dayanmaktadır. Bu tezden yola çıkılarak varılan sonuç ise yönetici sınıfın her zaman seçkin kimselerden oluşması gerektiği biçimindedir.

Bu çalışmanın amacı, Demokrat Parti (DP)'nin kuruluş sürecinde meydana gelen tartışmalarda, demokrasiden ne anlaşıldığını ortaya koymaktır. Bir diğer ifadeyle, sistem değişikliğine karşılık gelen 1945-6'da demokrasinin nasıl ele alındığı açığa çıkarılmak istenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda bir nitel analiz yöntemi olarak doküman analizinden yararlanılmış, Mayıs 1945-Temmuz 1946 döneminde faaliyet gösteren gazeteler incelenmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen bulgular ise yorumsamacı yaklaşım yoluyla analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, demokrasiye geçiş sürecinde gazetelere yansıyan tartışmalar bağlamında, Türkiye'de demokrasiye geçişin, demokrasinin vesayetçi anlayışıyla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Vesayet, Vesayetçi Demokrasi, Gazete, Köşe Yazısı

ABSTRACT

Democracy is generally thought to have emerged in the city-states of Ancient Greece in the fifth century BC. Throughout history, democracy has not been a static concept and has undergone changes in meaning and content in relation to the prevailing political reality. In this context, it has become difficult to develop a universal definition of democracy. However, as a result of a long historical struggle that has persisted since the emergence of democracy, the liberal understanding of democracy has gained a decisive superiority over other interpretations, and within this framework, liberal democracy has come to be regarded as the dominant form of democracy.

In the twentieth century, it has been observed that different conceptions of democracy gained increased significance both in theory and in practice. One of these conceptions is tutelary democracy, which was theorized by Edward Shils. The theory of tutelary democracy, in its most general form, is based on the premise that the populace lacks the necessary qualifications to select their rulers. The conclusion drawn from this premise is that the ruling class must always consist of elite individuals

The aim of this study is to reveal the understanding of democracy reflected in the debates that emerged during the founding process of the Democrat Party (DP). In other words, the study seeks to uncover how democracy was conceptualized in 1945–46, a period corresponding to a systemic transformation. In line with the aim of the study, document analysis was employed as a qualitative research method, and newspapers published between May 1945 and July 1946 were examined. The findings obtained from the analysis were interpreted through a hermeneutic approach. As a result of this analysis, it has been concluded that the transition to democracy in Turkey, as reflected in the debates covered by newspapers during the democratization process, was closely linked to a tutelary understanding of democracy

Keywords: Democracy, Tutelary, Tutelary Democracy, Newspaper, Column.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKT	: Aktaran
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
M.Ö.	: Milattan Önce
MKP	: Millî Kalkınma Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKB	: Türk Kadınlar Birliği
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TOK	: Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTTH	: Türk Tarih Tetkik Heyeti
VD	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

(...) Bildiğimize göre Celal Bayar, Recep Peker falan da şiddetli muhalifler arasındadır. Bunlar yakında Parti'den ihraç edileceklermiş, Onların da yeni bir parti kuracakları söyleniyor. Biz aslında çok partili olmalıyız. Mademki her medeni ülkenin demokrasisinde çok parti var, elbet bizim de öyle olmalı. Fakat önce aynı partiden olup da sonra ayrı parti kurmak bana çok çocukça geliyor. Lisedeki arkadaşlarımdan da biliyorum ki CHP'liler hep yakın dostlardır. Sonra birbirlerinin yüzüne nasıl bakarlar? Mesela ben Erdal'la iyi arkadaşım. İleride başka bir partiyi tutmaya başlarsam ona karşı biraz ayıp olur (Ağaoğlu, 2015: 301).

Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinin ilk kitabı olan *Ölmeye Yatmak*'da Aysel'in kendi kendine gerçekleştirdiği bu konuşma, bir roman karakterinin 1945 Türkiye'sindeki siyasal yaşamla ilgili değerlendirmeleri olmanın ötesinde, yaklaşan bir gerçekliğin ifadesi niteliğindedir. Öyle ki Aysel'in çocukça bir safdillik ile dile getirdiği ve arkadaş da olduğu, İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'ye karşı ayıp olacağı zannıyla mesafeli yaklaştığı yeni partinin kuruluşu meselesi, II. Dünya Savaşı'nın Müttefiklerin zaferiyle sonuçlanacağını kesinleşmesiyle, tartışılmaya başlanmıştır.

Söz konusu tartışmanın II. Dünya Savaşı gerçekliğinden bağımsız biçimde yürütülebileceğini düşünmek, pek de mümkün değildir. Zira 1939-1945 dönemini, Türkiye'yi savaşın dışında tutmak ereğini yerine getirerek tamamlayan Cumhuriyet'in yönetici kadroları, savaşın sona erişile yeni bir yol ayrımıyla karşılaşmışlardır. Üstelik bu yol ayrımında, II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir tarafsızlık politikasının takip edilebilmesi de olası değildir. Yani, Türkiye Cumhuriyet'in ilanından itibaren süren tek partili yönetimi devam ettirecek ya da siyasi sistemde birden fazla partililiğin esas alındığı gerçek bir demokrasiye dönüşecektir. Bu bağlamda, yeni veya dönem gazetelerinin sıklıkla yaptığı adlandırma ile "ikinci" partinin kuruluşunun da II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası konjonktürden ayrı olarak incelenemeyeceği açıktır. 1939-1945 dönemini, sıcak savaşın dışında kalmak politikasını tamamlayan Türkiye, yeni dönemde "hür dünyanın saflarına" katılmak tercihinde bulunmuş, bu tercihle ilişkili olarak da siyasi sisteminde esaslı bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönüşüm daha önce de ifade edildiği üzere, Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayarak yaklaşık çeyrek asırdır ülkeyi yöneten iktidar partisinin karşısında bir ikinci partinin konumlanmasını gerekli kılmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan San Fransisco Konferansı öncesinde, Türk basının yer alan haber ve köşe yazıları da açık biçimde ortaya koymaktadır ki, Türkiye yeni dönemde bir "demokrasi" olacaktı. Ancak, söz konusu demokrasinin pratiği bağlamında yapısal özellikleri taşıyıp taşımayacağı önemli bir soru niteliğindedir.

Bu çalışmanın temel varsayımı Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçişin kurucu adımlarının atıldığı 1945-1946 döneminde ortaya konan pratiğin bir vesayetçi demokrasi örneğine karşılık geldiği şeklindedir. Bu sava, çalışmada yararlanılan yöntem doğrultusunda, dönem gazetelerinin sayfalarında yer alan köşe yazısı ve haberlerin incelenmesi sonucunda ulaşılmıştır.

Türkiye’de “demokrasiye” ya da çok partili siyasi yaşama geçişi incelemek iddiasında olan birçok çalışma, 1945/6-1950 dönemini bir bütün olarak ele almış, çoğu zaman Demokrat Parti (DP)’nin kuruluşundan başlayarak iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihine kadar geçen süre tek bir başlık altında değerlendirmiştir. Bu çalışmalar, DP’nin kuruluşuna ilişkin ilk işaretin verildiği Mayıs 1945’ten 1946 Temmuz’unda düzenlenen seçimlere kadar süregelen yaklaşık on dört aylık zaman dilimini çoğunlukla çok ayrıntılı olmayan bir incelemeye tabi tutmuşlardır. Ancak, çalışmamızda ortaya konan bulgular da göstermiştir ki, 1945-1946 dönemine yürütülen tartışmalar, Türk siyasetinin uzun yıllar süresince karşılaştığı ve çözüm bulmaya çalışacağı temel sorunların bir eskizi niteliğindedir.

Bu bağlamda, emsallerinden farklı olarak Mayıs 1945-Temmuz 1946 döneminde “demokrasiye” ilgili tartışmaları, gazete haber ve köşe yazılarından yola çıkarak analiz etmeyi amaçlayan bu tezin bir mikro tarih çalışması olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada bir nitel analiz yöntemi olarak doküman analizinden yararlanılmış, bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde yerli ve yabancı literatürdeki ikincil kaynaklardan yola çıkılarak, demokrasinin tarihi ve etimolojik gelişimi hakkında bilgi verilmek istenmiştir. Yine vesayet kavramının tarihi ve etimolojik boyutları ortaya konarak bir demokrasi anlayışı olarak vesayetçi demokrasi kuramı ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Çalışmanın planı doğrultusunda takip eden bölümde ise Osmanlı-Türk modernleşmesinin genel karakteristiği ve modernleşme hareketinin siyasal parametreleri üzerinde durulmuş, bu çerçevede Osmanlı-Türk modernleşmesinin, “devlet merkezli” ve “pederşahi karakterli” bir süreç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kuşkusuz, demokrasiye geçiş olgusu da modernleşmenin siyasi boyutuyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda Türk modernleşmesinin genel karakteristiğinin üzerinde durmanın, çok partili siyasi yaşama geçişte belirleyici olan koşulların anlaşılması açısından faydalı olduğu söylenebilir. Üçüncü bölümde ise ilk olarak 1939-1945 seneleri arasında Türkiye’de siyaset, sosyal yaşam ve ekonomi alanlarındaki görünümün genel bir değerlendirmesi yapılmış, bu sayede çok partili siyasi yaşama geçiş tartışmasının yürütüldüğü, düşünsel zemin tanımlanması amaçlanmıştır. Daha sonra gelen “Bulgular” üst başlıklı kısımda ise çalışmanın ana veri kaynağı olan gazetelerin analiz edilmesi suretiyle dört tema ortaya konmuştur. Çalışmanın, “Bulgular” ve “Sonuç” bölümlerinde daha ayrıntılı olarak tartışılacak bu temalardan ilki, DP’nin bir muhalefet partisi olarak değil, murakabe partisi olarak kurulduğu, ikincisi; İsmet İnönü’yle ilgili değerlendirmeler bağlamında, iki siyasi parti liderinin eşitliğinin reddedildiği, üçüncüsü; Türkiye’de inşa edilen demokrasinin, “Türk tipi demokrasi” olacağının vurgulandığı sonuncusu ise çok partili

demokrasiye geçiş sürecinde meydana gelen bazı siyasi/toplumsal gelişmeler karşısında gazetelerin geliştirdiğı tutumun, demokratik temayüllerle bağdaşmadığı biçimindedir.

Bu aşamada, çalışmadaki ana veri kaynağımız olan 1945-1946 döneminde yayımlanan gazetelerle ilgili genel bir bilgilendirme yapılması, çok partili siyasi yaşama geçilirken Türk basınının görünümü hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır. Geç dönem Osmanlı'dan başlayarak basın-yayın kuruluşlarının siyasi iktidar ile geliştirdiğı ilişki her zaman problemli olmuş, siyasi erk basın üzerinde güçlü bir denetim mekanizması geliştirmiştir. Bu sebeple her ne kadar II. Dünya Savaşı'nın sona erişiyile, basın üzerindeki baskı görece hafiflemiş olsa da 1945-1946 yıllarında gazetelerin çoğunlukla, iktidarın propaganda aracına dönüştüğünü söylemek haksız bir değerlendirme değildir. Söz konusu değerlendirme, gazetelerin bugünden farklı olarak sermaye sahipleri tarafından değil de doğrudan gazeteciler tarafından çıkartıldığı ve bu gazetecilerin de önemli bir bölümünün iktidar partisi üyesi olduğu bilgisi göz önüne alındığında, daha da anlamlı hâle gelmektedir.

1945-6'da Türkiye'de günlük olarak yayımlanan 11 gazete (Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Tasvir, Ulus, Vakit, Vatan ve Yeni Sabah) bulunmaktadır. Bu gazetelerden Son Telgraf, Tasvir ve Yeni Sabah yürütülen tartışmalarda tekrara düşülmemesi adına çalışmanın kapsamı dışında bırakılmış, kalan sekiz gazeteden beşinin (Akşam, Cumhuriyet, Ulus, Vakit ve Vatan) 20 Mayıs 1945-21 Temmuz 1946 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarının hepsi incelenmiş iken Tanin ve Son Posta gazetelerinin 20 Mayıs 1945-1 Mayıs 1946 ve 20 Mayıs 1945-15 Nisan 1946 tarihleri arasındaki nüshaları taranmıştır. Son olarak diğer gazetelerden farklı olarak Aralık 1945'e kadar yayımlanmaya devam eden Tan gazetesi içinse Sabiha Sertel'in yazılarının toplandığı derleme türündeki kitaplar ve yine Serteller ve Tan gazetesi konulu doktora tezleri ile diğer ikincil kaynaklar taranmıştır.

Çalışma kapsamında, incelemeye tabi tutulan gazetelerin yayın çizgilerinin anımsanması da bu aşamada yerinde olacaktır.

Rejimin resmî yayın organı niteliğindeki Ulus, doğal olarak CHP'nin destekçisidir. Bu durum çoğu zaman CHP'yle ilgili haberlerin gazetede “partimiz” öznesi kullanılarak haberleştirilmesinden de anlaşılabilir. Gazetenin, çalışmamız dahilinde incelenen sayılarının önemli bir bölümünde başyazı Falih Rıfkı Atay tarafından kaleme alınmış, bazı sayılarda ise başyazarlığı Nihat Erim veya Mümtaz Faik Fenik üstlenmişlerdir. Sayılan isimlerden Falih Rıfkı Atay ve Nihat Erim yazılarını yayınladıkları dönemde aynı zamanda milletvekilidirler. Ulus'un karşı kutbunda muhalefetin destekçisi konumundaki gazete ise başyazarlığını “liberal” kimliğiyle de tanınan Ahmet Emin Yalman'ın üstlendiğı Vatan'dır. Vakit ve Tanin gazetelerinin başyazarları ise sırasıyla; Asım Us ve Hüseyin Cahit Yalçın'dır. İki isim de siyaseten CHP'yi desteklemişler ve bu durumu yazılarında açık biçimde dile getirmişlerdir. Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin'deki yazıları kaleme

aldığı dönemde, Atay ve Erim gibi milletvekili iken Asım Us'un ise kardeşi ve dönemin Türk Basın Birliği başkanı Hakkı Tarık Us, 1945 senesinin Haziran ve Aralık aylarında düzenlenen ara seçimlerde İstanbul'dan milletvekili adayı olmak için yarışmış, ancak ikinci seçmenler arasında en çok desteğe ulaşan isim olamamıştır. Başyazıları Necmettin Sadak tarafından çıkartılan Akşam gazetesi ise Sadak'ın -milletvekili oluşuna karşılık- aktüel siyasi gelişmeler bağlamında partizanca davranmamayı yeğleyen bir gazetedir. 1945-1946 döneminde tirajı en yüksek gazete olan Cumhuriyet'te ise (Acar, 2012:3) başyazıyı çoğunlukla Nadir Nadi bazı günlerde ise Yavuz Abadan veya Abidin Daver yazmaktadır. Abadan da Atay, Erim, Yalçın ve Sadak gibi hem gazetecilik hem de milletvekilliği görevlerini bir arada sürdürmüşlerdir. Son Posta gazetesinde ise başyazarlık dönüşümlü olarak Selim Ragıp Emeç ve Ekrem Uşaklıgil tarafından ifa edilmektedir.

Yukarıda ismi anılan gazete başyazarları haricinde çalışmamız kapsamında en az bir makalesi incelenen gazeteci-yazar veya siyasetçiler ise sırasıyla; Adnan Menderes, Aka Gündüz, Alaettin Güneysu, Behçet Kemal Çağlar, Burhan Belge, Burhan Cahid, Ercüment Ekrem Talu, Esat Tekeli, Fahreddin Kerim Gökay, Fatma Şirin, Ferit Celal Güven, H. Özdilek, Hakkı Kılıçoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, İsmet İnönü, Kemal Turan, Kazım Nami Duru, Mehmet Tuğrul, Mehmet Ali Aybar, Mehmet Fuat Köprülü, Murat Sertoğlu, Mühendis M., Necati Yaşmut, Nusret Sefa Coşkun, Peyami Safa, Recep Peker, Refik Halid Karay, T.İ., Va-Nû, V.T., Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur.

Ayrıca, çalışmanın özellikle ikinci ve üçüncü bölümünde, Millî Mücadele döneminden başlayarak 1990'lı yıllara kadar süregelen yaklaşık yetmiş senelik zaman aralığında Türkiye'nin siyaset ve düşünce yaşamında etkin rol üstlenen bir grup siyasetçi ve gazeteci-yazarın anı ve günlük türünde kaleme aldığı eserlerden yararlanılmıştır.

Şüphesiz, anı-günlük türündeki eserlerin incelendiği çalışmalarda karşı karşıya kalınan handikapların başında, yazarların tartıştıkları konuları çoğu zaman öznel bir bakış açısıyla incelemeleri gelmektedir. Söz konusu öznellik ise bilimsel nesnelliğe aykırı bir tutum niteliğindedir. Bu aşamada bahse konu handikapla karşılaşmamak adına, anı ve günlükleri incelenecek isimler özenle belirlenmiş, siyasi kutuplar arası denge gözetilmeye çalışılmıştır. Yine, anı ve günceleri incelenen isimlerin doğum ve ölüm tarihleri göz önüne alındığında, tarihi sürekliliği sağlamak kaygısıyla hareket edildiği görülecektir. Bu çerçevede, anı veya günlükleri incelenen siyasetçi/gazeteci-yazarlar şu isimlerden oluşmaktadır: Ahmet Hamdi Başar (1897-1971), Ali Rıza Akbıyık (1917-1995), Faik Ahmet Barutçu (1894-1959), Hilmi Uran (1886-1957), Nihat Erim (1912-1980), Samet Ağaoğlu (1909-1982) ve Şeref Bakşık (1927-2019).

Yazın üzerine gerçekleştirilecek derinlikli bir inceleme, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş süreci farklı yönleriyle birçok akademik çalışmanın konusu oluşturduğunu fark etmemizi sağlayacaktır. Yine, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinin basın-yayın organlarına olan yansımaları konu edinen çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar özelinde dikkat çekici olan bir

nokta, “çok partili siyasi hayata” ya da “demokrasiye geçiş” tartişmasının çoğu zaman bir gazeteci/yazar ya da yayın organı odağında incelenmesidir. Doğrudan bir isme odaklanan çalışmalarda genellikle ilgili kişinin siyasi yaşamı ve gazetecilik faaliyetleri hakkında bilgi verilmiş, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde geliştirdiği tutum ise kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Bu alışma, söz konusu doktora ve yüksek lisans tezlerinden farklı olarak bir ismin siyasi yaşamı veya düşünce dünyasına odaklanamamış, genel bir panorama çerçevesinde çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinin başlangıç adımlarının atıldığı devrede Türk basınının nasıl bir refleks geliştirdiği sorusuna yanıt bulmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda tek bir yayın organı veya gazeteci-yazarın yazıları değil 1945-6 döneminde basımı ve dağıtımı yapılan yayın organlarının önemli bir bölümü taranmıştır.

Yine Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş tartişmalarını konu edinen çalışmaların çoğu siyasi-sosyal gelişmeleri kronolojik olarak sıralamak şeklinde kurgulanmış, bu çerçevede olgular arası bağlantının açıklanması ya da demokrasiye geçiş sürecinin genel karakteristiğinin ifade edilmesi mümkün olmamıştır. Bu çalışmada ise söz konusu kurguya bağlı kalmamaya zen gösterilmiş, demokrasiye geçiş sürecinin nasıl bir zemin üzerinde gerçekleştiği veya ikinci parti kuruluyor iken demokrasi mefhumundan ne anlaşıldığı sorularına yanıt vermek amaçlanmıştır. Çalışmada vesayetçi demokrasi anlayışının kuram ve uygulama boyutuyla incelenmesi ya da Osmanlı-Türk modernleşmesinin tahlil edilmeye çalışılması da söz konusu amaçla ilişkilidir.

Son olarak çok partili siyasi yaşama geçiş sürecini açıklamak iddiasında olan çoğu çalışmada yapılan aksine, inceleme 1945/6-1950 dönemi baz alınarak gerçekleştirilmemiş, çalışmanın sınırı 20 Mayıs 1945-21 Temmuz 1946 şeklinde ifade edilmiştir. şüphesiz, bu tercih sebepsiz değildir. Zira Türkiye’de demokrasiye geçiş sürecini 1945-1950 sınırlılığında inceleyene çalışmalar çoğu zaman söz konusu zaman diliminin tekdüze bir dönem olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre Halk Partisi liderliği i veya dış gelişmeleri etkisiyle 1945 senesinde çok partili siyasi yaşama geçmeye karar vermiş, Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve 14 Mayıs 1950’de de DP iktidarı elde etmiştir. Ancak, Türkiye’de demokrasiye geçiş sürecinin anlatıldığı ölçüde basit bir eylem olarak gerçekleşmediği açıktır. Tek parti iktidarının mevcut formuyla sürmesine taraftar olan Halk Partisi’nin “muhafazakâr” kanadı söz konusu istenci Mayıs 1945-Temmuz 1946 döneminde oldukça güçlü bir sesle dile getirmiştir. Falih Rifk Atay, Asım Us ve Hüseyin Cahit Yalçın’ın gözetiminde çıkartılan gazeteler ise mezkûr talebin ifade aracı olmuşlardır. Anılan isimlerin imtiyaz sahibi olduğu gazetelerin dışında kalan gazetelerde de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinin “nazikliği” göz önüne alınarak oldukça ılımlı sayılabilecek bir söylemin geliştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Mayıs 1945-Temmuz 1946 dönemi Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş süreci açısından ayrıksı bir döneme karşılık geldiği için kendi başına incelenmeye değerdir. Bu çalışmada da söz konusu inceleme yapılmış, tezin temel varsayımı da olan 1945-6 döneminde ortaya konan demokrasi pratiğinin vesayetçi demokrasi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE DEMOKRASİ

1.1. Demokrasinin Tanımı ve Anlamı

Siyaset bilimi disiplinin temel kavramlarından biri olan demokrasi, farklı yönlerinin öne çıkartılması suretiyle tanımlanabilmekte ve gündelik yaşamdaki kullanımı ile edindiği anlam çeşitlenebilmektedir. Siyaset bilimci Micheal Saward değişik kullanımlar neticesinde, demokrasiye yüklenen anlamların şunlar olduğunu söylemektedir: “İyi ve ahlaki bir siyasal sistem”, “mümkün olan en iyi siyasal sistem”, “ulusal çıkarı savunmak”, “hayal kırıklığı, aldatmaca”, “yapılması gereken”, “doğru olduğu düşünülen şey”, “oyların sayımı”, “oyların değeri”, “seçmenlerin yeterli katılımı”, “özel ya da adaletsizce desteklenen çıkarlara karşı çıkmak”, “siyasal olarak yapılması gereken”, “halkın tercihinin dolaylı biçimde belirlenmesi”, “siyasetin, halkın tercihine göre yapılması”, “yerelcilik, yerel kimliklerin öne çıkması”, “halkın, kendisini kolektif olarak yönetmesi”, “gündemin sadece ticari kaygılar ile belirlenmemesi”, “halkın sesi”, “uygun işlemler süreci”, “çoğunluğun iradesi” ve “bugün şu anda, bu tarihsel düzlemde siyasi olarak yaptığımız şey” (Saward’dan akt. Çağla, 2015: 282).

Bu aşamada, demokrasiye ilişkin tanım bolluğunun sebebinin ne olduğu cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Demokrasinin tanımlanmasına ilişkin zorluğun temelinde ise kavramın Antik Yunan’dan bu yana hem olanı hem de olması gerekeni tanımlamak için kullanılması yer almaktadır (Mısır, 2003: 105). Fransız kuramcı Etienne Balibar ise demokrasinin her zaman için geçerli, değişmez bir tanıma sahip olmadığını dile getirerek, daha geniş ölçekli bir tartışmaya kapı aralamakta ve kavramın, formel anlamda bir rejim olmaktan daha çok halkların hayatında çatışmalı kalmaya mahkûm bir momente karşılık geldiğini söylemektedir (Balibar, 2019: 23-24). Demokrasinin bir rejim olarak nitelemeyeceğini görüşünü yineleyen Ranciere ise kavramın, oligarşik idarelerle dahi ilişki kurarak onların, meşruluk kazanmasını sağlayan eşitlikçi bir ön kabul olduğu savunulmaktadır (Ranciere, 2015: 84).

Demokrasi, ona yüklenen anlam ve tarih boyunca beraberinde taşıdığı değerler manzumesi bakımından durağan bir kavram değildir. Bugün neredeyse tüm siyaset bilimciler demokrasinin uygulanabilir ideal rejim olduğu hususunda fikir birliğine varmışlarsa da tarihin tozlu sayfalarında karşı görüşlere sahip düşünürlere de rastlanmaktadır. Söz konusu karşıtlık demokrasinin tarih sahnesine çıktığı Antik Yunan’a kadar uzanmaktadır.

Platon'a göre, "yasalı" ve yasadışı olarak adlandırılabilen iki tür demokrasi vardır. Demokrasinin diğer yönetim biçimlerine kıyasla taşıdığı en önemli handikap ise devleti idare etmek yeterliliğine sahip olmayan kimselerin, seçim veya kura yoluyla yönetici olabilmelerine olanak tanınmasıdır (Ağaoğulları, 2013: 226). "Eşit bilgi ve beceriye sahip olmayan kimselere, hakların, eşit biçimde dağıtılması" (Kışlalı, 1984: 74) ve "hakikati temel edinmemek" (Nancy, 2017: 70) Platon'daki demokrasi karşıtlığının diğer dayanak noktalarını oluşturmaktadır.

Aristo'nun, demokrasi hakkındaki algılayışı da rejimin; "kötü", "bozulmuş" bir yönetim biçimi olduğu şeklindedir (Dinçkol, 2017: 752; Zabcı, 2020: 143-145). Özetle, demokrasinin ortaya çıktığı dönem ve coğrafyada yaşamış filozofların değerlendirmeleri ışığında, Antik Yunan dönemi düşünürlerinin -en azından belirli bir kısmının- demokrasi hakkında, sakıncalı rejim değerlendirmesini yaptıklarını söylemekte bir mahsur bulunmamaktadır (Topakkaya ve Şahin, 2015: 194). Söz konusu sakıncayı demokrasinin bir "öteki rejimi" olduğu bilgisini görmezden gelerek anlamaya çalışmak ise beyhude bir çabadır. Hülasa, demokrasinin, teokrasi ve verili hukukun ötekisi olduğunu söylemek mümkündür (Nancy, 2017: 68).

Kavram, Antik Yunan polislerindeki, "merkezilik" niteliğini, polis düzeninin sona ermesiyle yitirmiştir. Bu durumun temel sebebi, Roma'da yönetimin, Atina usulü bir demokratik idare biçiminde örgütlenmemiş olmasıdır (Wood, 2017: 126) Orta Çağ düşünürleri/kuramcıları Antik Yunan'dan sonra demokrasiyi bir kez daha hatırlamışlarsa da farklı bir demokrasi pratiği ortaya koymamışlar, demokrasi karşıtlığına eklemeler gerçekleştirmişlerdir. Aquinolu Thomas demokrasiyi, sıradan insanların sayıların gücüyle zenginleri yönettiği -baskı altında tuttuğu-, bütün halka zorba gibi davranılan iktidar olarak tanımlamıştır (Williams, 2012: 113). Benzer şekilde Samons (2023: 25-26)'un ifade ettiğine göre de demokrasi, Orta Çağ boyunca bir kınama kelimesi olarak kullanılmış, kavramın bir takdir kelimesine dönüşmesi için modern zamanları beklemek gerekmiştir. Bu doğrultuda on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde "iyi siyasi yönetim", Devrim Fransa'sında vatandaşların eşit hakların öznesi olması durumu demokrasiyle özdeşleştirilmiştir (Crick, 2003: 12).

Demokrasi, modern dönem kuramcıları tarafından da farklı biçimlerde tanımlanan bir kavram niteliğindedir. Çalışmanın sınırlılığı dahilinde bu tanımların incelenmesi kavramsal çerçevenin anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

Demokrasi, genel bir değerlendirme çerçevesinde iktidarın, öznesi ile nesnesinin özdeş kılındığı yönetim şekli biçiminde tanımlamaktadır (Kelsen, 2013: 35). Söz konusu özdeşlikten kasıt halkın, demokrasilerde hem yöneten hem de yönetilen olmasıdır. Demokrasiye ilişkin en geniş ölçüde kabul gören tanım da benzer şekilde Abraham Lincoln tarafından yapılmıştır. O'na göre de demokrasi; "halkın, halk tarafından halk için yönetimidir" (Schmidt, 2002: 16).

Duverger (1994: 15) demokrasiyi; “yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler neticesinde, yönetilenler tarafından seçildiği rejim”, Popper (1989: 20) “siyasal konularda aklı kullanmaya olanak sağlayan yegâne yönetim şekli”, Berger (1999: 33) “iktidar sahiplerinin, seçimle iş başından uzaklaştırılmalarına olanak tanıyan ve iktidarın, her istediğini yapamamasını sağlayan yönetim dizgesi”, Easton (1953: 222) “iktidarın, halk kitlelerinin elinde olacak şekilde dağıtıldığı siyasal sistem” Holden (2007: 6) halkın tamamının, pozitif veya negatif olarak, genel siyasetle ilgili konularda temel belirleyici kararları aldığı ve almaya yetkili olduğu yönetim biçimi”, ve Nodia (1992: 5) “insanların, istek ve beklentileri doğrultusunda meşruluk atfedilen kurallar bütünü” şeklinde tanımlamaktadır.

Demokrasinin normatif tanımında, kavramın hangi yönünün öne çıkartılacağı siyaset bilimi çalışmalarında önemli bir yer tutmuş ve farklı kuramcı ve düşünce okulları bu soru çerçevesinde, demokrasi tanımları geliştirmiştir.

Bu doğrultuda Lipset (1960: 45)’e göre demokrasi; “nüfusun mümkün olan en geniş kesimine, siyasi iktidara sahip olmak için yarışanlar arasında seçimde bulunmak hakkını veren ve halkın; önemli kararların alınması sürecinde, etkili olmasına imkân tanıyan sosyal mekanizmadır.” Diamond (1990: 48)’un ifadesiyle ise demokrasi; “zorlamaya en az, rızaya ise en fazla dayanan hükümet biçimidir.” Bu bağlamda, Schmitter ve Karl (1991: 77)’in demokrasi tanımında da “vatandaş” olgusu merkeze alınmış, bir yönetim dizgesine tüm rejimlerde rastlanabiliyor olsa da sadece demokrasilerde vatandaş tercihinin esas belirleyici olduğunu öne sürülmüştür.

Schumpeter ve Schmitt gibi düşünürler açısından ise demokrasi; “minimalist” nitelikli bir kavramdır. Bu doğrultuda Schumpeter (1974)’in demokrasi tanımında seçim mekanizması öne çıkartılmakta ve kavram karar alıcıların kim ya da kimlerden oluşacağının seçimler yoluyla belirlendiği siyasi sistem biçiminde tanımlanmaktadır. Schmitt (2014: 39-49)’in ifadesine göre ise demokrasi; siyasal içerikten mahrum, bir örgütlenme şekli anlamına gelmektedir. Schumpeter ve Schmitt’in demokrasiyi algılayış biçimleri incelendiğinde, kavramın bir başka yönetim şekliyle ikame edilebileceği düşüncesinden izler taşıdığı görülmektedir.

Beetham ve Boyle (1998: 3-5) tarafından yapılan değerlendirmede de demokrasi, yüceltilmesi gereken bir değer olarak algılanmakta ve “vatandaşların eşitliği”, “halkın, ihtiyaçlarının karşılanması”, “çoğulculuk ve uzlaşma”, “temel özgürlüklerin güvence altına alınması”, “toplumsal yenilenme” gibi halkın yararına olan işlevlerin ancak demokrasilerde karşılanabileceği öne sürülmektedir. Melnik (2006: 41-43)’e göreyse sadece demokrasi, “özgürlüklerin tesis edildiği”, “siyasi iktidarın barışçıl yollarla el değiştirdiği”, “iktidar partisi karşısında varlık gösterecek güçlü ve kurumsallaşmış bir muhalefet yapısının varlığına izin verilen”, “çoğulcu toplum yapısının işlerlik kazanabildiği” tek rejimdir. Benzer şekilde yönetimde

hürriyet ve eşitlikten mümkün olan en fazla biçimde yararlanılması da demokrasinin diğer rejimler karşısındaki üstünlüğüne bir örnektir Lipson (1984: 5).

Ringgen, Touraine, Agamben, Abts ve Rummnes gibi kuramcılar da demokrasiye ilişkin değişik tanımlamalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çerçevede Ringgen (2009: 25)'in ifadesiyle demokrasi, yurttaşların kolektif kararlar üzerinde nihai denetleme yetkisine sahip oldukları iktidar yapısının ismidir. Daha geniş ölçekli bir okuma sonucunda ise olgunun üç boyutlu bir gerçeklik olarak tanımlanabilmesi mümkündür. Söz konusu boyutlar ise “temel haklara saygı”, “yurttaşlık kültürü” ve “yurttaşların temsilciliğidir” (Touraine, 1997: 45). Siyasi-hukuki rasyonalite ile ekonomik-yönetimsel rasyonalitenin birleşerek demokrasiyi oluşturdukları tezi literatürde karşılık bulan demokrasi tanımlarından bir diğeridir (Agamben, 2007: 13). Son olarak Abts ve Rummens (2017: 13)'in demokrasi-popülizm ilişkisini inceledikleri makalesinde serimlenene göre de bir rejim bazı yapısal özellikleri içermesi hâlinde demokrasi olabilmektedir. Bu özellikler sırasıyla, temsil mekanizmasının sağlıklı biçimde işlemesi, birey hak ve özgürlüklerinin tesis edilmesi ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin, sorunsuz şekilde uygulanmasıdır.

Demokrasiyi tanımlamaya çalışan araştırmacıların sıkça vurguladığı gerçekliklerden biri de siyasi sistemin çoğulculuğu esas almadığı ülkelerdeki cari rejimin bir demokrasi olamayacağıdır (Bracher, 1999: 126). Bu çerçevede demokrasilerde çoğunluğun istediği her şeyi yapmaya hakkının olmadığı genel geçer bir bilgi niteliğindedir (Butler, 2022: 11). Çoğulculuk ilkesine dayanmayan bir “demokrasini” niteliği ise en iyi ihtimalle toplum mühendislerince kurgulanan bir tasarı olmaktadır (Selçuk, 1999: 23-31).

Dahrendorf görüşleri uyarınca ise demokrasi, üç temel soruya yanıt vererek siyasal iktidarın kullanımına meşruluk kazandırmayı amaçlayan kurumlar topluluğudur. Kavramın, içeriği oluşur iken belirleyicilik arz eden soruların ise şu şekilde sıralanabilmesi mümkündür: i) içinde yaşadığımız toplumlarda şiddete başvurmadan değişim nasıl yaratılabilir? ii) -kontrol ve denge sisteminden yararlanarak- iktidar nasıl denetlenebilir ve iktidarın kötüye kullanımının önüne nasıl geçilebilir? iii) -hiçbir yurttaşı dışarıda bırakmayacak şekilde- halk, iktidar kullanımına nasıl ortak edilebilir? (Dahrendorf, 2015: 9).

Demokrasi hakkında geliştirdikleri fikirler bakımından Frankfurt Okulu teorisyenlerinin çalışmalarının incelenmesi de yerinde olacaktır. Söz konusu düşünsel geleneğe mensup isimlerin, liberal demokrasi kuramı hakkında geliştirdiği eleştirel bakış açısı bu manada önem arz etmekte, liberalizm ile demokrasiyi aynı şeylermiş gibi algılayan yaklaşım karşısında da bir karşı çıkışı simgelemektedir. Bu minvalde Theodor W. Adorno, bütün demokrasilerin özünde eleştirinin olduğunu söyledikten sonra (Adorno, 2006: 107) bir tehlikenin varlığına dikkat çekmekte ve iktidarın ağırlık noktasını elinden kaçırdığı örneklerde demokrasinin, bir diktatörlük yönetimine dönüşebileceğini iddia etmektedir (Adorno, 2006: 60). Yine Adorno tarafından söylendiği üzere,

özerklik; demokrasi açısından olmazsa olmaz nitelikli bir şarttır ve “gerçek” demokrasi, ancak özerk bireylerin çoğunlukta olduğu bir toplumda işletilebilecek bir sistemdir (Özçetin, 2023: 108). Adorno’nun, gerçek demokrasi / gerçek olmayan demokrasi ikiliği hakkındaki yaklaşımı Max Horkheimer de “biçimsel” demokrasi kavramsallaştırmasına kaynaklık etmektedir (Horkheimer, 2005: 78). Yazar, biçimsel demokrasinin, adaletle olan bağınyı yitirmek gibi bir tehlikeyi barındırdığını da öne sürmektedir. Demokrasiyi şekli ve asli demokrasi ayrımını gözeterek inceleyen bir diğer kuramcı Frankfurt Okulu’nun ikinci kuşak temsilcileri arasında yer alan Jürgen Habermas’dır. Söz konusu ayrım uyarınca, seçim mekanizması şekli demokrasiye ilişkin bir değer olarak telakki edilmekte, asli demokrasi ise yurttaşların, siyasi irade oluşturma süreçlerine katılımıyla açıklanmaktadır (Turan, 2023: 131). Yine, Habermas’ın demokrasi üzerin yaptığı incelemeler sonucunda, ulaştığı noktalardan biri de tartışma ve müzakere kavramlarının öneminin kavranmasıdır. Yazar, liberal kuramın ekonomiye ilişkin; cumhuriyetçi kuramın ise hak ve özgürlüklere ilişkin varsayımlarını reddederek yeni bir demokrasi kuramı geliştirmeye odaklanmış, bu kuramı ise müzakereci demokrasi biçiminde adlandırmıştır (Habermas, 2019: 158). Daha önce Adorno tarafından dile getirilen demokrasinin, bir tehdit veya tehlikeye dönüşebileceği görüşü, Herbert Marcuse de “gönenç” ve “savaş” devleti kavramsallaştırmaları üzerinden tartışılmaktadır. Yazara göre otonomiye düstur edinmeyen bir demokrasi pratiğinin, “baskıcı bir denetim dizgesine” dönüşmesi olağan nitelikli bir gelişmedir (Marcuse, 1990: 47).

Frankfurt Okulu teorisyenlerinin liberalizm-demokrasi eşliğini reddeden, hatta gerçek demokrasi-gerçek olmayan demokrasi ayrımında bulunarak liberal düzeni, gerçek olmayan demokrasi ile ilişkilendiren görüşlerine karşılık, liberalizm ile demokrasi arasındaki kuvvetli bağa işaret eden çok sayıda kuramcı olduğunu söylemekte mümkündür. Örneğin Juan Jose Linz demokrasiyi liderler arasında serbest yarışmayı gerçekleştirmek üzere, dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerine dayanarak siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkân veren sistem olarak isimlendirmektedir (Linz, 2008: 23). Benzer şekilde David Held de demokrasilerin bir dizi norm üzerine inşa edildiği düşüncesindedir. Düşünce ve ifade hürriyetinin varlığı, basın ve toplantı özgürlüğünün tesis edilmiş olması, seçimlerin serbest ve adil biçimde gerçekleştirilmesi demokratik idareleri diğer rejimlerden ayırtıran temel niteliklerdir (Held, 2000: 89). İfade edilen normların yanı sıra merkezi yönetim-yerel yönetim ve yürütme-yasama ilişkisinin niteliği de bir rejimin demokrasi olduğunu anlamak bakımından önemli bir göstergedir. Bu doğrultuda bürokrasi karşısında güçlü yerel yönetim birimlerine sahip olmayan ve yürütmenin, yargı erkini pasif hâle getirdiği bir siyasi düzenin demokrasi olarak kabul edilmesine imkân yoktur (Keane, 1994: 49). Benzer bir bakış açısıyla yaptığı değerlendirmede Tanel Demirel de bir rejimin demokrasi olarak nitelenebilmesi için iki temel şartı yerine getirmesi gerektiği düşüncesindedir: i) siyasi iktidarın, serbest ve adil seçimlerle belirlenmesi, ii) kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı ve diğer denge/denetleme mekanizmalarının kullanımı suretiyle sandıktan çıkan iktidarın sınırlandırılabilmesi (Demirel, 2023: 52). Anılan kuramcıların demokrasiyi tanımlar iken geliştirdikleri yaklaşımın ortak noktası liberalizm ile demokrasiyi özdeş kabul etmeleridir. Söz

konusu özdeşliğin en açık ifadesi ise “liberalizmden arındırılan bir demokrasinin, olsa olsa diktatörlüğe karşılık geleceği” şeklindedir (Sartori, 1977: 241).

Demokrasi-liberalizm ilişkisine yönelik, bu olumlayıcı yaklaşımın aksine, bir kavram seti olarak liberal demokrasiye mesafeli yaklaşan ve liberalizm-demokrasi özdeşliğine itiraz eden kuramcılar da vardır. Söz konusu kuramcıların görüşlerini iki nokta üzerinde temellendirdikleri söylenebilir. Bu noktalardan birincisi, siyasal katılımı ilişkilidir. Liberalizm-demokrasi özdeşliğine muhalefet eden “radikal demokrat” anlayışa göre siyasal katılımın en geniş çerçevede uygulanması, vatandaş katılımının temsili değil, doğrudan olmasıyla sağlanabilecektir. Bu bağlamda, temsili demokrasiyi esas alan liberal demokrasiyi, demokrasinin uygulanabilir en ideal biçimi olarak nitelemek doğru değildir. Liberalizm-demokrasi özdeşliğine karşı çıkan çevrelerin yararlandığı argümanların ikincisinde ise müzakere kavramına vurgu yapılmakta, güç ve çıkar siyasetinin yerine, müzakere odaklı bir siyaset anlayışı benimsenmesi savunulmaktadır (Cohen ve Fung, 2004: 23-24). Yine ana akım siyaset teorisinin, kamusal alan-özel alan ayrımı temelinde, siyaseti kamusal alanla sınırlamak ve demokrasiyi, daraltılmış bir siyasal alanda deneyimleme eğilimine karşılık radikal demokrasi kuramında demokrasi-liberalizm ilişkisinin uyumsuzluğu gündeme getirilmekte (Cemgil ve Turan, 2023: 12), “katılım ve karar almada eşitlik,” “yataylık” ve “doğrudan demokrasi” radikal demokrasinin temel varsayımları olarak ifade edilmektedir (Kioupkiolis ve Katsambekis, 2016: 7). Son olarak Poulantzas liberal demokratik kuram hakkında geliştirdiği eleştiri de demokrasinin temsili formunun sahip olageldiği bürokratikleşmek tehlikesine dikkat çekmekte ve bu bapta doğrudan demokrasinin, kavramın aslına rücu manasına geldiğini öne sürmektedir (Boyraz, 2023: 81).

Bu aşamada, katılım kavramı ve kavram çevresinde vuku bulan tartışmaların incelenmesi de demokrasi hakkındaki yaklaşım farklılıklarının anlaşılabilmesi bakımından kıymetlidir. Liberalizm ve demokrasiyi birbirlerine içkin iki kavram olarak değerlendirmeyen katılımcı demokrasi taraftarlarına göre, demokrasi; oy sandığının anonimliği veya oy kullanmanın tekdüzeliğiyle değil, toplantıların heyecanı ile tanımlanmalıdır (Phillips, 2012: 25). Katılım süreci ve mekanizmasına yönelik sınırlılık göz önüne alındığında, liberal demokrasilerin birer “cılız demokrasi” olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Barber (1995: 32). Yurttaş katılımının sınırlandırılması ise her modern devlette olduğu gibi günümüz demokrasilerinde de yönetilenlerin, yönetenlere “yabancılaşması” (Zizek, 2017: 121) ve “boyun eğmesi” gibi bir sonuç doğurmaktadır (Dunn, 2005:18). Fransız düşünür Alain Badiou bu zemin üzerinde yaptığı değerlendirmede, günümüz demokrasilerinin ana akım kurgusunu “apolitik” olmak biçiminde ifade etmekte, hakikat eksikliğine dikkat çekmektedir (Evcan, 2018: 334).

Demokrasi tartışmaları bağlamında görüşlerinin incelenmesi faydalı olacak bir başka kuramcı ise Robert Dahl’dır. Yazara göre bir idare için gerçek anlamıyla demokrasi nitelemesine bulunabilmek için şu beş kriterin yerine getirilmesi şarttır. Kararların alınmasından önce tüm

üyelerin görüşlerini ifade etmesine olanak sağlayan “etkin katılım”, karar alınması sürecinde hiçbir üyenin dışarıda kalmamasını garanti eden “oy kullanma eşitliği”, üyelerin, alternatif politikalar ve onların olası neticeleri hakkında bilgi edinme hakkını öngören “bilgi edinebilme hakkı”, üyelerin, gündeme konacak maddeyle ilgili dışarıdan bir kısıtlamaya maruz kalmamaları anlamına gelen “gündem kontrolü” ve hiçbir üyenin karar alma sürecinin, dışında bırakılmaması demek olan “yetişkinlerin dâhiliği” (Dahl, 1998: 37-38).

1.1.1. Demokrasiyle İlişkili Kavramlar: “Halk”, “Temsiliyet”, “Katılım”

Demokrasinin, tarihteki ilk örneklerinin verildiği Antik Yunan’dan başlayarak her dönemde belirli kavramlarla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, söz konusu kavramların üzerinde durmanın demokrasinin; kavramsal ve tarihi çerçevesinin açıklanabilmesi bakımından kıymetli olduğu da açıktır. Demokrasinin, tarihi gelişimi de göz önüne alınarak, “halk”, “temsil” ve “katılım” kavramlarının üzerinde durulmasında fayda vardır.

Demokrasi; basit bir etimolojik çözümlemeyle, “halkın yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır. Halk; belirli bir anda, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan vatandaşların bütünüdür (Gözler, 2021: 43). Çoğunlukla karşılaştırılan ve bu karşılaştırma temelinde, iki ayrı egemenlik teorisine kaynaklık eden “halk” ve “millet” kavramları arasındaki temel farklılık, millet sözcüğünün, “halk” sözcüğüne kıyasla daha geniş bir kümeyle karşılık gelmesidir.

Halk/millet mukayesesi temelinde karşılık bulan bu sınırlılık, Kelsen tarafından daha da ileri götürülmekte, bir topluluğun halk olarak nitelenebilmesi için tüm üyelerinin, aynı devlet düzenine tabi olmaları gerektiği söylenmektedir (Kelsen, 2013: 36).

Halkın nasıl tanımlanacağı sorunsalı bir yana, siyasi iktidarın kaynağının halk olduğu üzerinde uzlaşıya varılan bir gerçekliktir (Schmidt, 2002: 16). Bir diğer deyişle, bugün için meşruiyetini halk iradesi dışında bir fikir çerçevesinde açıklayan bir rejimin demokrasi şeklinde nitelenebilmesi olası değildir. Kuşku yok ki halkın, iktidarın dayanak noktası sayılmasına ilişkin bu gereklilik uzun süreli bir mücadelenin ürünüdür ve “halk egemenliği” teorisine kaynaklık etmiştir.

Halk egemenliği teorisinin, fikri arka planı Jean Jacques Rousseau’nun “genel irade” yaklaşımına dayanmaktadır. Rousseau’ya göre devleti, kuruluş amacına yani herkesin iyiliği ilkesine uygun biçimde yönetebilecek tek güç genel iradedir. Genel iradenin oluşumu ise bir anlaşmanın eseridir. Adına “toplumsal sözleşme” denilen bu anlaşma uyarınca, bir araya gelerek halkı oluşturan vatandaşların her biri iradelerini, genel iradenin buyruğuna sunmuşlar (Rousseau, 1987: 26-28) ve iktidarın kendi paylarına düşen bölümünün sahibi olmuşlardır (Aliefendioğlu, 2005: 73). Bu işlem sonucunda meydana gelen egemenliğin temel nitelikleri ise “bölünmezlik” ve “devredilmezliktir (Bertram, 2004: 99).

Tarih öncesi dönemlerde demokrasi, bugüne kıyasla daha farklı bir biçimde, “doğrudan” tatbik edilmekte ve “yurttaşlar” normal koşullarda ayda dört kez olağanüstü bir durum hasıl olduğunda ise kendiliğinden toplanan meclislerde (Ateş, 1991: 36) gündemdeki konular üzerine tartışıp, karar almaktaydılar (Saxonhouse, 2006: 39). On sekizinci yüzyıldan başlayarak nüfus artışı, vatandaşlığın salt mülk sahibi erkeklerin yararlanabildiği bir ayrıcalık olmaktan çıkartılması ve devletlerin sınırlarındaki genişleme sebebiyle ise doğrudan demokrasi uygulaması terk edilmiş, karar alıcıların halkın reyleriyle belirlendiği “temsili” demokrasiye geçilmiştir. Demokrasinin, doğrudan uygulanmasına ilişkin mekân ve zaman kısıtlılığı da göz önüne alındığında, temsili demokrasinin kaçınılmazlığı daha iyi anlaşılacaktır (Bensaid, 2017: 43).

Siyaset bilimi çalışmalarının vazgeçilmez öğelerinden bir tanesi olan temsil kavramının tarihi izdüşümü, -alanın önde gelen pek çok kavramının aksine- Antik Yunan’a değil, Roma’ya dayanmaktadır. Öyle ki Antik Yunan’da bugünkü anlamı çerçevesinde, temsil eylemini tanımlamak için kullanılabilecek bir kavram mevcut değildir. Temsilin, Roma’daki kullanımı ise bugün için siyaset bilimi çalışmalarında kazandığı anlamdan önemli ölçüde farklıdır ve kavram; bir soyutlamanın, bir objede somut hâle gelmesi anlamını taşımaktadır (Pitkin, 1972: 2-3).

Kavramın siyaset bilimi disiplinde karşılık geldiği anlam ile kullanılmasının ilk örneği ise on birinci yüzyıl İtalyan kent devletlerinde gerçekleşmiştir (Heater, 2007: 80). İngiltere ve İsveç’te ise kimi zaman monarkların kimi zaman ise soyluların çağrısıyla toplanan meclislere ise temsilcilik imtiyazını taşıyan mülk sahibi erkeklerin katılımıyla ekonomik meseleler, komşu devletlerle olan ilişkiler ve veraset sistemi gibi konular tartışılmıştır (Dahl, 1989: 29). Orta Çağ siyasal düzenindeki temsil pratiği ile modern dönemin temsil uygulaması arasındaki temel farklılık; ilkinde, temsilin bir onay mekanizması olarak algılanmasına karşın ikincisinde, iktidarı sınırlamak düşüncesine kaynaklık etmesidir.

İlerleyen yüzyıllarda temsil, daha farklı bir anlam kümesi dahilinde tanımlanmaya başlamış, egemenliğin sahipliği monarkın şahsından homojen bir birlik olan ulusa devredilirken temsil mekanizması işlevsel rol üstlenmiştir. Bu işlevselliğin ardında temsil sisteminin, önceki yüzyıllarda farklı sınıf ve tabakalardan müteşekkil bir yapı olan toplumu birey ölçeğinde eşitlemesi yatmaktadır (Kıvrak, 2022: 23).

Dahası modern çağlarda kazandığı anlam çerçevesinde temsil, demokrasinin biçim ve içeriğine ilişkin köklü değişiklikleri beraberinde getirmiş, temsili sistemin hâkim demokrasi anlayışı olduğu görüşü üzerinde ortaklaşmaya varılmıştır. Bu ortaklaşmanın farklı kuramcılarının temsili sistem üzerine söyledikleri üzerinden okunabilmesi de mümkündür. Örneğin, Montesquieu, “*Kanunların Ruhu Üzerine*” isimli eserinde egemen güce sahip halkın, iyi yapabildiği her şeyi kendi başına yapması gerektiğini söyledikten sonra iyi yapılamayan şeyler içinse bakanların temsilci olarak belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır (Montesquieu, 2017: 12-13). Toplamların

sahip olduğu farklı özellikler dolayısıyla, ideal ve evrensel bir yönetim biçiminin mümkün olmadığını savunan Mill ise yine de çok küçük kentleri dışarıda bırakırsak, herkesin kamusal işlere katılmasının mümkün olmayışından ötürü temsili demokrasiyi demokrasinin uygulanabilir tek biçimi şeklinde nitelemektedir (Safi, 2018: 660).

Temsili demokratik sisteme ilişkin bu olumlayıcı görüşlerin yanı sıra olguyu eleştirel bakış açısıyla ele alan araştırmacılar da mevcuttur. Temsili sisteme yöneltilen olumsuzlukların başında, sistemin eşitlik ilkesine aykırılık teşkil ettiğı gelmektedir Schedler (2002: 36). Bu savın temel dayanağı temsili demokrasilerde halkın; kendini yönetmek gücünü, idareci sınıfa gönül rızasıyla devretmesidir (Brown, 2017: 54). Temsile, yüklediğı aşkın anlamdan ötürü liberal demokratik teoriyi sert biçimde tenkit eden bir başka kuramcı da Jacques Ranciere'dir. Ranciere (2015: 61)'in ifadesiyle, temsil ve demokrasi kavramları arasındaki ilişkinin niteliğı -liberal demokratik teoride ifade edilenin aksine- taban tabana karşıtlık biçimindedir ve temsil, seçkinler sınıfının siyasi iktidarı halk adına fiilen kullanması anlamına gelmektedir. Üstelik bu kullanım esnasında, halkın bir bütün olarak temsili de sağlanamamakta, toplumdaki dezavantajlı gruplar ve azınlıklar sorununu ulusal parlamentoda gündeme taşıyacak temsilcilerin yokluğu ya da etkisizliğı gibi problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu duruma dikkat çeken Kymlicka (2015: 237) Batı demokrasilerinde, politik sahanın mutlak hâkiminin beyaz ve üst-orta sınıf mensubu erkekler olduğunu ifade etmektedir.

Modern ya da bir başka kullanım çerçevesinde temsili demokrasi, biçimsel anlamda da antik demokrasiden önemli ölçüde farklıdır. Temsili demokrasinin, “seçim” ve “meclis” gibi olgular ile geliştirdiğı ilişkinin niteliğı, bu farklılığı açıklamak noktasında kullanışlı bir argümandır. Bu bağlamda modern demokrasi ile antik demokrasi arasındaki bu farklılaşmayı, demokrasinin ikinci kez ortaya çıkması biçiminde tanımlayabilmekte mümkündür (Dunn, 2005: 72). Özsel anlamıyla ise modern dönemde demokrasi, antik çağda edindiğı, “halkın, kendi kendini yönetmesi” olarak formüle edilen ve doğrudan demokrasiye referans veren anlamını yitirmiş, “iyi biçimde, yönetilme garantisinin sunulması” anlamını kazanmıştır (Arblaster, 2002). Böylece, Antik Yunan'dan on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar cahil kitlelerin yasa tanımayan yönetimi anlamında kötü bir şey olarak anlaşılan demokrasi (Köker, 2008: 21) bu tarihten itibaren, insanların kendilerini yönetmek için icat ettikleri sistemler arasında en meşru olanı biçiminde görülmeye başlanmıştır.

Bu bağlamda modern dönemde kazandığı anlam çerçevesinde temsil mekanizmasına ilişkin üç sorunun gündeme geldiğı söylenebilir. Bu sorulardan ilki, kimlerin temsil edilmek yeterliliğine sahip olduğı biçimindedir. Temsil tartışmaları bağlamında cevabı aranan ikinci soru temsilcilerin, belirlenmesi sürecinde kullanılması gereken yöntemin ne olduğıyla ilgilidir. Son olarak temsilciler seçmenleri tarafından tercih edilen politikaları izlemekle mi yetkilendirilecekler seçmenlerinden bağımsız birer özneye mi dönüşecekler sorusu önemini korumaktadır (Birch, 2007: 133).

Kimlerin, temsil edilme yeterliliğine sahip olduğu sorusu, insanlığın on yedinci yüzyıldan başlayarak deneyimlediği bir dizi siyasi/toplumsal gelişmenin sonucunda cevaplanmıştır. İngiltere, Amerika ve Fransa tarihinde yer edinen ve sonuçlarıyla tüm insanlığı etkileyen savaş ve devrimler bu aşamada temsil kuramının, modern dönemde işlevsellik kazanması ve temsili demokrasi/parlamentar demokrasi özdeşliğinin kurulması bakımından önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda üzerinde durulması gereken ilk gelişme İngiliz İç Savaşı'dır. Monarşi ve parlamento taraftarları arasında cereyan eden savaş, doğrudan temsili sisteme geçiş gibi bir sonuç doğurmamış olsa da temsilin mülk sahibi erkeklerle sınırlanması düşüncesi ilk kez bu dönemde gündeme getirilmiştir (Woodcock, 2019: 28-29). Fransız Devrimi sonrası ortaya konan ulus tahayyülü çerçevesinde ise temsile ilişkin sınırlılıklar önemli ölçüde ortadan kalkmış, bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan her bireyin; servet, ırk, din, dil gibi farklılıklar gözetilmeksizin ulusal parlamento'ya temsilci göndermek hakkına sahip olduğu konusunda uzlaşıya varılmıştır. Bu uzlaşı, temsil ile demokrasinin bir araya gelmesi anlamını taşımakta ve modern demokrasinin, kavramsal ve teorik çerçevesinin oluşumunda önemli bir aşamaya karşılık gelmektedir (Hobson, 2008: 451).

Temsil kavramının tarihi gelişimi ışığında literatürde yer edinen bir diğer soru, temsilcilerin nasıl belirleneceğidir. Modern dönemden önce, temsilcilerin kura yoluyla belirlenmesi gibi uygulamalardan yararlanılmışsa da temsili demokratik sistemde, temsilcileri tayin edecek yegâne araç seçimlerdir. Çıkar gruplarından ziyade şahısların temsili mümkün hâle getirmesi, seçim olgusuna atfedilen bu istisnailiğin açıklayıcısıdır (Mayo, 1960: 101). Temsil tartışmaları bakımından önem taşıyan bir diğer soru ise “temsil eyleminin nasıl gerçekleştirileceğiyle” ilişkilidir. Farklı temsil biçimleri ise bu soruya verilen yanıt çerçevesinde gündeme gelmiş ve literatürün bir parçası olmuştur.

Heywood (2013: 198-202)'a göre, dört farklı temsil modelinden bahsetmek mümkündür. Bu modeller sırasıyla; i) Temsilciliğin; eğitim, gelir seviyesi gibi nitelikler bakımından üstün insanlar eliyle yapılmasının öngörüldüğü “vesayet modeli”, ii) temsilcilerin; temsil eylemini ifa ederken şahsi değer yargı ve eğilimlerinden sıyrılmaları gerektiğine inanılan “delege modeli”, iii) temsili, siyasi parti ve adaylar temelinde açıklamaya çalışan “vekâlet modeli” ve iv) temsilciler ile toplum arasında yeknesaklık ilişkisinin var olduğu düşüncesinden hareketle, temsilcilerin; sınıf, cinsiyet, din, yaş gibi özellikler bakımından içinden çıktıkları kitleyle özdeş olmalarının beklendiği, “benzerlik modelidir”.

20. yüzyılın “yeni” demokrasilerinin ortaya çıkış sebebi ise temsili demokrasi pratiği hakkında getirilen eleştirilerdir. Şüphesiz, söz konusu eleştiriler arasında en fazla öne çıkanı, temsili demokrasilerde, toplumdaki farklı kesimlerin yönetime katılamadığı veya bu katılımın “göstermelik” olduğu biçimindedir. Esasında katılımın, demokrasi tartışmalarında başat rol üstlenmeye başlaması, demokrasinin aslına rücu etmesi anlamına da gelmektedir. Zira daha önce de

ifade edildiği üzere, demokrasi Antik Yunan'da edindiği anlam çerçevesinde, doğrudan katılımı öngören bir idealdir. Siyasal katılmanın yaygınlaşması ve siyasal hayatın kitleselleşmesi Endüstri Devrimi ve Aydınlanma'dan sonra ortaya çıkan bir olgu olsa da (Kalaycıoğlu, 1998: 233) politik yaşamda katılımcı söylem ve tekniklerin karar alma sürecinde etkin kılınmasına yönelik girişimler, 1960'lardan sonra ivme kazanmıştır. Bu ivmelenme sürecinin demokrasi teorisi açısından taşıdığı önem ise katılımcı demokrasi pratiğinin işlerlik kazanmasıdır. Bu bağlamda, katılımcı demokrasinin; liberal demokrasiye alternatif yeni bir demokrasi modeli/anlayışı olarak kabul edilmesi yerinde olacaktır (Bherer ve diğerleri, 2016: 225). Kuşku yok ki, toplumun farklı kesimlerinin karar alma ve siyasa üretme süreçlerine dahil edilmek istenmesinin bireylerin tercihi olmanın ötesinde, politik kültürle ilişkili bir tarafı da vardır. Demokrasinin, katılımcı yönünün kuvvetlendirilmesi veya bir başka deyişle, yönetsel manada en basit kararların dahi, doğrudan o karardan etkilenenlerin katılımıyla alınmasına ilişkin savunu katılımcı demokrasinin doğumuna kaynaklık etmiş, ağırlıklı biçimde siyasi yelpazenin solundaki entelektüel ve politikacılar söz konusu anlayışın destekçiliğini üstlenmişlerdir (Nylen, 2003: 27). Katılımcılık, onu müdafaa edenlere göre, demokratik sistemin meşruluğunu sağlayan esas öğedir (Dacombe ve Parvin, 2021: 146). Demokrasinin, katılımcı olduğu ölçüde gerçek anlamını edinebildiğini savunan kuramcı ve siyaset insanlarına göre, katılımcı demokrasi kavramsallaştırması çerçevesinde ortaya konan demokrasi pratiği diğer demokrasi anlayışlarından belirli nispetlerde ayrılmaktadır.

Katılımcı demokrasi savunucularına göre, demokrasi; hükümeti denetlemek için geliştirilen bir mekanizma değil, gündelik yaşamdaki halk denetiminin kendisidir. Bir başka ifadeyle, katılımcı demokrasi anlayışı, demokrasinin devlet yönetimi ile sınırlandırılması düşüncesine karşı çıkmakta, kamusal alan-özel alan ayrımını reddederek, insani ilişkilerin mevcut olduğu her yerin demokrasinin, uygulama sahası olabileceğini öne sürmektedir (Phillips, 2012: 25-30). Bu savunu, katılımcı demokrasiyi; temsili demokrasinin, “bir adım ilerisinde konumlandırmamızı da” elzem hâle getirmektedir. Zira katılımcı modelin özünde vatandaşların, kararların alınması sürecinde söz sahibi olmaları düşüncesi bulunmakta, seçimler ise vatandaşın yönetime katılmasını sağlayan tek araç olarak görülmemektedir (Zavala, 2006: 18).

Katılımcı demokrasinin işletilmesi yani katılımcı bütçeleme, vatandaş ve mahalle konseyleri, katılımcı planlama vb. mekanizmalar aracılığıyla, toplumdaki tüm kesimlerin, kararların alınması sürecinde söz sahibi hâline gelmeleri, ilkesel anlamda kimsenin karşı çıkmayacağı bir fikirmiş gibi gözükse de söz konusu pratik hakkında, şüpheli hatta olumsuz bakış açısı geliştiren araştırmacılar da mevcuttur.

Özetle demokrasi hakkında yürütülen tartışmalar, en az kavramın kendisi kadar eskiye dayanmaktadır. Kelime anlamı; “halkın yönetimi” olsa da demokrasi, Antik Yunan'da toplumun önemli bir kesiminin dışlanması suretiyle tatbik edilmiş, modern çağlarda ise temsili sistemin esas kabul edilmesiyle, söz konusu dışlayıcılıktan görece uzaklaşabilmek mümkün hâle gelmiştir.

Başlangıçta, herhangi bir sınırlanma veya denetimin söz konusu olmadığı, mutlak bir iktidarın öznesi olan monarklar karşısında meclisin ve anayasa ile sınırlanan yönetim pratiğinin oluşmasına kaynaklık etmesi bakımından ilerici bir manaya sahip olduğu söylenebilen temsili demokrasi, daha yakın dönemler itibarıyla ise halkın yönetime katılımını sınırlandırdığı veya katılımı prosedürel bir işleme dönüştürdüğü eleştirisine maruz kalmış ve bu bağlamda yeni demokrasi anlayışları gündeme gelmeye başlamıştır. Söz konusu tartışmayla ilişkili biçimde, literatürde kendine yer bulan bu yeni demokrasi anlayışları esas itibarıyla temsili demokrasilerde halkın yönetime katılımının ana vasıtası olarak kabul edilen seçimlerin, katılım hususundaki yetersizliğini vurgulamakta, geliştirilen alternatif araçlar sayesinde halkın yönetime katılımının daha geniş ölçekli olması sağlanmaya çalışılmaktadır.

1.2. Demokrasinin Tarihi

Demokrasi tarih sahnesine adım atışından bu yana dinamik bir kavram olma özelliği göstermiş, tarihin değişik dönemlerinde ve farklı toplumlarda hâkim siyasi gerçeklikle geliştirdiği ilişki bağlamında, değişik biçimlere bürünmüştür. Bu kapsamda demokrasinin tarihi gelişiminin incelenmesinde fayda vardır.

1.2.1. Antik Dönem Demokrasi Anlayışı

Demokrasi, Milattan Önce (M.Ö) beşinci yüzyılda Antik Yunan polislerinde ortaya çıkmıştır (Rhodes, 2009: 202). Bu aşamada, dönemin Yunan toplumunda bir mekânsal birim olmaktan çok bir siyasi düzene karşılık gelen polis kavramının incelenmesi yerinde olacaktır.

Politika teriminin türetildiği kavram da olan polis, Yunanca kökenli bir sözcüktür ve “kent devleti” anlamındadır (Martin, 2000: 52). Antik Yunan’da kent devletleri, halk egemenliği olarak tercüme edilen demokrasinin, temellerinin atıldığı birimlerdir. Zira, yönetimin meclisler aracılığıyla gerçekleşmesinin tarihteki ilk örnekleri bu dönemde verilmiştir. Meclisler, başlangıçta monarşik niteliğin baskın olduğu polisleri birer demokrasiye dönüştürmüştür (Tekin, 1998: 44-45). Daha önce de ifade edildiği üzere, polis bir düzenin ismidir ve bu düzen siyasi, sosyal, askeri, ekonomik, dini anlamda bir bütündür. Bireylerin, hukuki anlamda kişilik sahibi olabilmeleri yani vatandaş sayılmaları dahi polis düzenin kısıtlılığı dahilinde gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle Antik Yunan’da yurttaşların birey olmaktan doğan hakları, polisin inanç ve yasalarıyla sınırlandırılmıştır (Göze, 2017: 1-2). Polis düzeninin, Antik Yunan’daki söz konusu merkezi niteliği göz önüne alındığında ferdiyetçi düşünceye yer olmadığını ve polis menfaatinin toplumsal yaşamadaki en üst düzey menfaat olarak anlaşıldığını söylemek mümkündür (Mayo, 1960: 44).

Polis düzeninin yurttaşlar karşısındaki hegemonik konumu Antik Yunan dönemi demokrasi anlayışının karakteristiğine ilişkin bilgi sahibi olabilmek açısından da ziyadesiyle faydalı bir bilgi

niteliğindedir. Bugünden bakıldığında, Antik Yunan'daki demokrasi deneyimini modern liberal demokratik sistemin atası şeklinde görme eğiliminde olan kuramcılar var olsa da (Cartledge, 2013: 168) polis düzeninin, bireyselliğin gelişimine izin tanımayan bir doğaya sahip olduğu gerçekliği de unutulmamalıdır. Dahası, Antik Yunan'da demokrasi sürecine dahil olmanın ön şartlarından biri olan vatandaşlık da oldukça kısıtlayıcı bir anlayış çerçevesinde ele alınmış ve yalnızca mülk sahibi erkeklerin vatandaş kabul edildikleri bir düzenin varlığı kabul edilmiştir.

Antik Yunan'da modern liberal demokratik sistemden farklı olarak bireye değil, kolektif yurttaşlık kültürüne önem verilmiş, yurttaşların kamusal meseleler ve polisin çıkarları söz konusu olduğunda özel çıkarlarını feda etmelerinde bir beis görülmemiştir. Bu bağlamda polis yurttaşlığı, basit bir üyelik biçimi anlamına gelmemekte; “iyi vatandaş” olmanın gereklerini sağlayacak erdemlerle donanmış olmayı gerektirmektedir (Ober, 1998: 314). Yurttaşlığa yüklenen bu aşkın anlam polis yurttaşlarını da birer aktif vatandaşa dönüştürmüştür. Yurttaşlar, kendilerini bütünüyle politikaya adanmış kişiler olarak gündelik yaşamlarının önemli bir kısmını diğer yurttaşlarla toplantılar yaparak ve polisin geleceğiyle ilgili meseleler hakkında görüş beyan ederek geçirmişlerdir (Gülalp, 2018: 138).

Antik Yunan demokrasisi, yurttaşlık kültüründeki farklılaşmaya ek olarak biçimsel yönüyle de modern demokrasiden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Kadınların, yabancıların ve kölelerin siyasal alandan dışlandıkları polislerde (Özkazanç, 2009: 250) vatandaşlık yalnızca özgür doğan erkeklerin sahip olduğu bir ayrıcalıktır. Kadınlar meclis toplantılarına katılıp demokrasinin bir parçası olamadıkları gibi, kimlikleri de çoğu zaman ailelerine mensup bir başka erkek aracılığıyla ifade edilmiştir (Dillon, 2003: 28). Vatandaşlığın imtiyazlı bir alan olmasından kaynaklanan dışlayıcılık, polis nüfusunun en yüksek seviyelere ulaştığı dönemlerde dahi çok az sayıda kimsenin demokrasi sürecine dâhil olabilmesi sonucunu doğurmuştur.

Antik demokrasiyi modern demokrasiden farklı kılan bir diğer nokta polislerde demokrasinin, aracı bir kurum veya kişinin varlığı olmadan, doğrudan demokrasi biçiminde örgütlenmesidir. Bu doğrudanlık, daha önce ifade edildiği, gibi vatandaşların katılımına açık meclis toplantıları aracılığıyla sağlanmaktadır.

Antik çağ ve modern dönem demokrasi pratikleri arasındaki ayrışmanın bir başka yönü ise demokrasiye atfedilen anlamdan kaynaklanmaktadır. Modern dönemde demokrasinin, ideal yönetim biçimi olduğuna ilişkin genel bir uzlaşının varlığından bahsedilebiliyor olsa da antik dönemde böylesi bir durum söz konusu değildir. Demokrasi, soylular sınıfı açısından istenilmeyen, karşı çıkılması gereken bir olgu niteliğindedir. Siyasi iktidarın, refah düzeyi düşük kitleler ile paylaşılacağına ilişkin çekince, soyluların, demokrasi karşıtlığına meşruluk kazandırmak adına yararlandığı temel argüman olmuştur (Martin, 2021: 7).

Antik Yunan dönemi idareci ve düşünürlerinden bazılarının ifadesiyle demokrasi ile yönetilen toplumlar, diğer toplumlara kıyasla kimi üstünlüklere sahiptir. Atina'nın önde gelen devlet adamlarından Perikles'in "*Cenaze Söylevi*", Antik Yunan'dan bugüne miras kalan ve demokrasiyi olumlayan görüşlerin kuvvetli biçimde hissedildiği metinlerin başında gelmektedir. Peloponez Savaşı'nda ölen Atinalıların mezarı başında yapılan anma toplantısında Perikles tarafından yapılan konuşma, dönemin demokrasi taraftarlarının görüşlerinin kayda geçmesi bakımından da önem taşımaktadır (Tunçay, 2006: 35):

(...) Başka ulusların yasalarına bakılarak kurulmamış olan bir idare şeklimiz var; başkalarını taklit etmek şöyle dursun, biz kendimiz başkalarına örnek oluyoruz. İdare şeklimizin adı demokratia'dır. Bu ad ona birkaç kişiye değil, bütün yurttaşlara dayandığı için verilmiştir. Yasalarımız kişisel işlerde herkese aynı hakkı veriyor; devlet işlerinde herkesin alabileceği yer şu veya bu soydan oluşuna değil, gösterdiği yüksek yetenekle kazandığı üne göredir. Yurda iyiliği dokunabilecek bir yurttaşın şerefli bir yer kazanmasına da fakirliği, alçak bir sınıftan oluşu engel değildir

Bu konuşmada, demokrasinin üstünlüklerinden bahsedilirken iki noktanın öne çıkarılmış olması dikkate şayandır. Öncelikle, demokrasilerde diğer sistemlerden farklı olarak yurttaşlık soya bağlı şekilde tanımlanmamakta dolayısıyla devlet görevlerinde yer almak için bir soya mensup olmak veya belirli bir servete sahip olmak şartı ortadan kalkmaktadır. İkinci olarak ise demokrasi eşitlik düşüncesi üzerine temellenen bir siyasi sistem biçiminde tanımlanmakta, bu bağlamda toplum içindeki küçük bir grubun değil de halkın bütün olarak yönetime katılma hakkına sahip olduğu vurgulanmaktadır (Zabcı, 2023: 31).

Antik Yunan'da demokrasiyle ilgili olarak yürütülen tartışmaların özünde, siyasi iktidarın sahibinin kim ya da kimler olacağı sorusu yer almış, muhalif kuramcılar, devlet idaresinin önemli bir iş olduğunu savunarak bu alanda yetkinliğe sahip olmayan kimselerin idarede söz sahibi olmalarına olanak tanıdığı için demokrasiyi eleştirmişlerdir. Demokrasi ve demokratik idare hakkında olumlu yönde görüş bildiren düşünürlere göre ise demokrasi birlikte yaşamak ideali taşıyan bir toplumdaki bireyler arasındaki suni ayrılıkları ortadan kaldırmış ve polis düzeninin devamlılığını sağlamak hususunda da işlevsel bir değer hâlini almıştır. Polis düzeninin sona ermesiyle birlikte ise demokrasi kavramı, devlet yönetimi ve toplum yaşamı bakımından sahip olageldiği merkezilik niteliğini kaybetmiştir. Roma dönemi ve Orta Çağ boyunca kavram olabildiğince kötücül bir anlatım çerçevesinde ele alınmış iken demokrasinin bir kez daha keşfedilerek olumlu anlam kazanabilmesi ancak modern dönemde gerçekleşebilmiştir.

1.2.2. Orta Çağ Demokrasi Anlayışı

İnsanlık tarihi hakkında yapılacak derinlikli bir okuma Orta Çağ'ı bir zıtlıklar dönemi olarak adlandırmayı mümkün hâle getirmektedir. Söz konusu niteleme, demokrasinin tarihi gelişimi bakımından da haklılık taşımaktadır. Zira, Orta Çağ'ın neredeyse tamamında kilise mutlak

egemenliğe sahip olmuştur. Dönemin hâkim siyasi / toplumsal düzeni de olan feodalite koşullarında ise demokrasinin uygulama düzeyinde başarılı örneklerinin verildiğinin söylenebilmesi güçtür. Yani Orta Çağ'ın önemli bir bölümü demokrasi için bir sönümlenme dönemidir. Kuşku yok ki bu süreç, feodal sistem ve ilişkilerden bağımsız olarak incelenemez. Feodalite, toprağın temel üretim ve dolayısıyla zenginlik aracı olarak kabul edildiği ve büyük toprak sahiplerinin iyeliğinde bulunduğu toplumsal sistemin ismidir. Sistemin temelinde ise büyük toprak sahiplerinin o topraklarda yaşayan serflerin emeğini sömürdükleri üretim anlayışı bulunmaktadır (Tanilli, 2018: 6). Her türlü toplumsal mevcudiyetin toprak mülkiyeti veya toprağa tasarruf temelinde açıklandığı bu sistemde (Pirenne, 2013: 15-16) toprak sahibi feodal beyler şaşırtıcı olmayan biçimde siyaseten de güçlenmişler ve modern çağda merkezi devletlerin yaptığına benzer biçimde tüccarlardan vergi tahsil edebilmişlerdir (Huberman, 2013: 28).

Feodal düzen, siyasi ve sosyal yaşamda eşitlik fikrini reddederek; soyluluğu bir üstünlük aracı olarak görmüş bu bağlamda demokrasi fikrinin üzerinde inşa olacağı bir zeminin varlığını güç hatta imkânsız kılmıştır. Yine de Orta Çağ'ı bir zıtlıklar dönemi şeklinde adlandırmamızı meşru kılacak biçimde, demokrasinin tarihi gelişiminde önemli bir rol oynayan ve bir anlamda modern dönemde demokrasi düşüncesinin hamiliğini üstlenen burjuvazi sınıfının ortaya çıkışı da Orta Çağ'ın sonunda gerçekleşmiştir. Orta Çağ'ın sona erişi, hâkim siyasi/toplumsal düzen olan feodalitenin de ortadan kalktığı anlamına gelmektedir ve yeni dönem demokrasi tartışmaları bakımından da kimi yenilikleri bünyesinde barındırmıştır.

1.2.3. Modern Dönem Demokrasi Anlayışı

Yeni Çağ'ın başlangıcı itibarıyla, burjuvazi sınıfı ve monarklar arasında açıktan bir mücadele yaşanmamışsa da ilerleyen yıllarda bu durum değişmiş, monarkların sahip olduğu mutlak iktidar burjuvazi tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başlamıştır.

Feodalitenin çöküş döneminde merkezi krallıkların, feodal beyler karşısında elde ettiği üstünlüğün bir benzeri Fransız Devrimi'nin takip eden süreçte uluslar ve ulus devlet idarelerince imparatorluklara karşı kazanılmıştır. Yani nasıl feodal dönemin sona ermesiyle feodal beyler siyasi ve toplumsal iktidarı merkezi krallıklara devretmiş ise benzeri bir devir teslim bu kez ulusların ve ulus-devletlerin lehine olacak biçimde gerçekleşmiştir.

Ulus-devletler ile imparatorluk idareleri arasındaki temel farklılık siyasi iktidarın nasıl işletileceğine ilişkindir. Monarşi idarelerindeki “mutlak iktidar” pratiğine karşılık monarşilerin enkazı üzerinde yükselen ulus-devletlerde “sınırlı iktidar” düşüncesi egemendir. İktidarın sınırlandırılması söz konusu olduğunda yararlanılabilecek araçların başında ise meclis ve anayasa gelmektedir. Bu aşamada, şu gerçekliğin hatırlanmasında da fayda vardır ki, parlamento kurumunun modern dönemdeki anlamı, Antik Yunan'daki anlamından önemli ölçüde farklıdır.

Modern parlamentolar, devlet işlerinin görüşüldüğü mekânsal bir birim olmanın ötesinde, ayrıcalıklı bir sınıfın değil herkesin oy kullanmak hakkına sahip olduğu siyasal düzenin çıktısı ve o siyasal düzenin garantörüdür.

Özetle, demokrasinin Antik Yunan'dan modern döneme olan yolculuğu incelendiği takdirde farkına varılacak gerçekliklerden ilki, tarihin hiçbir devresinde durağan bir yapıya sahip olmadığı bazı devirlerde siyasi/toplumsal düzeni anlamak ve anlamlandırmak noktasında merkezi nitelikli bir kavram olmuş iken bazı devirlerde bu niteliği kaybettiği biçimindedir. Yüzyılları kapsayan ve bütünsellik arz etmeyen bu sürecin sonunda, demokrasinin uygulanabilir en iyi yönetim biçimi olduğu hususunda genel bir uzlaşıya varılmıştır.

1.2.4. “Demokratikleşme” Dalgaları Tezi

Demokratikleşme, esasında bir sürecin ismidir ve demokrasi dışı bir rejimden demokratik rejimlere geçişi ifade etmek için kullanılmaktadır. Kavram, yüzeysel bir okumayla bir ülkede düzenli olarak gerçekleştirilen serbest seçimlerin başlaması şeklinde tanımlanabiliyorsa da bu tanımlama ziyadesiyle yanlış daha doğrusu eksiktir. Zira bir cari rejim için demokratikleşmeden bahsedilebilmesi için “temel hak ve hürriyetler”, “hukukun üstünlüğü”, “kuvvetler ayrılığı” gibi başlıklarda da esaslı bir ilerlemenin gözlemlenebilmesi şarttır (Gürsoy, 2021: 85).

Demokratikleşmeyi açıklarken iki düşünce okulundan yararlanmak mümkündür. İşlevselci yaklaşıma göre demokratikleşme, ekonomik ve sosyal belirleyicilerin etkisi altında olgunlaşmakta ve bir rejimin demokratikleşmesi, ekonomik kalkınma veya kültürel kalıplardaki değişim gerçekleşmektedir. Genetik yaklaşım ise dönemsel ve iradi değişkenleri temel açıklayıcı olarak görmek ve demokratikleşmeyi belirli koşullar altında kendiliğinden gelişen bir gerçeklik şeklinde değerlendirmemektedir (Pridham, 2003: 16).

Demokrasi kavramının tarihsel gelişiminde, demokratikleşme olgusunun sahip olduğu önem ise Samuel Huntington'un, “demokratikleşme dalgaları” tezi incelendiğinde daha iyi şekilde anlaşılabilir. Huntington, “*Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*” isimli çalışmasında 1820'lerden 1990'lı yıllara kadar üç demokratikleşme dalgası yaşandığını söylemektedir. Son iki demokratikleşme dalgasının, kendisinden önceki geriye doğru gidişin ardından geldiği düşünülürse, basit bir çıkarım dahilinde 1800'lü yıllardan bugüne değin demokratikleşme lehine üç, aleyhine ise iki dalganın gerçekleştiği saptanacaktır.

Huntington (1993: 11-22)'un ifadesiyle birinci demokratikleşme dalgası, kökleri Amerikan ve Fransız Devrimlerine kadar uzanan, ulusal demokratik kurumların fiilen ortaya çıkmasına kaynaklık eden uzun erimli bir süreçtir. Bu sürecin sona ermesi ise 1920'li yıllardan başlayarak askeri diktatörlüklerin “zayıf” demokrasileri ortadan kaldırmasıyla gerçekleşmiştir. İkinci

demokratikleşme dalgası ise ilkinde kıyasla çok daha kısa ömürlü olmuştur. II. Dünya Savaşı'nı "Müttefikler Cephesinin" kazanmasının ardından, demokratikleşme eğiliminin küresel ölçekte kuvvet kazanmasıyla Batı Almanya, İtalya, Avusturya, Japonya ve Kore'de demokratik kurumlar ihdas edilmeye başlamış, 1950'lerin başında ise Türkiye ve Yunanistan'ın demokratik ülkeler sınıfında kabul edilebilmesi mümkün hâle gelmiştir. İkinci demokratikleşme dalgasının terse dönmesi ise 1960'lı yıllarda dünyanın değişik bölgelerinde seçimle iktidara gelen siyasetçilerin görevden el çektirilmelerine neden olan askeri darbelerden kaynaklanmış, demokratik idarelerin sayısı önemli ölçüde azalmıştır.

Üçüncü demokratikleşme dalgası ise 1970'li yıllarda Portekiz'de başlamıştır. 25 Nisan 1974 tarihinde başlayan Karanfil Devrimi ile ülkede dikta idaresinden demokrasiye geçişin ilk adımı atılmış, takip eden on beş sene içerisinde ise Avrupa, Asya ve Latin Amerika'daki yaklaşık otuz ülkede asker idarelerin varlığı sona ermiş ve demokrasiye geçilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise demokratikleşmenin boyutu, Soğuk Savaş yıllarında "Doğu Bloku" ülkeleri olarak tanımlanan ülkeleri de kapsayacak biçimde genişlemiş, başta Avrupa kıtası olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde tek partili siyasi sistem ve kapalı ekonomiler yerlerini çok partili düzene ve piyasa ekonomisine bırakmışlardır. Üçüncü demokratikleşme dalgasının etkili olduğu alanın genişliği ve demokrasi ile tanışan ülkelerin sayısındaki fazlalık göz önüne alındığında, yirminci yüzyılın son çeyreğinin demokratikleşmenin altın çağı olarak da tanımlanabilmesi mümkündür (Merkel, 2004: 33).

Demokratikleşme dalgaları tezi, siyaset bilimi yazınında genel manada kabul gören ve rejim değişikliklerinin niteliğini açıklamak için kullanılan bir kuram olsa da (Skaaning, 2020: 1533) kimi araştırmacılar tarafından da belirli yönleriyle eleştirilmektedir.

Schmitter göre Huntington'un kuramında birinci demokratikleşme dalgasına karşılık gelen on dokuzuncu yüzyılın başından yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan süreci fazlasıyla uzun ve geniş nitelikli bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda ilgili aralığın ikiye bölünmesi suretiyle yeni bir dönemlendirme yapılabilir. Söz konusu dönemlerin ifadesi şu şekildedir: i) 1848 Avrupa'sının değişik ülkelerinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerle başlayan devrimler çağı (1848-9), ii) I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası (1910-1920), iii) II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası (1943-1948) ve iv) günümüz (1974-) (Schmitter, 1995: 346-350).

Komünist yönetimlerden, yeni rejim tiplerine geçişin üçüncü demokratikleşme dalgası kapsamında ele alınması da Huntington'un kuramına getirilen bir başka eleştiridir. McFaul (2002: 213) Berlin Duvarının yıkılışı ve Sovyetler Birliğinin çöküşü sonrasında meydana gelen rejim değişikliklerinin dördüncü bir demokratikleşme dalgası başlığı altında ele alınabileceği düşüncesindedir. İlk üç dalgadan farklı olarak bu süreçte, rejim değişimine uğrayan ülkelerin bazılarında demokratik yönetimler işbaşına gelebilmiş iken bazılarında yine anti-demokratik

karakterli siyasi grup ve hareketlerin iktidara gelmiş olması, bu savın temel dayanağını oluşturmaktadır. Dördüncü demokratikleşme dalgası tezine kaynaklık eden bir başka gelişme ise 2010'ların başında Orta Doğu ve Arap coğrafyasında gerçekleşen iktidar değişiklikleridir. Mısır ve Tunus'u "demir yumrukla" idare eden odakların yönetimden düşmesini sağlayan değişimin bir demokratikleşme dalgasının da başlangıcı olabileceği görüşü bu bapta dile getirilse de (Abushouk, 2016: 60) yıkılan rejimlerin kalıntısı üzerine, rekabetçi otoriterliğe dayalı idarelerin kurulmasıyla (Linz ve Stepan, 2013: 20) Arap Baharının yeni bir demokratikleşme dalgasının başlangıcı olabileceğine yönelik görüş zayıflamıştır (Diamond, 2011).

Arap Baharının, yeni bir demokratikleşme dalgasının başlangıç noktası olup olmadığına ilişkin tartışmalar da göstermektedir ki demokratikleşme dalgalarını belirli bir kesinlik çerçevesinde, başlangıç ve bitiş tarihleri açık biçimde ifade edilen bir süreç olarak inceleyebilmek mümkün değildir

Yine Huntington tarafından ortaya konan varsayımın aksine, yirminci yüzyılın sonunda demokrasi ile yönetilen ülkelerin sayısında artış yaşandığı tezine katılmayan kuramcılar da vardır. Örneğin Amerikalı siyaset bilimci Paul Brooker, "*Non-Democratic Regimes*" isimli çalışmasında son demokratikleşme dalgasını takip eden süreçte dahi, demokrasi dışı rejimle yönetilen çok sayıda ülke olduğunu söylemekte ve 1990-2010 yılları arasında gizli diktatörlükler ve melez rejimlerin sayısında artış meydana geldiğini öne sürmektedir (Brooker, 2014: 1-2).

Demokrasi kavramı ve kavramın Türkiye'deki görünümü konulu değerlendirmelerde kritik önem taşıyan kavramlardan biri de vesayettir. Bu kapsamda kavramın değişik boyutlarıyla incelenmesi ve demokrasinin vesayetçi yorumu hakkında genel bir bilgilendirmenin yapılması yerinde olacaktır

1.3. Vesayet Kavramı ve Vesayetin Farklı Boyutları

Çalışmamız açısından oldukça önemli bir kavram olan vesayetin değişik boyutlarıyla incelenmesi kavramın arka planındaki ideolojik gerçekliğin fark edilebilmesi adına faydalı olacaktır.

1.3.1. Vesayetin Kavramsal Boyutu

Türk Dil Kurumu Sözlüğü vesayeti vasilik kavramına verilen referans çerçevesinde "bir yetimin veya akılca zayıf, hasta birinin malını yönetme işi" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2025). Benzer şekilde Develioğlu (1964: 452) ve Püsküllüoğlu (1977: 506) tarafından yapılan vesayet tanımlamalarında da vasi ifadesine gönderme yapılmakta ve vasinin; "bir yetim veya akılca zayıf ve hasta olan kişinin malını idare eden kimse" veya "bir ölünün vasiyetini yerine getirmekle görevli

kimse” olduğu ifade edilmektedir. Farklı sözlük ve dil bilimcilerce yapılan “vesayet”, “vasilik” ve “vasi” tanımlarından yola çıkılarak; vesayet ifadesinin, hukuk alanına ait bir kavram olduğu sonucuna varılsa da siyaset bilimi çalışmaları açısından da önem arz ettiği açıktır. Hatta, vesayetin de bir siyaset ya da siyasetlilik biçimi şeklinde değerlendirilebilmesi mümkündür. Aziz Çelik, “*Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık*” isimli eserinde, vesayet-siyaset ilişkisini sendikacılık faaliyetleri bağlamında ele almakta ve şunları söylemektedir (Çelik, 2010: 25):

Siyaset ile vesayet arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Kuşkusuz vesayetin kendisi de bir siyaset tarzı olmakla birlikte, konumuz bağlamında vesayet bir başka gücün veya erkin denetimi ve yol göstericiliğinde yürütülen kısıtlı ve boyunduruk altındaki bir sendikacılık; siyaset ise bu kısıtlılık ve denetimlerin zayıfla(tıl)masını ve/veya etkisizleş(tiril)mesini; siyasallaşmış, kamusal karar alma ve yürütme süreçleri üzerinde etkili, örgütlü ve özerk bir güç hâline gelmiş bir sendikacılık anlayışını ifade etmektedir.

Vesayetin, kavramsal boyutu başlığı altında incelenebilecek ve vesayet-siyaset ilişkisi temelinde ele alınması elzem olan bir başka ifade “vesayet rejimidir”. Nermin Abadan 1954 tarihli “*Vesayet Rejimi*” başlıklı makalesinde söz konusu ifadenin hukuki dayanağının San Fransisco’da kabul edilen BM Antlaşması olduğunu söylemiş, vesayet sisteminin gayesini; Birinci Dünya Harbi sonrasında, tesis edilen manda usulünün devamını sağlamak biçiminde ifade etmiştir (Abadan, 1954: 1). BM temel hukuki metinlerinde ise vesayet rejimi ifadesi görece daha olumlu bir anlam dâhilinde kullanılmış, BM Vesayet Konseyi aracılığıyla yürütüleceği ifade olunan vesayet rejiminin temel hedefi, “vesayet altındaki ülkelerin; politik, ekonomik ve sosyal alanlarda gelişmesini sağlamak, kendini yönetme ve kendi geleceğini tayin aşamasına gelmelerine yardımcı olmak” biçiminde açıklanmıştır (Akipek, 2001: 3-4).

Vesayetin kavramsal çerçevesini açıklamak noktasında, üzerinde durmamız elzem olan bir diğerkavram da vesayetçi demokrasidir. Daha önce sendikacılık faaliyetleri bağlamında, vesayet-siyaset ilişkisi konusundaki görüşlerini incelediğimiz Çelik (2010: 65) vesayetçilik tanımıyla da vesayetçi demokrasinin ne olduğunun anlaşılabilmesi adına kıymetli bir bilgi sunmaktadır.

Vesayetçilik, paternalizm ile aynı anlama gelmek üzere, egemen durumda olanların, astlarıyla aralarında ihtiyatlı bir gözetici ilişki kurması; egemen olanın astın yaşamına istenmedik biçimlerde burnunu sokması; güce ulaşma ve güç kullanımında eşitsizlik anlamında kullanılmaktadır.

Söz konusu tanımda da açık biçimde vurgulandığı üzere vesayet kavramı ile bir eşitsizlik ilişkisi tanımlanmakta ve vesayetçi sistemlerde egemen-ast ilişkisi hayatın her alanında kuvvetli biçimde etkisini gösterdiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda demokrasinin “halkın yönetimi” biçiminde ifade edilen sözlük tanımının vesayetçi sistemler açısından herhangi bir geçerliliği yoktur. Vesayetçi rejimlerde, siyaseten nüfuz sahibi olmak hakkı halka değil, seçkinlere aittir. Vesayet odakları biçiminde de niteleyebileceğimiz bu seçkinler ise yönetimi doğrudan ellerinde bulundurmamakta çoğu zaman aracı kullanmayı tercih etmektedirler. Söz konusu tercih vesayetçi

demokrasiler ile diktatörlük yönetimlerini birbirinden farklı kılan noktayı da oluşturmaktadır (İnsel, 2010: 4-5).

1.3.2. Vesayetin Hukuki Boyutu

Vesayet, Türk hukuk sisteminde kamu ve özel hukukta ayrı ayrı incelenmektedir. Yürürlükteki 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 396 ila 494'üncü maddeleri vesayet düzeni ve ilgili meseleleri konu edinmektedir (Kayran, 2012: 3). Kanunun söz konusu maddelerinde ilk olarak vesayet organlarının neler olduğu sıralanmakta sonrasında ise vesayet türlerinin üzerinde durulmaktadır. Sonrasında ise vesayet gerektirecek hâllerin neler olduğu ifade edilmektedir (Koç, 2005: 112-113).

Vesayet, bir kamu hukuku dalı olarak idare hukuku alanının da çalışma sahası içinde yer almakta, Anayasanın 127.maddesinde ise idari vesayetin; merkezi idarenin, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde mahalli idareler üzerinde kullandığı yetki olduğu söylenmektedir. İlgili maddede ayrıca söz konusu yetkinin hangi amaç ve araçlar ile kullanılacağı da ayrıntılı biçimde tarif edilmektedir (Gözübüyük, 2017: 263). Benzer şekilde literatürde yer edinen diğer tanımları uyarınca da idari vesayet, merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin karar ve faaliyetlerini denetlemesine olanak tanıyan yetki türüdür (Onar, 1996: 622; Günday, 1999: 56-57). Görüldüğü üzere, hukuki anlamda vesayet gerek özel gerekse de kamu hukukunda bir üst otoritenin, astını denetlemek veya kısıtlamak hakkına sahipliği durumunu anlatmak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda kavramın hukuk ve siyaset bilimi disiplinleri bakımından edindikleri anlamın benzer bir mantıktan yola çıkılarak oluştuğunu söyleyebilmek mümkündür. Yani vesayet hem hukuk hem de siyaset bilimi çalışmalarında, bir kişinin kurumun ya da halkın kısıtlanması/sınırlandırılması ve belirli özgürlükleri kullanmaktan mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Kuşkusuz, Türkiye'de siyasetin gelişimi üzerine yapılacak bir incelemenin sağlam temeller üzerine inşa edilmesinin koşullarından biri de vesayetin, bürokratik veçhesiyle incelenmesidir.

1.3.3. Vesayetin Bürokratik Boyutu

Vesayet kavramıyla ilişki içinde olan kurumların başında bürokrasi gelmektedir. Bu bağlamda vesayet olgusunun bürokratik boyutundan veya Türkiye'de siyasetin gelişimini açıklamak noktasında yararlanılabilecek bir kavram olarak bürokratik vesayeti incelemek yerinde olacaktır.

Bürokrasi, tarih boyunca tüm devletlerce ihtiyaç duyulan bir örgütlenmedir. Bürokrasinin tarihi, beşerî ilişkilerin başlangıcına değin götürülebilmektedir. Kavram ilk kez Fransız fizyokrat ve siyasal iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır (Heper, 1996: 290). Bürokrasiyi bir kuram haline getirerek bugün sahip olduğu anlamı kazandıran isim ise Alman toplum bilimci Max

Weber olmuştur. Weber'in yaklaşımında bürokrasi Batı toplumlarına özgü bir örgütlenme biçimi olarak görülmemekte, evrensel niteliğe sahip bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Tarih, bürokrasinin doğuş sürecinde siyasi mücadelelerin etkisinin az olmadığını göstermektedir. Mevki ve görev dağılımını siyasal birer kaynak olarak addeden yöneticilerin, memurları nüfuz alanlarından uzaklaştırmak istemeleri söz konusu siyasi mücadelenin özünü oluşturmaktadır (Dreyfus, 2007: 23). Bürokrasi etimolojik açıdan “bureau” ve “cratie” sözcüklerinin birleşimiyle oluşmakta, Latince kökenli “bureau”; devlet daireleri, devlet işlerinin görüldüğü ofisler, “cratie” ise yönetim, iktidar anlamına gelmektedir (Dursun, 1992: 133). Literatürdeki kullanımı bakımından ise bürokrasinin üç anlamı olduğu söylenebilir. Bu anlamlardan ilki, kötücül manadaki kullanımı biçiminde de niteleyebileceğimiz, iş ve işlemlerin fazlalığını anlatan kırtasiyeciliktir. Bürokrasinin ikinci anlamında ise kavramın, Weberyan manadaki ideal kullanımına vurgu yapılmakta ve belirli kurallara, sıra düzene ve bilgiye göre oluşturulan örgüt tipi şeklinde tanımlanmaktadır. Kavramın, üçüncü ve son kullanımında ise bir örgüt tipi değil de devlet idaresi olduğu belirtilmektedir (Övgün, 2010: 18).

Kuşku yok ki bürokrasi salt sözlük tanımı üzerinden incelenilebilecek bir kavram değildir. İfadenin, sosyo-politik açıdan taşıdığı önem de çalışmamız açısından birinci derecede önem arz etmektedir. Bürokratların; toplumun evrimi, iktidarın oluşumu ve kullanımı gibi konularda söz sahibi olmaları (Şaylan, 1996: 298) onların -teoride öngörülenin aksine- sadece meslekleriyle ilgilenen profesyoneller olmaması gibi bir sonuç doğurmakta, gücün taksim edilmesi söz konusu olduğunda ise siyasetçiler ve bürokratlar birbirleri ile rekabet etmeye başlayan iki odağa dönüşebilmektedir. Bürokrat-siyasetçi rekabeti, demokrasiler açısından olağan bir durumdur. Söz konusu rekabetin temelinde bürokratların siyasetçilere atfettiği “geçicilik” misyonu, siyasilerin ise seçim kazanmak neticesinde önemli kurumları yönetmek yetisine de sahip hâle geldikleri düşüncesi bulunmaktadır (Dunleavy, 2014: 8). Yine bürokratlar, belirli açılardan siyasetçilere karşı üstün oldukları inancına sahiptirler. Siyasetçiler ile karşılaştırıldıklarında, daha uzun soluklu bir çalışma hayatına sahip olmaları ile araç-gereç kullanımı ve mevzuata hâkimlik bakımından siyasetçilere göre daha yetkin olmaları bürokratların, kendilerine atfettikleri üstünlüğü açıklamak noktasında yararlandıkları argümanlar arasında yer almaktadır (Yayla, 2020).

1.3.4. Vesayetın Askeri Boyutu: Pretoryanizm

Demokrasi, “seçilmişlerin üstünlüğü” ilkesine dayanmakta ve demokrasilerde askeri bürokrasi dahil tüm atanmışların seçilmişlerin iradesine ram olması gerekmektedir. Vesayetçi sistemde ise demokrasiye ilişkin bu temel ilke reddedilmekte ve ülke yönetimi hakkında kimi kararların siyasetçilere bırakılamayacak kadar önemli olduğu düşüncesinden hareketle, vesayet odaklarının karar alma sürecine ve yönetim mekanizmalarına egemen olması olağan karşılanmaktadır (Miş ve Telci, 2013: 24). Bir başka deyişle vesayetçi sistemde vesayet güçleri

herhangi bir sınırlamaya uğramadan siyasi sürece müdahale etmek hakkına sahip olmaktadır (Wigell, 2008: 239).

Silahlı kuvvetler söz konusu vesayet odaklarından birisi niteliğindedir. Toplumlar tarih boyunca çeşitli nedenler dolayısıyla birbirleriyle savaşmışlardır. Modern dönemde ise savaşların niteliği değişmiş ve modern nitelikli ordular kurulmaya başlanmıştır. Silahlı kuvvetlerin asli vazifesi olan güvenliği sağlamanın yanı sıra siyaseten bir aktöre dönüşmelerini söz konusu değişim sürecinden bağımsız değerlendirmek olası değildir. Bu çerçevede subaylık, ilk kez Napolyon Savaşları sırasında profesyonel bir mesleğe dönüşmüştür (Huntington, 1957: 19). Bu dönüşüm, yani orduların sadece savaş dönemlerinde bir araya gelen paralı askerlerden değil de askeri disipline bağlı biçimde sürekli çalışmak üzere istihdam edilen subaylar ile belirli dönemlerde askerlik vazifesini ifa etmekle yükümlü erlerden oluşan bir organizasyona dönüşmesinde bir dizi itici faktörün de etkisi vardır. Hızlı nüfus artışı, teknoloji ve sanayideki ilerlemeler, şehirleşme oranındaki artış, ulus-devlet örgütlenmelerinin hâkim yönetsel form hâline dönüşmesi bu kapsamda sayılabilecek etkenlerin başında gelmektedir (Huntington, 1957: 32-33).

Ordunun, siyasete müdahalesi temelinde yürütülen tartışmaların ülkelerin modernleşme deneyimi veya o ülke demokrasisinin kurumsallaşma düzeyinden bağımsız olarak incelenememektedir. Demokrasilerde silahlı kuvvetlerin uzmanlık alanında faaliyet göstermesi esastır ve sivil-asker ilişkisinin temelinde siyasetçilerin askerlere karşı sahip olageldiği üstünlük bulunmaktadır (İnsel, 2004: 41). Modernleşme sürecini sancılı biçimde geçiren ve demokratik olmak bakımından kimi noksanları barındıran toplumlarda ise asker-sivil ilişkilerinin pürüzsüz bir zemin üzerinde ve sorunlardan münezzeh biçimde gerçekleştiğini söyleyebilmek güçtür. Zira söz konusu ülkelerde askerler bazen anayasa ve diğer kanunlardan aldıkları yetki bazen de aktüel siyasetin boşluklarından elde ettikleri fırsatlar doğrultusunda yürütme erkine ortak olmaktadır. Bu durum ise demokratik kültür açısından önemli bir zafiyet kaynağıdır (Bayramoğlu, 2004: 117).

Ordunun, dışarıdan yönelen tehdit ve saldırılara karşı ülke güvenliğini sağlamak biçiminde ifade edilebilecek (Küçük, 2018: 209) asli vazifesini bir kenara bırakarak, siyaseten bir aktör hâline gelmesi “askeri vesayet” ve daha geniş ölçekli bir kavram olarak “pretoryanizmin” üzerinde durmamızı gerektirmektedir.

Askeri vesayet en genel ifadeyle demokrasi ile dikta yönetimi arasındaki durumdur. Askeri vesayetin egemen olduğu bir ülkede silahlı kuvvetler, açık veya örtülü darbe imasıyla sivillerin hareket alanını daraltarak demokrasiyi akamete uğratabilmektedir (Tollefson, 1995: 2). Bir rejimde, askeri vesayetin egemen olduğu sonucuna ulaşmak içinse siyasi sisteme ilişkin bazı göstergelerin incelenmesi yerinde olacaktır. Askerlerin, toplumdaki imtiyazlı konumu, kaynakların bölüşümünde diğer kamu çalışanlarına kıyasla öncelikli kabul edilmeleri ve ordunun kurumsal manada ülke yönetiminde etkili olması askerlerin siyasetçiler üzerinde nüfuz sahibi olduğuna işaret etmektedir

(Şengöz, 2020: 134). Askerlerin, siyasetçiler üzerinde hâkimiyet tesis ettiği bu siyasal düzenin literatürdeki karşılığı ise pretoryan yönetimidir.

Pretoryan terimi tarihte ilk kez Roma İmparatorluğu döneminde senato ve imparatoru isyancı askerlere karşı korumakla yükümlü sayılan özel askeri birliği tanımlamak için kullanılmıştır. Kavram modern dönemde ise ordunun, siyasal sisteme müdahale etme ve egemen olma eğilimini ifade etmek için kullanılmaktadır (Sarıgil, 2011: 269). Literatürde üç ayrı pretoryanizm uygulamasının olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla, yönetimde askerlik mesleğinden gelen bir kişinin tek söz sahibi olduğu “otokrasi”, idarenin askerler koalisyonuna devredildiği “askeri oligarşi” ve yönetimde hem sivillerin hem de askerlerin görev aldığı “otoriter pretoryanizmdir” (Perlmutter, 1997: 94-95).

Pretoryanizm, yeni kurulmuş veya demokratikleşme sancıları çeken demokrasiler için önemli bir tehdit iken demokrasinin yerleşiklik düzeyi ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliği arttıkça (Örs, 1996: 1; Cansever ve Kiriş, 2015: 362) ordunun yönetime müdahale etme eğilimi de azalmaktadır. Bu aşamada askerlerin siyasi yaşamda etkinlik kazanmalarını sağlayan sebeplerin neler olduğu sorusu önem kazanmaktadır.

Demokrasilerde sivil-asker ilişkilerinin niteliğini konu edinen çalışmaların başında gelen “*The Man on Horseback*” (At Sırtındaki Adam: Politikaya Askeri Müdahale) isimli çalışmada, Samuel. E. Finer askerlerin, siyasete müdahale etme eğilimini üç temel gerekçe çerçevesinde açıklamaktadır. İlk olarak askerler, siyasetçiler ile kıyaslanamayacak ölçüde kapsamlı ve girift nitelikli bir örgütlülük düzeyine sahiptir. İkinci olarak askerler en az siyasetçiler ölçüsünde, belki de onlardan daha fazla olacak biçimde, yüksek düzeyde toplumsal statüye haizdirler. Son ve belki de askeri darbelerin oluşumunu açıklamak noktasında yararlanılacak en mühim argüman ise silah kullanmak tekelinin, ordu mensuplarının elinde olmasıdır (Finer, 2002: 6). Maurice Duverger (1965: 49)’e göre de hangi ülkede olduğu fark etmeksizin ordu, tabiatından kaynaklı biçimde, devamlı bir hükümet darbesi tehlikesi teşkil etmektedir. Silahlı kuvvetlerin teknik/teçhizat üstünlüğü ve sıkı bir disiplin mekanizmasına dayalı biçimde çalışıyor oluşu, askerlerin yönetime müdahalede bulunması eğilimini açıklamaya yaramaktadır. Sivil-asker ilişkileri üzerine kaleme aldığı çalışmalarla literatürün oluşumuna önemli katkılar sunan Samuel Huntington ise askerlerin yönetime müdahale etme eğiliminin ardında, “asker zihniyetinin” bulunduğunu kanaatindedir.

Yazarın ifadesiyle yetiştirilme koşulları ile mensup oldukları sosyal çevre bakımından sivillerden önemli ölçüde farklı olan askerler, siyasete dair meseleleri de bu asker zihniyet çerçevesinde çözümlemeye çalışmakta, koşulların uygun olduğunu düşündükleri takdirde ise güç kullanmaktan çekinmemektedirler (Huntington, 2004: 84). Finer ve Huntington’un asker-sivil ilişkileri üzerine kaleme aldığı çalışmalar hakkında geliştirilen eleştirilerin en önemlisi her iki çalışmada da sadece gelişmiş/demokratik ülkelerin silahlı kuvvetler organizasyonunun üzerinde

durulduğu biçimindedir. Eric. A. Nordlinger “*Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*” isimli çalışmasını söz konusu eleştiriden yola çıkarak kaleme almıştır. Yazar, demokratikleşme kapasitesi bakımından “sorunlu” sayılabilecek Güney Amerika, Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki asker-sivil ilişkileri hakkında yaptığı okuma neticesinde, subayları yönetime müdahale etmeye sevk eden üç faktörün olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu faktörlerden ilkin, “sınıfsal bağlar” ya da “sınıfsal arka plan” biçiminde ifade edebilmek mümkündür. Yazarın ifadesiyle subaylık, ağırlıklı biçimde alt ve orta sınıflara mensup kimselerce tercih edilen bir meslektir. Subaylar, her ne kadar mesleğe başlamalarının ardından yüksek düzeyli bir sosyal hareketliliğin öznesi hâline gelseler de alt-orta sınıfın yaşam pratiklerinden pek de ayrışamamakta, daha da önemlisi bu sınıfın çıkarları söz konusu olduğunda yönetime müdahale etmekten geri durmamaktadırlar.

İkinci faktör, subay kadrosunun “toplumsal aidiyet bağıdır”. Bu doğrultuda, farklı kimlik ve etnisitelere bağlı olan subaylar özellikle terfi ve atama işlemlerinin gündeme geldiği dönemlerde kendisiyle benzer niteliklere sahip diğer subaylar ile yakınlaşmakta, bu yakınlaşma ise kendi grubundan olan subayın haksızlığa uğradığını düşünen diğer subayları yönetime el koyma noktasında cesaretlendirmektedir.

Subayları darbe yapma konusunda atak kılan üçüncü ve son faktör ise subayların, mensubu oldukları kurumu ülkedeki en rasyonel organizasyon olarak değerlendirmeleridir. Bir başka deyişle askerler aldıkları eğitim ve formasyonları dolayısıyla siyasetçilerden daha nitelikli insanlar olduklarını düşünmektedirler. Bu düşüncesinin doğal sonucu ise yönetimi silah zoruyla ele geçirmek düşüncesinin meşruluk kazanmasıdır (Nordlinger’den akt. Kızılaslan, 2018: 14).

1.4. Vesayet-Siyaset İlişkisi: Vesayetçi Demokrasi Kuramı

Kavramsal, hukuki, bürokratik ve askeri veçheleriyle incelenen vesayet kavramının ilişkili olduğu olgular arasında siyaset de yer almaktadır. Bu bağlamda vesayetçi demokrasi, vesayet-siyaset ilişkisi bağlamında gelişmiş, bazı ülkelerdeki cari rejimi açıklamak noktasında yararlı bir araca dönüşmüştür.

1.4.1. Vesayetçi Demokrasi Kavramı

Demokrasi üzerine yapılan çalışmalardan hareketle değişik demokrasi anlayışlarının olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Kavramın, vesayetle ilişkili olduğu bağlamında gündeme gelen vesayetçi demokrasi anlayışı da söz konusu anlayışlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Vesayetçi demokrasi ifadesi ile demokrasinin vesayet altında yürütüldüğü, halkın karar alma sürecinde vasilerin vasıtasına ihtiyaç duyduğu ima edilmektedir (Güneş, 2011: 53). Kavramın tam olarak

neye karşılık geldiğini anlayabilmek içinse demokrasi ve vesayet sözcüklerinin kelime anlamlarının incelenmesi yerinde olacaktır.

“Demos” ve “kratos” sözcüklerinin birleşimiyle oluşan demokrasi en yalın anlamıyla, “halkın yönetimi” şeklinde tercüme edilebilmektedir. Söz konusu tercüme, demokrasinin, kavramsal çerçevesini incelemesi bakımından yerinde bir adım olsa da demokrasi mefhumu etrafından yürütülen tartışmaları anlayabilmek adına, daha geniş ölçekli bir incelemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu inceleme kapsamında, -demokrasinin, halkın yönetimi olarak tercüme edildiği bilgisi de göz önüne alınarak- yanıtlanması gereken iki temel soru vardır. Öncelikle, halk kimdir veya kimlerden oluşmaktadır. İkinci olarak ise yönetimde söz sahibi olması öngörülen halk bir bütün müdür yoksa belirli temsilciler bu süreçte yetkili mi kılınacaklardır.

Esasında, bu iki soru da tarih boyunca devam eden bir arayış-sorgulama hâlinin neticesinde cevaplanmış; demokrasinin ideal yönetim biçimi, temsili sistemin ise demokrasi idealinin uygulamaya konulmasına ilişkin en geçerli araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Siyaset bilimi çalışmalarında kazandığı anlam ile vesayet; toplum için neyin en iyi olduğunu bilmek ayrıcalığına sahip olduğuna inanılan bir grubun ya da kimsenin, halkın rızasına ihtiyaç duymadan, yönetmek erkine sahip olması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda halkın, yönetmeye ehil olmadığı düşünülmekte idarenin ise ayrıcalıklı bir gruba teslim edilmesi savunulmaktadır. Bu savunuya göre vesayetçi sistemlerde, vesayet odakları yönetimi doğrudan üstlenmeyecekler, araçlar kullanarak politika belirleme sürecinde etkin olacaklardır. Yani vesayetçi sistemlerde vesayet odağı kurum ya da kişinin, yönetimi doğrudan ele geçirmesi değil de görünürdeki idarecilerin uygulayacağı politikaları tayin etmesi esastır.

Vesayet-demokrasi ilişkisi ve vesayetçi yaklaşımların, demokrasi kavramını algılayış biçimleri söz konusu olduğunda iki ayrı görüşün gündeme geldiği görülmektedir. Söz konusu görüşlerden ilki uyarınca vesayet ve demokrasi kavramları arasında kurulabilecek tek ilişki, kavramların birbirlerinin zıddı olduğu ve birinin olduğu yerde diğerrinin barınamayacağı / uygulanamayacağı şeklindedir. Demokrasi üzerindeki her türlü vesayet, ilkesel olarak “halkın yetersiz olduğu” düşüncesini esas kabul etmekte, “halkın kendi kendini yönetmesi” biçiminde tanımlanan demokrasi idealiyle ters düşmektedir. Vesayetçi anlayışın kavramsallaştırmasında halk; kendini yönetmek yetisinden yoksun, reşit olmayan bir bütün niteliğindedir. Halk adına karar almak imtiyazı ise “akıllı” ve “bilgili” kimselere aittir. Bu yaklaşım kapsamında, demokrasinin halkın yönetimi olduğuna ilişkin sözlük tanımının dahi gerisine düşülmekte ve demokrasi ilkesel manada reddedilmektedir. Ana hatlarıyla “liberal anlayış” biçiminde tanımlayabileceğimiz bu yaklaşıma bağlı kuramcıların ifadesiyle, demokrasi ile vesayet kavramları arasında herhangi bir yakınlık kurulamayacağı açıktır. Vesayet-demokrasi ilişkisinin bir karşıtlık ilişkisi olduğunu savunan bu yaklaşım aksine, vesayetçi düzen-demokrasi ilişkisini daha farklı bir çerçeveden

inceleyen kuramcılar da mevcuttur. Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger, yaygın kanının aksine tüm tek partili yönetimlerin, ilkesel manada demokratik idealler ile bağdaşmayan rejimler olduğu görüşüne karşı çıkmakta, tarih boyunca örneğine rastlanan bazı tek partili rejimlerin totaliter rejimler olma özelliklerini göstermediklerini söyleyerek onları birer “potansiyel demokrasi” olarak nitelendirmektedir. Yazarın yakın tarihteki, totaliter olmayan tek parti yönetimi için verdiği örnek ise 1923-1946 Türkiye’sidir (Duverger, 1974: 364):

Türkiye örneği, basiretle uygulanan bir tek parti yönetiminin, bir gün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkân verebileceğini göstermektedir. Acaba bunu genelleştirerek, tek partinin, nazik demokrasi bitkisinin çorak bir toprakta büyümesini sağlayacak geçici bir destek ödevi görebileceğini kabul edebilir miyiz? Hâlâ geçici nitelik taşıyan tek bir örnekle bir sonuca varmaya bilimsel bakımdan imkân yoksa da bu soru, sorulmaya değer mahiyettedir.

Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger’e ek olarak Tarık Zafer Tunaya ve Suna Kili de Türkiye tarihinden verdikleri örnekler çerçevesinde vesayetçi felsefeyi olumlamaktadırlar. Onlara göre vesayetçi pratik, demokrasinin toplumda tam anlamıyla yerleşebilmesi için deneyimlenmesi gereken bir süreç niteliğindedir. Bu doğrultuda Tarık Zafer Tunaya “*Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*” isimli çalışmasında az gelişmiş ülkelerin bir çeşit sömürge ya da şekil değiştirmiş sömürgeciliğin baskısı altında faaliyet gösteren yönetimler olduğu değerlendirmesini yapmakta, az gelişmiş ülkelerde demokratik yönetimin gelişmesine ilişkin zorluğu ise şu cümlelerle özetlemektedir (Tunaya, 2000: 15-16):

Gelişmemiş ülkenin toplum yapısı, sosyal hayatı geridir. Yarı feodal bağlantılar topluma hâkimdir. Bu ülkelerde halk ikiye bölünmüştür: Geniş bir muhafazakâr kitle ile azınlıktaki aydın bir grup. Halk, Ziya Gökalp’in deyişiyle “ya rençber ya da memur”dur. Gelenekçi kitlenin kalabalıklığı din adına hareket eden çevrelerin vesayetini güçlendirir. Bu çevreleri, özellikle seçimlerde ağır basan birer siyasal kuvvet haline getirir. Az gelişmiş toplum içinde, fakir-zengin ayırımı yok, uçurumu vardır. Gerici-ilerici çatışması çok şiddetlidir. İşsizlikle, kültürsüzlük muhafazakarlığın ilkel maddeleridir.

Suna Kili’nin “*Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*”nde” ifade edilene göreyse erken Cumhuriyet döneminin vesayetçi yönetim pratiği, çağdaşlaşma ereğiyle birlikte incelenmelidir. Yazar ilgili dönemin politik tarihimizdeki istisnailiği hakkında ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır (Kili, 2003: 270-271):

Çağdaşlaşma çabasına girişmiş her yeni devlet kendine özgü siyasal ekini getirir ve bunu geliştirmeye çalışır. Aynı zamanda her yeni devlet siyasal toplumsallaştırma yoluyla bu ekinin tüm toplum katlarıncı benimsenmesi için çaba gösterir. Türk dil devrimi ve yeni tarih anlayışı, ulusal Türk devletinin yeni siyasal ekinin benimsenmesi yolunda gerçekleştirilen önemli atılımlardır. Bunun yanı sıra 1932’de kurulan halkevlerinin de yeni siyasal ekinin benimsenmesi ve yaygınlaşması konusunda önemli çalışmaları olmuştur. Ulusal bilinçlenme, örgütlenmiş çabalarla daha yaygınlaşır, daha güçlenir. Bu doğrultuda Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve halkevlerinin önemli katkıları olmuştur.

Anılan isimlerin vesayetçi sistemle ilgili değerlendirmelerinde, vesayet-demokrasi ilişkisinin mutlak bir zıtlık ilişkisi olduğu biçimindeki “liberal” görüşe karşı çıkılmakta, vesayetçi yönetimlerin de demokratikleşme potansiyeline sahip olduklarını öne sürülmektedir. Bir başka deyişle söz konusu araştırmacılar, vesayetçi yönetimlerin de demokrasiye geçişte bir basamak olarak görülebileceği düşüncesindedirler (Ete, 2019: 1967).

Vesayet kavramının, dil bilimsel açısından incelenmesi ise siyaset çalışmalarında kullanılan iki ayrı vesayet biçimiyle karşılaşmamız sonucunu doğurmaktadır. İlk olarak “*guardianship*” ifadesiyle karşılanan anlamı ile vesayet; halkın, toluğuna vurgu yapmakta ve sahip olduğu belirli niteliklerden ötürü üstün olduğu düşünülen kimselerin, yöneticilik yapmasını salık vermektedir. “*Tutelage*” ifadesiyle tanımlanan vesayette ise halka duyulan güvensizliğe vurgu yapılmaktadır. Kavrama ilişkin geliştirilen bu iki kullanım arasındaki temel farklılık, “süre” kıstasıdır. Guardianship kavramı kullanılarak tanımlanan vesayetçi sistemlerde, vasiliğe ilişkin bir süre sınırı getirilmemiş iken; tutelage kavramının tanımladığı vesayetçi yönetim pratiğinde vasilik, demokrasinin gereği olan siyasi ve kültürel yetkinliğe ulaşınca değin ifa edilecek bir eylem biçiminde tanımlanmaktadır (Bilici, 2021: 41). Bir başka deyişle, tutelage anlamındaki vesayette halka; demokratik erginliğe ulaşınca değin nezaret edilmesi öngörülmektedir. Guardianship kavramına karşılık gereken vesayetçi yönetim pratiğinde ise demokrasiye geçişle ilgili bir yol haritasının varlığından bahsedilememekte, demokratik idarenin ihdası, sona erip sona ermeyeceği belli olmayan bir sürecin nihayetinde gerçekleşecek bir gelişme biçiminde nitelenmektedir.

1.4.2. Vesayetçi Demokrasinin Tarihçesi

Demokrasinin, vesayetçi düşünceyle ilişkisi bağlamında gündeme gelen vesayetçi demokrasi kuramı yirminci yüzyılda geliştirilmişse de olgunun öncü adımları daha önceki yüzyıllarda ortaya konmuştur.

1.4.2.1. Öncü Kuramcılar: Tocqueville, Lippmann, Schmitt

Vesayetçi demokrasi, kavramsal boyutu ile olduğu kadar tarihi gelişimi bakımından da incelenmesi gereken bir kavram niteliğindedir. Söz konusu nitelemenin, bugün sahip olduğu anlam çerçevesinde kullanılmaya başlaması 1960’lı yıllarda gerçekleşmişse de on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan kimi çalışmalarda; “*yumuşak tiranlık-despotluk*” veya “*kılavuzlu-güdümlü demokrasi*” gibi ifadelerle yer verilmiş, söz konusu ifadeler çerçevesinde vesayetçi demokrasi kuramının fikri temelleri oluşturulmuştur (Özpek, 2021).

Toplumların yükselen eşitlik talebinin tarihsel bir zorunluluk olduğunu öne süren Tocqueville (Tarhan, 2022: 77), modern toplumların yönetimi biçiminde nitelediği demokrasilerin de “bozulma” ve mutlakiyetçi iktidarlara dönüşme potansiyeline sahip olduğunu söylemektedir. Yine

aynı yazarın “*Amerika’da Demokrasi*” isimli çalışmasında demokratik ya da monarşik nitelikli olmasından bağımsız biçimde tüm siyasi iktidarlarda merkeziyetçi eğilimler ile despotik yönetimler arasındaki olumlu yönlü ilişkiye dikkat çekilmektedir (Tocqueville, 2016: 195). Modern döneme özgü bir otoriterleşme tehdidi de olan yumuşak tiranlıkta, kavramın tarihteki örneklerinin aksine, tiran baskı ve şiddete dayalı bir yönetim anlayışı benimsememekte, hatta periyodik aralıklar ile gerçekleşen seçimler aracılığıyla da demokratik idarenin biçimsel koşulları karşılanmaktadır (Tocqueville’den akt. Taylor, 2011: 16). Lippmann’ın kılavuzlu-güdümlü demokrasi kavramsallaştırmasında ise kamuoyunun demokrasilerdeki en önemli unsur olduğu vurgulanmakta, sonrasında ise her insanın kamuoyunun bir parçası olması meselesine muhalefet edilmektedir (Lippmann, 2020: 251). Bu muhalefet, vesayetçi demokrasi anlayışında da dile getirildiği gibi sıradan vatandaşın kamusal meseleler hakkındaki kanaatinin güvenilir olmadığı tezi çerçevesinde açıklanmaktadır. Bir başka deyişle Lippmann’ın zihnindeki demokraside, iyi eğitim almış, kamusal/siyasi konular hakkındaki bilinçlilik seviyesi yüksek olan seçkin kimselerin yöneticiliğe getirilmesi esas kabul edilmekte ve siyasetin, sıradan vatandaşın sorumluluğuna bırakılamayacak kadar önemli bir iş olduğu savunulmaktadır (Uzun, 2006: 637).

Nazi Almanya’sının “saygın” anayasa hukukçusu Carl Schmitt de geliştirdiği fikirler bağlamında vesayetçi demokrasi anlayışıyla ilişkilendirilebilecek bir başka kuramcıdır. Schmitt’in savunuları ile vesayetçi demokrasinin ortaklaştığı nokta temelde liberal demokratik düzen hakkında sergilenen muhalefettir. Egemenlik, Schmitt tarafından liberal teoride tanımlanana göre çok daha farklı biçimde ele alınmakta kavrama ilişkin tartışmalarda halk egemenliği veya millet egemenliği gibi teorilerin söyledikleri dikkate alınmamaktadır. Schmitt’e göre egemen; olağanüstü hâle karar verebilendir (2016: 13). Bu bağlamda halkın yönetimi şeklinde tercüme edilen demokrasi, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayal niteliğindedir. Zira gündelik yaşamın beraberinde getirdiği sorunlar ile yoğun biçimde meşgul olan sıradan vatandaşın hukuk, siyaset, devlet yönetimi gibi konular ile alakadar olmasını beklemek gerçekçi değildir. Bu nedenledir ki devlet işleyişine dair en rasyonel yöntem, egemen olanın kararları hızlıca alması ve aynı süratle de uygulayabilmesidir. Yine Schmitt (2014: 25)’in ifadesiyle demokrasi, temelinde “eşit olmayanlara, eşitsiz muamelede bulunmak” ilkesinin yer aldığı ve idealize edilmekten ziyade tenkit edilmesi gereken bir olgu niteliğindedir. Bu aşamada Schmitt’in bir yönetim biçimi olarak demokrasiye karşı sergilediği karşı çıkışın bir başka vechesi, parlamento kurumuna atfedilen aşkın manaya yaptığı itirazdır. O’na göre, demokrasi ile parlamento arasında bir özdeşlik ilişkisinin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir ve parlamentonun olmadığı bir ülkenin de demokrasi şeklinde nitelenebilmesi mümkündür. Schmitt, söz konusu değerlendirmesinin devamında daha da ileriye gitmekte, diktatörlük ile demokrasi arasında da bir tezatlık ilişkisinin kurulamayacağını savunmaktadır (Schmitt, 2014: 49). Schmitt’ci anlayış ile vesayetçi teorinin ortaklaştığı son nokta ise “halkın yetersizliğine” yapılan vurgudur. Bu kapsamda Schmitt siyasetin, seçkinlerin uğraşı olmaktan çıkıp, hor görülen kimselerin mesleği hâline gelmesini memnuniyetsizlik verici bir gelişme olarak nitelemekte (Schmitt, 2014: 19), demokrasi ile yönetilmek hakkının ise tüm halklar

için geçerli olmadığını savlamaktadır. Yazarın bakışıyla yalnızca demokratça düşünmek yetisine sahip insanların çoğunluğu oluşturduğu halklar demokrasi ile yönetilmeli, söz konusu yetkinliğe sahip olmayan kimseler ise doktriner nitelikli bir eğitim-öğretim programına tabi tutulmalıdır (Schmitt, 2014: 44-45).

Halkın yönetimde söz sahibi olmak için gerekli yetkinliğe sahip olmadığı düşüncesinden yola çıkarak yönetmek erkinin, bir azınlığa tahsis edilmesi düşüncesi bağlamında vesayetçi demokrasi anlayışı ile ortaklaşan bir başka düşünsel yaklaşım ise elit teorisidir.

1.4.2.2. Elit Teorisi

Fransızca kökenli bir sözcük olan elit, siyaset bilimi açısından önemi yadsınamaz bir kavramdır. Elit sözcüğü ilk olarak siyaset bilimi çalışmalarında edindiği anlamdan görece farklı biçimde, on altıncı yüzyıl Fransa'sında kullanılmış ve “olağanüstü savaş becerilerine sahip askerlerin” elit askerler olduğu söylenmiştir (Zannoni, 1978: 7). Bir yüzyıl sonra Denis Diderot'un yayınladığı ansiklopedide ise elit, “*üstün-kaliteli ticari ürün*” anlamında kullanılmıştır (Korom, 2015: 390). On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde ise kavram, bugün sahip olageldiği anlam çerçevesinde tanımlanmış ve akademik yazında bir siyasal teori olarak “elit teorisi” ifadesine yer vermeye başlanmıştır. Elit teorisinin temelinde, bir toplum içerisinde sayıca çoğunluğu oluşturan halkın; edilgen, az sayıdaki seçkinin ise etken olduğu varsayımı yer almakta, bu bağlamda siyasal ekonomik ve kültürel gücün sahibinin de yönetici azınlık olduğu öne sürülmektedir. Elit teorisyenleri ise çalışmalarında söz konusu varsayımın sebepleri üzerine odaklanmakta, niçin tüm toplumlarda küçük bir azınlığın geniş kitleler üzerinde egemenlik tesis ettiği sorusuna yanıt bulmaya çalışmaktadır (Mariotti, 2020: 1).

Elit ifadesine -bugünkü anlamıyla- çalışmalarında kullanan ilk kuramcı Gaetano Mosca olmuş, Vilfredo Pareto ise kavrama siyaset bilimi literatüründe sahip olduğu anlamı kazandırmıştır. (Marshall, 2005: 182). Kavramın siyaset bilimi çalışmalarındaki karşılığı belirli üstünlükler dolayısıyla çoğunluk içinde ayrılan seçkin bir azınlığı tanımlamaya yaramaktadır.

Bu bağlamda elit ifadesinin Türkçeleştirilmiş hâli “seçkin” olarak belirlenmiş, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte iki ayrı seçkin tanımına yer verilmiştir. Tanımlardan ilkinde göre seçkin, “benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan, üstün, mümtaz, güzide, mutena” anlamına gelmektedir. İkinci kullanım ise kavramın elit teorisi özelindeki manası ile daha uyumludur: “bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup)” (TDK, 2025). Türk Dil Kurumu'nun “seçkin” tanımından anlaşılabileceği üzere seçkinler bir toplumsal sınıf ya da baskı grubu olmaktan ziyade özgül ağırlıkları sayesinde siyasal yaşamda ağırlık kazanan bağımsız kişilerdir (Kışlalı, 2000: 329).

Elit, sözlük tanımına ek olarak değişik veçhelerin öne çıkartılması suretiyle de tanımlanabilmektedir. Bu kapsamda Bottomore (1997: 15)'un elit tanımında “statü” olgusu merkeze alınmakta hangi nedenle olursa olsun, statüsü yüksek kimselerin seçkin olduğuna hükmedilmektedir. Rejimin niteliği veya üstünlük sahibi olunan alan ise elitler açısından ikincil derecede önemli bir konudur. Yani cari rejimin demokrasi olmasından bağımsız biçimde müzik, sanat, bilim ve spor alanlarının herhangi birinde başarı sahibi insan, bir elittir (Ateş, 1991: 151). Benzer bir mantık çerçevesinde Arslan da elitlerin; zenginlik, güç-iktidar, saygınlık gibi değerler bakımından diğer insanlara kıyasla daha avantajlı olduklarını söylemektedir (2007: 3).

Daha önce ifade edildiği üzere, “halkın yetersizliği” düşüncesi elit teorisi ve vesayetçi demokrasi anlayışı arasındaki benzerliğin en belirgin noktası olması bakımından önem taşımaktadır. Bu sebeptendir ki, çalışmamız açısından önem taşıyan kısım, elit ifadesinin kavramsal ve tarihi gelişiminden daha çok elit teorisi ve teorinin liberal demokratik düzen hakkındaki görüşleridir.

Demokrasinin ortaya çıkışından bu yana toplumların küçük ve seçkin bir azınlık eliyle yönetilmesi gerektiği görüşü, kimi düşünürler tarafından paylaşılmışsa da bu görüşün sosyolojik temelde ve bilimsel bir çerçeve içinde ele alınması elit teorisiyle gerçekleşmiştir (Kapani, 2007: 123). Elit teorisyenleri eşitsizliği, toplumsal yaşam açısından değişmez, verili bir gerçeklik olarak görmekte, insanlık tarihinin de bir eşitsizlikler tarihi olduğunu öne sürmektedirler. Elit teorisyenlerine göre iktidar tarih boyunca sınırlı bir azınlığın uhdesinde bulunmuş söz konusu azınlık ise psikolojik, örgütsel ve siyasal beceriler gibi üstünlüklerden faydalanarak çoğunluğu yönetmiştir. Bu tasnif uyarınca, yönetilen çoğunluk için uygun görülen nitelikler “bilgisizlik”, “örgütsüzlük” ve “edilgenliktir” (Acar ve Uslu, 2019: 24). Elit teorisinin, yönetilen çoğunluğa atfettiği değerlerden bir tanesinin bilgisizlik olması anlamlıdır ve vesayetçi demokrasi pratiği ile elit teorisi arasındaki düşünsel bağa işaret etmektedir.

Eşitsizlik düşüncesinin tarihsel bir gerçeklik olduğu yönündeki savunu da elit teorisyenlerinin demokrasi hakkındaki görüşlerinin oluşumu bakımından önemlidir. Söz konusu savunu çerçevesinde eşitsizliğin doğal yaşamın parçası niteliğindeki bir olgu olduğuna inanılmakta, demokrasi ile vazedilen eşitlikçi yönetim ideali içinse aldatmaca benzetmesi yapılmaktadır. Bir diğer deyişle elit teorisyenleri demokrasiyi insan doğasına aykırı ve hayata geçirilmesi mümkün olmayan bir ideal biçimde tanımlamaktadırlar (Walker, 1966: 285).

Elit teorileri, kuramcılarının yaşadıkları ve eserlerini verdikleri dönemden hareketle, “klasik” ve “çağdaş” elit teorileri şeklinde ikiye ayrılabilir. Klasik seçkinciler, elitlerin yönetimini, toplumsal varoluşun değiştirilemez bir gerçekliği olarak kabul etme eğilimi sergilemekte, demokrasiyi de eşitlikçi doğasından ötürü gerçekleşmesi olanaksız bir fikir olarak görmektedirler. Modern seçkinciler ise klasik seçkin kuramcılara kıyasla demokrasi aleyhtarlığından görece

uzaklaşmakta daha çok niçin bir azınlık grubunun yönetici olduğu sorusuna cevap vermeye çalışmaktadırlar (Heywood, 2015: 228).

1.4.2.2.1. Klasik Elit Teorisyenleri: Mosca, Pareto, Michels

Klasik elit teorileri kapsamında ismi anılması gereken kuramcılardan ilki, İtalyan siyaset bilimci Gaetano Mosca'dır. Mosca, 1896'da kaleme aldığı ve daha sonra Türkçe'ye "*Yönetici Sınıf*" olarak çevrilen eserinde "elit" kavramını kullanmaktan özenle kaçınmış, toplumsal yaşamdaki eşitsizliği elit-kitle ikiliğinden daha çok yönetici sınıf-yönetilen sınıf zıtlığıyla açıklamaya çalışmıştır. Mosca'ya göre, tarih boyunca bütün toplumlar bir yöneten bir de yönetilen sınıftan oluşmuş, belirli nitelikler dolayısıyla "üstün" olarak kabul edilen kimselerden müteşekkil yöneticiler sayıca azınlıkta olsalar dahi, örgütlülükleri ve çoğunluk üzerinde kuracakları tahakkümü meşru kılacak ideolojik çerçeveyi oluşturabilmeleri sayesinde yönetmek hakkına sahip olmuşlardır (Kışlalı, 2000: 331). Söz konusu tahakkümün oluşturulması sürecinde ise "hukuki mevzuat", "rızanın üretimi", "hileye başvurmak" ya da "korku yaratmak, şiddet uygulamak" gibi araçlardan yararlanmışlardır (Öztekin, 2001: 20).

Mosca her ne kadar bir elit kuramcısı olsa da yönetici sınıfın karakteri ve sürekliliği hakkında gerçekleştirdiği çözümlemeler ile yer yer demokratik teori ile ortaklaşmaktadır. Toplamların, siyasi ve sosyal yaşamlarında meydana gelen değışikliklerin doğal sonucunun, yönetici sınıf içerisinde de değışikliğe yol açacağını söylemesi (Kapani, 2007: 125) ve daha da önemlisi bu değışimin bir gereklilik biçiminde addedilmesi (Arslan, 2007: 30) Mosca'yı çağdaşı seçkinci kuramcılara kıyasla demokrasi ideali ile barışık bir kuramcı olarak tanımlamamıza imkân tanımaktadır.

Mosca'nın, yönetici sınıfın değışimi bağlamında geliştirdiği görüşlerden hareketle, seçkincilik düşüncesini reddettiğini söyleyebilmek ise mümkün değildir. Genel oy hakkına ilişkin olumsuz yaklaşım ve -temsili sistem aracılığıyla olsa dâhi- seçkinler yönetimini tatbik edilebilir tek yönetim biçimi olarak değerlendirmesi (Slattery, 2015: 91) bu doğrultuda önem taşımaktadır. Mosca, yönetimdeki elitlerin zaman içerisinde değışebileceğine inansa da bir elitin yönetimi, elit olmayan bir kimseye devredebileceği ihtimalini baştan reddetmektedir.

Mosca'nın eserinde, "elit" terimini kullanmaktan özenle kaçınmasına karşın bir başka klasik seçkinci teorisyen Vilfredo Pareto çalışmasına, "*Elitlerin Yükselişi ve Düşüşü*" ismini vermiş ve elit kavramına, siyaset bilimi literatürü açısından sahip olduğu ünü kazandıran esas kuramcı olmuştur.

Pareto'ya göre insanlık tarihi, eşitsizlikler tarihidir. Kitlelerin kaderi üzerinde söz sahibi olmak yetkisi tarih boyunca küçük bir azınlığın tekelinde olmuş, adına elitler denen bu azınlığın karar ve eylemleri tarihin akışında belirleyici nitelik arz etmiştir (Pareto, 2013: 9). Pareto'nun

kuramına göre elitlik, istisnai bir özelliktir ve herkesin elit olmasını beklemek gerçekçi değildir. Elit kişi, doğuştan kimi yetenek veya üstünlüklere sahip olmalı, yine bu yetenek ve üstünlükler sayesinde yaptığı işlerde vasat kişilerden daha yüksek bir performans gösterebilmelidir (Vergin, 2019: 125). Pareto her ne kadar elit olmanın şartını doğuştan edinilen meziyetlere bağlamış olsa da seçkinliğin nesiller boyu aktarılabilceği görüşüne de karşı çıkmaktadır. O'na göre seçkinler, üstün nitelikli kişiler olsa da onların çocukları için aynı durum söz konusu olamayabilir. Dahası, seçkinlik ölçütlerini salt nesep veya aile bağı ile sınırlayabilmek mümkün değildir. Seçkinlerin, nitelik bakımından zayıflamaları veya sayıca azalmaları ise günün sonunda yeni seçkinlerin ortaya çıkışını zorunlu kılmaktadır (Kışlalı, 2000: 330).

Bu zorunluluk, Pareto'nun elit teorisi kapsamında incelenen fikirlerinin olgunlaşması bakımından da önemlidir. Pareto'ya ait "elitlerin dolaşımı" tezinin özeti niteliğindeki varsayım uyarınca tarih, seçkinlerin dolaşımının esas kabul edildiği bir "aristokrasiler mezarlığıdır" (Slattey, 2015: 90). Bu kapsamda halkın, halk tarafından yönetimi olarak tanımlanan demokrasi en iyi ihtimalle bir aldatmacadır. Yönetmek, tarih boyunca seçkinlerce ifa edilen bir eylem olmuş, siyasal elit bünyesindeki değişiklikler dahi eski elitin yerini yeni elite bırakması şeklinde gerçekleşmiştir (Kapani, 2007: 128).

Kitlelerin kendilerini yönetmeleri ilkesinin verili gerçeklikle uyumsuz olduğu savı, Pareto'nun ardından Robert Michels'in fikirlerinde de karşılık bulmuştur. Michels, "oligarşinin tunç kanunu" tezinde, idareciliğin bir azınlığın tekeline olmasının ihtiyari değil zorunlu bir durum olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. İnceleme alanını Alman Sosyal Demokrat Partisi olarak belirleyen yazar, elde ettiği bulgular neticesinde, parti ve sendikaların yöneten azınlık ve yönetilen çoğunluk şeklinde bölündüğünü saptamıştır (Michels, 2021: 26).

Klasik elit teorisyenlerinden Mosca, Pareto ve Michels teorilerini farklı biçimlerde isimlendirseler de kitle demokrasinin olanaksızlığı tezi üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Bir başka deyişle, klasik elit kuramcılarına göre siyaset, daima toplum içerisindeki küçük bir grubun yani bir azınlığın egemen olacağı bir sahadır ve siyaset üretimi sadece bu azınlık tarafından gerçekleştirilecektir (Newton ve Deth, 2010: 281-282). Kuşku yok ki, siyaset kurumunun yapısına ilişkin bu görüş ile vesayetçi demokraside ifadesini bulan karar alma ayrıcalığının bilgili ve yetkin insanlara devredilmesi düşüncesi arasında kuvvetli bir paralellik mevcuttur.

1.4.2.2.2. Çağdaş Elit Teorisyenleri: Schumpeter, Mills

Çağdaş elit teorisyenleri de klasik kuramcılar gibi demokrasinin bir aldatmaca olduğunu söyleyerek yönetimin elitlerin tekeline olacağını savunsalar da halkın yönetime katılımını da tümüyle görmezden gelmemektedirler (Best ve Higley, 2010: 2). Bu çerçevede çağdaş elit

teorisyenlerinin, elitlerin yönetimi konusunda klasik kuramcılar ölçüsünde sekte görüşlere sahip olmadıklarını ifade edebilmek mümkündür.

Çağdaş elit teorisyenlerinin öncüsü olan Joseph Schumpeter'e göre demokrasi, bir idealin değil yöntemin ismidir. Yazar, "*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*" isimli çalışmasında çağdaş demokrasilerin "bireylerin, insanların oyları için rekabetçi mücadele yoluyla, karar verme gücünü ele geçirdiği siyasal kararlara ulaşmak için kurumsal bir düzenleme" olduğunu savunmuştur (Schumpeter, 1974: 269).

Schumpeter'in bir ideal değil de bir yöntem olduğunu güçlü biçimde vurgulaması ve demokrasinin idealize edilmemesi gerektiğini söylemesinden hareketle, demokrasi aleyhtarı bir kuramcı olduğu değerlendirilmesinde bulunmak ise doğru değildir. Zira Schumpeter ve mensubu olduğu çağdaş seçkinci kuram, demokrasinin asgari koşulları arasında sayabileceğimiz, "özgür rekabet ortamı" ve "çoğulculuğa dayalı siyasi ve toplumsal düzenin" inşa edilmesi gibi konularda baştan olumsuz bir tutum geliştirmemişler, elit yaklaşımı ile demokrasinin ehlileştirilmiş hâli arasında bir yakınlık tesis etmeye çalışmışlardır (Vergin, 2019: 134).

Schumpeter'in ardından çağdaş seçkinci kuramcılar arasında sayılabilecek bir diğer yakın dönem kuramcı ise Wright Mills'dir. Mills ve Schumpeter, demokrasiye ilişkin çözümleriyle çağdaş seçkinci olmak paydasında birleşseler de seçkinler-demokrasi ilişkisi özelinde öne sürdüğü fikirler dolayısıyla ayrışan iki kuramcı niteliğindedir. Schumpeter'in demokrasi yönetimi ile görece barışık olma hâline karşılık Mills, yönetici azınlığın aldığı kararlar neticesinde yönetilenlerin hayatı üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır (Vergin, 2019: 135).

Bu aşamada Mills'in toplumsal sistemle ilgili değerlendirmelerinin, klasik elit teorisyenleri ile benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılabilir. Zira gerek Mills gerekse de klasik elit teorisyenleri, demokratik sistemle ilgili yaklaşımlarını oluşturur iken etkin azınlık-edilgen çoğunluk zıtlığına özel bir vurgu yapmakta, demokrasinin uygulanabilirliği hususunda şüpheli görüşler ortaya koymaktadırlar. Ancak Mills sayılan diğer kuramcılardan farklı olarak "seçkinler iktidarını" kurumsal boyutuyla incelemekte ve bu yönüyle klasik elit kuramcılardan ayrışmaktadır (Slattery, 2015: 255).

Mills'in Amerikan siyasetinin tarihi gelişiminden yola çıkarak oluşturduğu "iktidar üçgeni" tezi tam olarak bu aşamada işlerlik kazanmakta ve söz konusu tez çerçevesinde elit yönetiminin kurumsal temelleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Yazarın yaklaşımı çerçevesinde Amerika'da yönetim, demokratik teorinin söylediği gibi, halk tarafından ifa edilmemekte, seçimler yoluyla halkın yönetime katılımı ise bir aldatmaca olmaktan öteye gitmemektedir. Amerikan siyasetinin esas karar merkezi büyük şirketlerin yöneticileri, siyasi önderler ve üst düzey askerlerden oluşan iktidar seçkinleridir (Glasberg ve Shannon, 2011: 25-26). Bu seçkinler, doğrudan bir toplumsal

sınıfa karşılık gelmeseler de kökenleri, kültürleri ve yaşam biçimleriyle birbirlerine benzemekte ve uyum içerisinde çalışarak yürütme erkinin öznesini oluşturmaktadırlar (Kapani, 2007: 137).

1.4.3. Vesayetçi Demokrasinin Uygulaması

Vesayetçi demokrasi çalışmaları açısından olgunun kavramsal ve tarihi çerçevesi ölçüsünde önemli olan bir başlıklardan biri de vesayetçi demokrasi uygulamalarıdır.

1.4.3.1. Bitmeyen Senfoni: Rejimleri Sınıflandırmak

Siyasi rejimlerin sınıflandırmak, tarih boyunca üzerinde durulmaya değer bir konu olarak görülmüştür. Bu bağlamda, belirli sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde rejimlerin karşılaştırılarak belirli rejimler için “üstün” ve “faydalı” diğerleri içinse, “bozulmuş” ve “sakıncalı” değerlendirmelerinde bulunan ilk düşünür Herodot olmuş (Tunçay, 2006: 6), Platon ve Aristo da başta demokrasi olmak üzere rejimlerin niteliği üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir (Göze, 2017: 31-52).

Rejimlerin tasnifi, modern dönemde de siyaset bilimciler için ilgi çekici bir çalışma alanı olmaya devam etmiş, Juan. J. Linz’in 1975 senesinde yayımladığı, “*Totaliter ve Otoriter Rejimler*” isimli kitapta otoriter rejimlerin demokrasi ve totaliter idarelerden niçin farklı olduğu sorusuna cevap vermeye çalışmıştır.

Linz (2008: 139)’in ifade ettiğine göre otoriter, totaliter ve demokratik rejimler arasındaki farklılık noktalarını sistemin çoğulculuğa ne ölçüde izin verdiği üzerinden belirgin kılabilmek mümkündür. Bu kapsamda, demokratik idarelerde kurumsal nitelik kazanmış bir siyasal çoğulculuk hâkim iken totaliter yönetimlerde çoğulculuk kesin biçimde reddedilmekte; egemen ideoloji, siyasi ve toplumsal yaşamın bütünü üzerinde etkili olmaktadır. Otoriter rejimler ise sınırlı manada da olsa çoğulculuğa müsaade tanınmakta, söz gelimi rejim ekonominin yönetimini tekeline almamakta, bu alanda farklı toplumsal grupların örgütlülüğüne itiraz etmemektedir (Sözen, 2021: 47-48). Linz’in otoriter rejimleri merkezde konumlandığı tasnif temelde üçlü bir ayrım üzerine inşa edilmiş ve rejimlerin; demokratik, otoriter ya da totaliter nitelikli olduğu sonucuna varılmıştır.

1970’lerin ortalarında başlayan ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile önemli bir ivme kazanan üçüncü demokratikleşme dalgası, otoriter nitelikteki rejimlerin yıkılması gibi bir sonuç doğurmuşsa da bu rejimlerin, yıkıntısı üzerinde ortaya çıkan rejimlerin birer demokrasi olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Bu bağlamda rejimleri demokrasi, otokrasi veya totaliter idare biçiminde etiketleyip ara rejimleri görmezden gelen tasnif sorgulanmaya başlamıştır.

Bu sorgulama neticesinde, demokrasilerin biçimsel özelliklerine sahip olsa da birer demokrasi olarak nitelenemeyecek rejimlerin ne tür rejimler olduğu sorusu önem kazanmıştır. Larry Diamond, 1996 senesinde kaleme aldığı ve üçüncü demokratikleşme dalgasının sona erip ermediğini tartıştığı, “*Is The Third Wave Over?*” başlıklı makalesinde, muhalefetin varlığına izin tanınan ancak iktidarın seçimler yoluyla el değiştirmesinin mümkün olmadığı rejimlerin “pseudo” yani “sözde” demokrasiler olduğunu ifade etmiştir. Yine Diamond tarafından söylenene göre, sözde demokrasiler arasında da geniş bir çeşitlilik vardır. Çoğulculuğa dayalı siyasi düzen ile vatandaşların temel hak ve hürriyetlere sahipliği bakımından liberal demokrasiler ile benzer özellikler gösteren “yarı demokrasiler” ve iktidardaki partinin rakiplerini muhalefette tutmak için her türlü zorlama, kayırmacılık ve medya kontrolüne başvurduğu, “hegemonik parti sistemleri” birlikte “sözde demokrasileri” oluşturmaktadır (Diamond, 1996: 25). Fareed Zakaria’nın, Larry Diamond’dan bir sene sonra yayımladığı, “*The Rise of Illiberal Democracy*” makalesi ise Diamond’un sözde demokrasiler kavramsallaştırmasına benzer bir kavramı literatüre kazandırdığı için önemlidir. Makalede seçim mekanizmasının sağlıklı biçimde işletildiği, ancak seçilenlerin iktidara geldikten sonra anayasal sınırları ihlâl etmeyi alışkanlık hâline getirdikleri rejimler için “illiberal demokrasiler” nitelmesi kullanılmış (Zakaria, 1997: 22), söz konusu rejimin örneklerinin Arjantin’den Kazakistan’a uzanan coğrafi çeşitlilikte görülebildiği öne sürülmüştür (Zakaria, 1997: 23).

Diamond ve Zakaria’nın ardından farklı kuramcılar da tam anlamı ile demokrasi ya da diktatörlük olmayan rejimleri sınıflandırmaya çalışmışlardır. 2000’li senelerde literatüre dahil edilen “rekabetçi otoriterlik” veya “seçimli otoriterlik” gibi kavramsallaştırmalar bu bağlamda değerlendirilmelidir. Dikkat edileceği üzere, ara rejimleri konu edinen ve 2000 öncesinde yayımlanan çalışmalarda rejimlerin, demokrasi olmak niteliği vurgulanırken 2000’den sonra yayımlanan çalışmalarda rejimlerin, otoriter yönü vurgulamak eğilimi güç kazanmıştır (Gilbert ve Mohseni, 2011: 273).

İlk kez, Steven Levitsky ile Lucan Way’in 2002 senesinde yayımladığı “*The Rise of Competitive Authoritarianism*” başlıklı makalede geçen rekabetçi otoriterlik ifadesi söz konusu amaç çerçevesinde oluşturulmuştur. Yazarlar söz konusu ifade çerçevesinde, demokrasiler ile diktatörlükler arasında dikta yönetimlerine çok daha yakın noktada bulunan rejimlerin, temel niteliklerini ifade etmeye çalışmışlardır. Rekabetçi otoriterliklerin, birer “melez rejim” olduğunu söyleyerek rejimin niteliğini tartışmaya başlayan Levitsky ve Way (2002: 52) sonrasında, rekabetçi otoriterliklerde siyasi iktidarı elde etmenin yolunun, seçimler olduğuna ilişkin genel bir uzlaşının bulunduğu, ancak seçimler neticesinde, iktidarın sahipliğini elde eden çevrelerin, devlet kaynaklarını kötüye kullanmayı alışkanlık hâline getirdiğini öne sürmüşlerdir. Andreas Schedler’in, “*The Menu of Manipulation*” makalesinde de demokrasiler ile diktatörlükler arasındaki rejimler için benzer bir değerlendirme yapılmış ve bu rejimlerin, seçimli otoriterlik biçiminde nitelenebileceği ifade edilmiştir. Yazarın ifadesiyle, seçimli otoriterliklerde seçimler yapılmakta,

çoğulculuğa ve partiler arası rekabete izin verilmekte, ancak demokrasinin diğer asgari normları ciddi ve sistematik biçimde yok sayılmaktadır (Schedler, 2002: 35). Yine Schedler tarafından ifade edilene göre seçimli otoriterlikler içerisinde de ikili bir ayrımın varlığı söz konusudur. Bazı seçimli otoriterlik rejimlerinde iktidarın seçimler yoluyla el değiştirmesi mümkün olsa da¹ diğerleri açısından siyasi rekabet tümüyle anlamını yitirmiştir (Schedler, 2002: 47-48).

Seçimli/rekabetçi otoriterlikler üzerine yapılan inceleme açık biçimde göstermedir ki bu rejimlerde birörnek değillerdir. Siyasi rekabetin bir ölçüde geçerli olduğu seçimli otoriterlikleri tanımlamak için yararlanılacak en uygun kavram ise “hibrit rejimdir”.

Larry Diamond’un, “*Thinking About Hybrid Regimes*” başlıklı makalesinde, demokratik ve otoriter unsurları birleştirdiği iddia ettiği bu rejimlerin yeni olmadıklarını söylenmekte, 1960’larda bile çok partili ancak demokratik olmayan rejimlerin gözlemlendiği ifade edilmektedir (Diamond, 2002: 23). Ancak ilgili dönemde akademik manada çok da ilgi çekici bir kavram olarak değerlendirilmeyen geçiş rejimleri, 1990’ların sonu 2000’ler başı itibarıyla akademik camiada da yoğun biçimde üzerinde durulan bir kavram olmuş, Terry Lynn Karl, 1995 senesinde yayımladığı “*The Hybrid Regimes of Central America*” başlıklı makalede, hibrit rejimlerin bazı temel niteliklere sahip olduğunu söylemiştir. Seçimlerin çok partili ve serbest yarışmayı esas kabul eder biçimde düzenlenmesine karşın seçim güvenliğinde problemler yaşanması, toplumdaki bazı kesimlerin hukuken olmasa da uygulamada siyasete katılmalarının engellenmesi veya siyasi sistemin çoğulcu değil de çoğunlukçu temelde örgütlenmesi söz konusu özellikler arasında en fazla öne çıkanlarıdır (Karl, 1995: 80-82).

Hibrit rejimlerin birer geçiş rejimi niteliğinde olduğu görüşü 2000’li yıllarda yayımlanan çalışmalarda da işlenen bir konu olmuştur. Bu bağlamda hibrit rejimlerin demokratik ve otoriter yönetimlerin özelliklerini belirli ölçülerde taşıyan, demokrasiler-diktatörlükler skalasında ise orta noktada konumlu bulunan rejimler olduğu öne sürülmüştür (Howard ve Roessler, 2006: 365; Munck, 2006: 27). Andreas Schedler’in 2006 tarihli “*The Logic of Electoral Authoritarianism*” isimli çalışmasında da benzer mantık dâhilinde hareket edilmiş ve yapısal özellikleri göz önüne alındığında rejimlerin; diktatörlükler, seçimli otoriterlikler, hibrit rejimler, kusurlu demokrasiler ve demokrasiler biçiminde sıralanabileceği öne sürülmüştür (Schedler, 2006: 4-5). Yazar, hibrit rejimlerle ilgili değerlendirmesinde ise -seçimli otoriterliklerden farklı olarak- iktidarın, seçimler yoluyla el değiştirmesine ilişkin bir engel bulunmasa da liberal demokratik düzenin diğer

---

¹ İktidarın, seçimler yoluyla el değiştirmesi, seçimli/rekabetçi otoriterlik için oldukça sorunlu bir konu olmakla birlikte, istisnai nitelikte de olsa, seçimli otoriterliklerde de iktidar partisinin, seçimden mağlubiyetle ayrıldığı görülebilmektedir. 1998-2008 yılları arasında, post-Sovyetik coğrafyadaki 11 devlet başkanlığı ve milletvekilliği seçiminin sonuçlarını karşılaştırmalı biçimde analiz eden Bunce ve Wolchik (2010: 44-45) de benzer yönlü bir bulguya ulaşmışlar, araştırmaya konu edinen seçimlerin; altında, muhalefetin zafer kazandığı sonucuna ulaşmışlardır.

gereklerinin sağlanamadığını söylemiştir (Schedler, 2006: 6). Muntasser Majeed Hamed'in 2002 senesinde kaleme aldığı, *"Hybrid Regimes: An Overview"* isimli çalışmada ise dünya üzerindeki hibrit rejimlerin sayıca fazlalığına dikkat çekilmiş ve üçüncü demokratikleşme dalgasıyla yani 1970'li yıllardan sonra demokrasi ile tanışan ülkelerin çoğunun birer hibrit rejim olduğu öne sürülmüştür (Hameed, 2002: 1).

İtalyan siyaset bilimci Leanordo Morlino'nun yaklaşımı uyarınca ise hibrit rejimler hem demokratik olmayan geleneksel nitelikli hem de demokratik rejimlerin yapısal özelliklerinden bazılarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan hibrit rejimlerin birer "geçiş" rejimi olarak tanımlanabilmesi de mümkündür (Morlino, 2009: 276). Hibrit rejimlerin, demokrasiler ile diktatörlüklerin belirli yapısal özelliklerini bünyesinde taşıdığı görüşü, Henry. E. Hale tarafından da paylaşılmış, ancak yazar değerlendirmesinin devamında, hibrit rejimlerin kendilerine özgü niteliklerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir (Hale, 2010: 34). Endonezya örnek olayından yola çıkarak otoriter yönetimden demokrasiye geçiş süreci üzerine odaklanan Paul Carnegie ise hibrit rejimler ile diktatörlükler arasındaki benzerliğin, hibrit rejimler-demokrasiler benzerliklerine kıyasla daha fazla olduğunu savlamış, hibrit rejimlerdeki seçimlerin, - demokrasilerin aksine- siyasi elitlerin hesap vermesi gibi bir sonuç doğurmamasını, söz konusu değerlendirmesini temellendirmek adına bir argüman olarak sunmuştur (Carnegie, 2010: 34).

Hibrit rejimler ile benzer nitelikteki rejimleri tanımlamak için geliştirilen diğer kavramlar ise "delegatif demokrasi" (O'Donnell, 1994: 56) ve "kusurlu demokrasidir" (Merkel, 2004: 30-34). Guillermo O'Donnell (1994: 60) delegatif demokrasilerle ilgili değerlendirmesinde, söz konusu demokrasi anlayışının çoğulculuğu değil, çoğunlukçuluğu esas kabul ettiğini güçlü biçimde vurgulamıştır. Son olarak Merkel tarafından ifade edilene göre ise demokrasiler kendi içinde de "yerleşik" ve "kusurlu" demokrasiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bir demokrasinin yerleşik demokrasi olarak sayılabilmesi içinse bazı temel yeterlilikleri sağlaması gerekmektedir. Seçimlerin demokratik teamüllere uygun şekilde periyodik aralıklarla ve yarışmacılığı esas alır biçimde düzenlenmesi, vatandaşların siyasi katılım ve temel hak/hürriyetlerin kullanılması gibi konularda herhangi bir sınırlamaya maruz kalmamaları, halkın oyları ile iş başına gelen iktidarın etkin yönetim gücüne sahip olması ve yürütme erkini başka bir güç odağı ile paylaşmaya zorlanmaması yerleşik demokrasilerin sahip olması gereken temel özellikler arasında yer almaktadır (Merkel, 2004: 38-41). Bu niteliklerinden herhangi birinin eksikliği ilgili rejimi bir kusurlu demokrasiye dönüştürmektedir. Kusurlu demokrasiler ise yine kendi içlerinde; "dışlayıcı", "vesayetçi", "illiberal" ve "delegasyoncu" demokrasi olarak ayrışabilmektedir (Merkel, 2004: 49-50).

1.4.3.2. Bir Hibrit Rejim Örneği Olarak Vesayetçi Demokrasiler

Sistemli biçimde vesayetçi demokrasi ifadesine eserlerinde yer veren ilk kuramcı Edward Shils'tir. Shils, rejimlerin tasnifi üzerine yaptığı değerlendirmede; ikisi "demokrasi", diğer üçü ise

“oligarşi” olan beş rejim olduğunu öne sürmektedir. Bu doğrultuda, sanayileşmiş ve refah seviyesi yüksek toplumların demokrasisi de olan “siyasal demokrasiler” tasnifteki ilk demokrasi modelidir. Siyasal demokrasiler ile karşılaştırıldığında, belirli kısıtlılıklara sahip olan ve bu bakımdan “eksik” ve “yetersiz” bir demokrasi modeli olmak özelliği gösteren “vesayetçi demokrasiler”² ise Shils’in sınıflandırması dâhilindeki ikinci demokrasi modelini oluşturmaktadır. “Modernleştirici oligarşiler”, “totaliter oligarşiler” ve “geleneksel oligarşiler” ise Shils’in rejimleri sınıflandırırken yaptığı ikili ayırım temelinde ifade edilen monarşik rejimler içerisinde yer almaktadır (Güneş, 2011: 89-90). Bu aşamada değerli hâle gelen soru, siyasal demokrasiler ile vesayetçi demokrasiler arasındaki farklılaşma noktalarının neler olduğudur. Shils, bir vesayetçi demokrasinin şu beş özellik bakımından siyasal demokrasilerden ayrıştığı düşüncesindedir.

İlk olarak vesayetçi demokrasilerde yürütme organı, siyasal demokrasilere kıyasla daha sıkı ve otoriter niteliktedir. Benzer şekilde, bireyler üzerinde tesis edilen otoriter ortamın varlığı bakımından da vesayetçi demokrasiler, siyasal demokrasilerden farklılaşmaktadır. Yine siyasi sistemin sahip olageldiği yapısal özellikler vesayetçi demokrasiler ile siyasal demokrasiler arasındaki ayrışmanın bir başka kaynağıdır. Bu bağlamda vesayetçi demokrasilerde parti-devlet bütünleşmesini esas alan bir yönetim anlayışının varlığı söz konusudur ve muhalefetin etkililiği ile örgütlülüğü hususunda ciddi sınırlandırmalar mevcuttur. Son olarak vesayetçi demokrasiler hukuk devletini değil de kanun devletini esas kabul etmekte, bu da hukukun üstünlüğünün tesis edilmesini zorlaştırmaktadır (Shils, 1965: 265).

Edward Shils’in rejimleri sınıflandırmak üzere geliştirdiği modelde vesayetçi sistemler demokrasi başlığı altında değerlendirilse de bu yaklaşıma itiraz eden ve vesayetçi düşünceler ile ilişkili olan bir rejimin hiçbir şekilde demokrasi olarak nitelenemeyeceğini öne süren siyaset bilimciler de mevcuttur. Bu doğrultudaki görüşlerin incelenmesi, vesayetçi demokrasilerin bir hibrit rejim örneği olduğuna ilişkin yaklaşımın dayanak kazanması bakımından da kıymetlidir.

Vesayetçi sistemlerin, demokrasiler üst başlığı altında incelenmesine karşı çıkan kuramcılar tarafından dile getirilen argümanlardan ilki, söz konusu sistemlerde asli karar vericinin siyasetçiler değil vasi kuvvetler oluşudur (Yazıcı, 2009: 139; Bogaards, 2009: 403). Bu bağlamda liberal demokratik sistemin temel ilkelerinden bir tanesi olan halk egemenliğinin seçilmişler eliyle işletilmesine ilişkin gereklilik yerine getirilmemekte ve vesayetçi sistemin bir demokrasi modeli/anlayışı olduğunu savunmak güç hatta imkânsız hâle gelmektedir. Benzer şekilde, demokratik idarenin herhangi bir vesayet odağının varlığına izin vermemesine karşın vesayetçi sistemlerde yönetimin seçilmişlerin kontrolün olan bir işlem olarak tanımlanmaması da vesayetçi

² Vesayetçi demokrasi ifadesinin en basit ve genel geçer tanımı, Güneş (2022: 365) tarafından şu şekilde yapılmıştır: Vesayetçi demokrasi, seçilmişlerin, seçilmemiş devlet organlarının denetimi altında tutulmasını öngören yönetsel pratiktir.

demokrasileri “asgari” düzeyde dahi demokrasi olarak kabul etmemizi olanaksız kılmaktadır (Levitsky ve Way, 2010: 6). Vesayetçi demokrasilerdeki seçilmişlerin, vesayet odaklarından bağımsız biçimde karar alıp politika yürütememesi de vesayetçi sistemler ile seçimli otoriterlikleri birbirine yakınlaştıran yapısal özelliklerden bir diğeridir (Özbudun, 2011: 40).

Vesayetçi sistemlerin “kusurlu” biçimde de olsa bir tür demokrasi olduğuna ilişkin kabule muhalefet eden kuramcılardan farklı olarak Adam Przeworski ise vesayetçi sistemlerin de bir demokrasi formu olabileceğini öne sürmektedir. Yazara göre yerleşik demokrasilerde olduğu gibi vesayetçi demokrasilerde de meclis ve anayasa gibi kurumların varlığına rastlanmaktadır. Seçimlerin, serbestliğe dayalı biçimde ve yarışmacılığı esas olarak gerçekleştirilmesi de vesayetçi demokrasilerin, demokrasi dışı rejimler olduğunu söylememizi zor hâle getirmektedir (Przeworski, 1988: 61).

1.4.4. Vesayetçi Demokrasinin İlkeleri

Vesayetçi demokrasiler üzerine yapılan bir incelemede kavramın, tarihi ve kavramsal çerçevesi ya da rejimlerin tasnifinde nerede konumlandığı kadar önemli olan sorulardan biri de vesayetçi sistemin temel ilkelerinin nelerden oluştuğudur. Vesayetçi demokrasilerle ilgili araştırmalar sonucunda vesayetçi sistemleri diğer siyasi sistemlerden ayırtıran dört temel ilke saptanmıştır. Bunlar sorasıyla şu şekilde ifade edilebilmektedir. i) “Halkın yetersiz olduğu düşüncesi”, ii) “ortak iyiye ulaşmak çabası ya da ortak iyinin, özel bilgiye sahip olanlar tarafından tespit edilebileceği düşüncesi”, iii) “korumacılık/muhafızlık düşüncesi” ve iv) “elit/seçkin anlaşı” (Yahşi, 2023: 24-27).

Vesayetçi teori açısından halk, doğuştan kimi kısıtlılıkları olan ve neyin iyi neyin kötü olduğunu ayırt etmek yetisinden mahrum insanlardan meydana gelen bir bütün olarak tanımlanmakta toplum için neyin daha iyi olduğunu belirlemek hususunda herkesin eşit kapasiteye sahip olmadığına inanılmaktadır (Beetham, 2016: 30). Esasında halkın belirli bir kısmına çoğu zaman ekseriyetine yakıştırılan bu eksikliğin tarihi kökeni, demokrasinin ortaya çıkış sürecine değin götürülebilmektedir. Öyle ki Antik Yunan’da yaşayan demokrasi karşıtı filozoflar polis idaresinin bilgelik sahibi olmayan insanlara bırakılamayacak kadar önemli bir iş olduğunu savunmuşlardır. Bu minvalde, modern çağların vesayet yanlısı kuramcı ve devlet adamları da halkın yetersizliği düşüncesini vesayetçi düzene meşruluk sağlamak noktasında bir araç olarak görmüşler, yöneticilerin halk tarafından belirlenmesine karşı çıkmışlardır. “Ortak iyiyi gerçekleştirmek veya ortak iyinin ancak özel bilgiye sahip olanlarca tespit edilebileceği” düşüncesi de vesayetçi düzeni meşru kılmaya yönelik argümanlardan biridir. Ortak iyiye erişmek hedefi gündeme geldiğinde, muhalefete daha az müsamaha göstermek olağan bir gelişme hâlini almakta ve demokratik idareden uzaklaşmak hususunda bir sakınca görülmemektedir (Loveman, 1994: 109). Ortak iyiye ulaşmak ereğinin ancak özel bilgiye sahip olanların yönetici yapılmasıyla

gerçekleşebileceği düşüncesi, tarih boyunca vesayetçi yönetimlere meşruluk kazandırmak için kullanılan savunulardan bir tanesi olmuştur. Söz konusu düşünce uyarınca, toplum için neyin iyi olduğu birtakım özel bilgiler sayesinde bilinebilmekte ancak bu özel bilgiye sınırlı sayıda kişi ulaşabilmektedir. Özel bilgiye sahip olmak ayrıcalığı, toplum adına karar vermek hakkını da kazandırmaktadır (Beetham, 2016: 33).

Yöneticiliği, bilgili olmak veya bir alanda uzmanlık kazanmakla ilişkilendiren bu yaklaşım, teknokrasi kuramına kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Yunanca “beceri-yetenek” anlamına gelen “tekhne” ve “güç-iktidar” anlamına gelen “kratos” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen teknokrasi; teknik açıdan nitelikli bürokratlar, idareciler ya da iş insanlarının yönetimi anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle teknokratik yönetimlerde karar alıcı ve uygulayıcılar, kamuoyu ve seçmen baskısından etkilenme ihtimali olan siyasetçilerin arasından değil, bilimsel veriler ışığında hareket eden teknokratlardan oluşmaktadır. Teknokratların, siyasa belirleme sürecinde faydalandıkları esas kaynak ise nesnel bilgidir (Wilson, 2006: 682).

Yöneticilerin, bilgi sahibi olmakla ayrıcalıklı hâle geldikleri bu yönetsel anlayış doğası gereği seçkincidir. Kuşkusuz, bu önerme yirminci yüzyılda ortaya konan reel politik gelişmeler aracılığıyla da doğruluğunu kanıtlamıştır. Demokrasilerde teknokratlar kabinelerinin kurulması istisnai nitelikli bir gelişme iken ara rejim hükümetlerinde ağırlıklı biçimde teknokratlardan yararlanılmış, siyasetçiler yerine teknokratların icracı oldukları düzenler kurulmuştur (Dargent, 2015: 2-3).

Korumacılık/muhafazlık düşüncesi de vesayetçi anlayışa dayanak oluşturan görüşlerden bir diğeridir. Vesayetçi düzeni olumlayan bir bakış açısı dâhilinde Amerikalı siyaset bilimci Walter. F. Weiker tarafından geliştirilen “siyasal vesayet” kavramı, korumacılık düşüncesiyle ilişkilidir. Weiker’e göre vesayet, “bir babanın çocuğunun elinden tutup ona rehberlik etmesine” benzemektedir (Çulfaz, 2009).

Bir siyasi sistemde her zaman için bir koruyucular sınıfının mevcut olması gerektiğini savunanlara göre sıradan insanlar kendi kendilerini yönetmek yeterliliğine sahip değillerdir ve onların yönetim konusundaki noksanlığı “koruyucular” telafi etmelidirler (Dahl, 2021: 82).

Toplumun genel çıkarlarını korumak için bir azınlık grubunun yönetimde yetkilendirilmesi tezinin, tarihi kökenleri ise Antik Yunan’a dayandırılabilir. Bu doğrultuda, demokrasiden ziyade az sayıda bilgili insanın yönetimini savunan bir düşünür olan Platon’un (Harrison, 2001: 27) görüşlerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Platon, toplum hakkında yaptığı çözümlemede insanların yaradılışları gereği farklı işlere eğilimli olduğunu ifade etmekte, bu farklılığı açıklarken “üç cevher” mitosundan yararlanmaktadır. Bu mitos kısaca şöyle özetlenebilir. Yurttaşlar, aynı topraklarda doğdıkları için kardeş olsalar da Tanrı hepsini bir tutmamış ve her bir

insanın mayasına üç ayrı cevherden birisini katmıştır. Bir başka deyişle, toplumda ayrı işleri yapmaya elverişli üç sınıfın varlığından bahsedilebilir. Yönetici olmaya uygun mizaçlı insanlardan oluşan altın cevherliler; yardımcılığa yatkın gümüş cevherliler ve işçi-çiftçi olmaları uygun olan demir ya da tunç cevherliler (Ağaoğulları, 1989: 173).

Farklı sınıfların varlığına dayalı bu düzende yöneticilik hakkı mayasındaki cevher altın olan ve mensuplarının sayıca az olmasından dolayı bir sınıftan daha çok bir grup ya da kadroya benzetebileceğimiz yöneticilere aittir. Esasında yöneticiler de koruyucular sınıfının içinde yer alan kimselerden oluşmakta bu sınıftan olan ve felsefeye eğilimi olan gençler seçilerek, sıkı bir eğitimden geçirilmekte ve yönetici olmak ayrıcalığını kazanmaktadırlar (Şenel, 1995: 149). Yani, koruyucular sınıfından gelen küçük bir azınlık, aldığı eğitim doğrultusunda idareci olmak vasfını kazanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİNİN SİYASİ PARAMETRELERİ

Bir ülkedeki cari siyasi sistemin tek partili olmaktan çıkıp birden fazla partinin varlığına imkân tanıyan biçimde örgütlenmesi farklı değişkenlere bağlı olarak gerçekleşebilir. Devrim ya da benzeri nitelikli bir toplumsal gelişme, iç siyasette baş gösteren güçlü bir toplumsal muhalefet veya uluslararası sistemde meydana gelen değişiklik(ler) bu kapsamda akla gelen ilk gerekçeler arasında yer almaktadır.

Çalışmamızın konusu, Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş süreci ve bu süreçte yürütülen demokrasi konulu tartışmaların niteliğidir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlayarak tarihi akışın incelenmesi yerinde olacaktır. Kuşku yok ki söz konusu akış içinde yer edinen başlıklardan belki de en önemlisini kopuş/süreklilik ikilemi oluşturmaktadır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişin, bir sürekliliğe mi yoksa bir kopuşa mı karşılık geldiği bu aşamada değer kazanan bir sorudur ve ilgili literatür incelendiği takdirde, soruya farklı biçimlerde yanıt verildiği görülmektedir. Kopuş/süreklilik tartışmasına ilişkin genel bir girizgâh olması bakımından şunlar söylenebilmektedir (Kansu,1995: 7):

Türkiye tarihinde normal bir dönüm noktası olan 1923 yılı hem süreklilik hem de kopukluk tezlerini savunanlarca kabul gören bir tarih olmaktadır. Süreklilik tezini savunanlar, savaş öncesi ve sonrası dönem arasında modernleşmeci eğilimi olduğu iddia edilen bürokrasi gibi bazı önemli kurumların 1840’lardaki Tanzimat döneminden beri sürekliliğini koruduğunu iddia etmektedir. Kopukluk tezini savunanlar ise savaş öncesi var olan on dokuzuncu yüzyıl geleneksel ve monarşist yapısıyla 1923’ten sonra kurulan modern ve cumhuriyetçi yapı arasındaki gözlemlendiği iddia edilen “kökten” farklılıkları gözler önüne sermektedir.

Devamlılık ilişkisi olmadığını öne süren araştırmacılara göre, Osmanlı ve Cumhuriyet birbirlerinin takipçisi olmadıkları gibi birbirleri ile ortak noktaları da pek az olan iki ayrı tarihi kesitin ismidir. Erken Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığına da hâkim olan bu anlayış, 1950’li yıllara kadar tarih eğitiminde ana paradigmayı oluşturmuş, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonraysa söz konusu anlatı sorgulanmaya başlamıştır. Kemalist tarih okuması biçiminde adlandırabileceğimiz bu anlayış uyarınca, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş bir siyasi/toplumsal devrimin ürünüdür ve söz konusu süreci tanımlamak noktasında yararlanılacak ideal kavram, “kopuş”tur.

Bu kapsamda fikir beyan eden araştırmacılar Bülent Tanör'e göre, 1920'li yıllardan başlayarak Türkiye'de yeni bir siyasi-anayasal rejim inşa edilmiş, ulusal bağımsızlık savaşının koşulları dâhilinde olgunlaşan bu sistemde Mustafa Kemal'in damgası da çok güçlü biçimde hissedilmiştir. Yeni sistemi anayasa hukuku açısından inceleyen yazar temel ilkenin ulusal egemenlik, ana kurumun ise Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) olduğunu söylemektedir. Yine Tanör'e ait ifadeyle ulusal egemenlik ve meclis, çokuluslu bir imparatorluktan ulusal devlete geçişin mottosunu oluşturmaktadır ve bu geçiş, en basit adlandırmayla bir "sıçrayış" hâlidir (Tanör, 2017: 288).

Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisini makro ölçekli değişiklikleri baz alarak açıklayan Artun Ünsal (1998: 1) ise sürecin bir kopuş ilişkisi olarak nitelenmesi için yurttaşlık tartışmalarının incelenmesinin dahi yeterli olduğunu öne sürmektedir. Yazara göre, Anadolu'da yaşayan halkın "ümmetten" millete dönüşmesi bu sürecin özüne karşılık gelmektedir. Benzer bir bakış açısı çerçevesinde Osmanlı döneminde hükümdara kulluk ve tabiiyet ilişkisiyle bağlı olan kişilerin, Cumhuriyet dönemi reformları sayesinde birer vatandaşa dönüştüğünü ifade edebilmekte mümkündür (Aybay, 1998: 37-39). Osmanlı Devleti'nin dinsel temele dayalı halife-sultanın idareci olduğu bir baskı yönetimi olmasının karşın tek parti yönetiminde çağdaşlaşmanın erek kabul edilmesi de (Kili, 2003: 133) Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisinin, bir kopuş ilişkisi olduğunu açıklarken yararlanılabilecek argümanlardan biridir.

Özetle Artun Ünsal, Rona Aybay ve Suna Kili Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisinin niteliğine ilişkin tartışmada, kopuş tezinden yana görüş bildirmişlerdir. Söz konusu isimlerce ifade edilen düşünce, daha ılımlı bir üslup çerçevesinde Ahmet Naci Yücekök'ün çalışmasında da karşılık bulmuştur. Yücekök (1984: 8-10)'e göre Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme sürecine neredeyse sıfırdan başlamış bir devlettir. Zira genç Cumhuriyet'in Osmanlı toplumundan devraldığı siyasi, sosyal ve ekonomik kültürel miras üzerine Cumhuriyet mimarisinin inşa edilebileceği bir niteliğe sahip değildir. Bu bağlamda Cumhuriyet için Osmanlı'nın devamı olduğu yorumunda bulunmak da güç hâle gelmektedir.

Kuşku yok ki, süreklilik-kopuş tartışmasının bir boyutunu da terminoloji sorunsalı oluşturmaktadır. "*Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*" isimli çalışmasında "ihtilal", "inkılap" ve "devrim" sözcüklerini etimolojik ve göstergebilimsel açıdan inceleyen Emre Kongar, siyasal manada devrimi "iktidarın kökeninde değişme yaratan olay" biçiminde tanımlamakta, erken Cumhuriyet dönemi reformlarıyla dinsel-geleneksel kökenli siyasi iktidarın ulusa dayalı laik karakterli bir iktidara dönüştüğünü eklemektedir (Kongar, 2011: 21-22). Bu dönüşüm, Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisini kopuş temelinde açıklamak adına da yeterli görülmektedir.

Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisini bir süreklilik veya devamlılık ilişkisi biçiminde değerlendirmek eğiliminde olan araştırmacılara göre ise Cumhuriyet'in kurucu kadrosunu oluşturan

isimler, Osmanlı Devleti döneminde doğmuş, eğitimlerini de geç dönem Osmanlı modernleşmesi kapsamında açılan eğitim kurumlarında tamamlamışlardır. Bu bağlamda kurucu kadronun Osmanlı geçmişini yok saymaya çalışmak, beyhude bir çaba niteliğindedir. Bu manada Cumhuriyet modernleşmesi, en azından modernleşme sürecinin öznesini oluşturan kişiler bakımından Osmanlı modernleşmesinin devamı niteliğindedir.

Kahraman (2008: 4-5)'ın konuya ilişkin değerlendirmesinde, Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmeleri arasındaki benzerlik salt kişiler üzerinden değil, modernleşmenin genel karakteristiği üzerinden değerlendirilmektedir. Yazara göre, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşme kesintisiz bir sürece karşılık gelmektedir ve Türk modernleşmesi olarak da adlandırılan süreç ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilmektedir:

Türk modernleşmesi, elit merkezli, yukarıdan aşağıya inen hiyerarşik bir yapıya sahip, devlet odaklı, kurtarıcılık misyonunu içeren, toplumsal iç refahın sağlanması ve toplumsal iyinin yaratılmasından çok ülkenin dış ilişkilerindeki konumunu güçlendirmeyi öngören, bürokratik ağırlıklı bir anlayışa dayalıdır. (...) Belli bir grup tarafından biçimlendirilmesi nedeniyle de toplumun zincirlerinden kopup gidebildiği yere kadar gitmesini öngörmez. Tam tersine, modernleşmenin kontrollü olması esastır. Buna göre, modernleşme toplumun bütünsel bir dönüşümünü ve sınırsız özgürleşmesini değil, temel değerleri koruyan bir anlayış etrafında gelişmesini öngörür. Bu nedenle de Türk modernleşmesinin en radikal olduğu noktalarda dahi muhafazakâr bir yanının bulunduğunu belirtmek gerekir.

Kahraman tarafından açık biçimde ifade edildiği üzere Türk modernleşmesi, Avrupa örneğinden farklı olarak evrimci ya da devrimci manada ilerlemeyi öngören bir hareket değildir. Daha doğru ifadeyle, Osmanlı/Türk modernleşmecileri geleneksel olanı reddedip yeniye benimsemek niyetinde olsalar dahi bireyin devlet karşısında bağımsız bir özne hâline gelmesi durumu söz konusu olduğunda geleneksel düşünce kalıplarına bağlılıkta sakınca görmemekte, sıklıkla eleştirdikleri muhafazakâr refleksleri sergileyebilmektedirler.

Bu aşamada şu gerçekliği ifade etmek yerinde olacaktır ki, Osmanlı Devleti'nin hukuki düzeni ve geç dönem Osmanlı'da yürürlüğe konan bazı hukuki düzenlemeler de erken Cumhuriyet'e miras olarak devredilmiştir. Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisinin bir kopuş ilişkisi mi yoksa süreklilik ilişkisi mi olduğu tartışmasına bu yönden katkı sunan Hanioglu (2009a: 73) söz konusu ilişkinin bir süreklilik ilişkisi olduğunu savlamakta, 1922-23 yıllarını modernleşme tarihimizin başlangıcı olarak kabul eden görüşü açık biçimde reddetmektedir. Yazarın ifadesiyle kopuş tezi, çok uluslu bir imparatorluktan ulus devlet inşası sürecine geçilmesi hasebiyle anlamlı olsa da tarihi gerçekliklerle uyuşmamaktadır. Başka bir deyişle 1922, Osmanlı-Türk toplumundaki kırılmanın ya da kabuk değişiminin başladığı tarih değildir. 1922 sonrasında gerçekleşen değişim aslında ideolojik bir devamlılığın ürünüdür ve aynı ideoloji günümüzde de devlet ve seçkinlerin bir bölümü düzeyinde varlığını sürdürmektedir. Benzer şekilde Yayla (2004: 6-7)'ya göre reform sürecinin Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine doğru gerçekleştirdiği gelişim incelendiği takdirde, bir süreklilik ilişkisi olduğu görülecektir. Hanioglu ve Yayla tarafından dile getirilen görüş temelde

resmî tarih anlatısının dayanak noktalarından biri de olan “geri kalmış” Osmanlı kavramsallaştırmasına itiraz anlamını da taşımaktadır. Bu bağlamda Ortaylı da benzer bir yaklaşım doğrultusunda hareket etmeyi yeğlemekte ve Cumhuriyet devrimcilerinin Osmanlı’dan bir Orta Çağ toplumunu devraldıkları yönündeki söyleme mesafeli yaklaşmaktadır. Yazara göre, kurucu kadro yola çıkarken son asrını modernleşme sancılılarıyla geçiren bir imparatorluğun miras bıraktığı toplum kalıntısı ile muhatap olmuş, Cumhuriyet modernleşmesinin radikalizmi ise Osmanlı’nın modernleşmesinin bu alandaki noksanlığını kapatmak gayretinden doğmuştur (Ortaylı, 2003: 31). Yukarıda anılan görüş(ler) çerçevesinde Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisinin bir zıtlık ya da kopuş ilişkisi olduğunu savunmak zorlaşmış, süreklilik tezi kuvvet kazanmıştır. Kopuş/süreklilik tartışması bağlamında ifade edilen bir diğer görüş ise tartışmanın tek bir boyut üzerinden yürütülmemesi gerektiğidir. Bu çerçevede Osmanlı ile Cumhuriyet’in sosyal ve kültürel bakımdan süreklilik, siyasi bakımından ise kopuş ilişkisi gerçekleştiren iki devlet olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Karpaz, 2013: 140-141).

Çalışmamızda, Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş süreci incelenmekte ve bu sürecin çıktısı niteliğindeki demokrasi pratiğinin, vesayetçi demokrasi olduğu savunulmaktadır. Bu kapsamda savımız Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki siyasi/toplumsal birikimin Türkiye’de inşa olunan demokrasi pratiğinin niteliği üzerinde etkili olduğu şeklindedir.

Yani, Osmanlı Devleti’nden, Cumhuriyet’e kalan düşünsel miras erken Cumhuriyet idaresince de çağın gerektirdiği farklılaşmalar göz önüne alınarak işlenmiş, bu bağlamda 1940’lı yıllara devredilmiştir. Söz konusu mirasın özü Osmanlı/Türk modernleşmesinin, bireyden ziyade devleti önceleyen bir mantık çerçevesinde kurgulanmasıyla ilişkilidir. Bir başka deyişle, geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet modernleşmecileri yola çıkarken temel bir soru belirlemişlerdir: Devlet nasıl kurtulur? Bu soruya cevap aranır iken yaşanan tartışmalar ise nihayetinde Osmanlı/Cumhuriyet modernleşmesinin genel karakteristiğini oluşturmuştur

2.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Evreleri

Modernleşme çalışmaları açık biçimde ortaya koymaktadır ki; modernleşme kuramcılarının anladığı hâliyle de olsa, gelenekselden moderne geçiş kısa süre içerisinde gerçekleşen ve her zaman doğrusal nitelik arz eden bir süreç değildir. Bir başka ifadeyle, modernleşen ya da modernleşme sancılarını deneyimleyen toplumlar açısından kırılmalar ve aşağı-yukarı yönlü değişimler olağan gelişmelerdir. Bu bağlamda, Osmanlı-Türk modernleşmesi örnek olayı da yukarıda tarif edilen mantık dâhilinde incelenmelidir. Osmanlı toplum ve idarecilerinin, modernitenin sonuçlarıyla ilk temasından devletin içinden bir ulus devlet çıkıncaya kadar dönemde yaşanan gelişmelerin dört aşama hâlinde incelenmesine fayda vardır (Tekeli, 2002: 22).

Söz konusu aşamaların ilkinde, Osmanlı devlet adamları Batı karşısında elde edilen mutlak üstünlüğün yitirilmesinden hareketle, kimi sorunların var olduğunu fark etmişler ve bu sorunlara mevcut sistemin sınırlılıkları içerisinde çözüm bulmaya çalışmışlardır. İkinci aşamada ise Osmanlı aydın ve devlet adamının Avrupa'yı tanıma arayışları hız kazanmış, eski kurumlar yerine yenilerini getiren reformlar yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı-Türk modernleşmesinin üçüncü aşaması, modernizasyonun düşünce dünyasında etkili olduğu dönemdir. İlk kez bu dönemde iktidarın dışında konumlu olan çevreler de söz gelimi aydınları arasında belirli bir iktidar talebini de içeren siyasal düşünce ve hareketler baş göstermeye başlamıştır. Osmanlı'nın Cumhuriyet'e devrettiği mirası ana hatlarıyla şekillendiren Osmanlı-Türk modernleşmesinin son aşamasında ise parçalanmış İmparatorluğun kalıntıları üzerinde bir ulus-devlet inşa olmuş ve siyasal iktidarın meşruluğunu ilahi kaynaklardan değil de halkın seçiminden alması, ilkesel anlamda kabul edilmiştir. Benzer bir bakış açısıyla hareket eden Kahraman da Osmanlı modernleşmesini önce Batılılaşma ifadesiyle somut hâle getirmekte, Türkiye şartlarında modernleşme ile Batılılaşmanın birbirini tamamlayan hususlar olduğunu ileri sürmektedir. Sonrasında ise Osmanlı modernleşmesi ya da tercih ettiği adlandırmayla Osmanlı'nın Batılılaşma sürecine ilişkin üçlü bir bölümlendirme önerisi sunmaktadır (Kahraman, 2002: 125-126).

Söz konusu bölümlendirmeye göre, Osmanlı modernleşmesinin ilk evresi “zihniyet” dönemidir. Bu dönem, Osmanlı devlet adamının, geçmiş yüzyıllardan miras kalan ve Osmanlı'nın her bakımdan Batı karşısında üstün olduğu savını reddettiği dönemdir. Zihniyet aşamasında modernleşme, teknik bir mesele niteliğindedir ve Batı'daki tekniğin iktibasıyla sorunların üstesinden gelinebileceğine inanılmaktadır. İkinci evre için uygun görülen başlık, “kurum-kurumlar” dönemidir. Modernleşmenin bu yeni aşamasında, meselenin salt teknik boyutuyla ele alınamayacağı anlaşılmış ve Batılılaşma olgusunun siyasal, kültürel, toplumsal boyutları üzerinde durulmuştur. Son olarak “kimlik” döneminde Batılılaşma, Osmanlı modernleşmesi içinde basit bir siyasal metafor olarak başladığı yolculuğunu aşkın bir değer hâlini alarak tamamlamış, Türkiye’de siyasal, toplumsal ve kültürel yapının “modernleştirici edeni” niteliğini kazanmıştır (Kahraman, 2002: 125).

Bu kapsamda, farklı başlıklar altında incelenmesi hususunda, genel bir uzlaşının mevcut bulunduğu Osmanlı-Türk modernleşmesinin, Tanzimat’ a kadar sürececek ilk devresinin incelenmesi yerinde olacaktır.

2.1.1. Moderniteyle İlk Temas: On Yedinci Yüzyıl

On altıncı yüzyıl sonu/on yedinci yüzyıl başının Osmanlı Devleti'nin geçmişteki ihtişamını yitirdiği bir dönem olduğu, üzerinde uzlaşıya varılan bir gerçekliktir. Mali, siyasi, ekonomik ve demografik krizlerin baş gösterdiği bu yıllarda Osmanlı ekonomisi ciddi bir devalüasyonla karşı karşıya kalmış, halkın ve yeniçerilerin alım gücü önemli oranda gerilemiştir. III. Mehmed'in tahta

çıkıldığı 1595'te Anadolu Beylerbeyi, sancak beyleri ve kadılarla paylaştığı adaletname ise devletteki bozulmanın boyutunu gözler önüne serer niteliktedir. Söz konusu belgede imparatorluğun içine düşmüş olduğu kargaşa ve yaygın hâle gelmiş yolsuzluklar, alışılmamış bir dille ilk defa ifade edilmiş ve kaidelere aykırı hareket eden görevlilerin cezalandırılacağı söylenmiştir. Yine bu adaletname ile I. Süleyman dönemi kanunlarının çiğnendiği ve kanuna aykırı birtakım bid'atlarla reayadan alınan resim ve vergilerin ziyadesiyle arttırıldığı, genel bir şekilde belirtilmiş ve çeşitli yolsuzluklar sıralanmıştır (İnalcık, 2009: 324).

Devletin, eski kudretini kaybetme tehlikesinin baş göstermesi sorumluluk sahibi devlet adamları için bir uyarı niteliğindedir. Yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişinin durduğunun ilanı anlamına da gelen II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması ise yenilik taraftarı devlet adamlarının haklı olduğunu kanıtlamıştır.

Bu bağlamda, on yedinci yüzyılın ilk yarısı Osmanlı modernleşmesinin kurucu adımlarının atıldığı dönemdir. Bu adımlar kapsamında Koçi Bey Sultan Murad'a devletin eski parlak günlerine dönebilmesi için gerekli olan düzenlemeleri içeren bir risale sunmuş, Tarhuncu Ahmet Paşa Osmanlı bütçesini denk hâle getirerek mali darboğazın önüne geçmek istemiş, Köprülü ailesine mensup vezirler uyguladıkları politikalarla yönetsel ve mali sistemdeki bozulmaları bertaraf etmeye çalışmışlardır (Aydoğan, 2020: 86).

Ancak, bu iyi niyetli teşebbüsler bir bütün olarak incelendiğinde, başarı elde edildiğini söylemek mümkün değildir. Zira daha önce ifade edildiği üzere Osmanlı modernleşmesinin kurucu adımları şeklinde adlandırabileceğimiz bu girişimler, bir program dahilinde hayata geçirilmemiş ve modernleşme sürecinin, “ferdi hüviyetli” kaynaklarını oluşturmuşlardır (Tunaya, 2004: 19).

Görüldüğü üzere, on yedinci yüzyılda gündeme gelen modernleşme girişimlerinde şahıslara bağlılık dikkat çekmektedir. Söz konusu modernleşme hareketleri kapsamında, Osmanlı Devleti'nin geçmişteki ihtişamlı günlerine dönmesi amaçlansa da bu dönüşümün nasıl gerçekleşeceğine dair tutarlı bir öneri geliştirilememiş çoğu zaman yüzeysel çözümlemelere başvurulurmuştur.

2.1.2. Batıya Kulak Kabartmak Çağı ya da Matbaa Devrimi

On sekizinci yüzyıl, Osmanlı devlet adamının Batı karşısında mutlak dereceli bir üstünlüğe sahip olduğu inancını kaybettiği dönem olması bakımında modernleşme bağlamında önemli bir yere sahiptir. Kuşku yok ki bu inancı tetikleyen en önemli gelişme daha önce de ifade edildiği üzere II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Esasında, Viyana önlerinde yalnızca düşman birliklerine mağlup olunmamış, savaş teknolojisi bakımından Avrupa'nın gerisinde bulunduğu da anlaşılmıştır. Yine, fetihlere dayanan ve dışa kapalı bir karaktere sahip olan

imparatorluk yapısının dayanıksızlığı da on sekizinci yüzyıl başında Osmanlı devlet adamının ayırdına vardığı gerçeklikler arasında yer almaktadır (Aktar, 1993: 22). Bir başka ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin reformcu karakterli devlet adamları bir şeylerin değişmek zorunda olduğunu kavramışlar, daha da önemlisi bu değişimin Batı'daki uygulamaları takip etmek suretiyle gerçekleştirebileceğine inanmaya başlamışlardır. Savaş meydanlarında alınan mağlubiyetlerin de etkisiyle değişimin öncelikle orduda yapılması gerektiği de yaygın biçimde kabul gören bir düşünce niteliğindedir.

Esasen Osmanlı modernleşmesinin bir askeri modernleşme hareketi şeklinde ortaya çıkmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü, modernleşme hareketleri her toplumda ilk olarak en önemli görülen eksikliğin telafi edilmesi veya kusurun düzeltilmesi amacıyla tasarlanmış, bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi de askerlik alanındaki işler ile başlamıştır (Koçak, 2001: 73). Orduyu modernleştirmek amacıyla Avrupa'dan uzmanların getirilmesi ve Batılı bir müfredatla eğitim veren mühendis mekteplerinin açılması askeri modernleşme alanında atılan ilk adımlar olma niteliğini taşımaktadır (Kaçar, 2008: 53).

Osmanlı Devleti'nin, Batı medeniyetine yönelik hareketi, -şaşırtıcı olmayan biçimde- sancılı bir süreç niteliği arz etmiş, erken dönem Batıcı bürokratlar, ulema ve toplumdaki gelenekçi çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bürokratlar, söz konusu tepki ve hoşnutsuzluğun üstesinden gelmek adına “kendini korumak için, düşmanın silahından istifade etmenin, kâfiri taklit manasına gelmediği” yönündeki İslami öğretilerden yararlanmayı tercih etmişler, bu minvalde, İslam şeriatına aykırı bir iş yapmadıklarını duyurmak istemişlerdir (İnalçık, 2017: 217). Yani Osmanlı modernleşmesinin, Batı dünyasıyla doğrudan teması öngören bu aşamasında dahi gelenekçi düşüncenin reddedildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Osmanlı modernleşmesinin on sekizinci yüzyıldaki görünümü incelenirken üzerinde durmanın gerek olduğu bir başka tarih, 1718'dir. İmparatorluk, 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması çerçevesinde, yirmi beş sene sürmesi öngörülen bir barış sürecinin içine girmiştir. Bu dönemde reform hareketlerinin hızlanabileceği siyasi/toplumsal koşullar oluşmuş, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın şahsiyle özdeşleşen söz konusu “dünyevilik” çağı tarih kitaplarında “Lale Devri” olarak adlandırılmıştır (Kutlu, 2018: 29).

Lale Devri'nden başlayarak ıslahatların eski Osmanlı örgütlerini diriltmek amacıyla yapılması fikri tümüyle terk edilmiş, Batı'nın yöntem ve kurumlarını edinmek düşüncesi, modernleşme sürecinin temel belirleyicisine dönüşmüştür.

On sekizinci yüzyılda Osmanlı devlet adamının, Avrupa'yı takip etmeye başladığına işaret eden bir başka gelişme, Avrupa'nın değişik şehirlerinde sefirlerin görevlendirilmesidir. 1720'de Paris'e daimî elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, bu sefirlerin ilkidir ve söz

konusu vazifenin amacına uygun biçimde, Fransız siyasi ve idari sistemi ile toplum yapısını yakından incelemiştir (Düzbakar, 2009: 183).

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten dönüşüyle başlayan hazırlıklar neticesinde, Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi ve İbrahim Müteferrika Osmanlı tarihinin ilk matbaasını kurmuşlardır (Altuntek, 1993: 194).

Matbaanın faaliyete başlaması sürecinde sadrazam ve padişaha ek olarak dönemin şeyhülislamından da fetva alınmış olması (Babinger, 2004: 71) on sekizinci yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin sınırlılıklarının anlaşılabilmesi bakımından da önemli bir bilgidir. Ayrıca ilk Osmanlı matbaasında Batı kültürü ve zihniyetini Osmanlı toplumuna tanıttaklar eserler değil, yenileşme süreci bakımından herhangi bir önem ifade etmeyen skolastik eğitim sisteminin klasikleşmiş eserleri çoğaltılmıştır (Ülken, 1994: 26). Bu durum, gelenekçi çevrelerin, matbaanın faaliyetlerini sınırladığı biçimde özetlenebilecek bir görüşe kaynaklık etse de Berkes, Osmanlı devlet adamının, gelenekçi çevrelerin tepkisinden çekindiği için matbaanın kuruluşunu geciktirdiği veya matbaada yalnızca dini içerikli metinlerin basıldığı görüşüne fazlasıyla mesafelidir. Yazar matbaanın Osmanlı'ya Avrupa'dan daha geç bir tarihte gelmesini, şeriat düzeninden çok lonca sınıfının etkisi üzerinden okumayı yeğlemekte, “matbaanın gelişimi, şeriat tarafından engellendi” yargısını, ifade edilmesi kolay ancak doğruluğu şüpheli bir hüküm biçiminde nitelemektedir (Berkes, 2018: 58).

Son olarak on sekizinci yüzyıl Osmanlı modernleşmesi için bir başka önemli gelişme Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği 1789'da III. Selim'in tahta çıkması olmuş, yeni padişahın hükümdarlığının ilk senelerine karşılık gelen 1792'de Osmanlı Devleti'nin, Rus kuvvetlerine mağlup olduğunun kesinleşmesiyle reform politikasına duyulan ihtiyaç daha da belirgin hâle gelmiştir (Ataay, 2022: 17-18).

Bu minvalde, Rusya ile savaşı sona erdiren 1792 tarihli Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla “Nizam-ı Cedit” reformları başlamış, yukarıdan gelen bir devrim neticesinde, Osmanlı idari ve siyasi sistemi ile toplum yapısında pek çok değişikliğe gidilmesi amaçlanmıştır. Genç padişah, söz konusu reform sürecinde takip ettiği yol bakımından selefi padişahlardan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Şehzadelik günlerinden başlayarak Avrupa sarayları ile yakın ilişkiler geliştiren hatta Sultan I. Abdülhamid'in bilgisi doğrultusunda, daha sonra XVI. Lui unvanıyla Fransa tahtına oturacak olan Lui Efendi ile mektuplaşan III. Selim, padişahlığının ilk günlerinden başlayarak güvendiği devlet adamlarını Avrupa başkentlerinde görevlendirmiş, devrin ileri gelen kişilerinden - Türk ve Müslüman olduğuna bakılmaksızın- reformlarla ilgili raporlar talep etmiştir. Yine, adına Meclis-i Meşveret denen ve üyeleri padişah tarafından belirlenen devlet adamlarından oluşan bir mecliste devlet işleri ve reform projelerinin tartışılmasını öngörmüştür (Tanör, 2017: 35).

Özetle, on sekizinci yüzyıl Osmanlı modernleşmesi bir bütün olarak incelendiğinde, geçmiş yüzyıllardaki yenilik veya modernleşme hareketlerine kıyasla kimi farklıların gündeme geldiği fark edilecektir. İlk olarak, 1600’ler Osmanlı’sının reformcu karakterli devlet adamları Batı ile ilişkiler kurmak veya Batı’yı takip etmek konularında isteksiz olsa da 1700’lü yıllarda bu durum değişmiş, on sekizinci yüzyıl Osmanlı devlet adamı içim Batılı devletlerin siyasi, sosyal, ekonomik sistemlerinin izlenmesi bu ülkelere gönderilen elçiler aracılığıyla Batı’da neler olup bittiğinin öğrenilmesi hatta Batı’daki kimi yeniliklerin Osmanlı siyasi ve toplumsal yaşamına dahil edilmesi olağan karşılanmaya başlamıştır.

2.1.3. İsyan Ateşinden Doğan “Gavur” Padişah ya da Despotik Aydınlanmanın Hamisi:

II. Mahmut

III. Selim dönemi Osmanlı modernleşme hareketi kapsamında ayrıksı/istisnai bir dönem olarak nitelenmeyi hak etmektedir. III. Selim kendisinden önce gelen reformcu padişah ve devlet adamlarından farklı olarak her türlü yeniliğe karşı koyan, savaş yeteneğini kaybetmiş bir ordu niteliği arz eden Yeniçerilere karşı yeni bir ordu oluşturmak yolunda önemli adımlar atmış, yönetsel, siyasi ve iktisadi alanda yapılacak reform hareketlerinin yol haritasını oluşturmuş bir hükümdardır (Karpaz, 2010: 94).

Ancak, II. Mahmut’un tahtın sahibi olduğu 1808 itibarıyla Osmanlı siyasal düzenine hâkim olan “kırılmalı” yenilikçi padişahın öngördüğü reform hareketinin görece gecikmesi sonucunu doğurmuştur.

Yeni padişah tarafından sadaret mührü ile onurlandırılan Âlemdar Mustafa Paşa, II. Mahmut saltanatının ilk yılları itibarıyla yönetimde söz sahibi olan bir isimdir. II. Mahmut’un, Âlemdar Mustafa Paşa’nın etkisi altında aldığı ilk önemli karar 1808’de âyanlar ile padişahın karşılıklı olarak birbirlerinin otoritesine saygı duyacaklarını taahhüt ettikleri Sened-i İttifak’ın imzalanmasıdır.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin sembol metinlerinden biri de olan Sened-i İttifak’ın değişik yönleriyle incelenebilmesi mümkündür. Sened-i İttifak öncelikle merkez ile taşradaki güçler arasındaki mücadelenin bir ürünüdür. Olağan koşullarda egemenliğini sınırlaması söz konusu olmayan sultan da âyanlar ile uzlaşmak zorunda olduğu için Sened-i İttifak’ı imzalamaya mecbur kalmıştır (Tanör, 2017: 42). Bu bağlamda Sened-i İttifak için âyanların, devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsü değerlendirmesinde bulunmak mümkündür İnalçık (1964: 603). Ortaylı da benzer bir bakış açısıyla Sened-i İttifak’ın Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan bu yana egemen olan bir ilkenin reddi anlamına geldiğini söylemektedir (Ortaylı, 2014: 42). Sened-i İttifak sonucunda âyan sınıfı bölgesel egemenliğini padişaha onaylatmış, irsi hükümdarlığı ile vergi imtiyazlarını da

saraya kabul ettirmiştir (Cem, 2021: 215). Merkez-taşra ilişkisine yönelik bu düzenlemenin, feodaliteye doğru bir çözölme anlamına geldiği de açıktır (Tanilli, 1993:82).

Sened-i İttifak için yukarıda yapılan değerdendirmelerin aksine söz konusu belgenin Osmanlı siyasi sistemi açısından ilerici bir hamle olduğuunu savunan araştırmacılar da mevcuttur. “*Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*” isimli eserinde Sened-i İttifak’ı, “bir çeşit Osmanlı Magna Carta’sı” olarak niteleyen Tarık Zafer Tunaya imparatorluktaki feodal karışıklığın Sened-i İttifak’ın imzalanmasıyla sonlandığını savunmaktadır (Tunaya, 2004: 23). Yine padişahın mutlak otoritesini sınırlandırmayı kabul etmesinin bir zihniyet devriminin başlangıcı olduğu değerdendirmesinde bulunabilmekte mümkündür (Karpas, 2010: 33). Sened-i İttifak’ı bir anayasa hukuku perspektifinden inceleyen Orhan Aldıkaçtı ve Kemal Gözler de metne ilişkin olumlu değerdendirmelerinde bulunmuşlardır. Sened- İttifak’ın “demokrasi düzenine gidişin ilk çabası, ilk belirtisi” Aldıkaçtı (1978: 39) olduğu savı ile Türk tarihinde devlet iktidarının sınırlanmasının gündeme gelişinin Sened-i İttifak ile başladığı (Gözler, 2021: 162-163) söz konusu isimlerin değerdendirmesinde öne çıkartılan noktalaradır. Anılan görüşe muhalefet sergileyen Hayati Hazır, Sened-i İttifak’ın “demokratik düzene geçişin” ilk adımı olarak nitelenmesinin olanaksız olduğuunu ifade etmekte (Hazır, 1984: 26), Niyazi Berkes ise senedin, en iyi ihtimalle Şer-i Hüccet’ten daha ayrıntılı basit bir anayasa taslağı olabileceğini öne sürmektedir (Berkes, 2018: 138).

1806’da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı’nın 1812’de sonlanmasıyla II. Mahmut’un tasarladığı ıslahatları hayata geçirmek için ihtiyaç duyduğu uygun koşullar da oluşmaya başlamış, bu doğrultuda Sultan, ilk olarak on altıncı yüzyılın sonlarından başlayarak bozulma emareleri gösteren tımarlı sipahi sistemini lağvetmiş (Lewis, 2013: 127), sonrasında ise Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Tarikatı’ndan ilkin “devlet düşmanı” olduğu savıyla kanlı biçimde ortadan kaldırmış, ikincisine mensup kimseleri ise “din düşmanı” oldukları gerekçesiyle toplumsal yaşamdan uzaklaştırmak gibi bir yol izlemiştir (Çelik ve Yeşil, 2023: 123-124).

II. Mahmut, idare alanındaki reformlarıyla ise Batılı tarzda örgütlenmiş, güçlü bir merkezi yönetimin oluşturulmasını amaçlamıştır. Bu çerçevede geniş ölçekli reformlar gerçekleştirilmiştir. Divan-ı Hümayun’un lağvedilerek bakanlık örgütlenmesinin oluşturulması, çalışma alanları bakımından bugün için Danıştay ve Yargıtay’a karşılık gelen yüksek mahkemelerin kurulması, merkezi yönetimin taşradaki yönetsel birimler üzerindeki yetki ve sorumluluklarının güçlendirilmesi bu reformlar arasında en önemlileridir. Askerlik ve yönetimle ilgili işlerden sonra II. Mahmut’un padişahlığı döneminde uygulamaya konan son grup yenilikler ise toplumsal-kültürel yaşamla ilgili olan reformlardır. Bu reformlardan yola çıkarak II. Mahmut’un öncülü yenilikçi padişah ve devlet adamlarından farklı olarak salt ordu ve devlet örgütünde yenileşmeyi savunan bir reformcu olmadığı sonucuna varılabilmektedir.

Bu kapsamda, II. Mahmut dönemi reformları kapsamında halka ulaşılmaya da çalışılmış, ancak bu çalışma da çoğu zaman kılık-kıyafetle ilgili düzenlemeler konusunda olduğu gibi öze dair yenilikler getirmekten çok şekil anlamındaki değişikliklerle sınırlı kalmıştır. Devlet memurlarının pantolon, fes ve ceket giymelerinin zorunlu kılınması, askerlerin Batı tipi üniforma giymeye başlamaları ve padişahın portresinin devlet dairelerine asılmaya başlaması bu doğrultuda incelenmesi gereken yenilikler arasında yer almaktadır. Başkentte ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesiyle, Batılı tarzda eğitim veren okulların açılmaya başlaması ise II. Mahmut dönemimin diğer önde gelen yenilik faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Bu aşamada, özellikle kılık-kıyafet veya devlet dairelerinin düzeniyle ilgili yenilikler dolayısıyla II. Mahmut'un, gelenekçi çevrelerin yoğun tepkisi ile karşı karşıya kaldığını söylemekte mümkündür. Öyle ki, yeniliklerden rahatsızlık duyan çevreler II. Mahmut için “gavur padişah” benzetmesini yapmaktan da geri durmamışlardır.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyılının” ilk otuz senesinde tahtın sahibi olan II. Mahmut ve bu dönemde uygulamaya konan reformların basit biçimde kılık-kıyafet değişimi ya da devlet dairelerinin düzeni üzerinden okunması da büyük bir haksızlık olacak ve II. Mahmut'un, Osmanlı modernleşmesinin içindeki yerini ıskalamak gibi bir sonuç doğuracaktır. Zira Sultan Mahmut'u uygulamaya koyduğu reformlar bakımından öncülü reformculardan ayrı kılan temel bir erek vardır. O da Osmanlı Devleti'nin bir şark despotizmi olmaktan çıkıp Batılı bir monarşi hâlini almasıdır. Bu amaç, II. Mahmut dönemi Osmanlı modernleşme projesinin karakteristiğini de önemli ölçüde etkilemiş ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan düşünsel geleneğin çelişkilerinden bir tanesini oluşturmuştur. Söz konusu çelişkiyi, modernleşmenin Batı ve Doğu toplumlarındaki gelişimini inceleyerek açıklayabilmek mümkündür. Batı'da modernleşme hareketlerinin gelişimi özelinde en fazla dikkat çeken şey, tabandan gelen bir isteğe bağlı olarak gündeme gelmesidir. Doğu'daki modernleşme hareketleri içinse böylesi bir durumdan bahsedebilmek olası değildir ve merkezi idareyi güçlendirmek gayesi, Doğu modernleşmesinin genel geçer özelliklerinden bir tanesidir. Doğu toplumlarındaki modernleşme pratikleri üzerine yapılacak değerlendirmede o toplumlara özgü bazı karakteristik özelliklerden bahsedebilmek mümkündür. Otokratik karaktere haiz bu modernleşme pratiğinde Batı'dan farklı olarak şehirlere özerklik tanınması ya da siyasi iktidarın parçalanması uygulamaları reddedilmekte ve gücün, merkezde toplanması esas kabul edilmektedir. Bu çerçevede Doğu toplumları için modernizasyon, bir “despotik aydınlanma” hareketi biçiminde kurgulanmaktadır (Ortaylı, 2014: 46-47).

Aydın despotizmi kavramı en genel kullanımla mutlak güçle donanmış olan ve Aydınlanma'nın ilkelerini benimseyip uygulayan monarşik siyasi iktidar” anlamına gelmektedir (Ağaoğulları, 2020: 534). Cari rejiminin bir aydın despotizmi olması hâlinde ise seçkin nitelikli bir azınlığın yönetimi elinde tutması olağan karşılanmaktadır. Bu nedenledir ki aydın despotizmini seçkincilik ve otokrasinin öne çıktığı toplumsal düzen şeklinde tanımlayabilmek mümkündür

(Erdem, 2010: 180). Yine despotik aydınlanma anlayışının bir gereği olarak modernleştirici hükümdarlar, geçmişe ait olan ve iktidarlarını kısıtlayan her türlü kurum ve öğretiyi ortadan kaldırmak eğilimini taşımakta, bunların yerine merkezden idare edilen bütün birimleri birbirine eşit olan bir devlet yapısı kurmayı amaçlamaktadırlar (Mardin, 1991: 84). Anılan karakteristik özellikleri bağlamında Osmanlı modernleşmesi de bir despotik aydınlanma hareketi niteliğindedir ve II. Mahmut'un padişahlık dönemini kapsayan 1808-1839 dönemindeki uygulamalar, Osmanlı modernleşmesinin söz konusu niteliği kazanmasında fazlasıyla etkili olmuştur. Kuşku yok ki on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı itibarıyla halkın yeniliklere uyum sağlayamayacağı düşüncesinin devletin en üst kademesi tarafından paylaşıyor olması (Eren, 1965: 6-7) II. Mahmut dönemi Osmanlı modernleşmesinin bir aydın despotizmi hareketi olmasını açıklar iken yararlanılabilecek en temel argümandır.

Özetle II. Mahmut'un iktidar yılları Osmanlı-Türk modernleşmesi açısından esaslı bir kırılmanın yaşandığı yeniliklerin halkın gündelik yaşamı üzerinde etkili olmaya başladığı bir devre niteliğindedir. II. Mahmut reformları bir bütün olarak düşünüldüğünde, farklı alanlara etkili olduğu fark edilecek daha da önemlisi Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin karakteristik özelliklerinden biri de olan bir “despotik aydınlanma” hareketi olmak vasfının temellerinin de bu dönem atıldığı anlaşılabilecektir. Kuşku yok ki II. Mahmut reformlarının eksik noktasını, yenilik hareketinin siyasi ve hukuki boyutunun geliştirilememesi oluşturmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi yolundaki ilk adım ise II. Mahmut'un vefatının ardından Osmanlı tahtının sahibi olan Sultan Abdülmecid devrinde atılacaktır.

2.1.4. Düzen içinde Düzeltme Arayışından Laik Düzenin Kurucu Adımlarına: Tanzimat Çağı

Batılılaşmanın, Osmanlı siyasi ve toplumsal yaşamındaki gelişimi göz önüne alındığında, iki temel niteliğe sahip olduğu fark edilecektir. Bu niteliklerden birincisi Osmanlı modernleşmesinin temelde “devleti koruyup kollamak ve ihya etmek” gibi bir amaç çerçevesinde gerçekleşmesi ikincisi ise başlangıçta kısmi bir dönüşümü öngören modernleşmenin zamanla bütünsellik arz etmeye başlamasıdır (Toker ve Tekin, 2002: 82).

Söz konusu bütünsellik bahsinde, on dokuzuncu yüzyıl önemli bir dönemeçtir. Çünkü, yalnızca devletin değil tebaanın moderniteye uyum sağlaması yönündeki ilk adımlar bu yüzyılda II. Mahmut tarafından atılmıştır. II. Mahmut'un vefatının ardından tahtın sahibi olan oğlu I. Abdülmecid döneminde ise Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve Osmanlı modernleşmesinin, hukuki ve siyasi boyutlarının inşa edileceği yeni bir devre başlamıştır.

Kuşku yok ki Tanzimat sadece Osmanlı modernleşme hareketi içindeki bir devrenin ismi değil, çürümeye yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulması ya da yıkımdan kurtarılması yönündeki girişimlerin genel ismidir (İnalçık, 2006: 14).

Daha önce de ifade edildiği üzere, Osmanlı modernleşmesinin çıkış noktası devleti yıkılmaktan kurtarmaktır. Bu kapsamda, Osmanlı devlet adamı için birey hak ve özgürlükleri ile devletin bekası arasında bir tercih yapmak söz konusu olduğunda, tercih edilen her zaman için devletin bekası olacaktır.

Tanzimat döneminde de bu tercihe dayanak sağlayan düşünsel yaklaşım terk edilmemiş, Ferman'a, dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan İmparatorluğu yeni prensipler etrafında bir arada tutmak misyonu atfedilmiştir. Yani, müellifleri ve hükümlerine uyacağına söz veren padişah açısından Tanzimat Fermanı bir modernleşme hamlesi olmaktan daha çok devleti içinden düştüğü bataktan kurtarmaya yarayacak bir araç niteliğindedir. Bu durum en sarıh biçimde, Abadan (2006: 40)'ın satırlarına yansımakta ve yazar, Ferman'ın ilk ve mühim vazifesini, *“İmparatorluğun dayandığı, dağılma tehlikesine maruz kütleleri, yeni prensipler etrafında toplamak ve devlet faaliyetini bu esaslara istinat ettirerek muhtelif unsurlar arasında zapt ve raptı, nizam ve intizamı tesis etmek”* şeklinde özetlemektedir.

Fermanın içeriği özelinde dikkat çekici olan husus ise vergilerin tahsil yöntemi veya askerlik süresi gibi idari konularla ilgili düzenlemelere yer verilmesine karşın iktidarın yetki ve sınırları gibi siyasi meseleleri hakkında bir değişikliğin öngörülmemesidir (Engelhardt, 1976: 32). Yani Tanzimat Fermanı, odak noktasını siyasi konulardan daha çok idari konular olarak belirleyen varoluş gerekçesini mevcut bozuklukları ortadan kaldırmak biçiminde açıklayan ancak daha da önemlisi bozulmaların nedenini de şeriat kurallarına uyulması biçiminde tarif eden bir metin niteliğindedir (Tanör, 2017: 85-86).

İkinci olarak ise Tanzimat Fermanı'nın ilanında tabandan gelen bir modernleşme talebinin etkisinden bahsedebilmek mümkün değildir. Osmanlı-Türk modernleşmesinin, sahip olduğu pederşahi karakter göz önüne alındığında, şaşılabilecek bir şey de yoktur. Zira II. Mahmut'un biraz da zorunlu olarak imzaladığı Sened-i İttifak'ı dışarıda bırakırsak, Osmanlı modernleşmesi kapsamında değerlendirdiğimiz tüm çalışmalar nihayetinde padişahın tek taraflı iradesi neticesinde yürürlüğe girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın, Osmanlı-Türk modernleşme tarihi içinde yer edinmesi de Sultan Abdülmecid tarafından ortaya konulan irade-i seniye çerçevesinde mümkün olmuştur. Öyle ki genç sultanın, Tanzimat Fermanı'nı imzalarken de iktidarını sağlamlaştırması durumunda fermanı yürürlükten kaldıracığı düşüncesindedir (Çavdar, 2019: 25).

Hülasa, Gülhane Hatt-ı Hümayun çerçevesinde somutlanan Tanzimat çağını nitelemek adına kullanabileceğimiz en uygun niteleme, “düzen içindeki düzeltme arayışıdır”.

Söz konusu adlandırma, Tanzimat reformlarının II. Mahmut dönemi ıslahatlarının devamı olduğu teziyle birlikte düşünüldüğünde daha da anlamlı hâle gelmektedir. Çünkü gerek II. Mahmut dönemi gerekse de Tanzimat çağı yeniliklerini özü merkezi idareyi güçlendirmektir. Tanzimat dönemi devlet adamının bu amaç doğrultusunda kullandığı araçlar ise evrensel hukuk kurallarının uygulamak, vergi toplama işleminin daha etkin biçimde gerçekleştirilmek ve yönetimin ussal temelde gerçekleşmesini sağlamak biçiminde sıralanabilmektedir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 10). Başka bir deyişle, 1839'dan sonra uygulanan ve sonuçları bakımından Osmanlı siyasi sisteminde liberalleşme etkisi yarattığı düşünülen politikalar dahi özünde merkezi yönetimin güçlendirilmesi amacına hizmet etmiştir.

Özetle, ismini 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda okunan fermanın alan ve ne zaman sona erdiği hususunda değişik kaynaklarda farklı değerlendirmelere yer verilen Tanzimat çağı ya dönemi, Osmanlı-Türk modernleşme hareketi içindeki önemli bir başlığa karşılık gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde idareci kadronun modernleşme düşüncesi ile ilk kez temas kurduğu on yedinci yüzyılın sonundan başlayarak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan yaklaşık iki yüz senelik deneyim açık biçimde göstermemiştir ki; Osmanlı Devleti geçmişteki ihtişam dolu günlerinden olabildiğince uzaktır ve siyasi/idari bozulma hızlı biçimde topluma da sirayet etmektedir.

Tanzimat reformcularına göre, söz konusu bozulmayı ortadan kaldırmanın yolu ise sadece askerlik işleri veya devlet örgütü ile sınırlı olmayan kapsamlı bir reform hareketinin başlatılmasıdır. Bu kapsamda Tanzimat Fermanı, söz konusu sürecin sembol metni olmuş, Osmanlı siyasi/idari ve toplumsal sistemi fermanın vaat edilen hususlar çerçevesinde düzenlenmeye çalışılmıştır. Merkezi ve taşra yönetimi bünyesinde faaliyet göstermesi öngörülen yeni meclislerin ihdası, vergi toplama usulünde değişikliğe gidilmesi, Avrupalı tarzda eğitim veren yeni okulların açılmaya başlanması veya hukuk alanındaki kimi düzenlemeler ise söz konusu reform sürecinin somut çıktılarının karşılığı gelmektedir.

Ancak Tanzimat reformlarını, sonuçları ile bir bütün olarak incelediğimizde, Osmanlı siyasi/idari/toplumsal sisteminde önemli bir değişikliğin ortaya konulmadığı sonucuna varılmaktadır. Her ne kadar Tanzimat yeniliklerinden bir kısmının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilen ve Cumhuriyet döneminde de etkili olan modernleşme projesinin kurucu adımları olduğu söylenebilse de bahis olunan yeniliklerden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin; "otoriter" ya "yarı dinsel" niteliğinin değiştiğini söyleyebilmek olası değildir (Somel, 2001: 115). Öyle ki Tanzimat çağının en radikal reformu olan iltizam usulünün kaldırılması uygulamasından dahi kısa sürede vazgeçilmiş, halkın yönetime katılımını sağlayacağı düşüncesiyle taşrada örgütlendirilen yerel meclisler de söz konusu işlevi gerçekleştirememiştir.

Tanzimat dönemi ya da Tanzimat çağı deyişi hatalı bir kullanım çerçevesinde yalnızca Tanzimat Fermanı ve hemen sonrasındaki gelişmelerle ilişkili biçimde kullanılabilmektedir. Bu noktada çalışmamızda kastedildiği biçimiyle Tanzimat çağının, Gülhane Hattı-ı Hümayun'un ilan edilmesinden Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesine kadar ki devre olduğu bilgisi göz önüne alındığında, Islahat Fermanı'nın üzerinde durulması da şart hâle gelmektedir.

Osmanlı devlet adamı, Islahat Fermanı ile Kırım Savaşı sırasında dâhil olduğunu düşündüğü Avrupa ailesinin kalıcı bir ferdi olmayı ummakta; yine yabancı devletlerin gayrimüslim tebaanın hakkını gözetmek bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Islahat Fermanı metninde, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yaşayan her bireyin eşit haklara sahip olduğu açık biçimde ifade edilmiş, Avrupalı devletlerin temsilcileri tarafından sıkça dile getirilen gayrimüslim tebaanın insan hakkı ihlallerine maruz kaldığı yönündeki iddialar devletin en üst makamı tarafından çürütülmek istenmiştir.

Sultanın halkının hakkını koruyan, onlara esenlik ihsan eyleyen bir “baba” olarak tasvir edilmesinden vazgeçilen bu yeni evrede, evrensel niteliklere haiz bir hukuk düzeninin kurulması yolunda kurucu adımlar atılmıştır. Şeri hukukun faaliyet alanının daraltılması, Müslümanlıktan çıkan kimseler için uygulanan ölüm cezasının kaldırılması, cezada eşitlik bakımından Müslüman-gayrimüslim ayrımına son verilmesi ve Fransa'dan iktibas edilen yeni ticaret yasasının yürürlüğe konması (Zürcher, 2000: 93-94) Tanzimat çağının ikinci evresinde hayata geçirilen en önemli yenilikler arasındadır.

2.1.5. İstikâmetini Arayan Bir Muhalefet Hareketi: Yeni Osmanlılar

Osmanlı Devleti'nin on yedinci yüzyıl sonrası gelişimi incelendiği takdirde fark edilecek gerçekliklerden belki de ilki, modernleşmenin İmparatorluğun temel meselesi hâline geldiğidir. İmparatorluk bünyesinde modernleşme girişimlerine muhalefet eden ve kurtuluşu, klasik Osmanlı'ya dönüşte bulan devlet adamları olduğu gibi modernleşme yanlısı fikir ve devlet adamlarına rastlamak da mümkündür. Ancak, bu ayrışma en azından on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar belirli bir plan ve program çerçevesinde hareket eden örgütlü bir yapının varlığını beraberinde getirememiştir. Bir aydın hareketi olarak ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumdan kurtuluşunun modernleşme/Batılılaşma yolunda atılacak adımlar ile gerçekleşebileceğine inanan “Yeni Osmanlılar” bu bakımdan tarihimizdeki bir ilki oluşturmaktadır.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı elitinin tutucu üst kesimine karşı çıkmak (Mutman, 2002: 199) veya yönetimi tenkit etmek için kitle iletişim araçlarından yararlanmak (Mardin, 1996: 11) gibi kendi dönemlerine kadar Osmanlı muhalefet hareketinde eşine rastlanmayan işler yapmışlarsa da padişahlık kurumuna karşı bir itiraz geliştirmemiş veya padişahlığı ilga etmek gibi bir amaca sahip

olmamışlardır. Onlar, sultana değil paşalara muhalefet edilmesi gerektiği düşüncesindedirler (Berkes, 2018: 275).

Cemiyet ileri gelenleri görünüşte geleneksel Osmanlı meşruiyet normlarından hareket etmekte ve Sultan'dan tebaasına, "adalet" ihsan eylesini arzulamaktadırlar (Mardin, 2001: 47). Yeni Osmanlıların, Tanzimatçı paşalara karşı geliştirilen muhalefetlerinde dahi seçici davrandıklarını söylemek, haksız bir değerlendirme olmayacaktır. Söz gelimi, Yeni Osmanlıların önde gelen isimlerinden birisi olan Şinasi, Tanzimat düzeninin mimarı Mustafa Reşit Paşa'yı Osmanlıları kölelikten azat eden ve halkı adil yönetim ile tanıştıran şahsiyet biçiminde tanımlamaktadır. Bir başka deyişle, Yeni Osmanlı muhalefeti'nin hedefinde padişah veya Tanzimat döneminin ilk kuşağındaki paşalar değil de ikinci kuşak Tanzimatçı paşalar bulunmaktadır. Modernleşme projesinin uygulanma biçimi de Yeni Osmanlılar'ın itiraz ettiği konuların başında gelmektedir. Yeni Osmanlılar, taklidi esas alan bir modernleşme deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanacağı düşüncesindedirler. Onlara göre modernleşme, toplumun ve coğrafyanın özelliklerini dikkate alarak yapılmalıdır (Koçak, 2001: 73). Görüldüğü üzere Yeni Osmanlı muhalefeti, Avrupalı bir nitelik taşımaktan çok gelenekçi bir vurguya sahiptir ve bu vurgudan yola çıkarak İmparatorluk tarihindeki ilk "Müslüman baskı grubu" biçiminde nitelenmesi de mümkündür (Ahmad, 2012: 41).

Yeni Osmanlıların hem modernleşme yanlısı olmaları hem de İslami-gelenekçi bir diskur çerçevesinde hareket ettiklerine işaret eden bazı kanıtların bulunması doğal olarak bir çelişki gibi görülmektedir. Bu teze haklılık atfeder bir yorumla, Yeni Osmanlılar'ın hem geçmişe özlem duyan sofu Müslümanlar hem de İmparatorluğunu kurtuluşunu, meclisli ve anayasalı düzende gören reformcu kimseler olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Zürcher, 2000: 104-105).

Sonuç olarak, Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun içte ve dışta çok sayıda sıkıntı ile karşı karşıya olduğu bir devrede ortaya çıkan örgütlülük veya bir programa bağlı olmak gibi nitelikler bakımından öncülü olan muhalefet hareketlerinden/muhelif odaklardan ayrılan bir yapı niteliğindedir.

Yeni Osmanlılar'ın, İstanbul'da başlattıkları muhalefetlerini iç siyasetteki gelişmeler dolayısıyla Avrupa'da sürdürmek zorunda kalmaları ve mutlakiyetçi idarenin karşısında meşrutiyeti savunmaları Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne, demokrasi yanlılığı gibi bir yakıştırmanın yapılmasını mümkün kılarsa da gerçekte durumun böyle olmadığı açıktır.

Yeni Osmanlılar, kavramın Batı dillerinde kazandığı anlam çerçevesinde, anayasacı-liberal içeriğe sahip bir muhalefet hareketinin öznesi olmamışlar, meşrutiyet savunularını dahi İslamcı-gelenekçi öğretiyeye bağlı kalarak ve daha da önemlisi bu bağlılığı her fırsatta vurgulayarak

gerçekleştirmişlerdir (Berkes, 2018: 284-285). Yeni Osmanlı propagandistlerinin düşünceleri şu sözler ile özetlenebilir ki; İslamiyet, temelde demokratiktir ve gerek kutsal kitabın gerekse de İslam peygamberinin hayatı incelendiği takdirde, hükümdarların çevrelerindeki devlet adamlarına danışmasının salık verildiği görülmektedir (Davison, 2016: 134). Yeni Osmanlı muhalefatinin nihai amacının, monarşi yönetimine son verip meşruti idareye geçişi sağlamak olduğu kesinse de ne tür bir meşruti idarenin istendiği hususunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Ebüzziya Tevfik'in yakıştırmalarıyla 245 üyesi bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde, 245 farklı meşruti yönetim anlayışının varlığından bahsedilebilmektedir (Davison, 2005: 241).

Özetle, Yeni Osmanlılar, istikamet arayışı hâlinde olan bir muhalefet hareketidir. Bu arayış, Cemiyet ileri gelenlerini bazen Mustafa Fazıl Paşa'nın peşinden Avrupa başkentlerine gitmeye bazen de Sultan'dan gelen çağrı neticesinde İstanbul'a dönmeye itmiş, fikri manada ise yeni olanın ve Batı'dan ithal edilen kurum ve öğretilerin esas kökeninin İslam ve Osmanlı toplumu olduğu savunulmaya çalışılmıştır. Söz konusu çelişki sonraki kuşak muhalifler açısından da incelenmelidir.

2.1.6. “Müstebit” Babanın “Asi” Evlatları: Jön Türkler

Uzun yıllar Avrupa'nın değişik şehirlerinde ikamet eden Yeni Osmanlılar her zaman için Osmanlı sarayıyla da irtibatlı olmuşlar, bürokrasideki bazı önemli devlet adamlarıyla da yakın ilişkiler geliştirmişlerdir. Yeni Osmanlı muhalefatinin önde gelen isimleri arasında yer alan Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin sürgün yıllarında Osmanlı tahtının sahibi olan I. Abdülmecit'in bugün için dahi şüpheli sayılabilecek ölümüyle ise padişahlığa Şehzade Murad Efendi gelmiştir. V. Murad'ın akıl sağlığının yerinde olmadığını kısa sürede anlaşılması üzerine ise devlet ileri gelenleri ile Şehzade Abdülhamit Efendi arasındaki görüşmeler başlamış, Abdülhamid, meşruti idareye geçileceğinin sözünü vermesiyle de herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı olmuştur.

II. Abdülhamid'in ilk icraatıyla Osmanlı Devleti'nin bir meşruti monarşiye dönüştürmesi muhalif çevreler açısından tatmin edici bir gelişme olmuşsa da birkaç sene içerisinde her şey terse dönmüştür. İktidarını sağlam hâle getirdiğini düşünen II. Abdülhamit kısa süre içerisinde Mithat Paşa liderliğindeki meşrutiyet yanlısı devlet adamlarını İstanbul'dan uzaklaştırmış, 1878'de de Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek meclis ve anayasalı siyasi düzene son vermiştir (Georgeon, 2006: 101).

Modernleşme sürecinin siyasi düzlemdeki çıktısı niteliğindeki kurum ve uygulamaların devre dışı bırakıldığı bu dönemde eğitim ve alt yapı çalışmaları bakımından ise önemli başarılar elde edilmiş, Cumhuriyet'e miras kalan birçok eğitim bu dönemde faaliyet göstermeye başlamıştır. Kuşkusuz, eğitim kurumları Osmanlı modernleşmesi açısından önemli kuruluşlardır. Gerek Yeni

Osmanlı gerekse de Jön Türk muhalefetine temellerinin okullarda atılması da söz konusu önemi anlamak adına kıymetli bir bilgidir.

Bu bağlamda II. Abdülhamit dönemi siyasi muhalefetine çatı örgütü de 1889'da Askeri Tıbbiye'de okuyan öğrenciler tarafından kurulmuştur. Kurucularının ortak kararıyla adı İttihad-ı Osmani Cemiyeti olarak belirlenen örgüt, başlangıç devresinde siyasi iktidara sahip olmayı amaçlayan bir partiden daha çok Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu aydınların kitaplarını okuyup fikirlerini tartışan bir öğrenci kulübü hüviyetindedir (Akşin, 1980: 18). İlerleyen yıllarda ise bu durum değişmiş, bürokrasi ve askeriye kimselerin İttihad-ı Osmani Cemiyeti saflarına katılmasıyla Cemiyet, Osmanlı sarayı açısından tehlikeli bir hâl almıştır. 1895'in sonu itibarıyla Cemiyet ileri gelenlerinin bir kısmı tutuklanmış, diğerleri ise sürgüne gönderilmiştir (Ramsaur, 2011: 39). Kuruluş döneminde eserlerini okudukları Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları gibi Avrupa'ya gitmek zorunda kalan cemiyet üyeleri Avrupa'da II. Abdülhamit yönetimine muhalif bir başka Osmanlı seçkiniyle yakın ilişki kurmuş, Ahmed Rıza Bey kısa süre içinde İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin Paris şubesinin başına geçmiş ve Cemiyetin liderliğini üstlenmiştir. Söz konusu hamle çerçevesinde Cemiyet bir öğrenci derneği olmaktan çıkıp siyasi sistemi değiştirme iddiası taşıyan bir muhalif odağa dönüşmüştür (Hanioğlu, 1985: 188).

Bu dönemde Ahmed Rıza Bey tarafından çıkartılan "Meşveret" gazetesi aracılığıyla ise sürgündeki Jön Türk muhalefeti fikirleri Osmanlı ve Avrupa kamuoyuyla paylaşılmıştır. Meşveret'in ilk sayısında yer verilen Cemiyeti programındaki kuvvetli Osmanlılık vurgusu on dokuzuncu yüzyılın sonu itibarıyla dahi Jön Türklerin Osmanlıcı çizgide olduğuna işaret etmektedir (Mardin, 2008: 99).

İttihatçı çevrelerin Osmanlıcılıktan, Türkçülüğe uzanan siyasal çizgisini açıklamak noktasında bir dizi gelişmeden bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle, Ahmed Rıza Bey'in Cemiyet'in lideri oluşu, muhalif hareketin bütünüyle kabul ettiği bir durum olmamış, Mizancı Murad gibi "muhafazakâr" ya da Prens Sabahaddin gibi "liberal" dünya görüşlü isimlerin adı Cemiyet liderliği için telaffuz edilmiştir. Ahmed Rıza Bey ve çevresindekiler ise yürüttükleri siyasetle iki ismi de etkisiz kılmayı başarabilmiştir. Bu bağlamda 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nden sonra Cemiyet içerisinde Ahmed Rıza Bey ve Prens Sabahaddin'in liderlik ettiği kanatların ayrışması daha da belirginleşmiş (Sönmez, 2012: 89), Prens'in takipçisi "liberaller" Cemiyetten ayrılarak Teşebbüs-i Şahsi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni teşkilatlandırmıştır (Tunaya, 2004: 61).

Bu devrede Balkan coğrafyasında da Abdülhamid yönetimine muhalif bir cemiyet örgütlenmiş ve Talat Bey'in liderliğinde kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kısa süre zarfında asker ve memurların katılımıyla etkinliğini arttırmıştır (Çavdar, 2019: 97). Paris ve Selanik'te örgütlü iki muhalif hareketin liderleri arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda ise birleşme kararı alınmış, böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) kurulmuştur. Selanik ve Paris arasındaki

birleşme iki denk gücün bir araya gelmesinden çok Paris şubesinin, Selanik şubesi karşısında çözülmesi biçiminde gerçekleşmiş, İTC'ye paramiliter etkinliğin kuralları ve subay-memur sınıfının milliyetçi görüşleri yön vermeye başlamıştır (Aydın, 2001: 124).

Yeni formasyonu ve değişen muhalefet teknikleriyle II. Abdülhamid aleyhine faaliyet yürütmeye devam eden İttihatçıların, rejimi değiştirip meşruti sisteme geçişi sağlayacak ölçüde kuvvetli hâle gelmeleri ise 1908 yazında mümkün olmuştur. İngiliz Kralı ve Rus Çarı arasında Makedonya'nın Reval şehrinde bir görüşme yapılacağını haberinin alınmasıyla İttihatçı muhalefeti de şiddetlenmiş, görüşmede Osmanlı'nın paylaşım planlarının konuşulacağı şüphesiyle başta Selanik olmak üzere İmparatorluğun değişik noktalarından Yıldız Sarayı'na telgraflar gönderilmeye başlanmıştır. Hadiseleri kontrol altına almak için görevlendirdiği paşalarının da İttihatçılarca öldürülmesi ya da alıkonulması üzerine II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmış ve 1908 Temmuz'unda Osmanlı Devleti yeniden bir meşruti monarşi hâlini almıştır (Ahmad, 1971: 29-30).

1908 sonrasında İttihatçıların kontrolünde gelişen siyasi kültür, İttihat ve Terakki'nin 1905'ten sonra maruz kaldığı değişimle doğrudan ilişkilidir. Şükrü Hanioglu'nca, "İttihatçılık" olarak adlandırılan ve Ahmed Rıza Bey'in ulusalcı-devletçi görüşleri üzerine inşa olunan bu siyasi kültüre göre bireyin değil toplumun çıkarları öncelikli kabul edilmektedir. Bozarslan (2018: 200) bu aşamada Ziya Gökalp'in fikirlerinin Cemiyet ileri gelenleri için taşıdığı önem dikkat çekmekte ve İttihatçı kadroların yeni dönemde zapt-u rapt'a" (düzen ve disipline) dayalı bir yönetim pratiği geliştirdiklerini savlamaktadır. Bu söylemden yola çıkarak ulaşılabilecek sonuç ise kuruluş gayesi, "müstebit" padişah idaresine karşı, özgürlükler ortamının tesis edilmesi olan İttihatçıların iktidarlarında, demokratik örgütlenme ve karar alma mekanizmalarının işlevselliğini reddetmeleridir (Hanioglu, 2009b: 250). Onlara göre, henüz olgunluk ve siyasi terbiyeden çok uzak olduğu düşünülen milletin yapması gereken şey, seferber olmaktır. Ancak bu seferberlik hâli de bir şarta bağlıdır ve İttihatçı liderlik seferberliğinin halkın milli gayeyi temsil eden önderlere tabii olmasıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır (Bora, 2017: 35).

Bir başka deyişle, İttihatçı siyasi kültür uyarınca, halkın edilgenliği yönetici elitler karşında pasif konumda olmaları esastır. Bu doğrultuda kâğıt üzerinde hizmetkârı olduğu söylenen halk yeri geldiğinde davanın başarıya ulaşması önündeki bir engel olarak da görülebilmektedir (Hanioglu, 2009b: 253). İttihatçıların daha doğru ifadeyle, İttihatçılık biçiminde formüle edilen siyasi kültürün tanımladığı biçimiyle, halkın eşsiz özelliklere sahipliği ancak modern milliyetçi ideallere uygunluk ile mümkün olabilmektedir (Çolak, 2017: 67).

Halka atfedilen söz konusu edilgen kimlik ise "halka rağmen halkçılık" anlayışına zemin oluşturması bakımından incelenmelidir. Geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet modernleşmelerinin dayandığı esaslar arasında yer alan bu anlayış, toplumu üstün yetenekli

kimselerin yönetmesi gerektiğini salık veren bir filozof olan Gustave Le Bon'un etkisiyle Osmanlı-Türk devlet adamı ve aydınının zihin dünyasında yer edinmiştir (Hanioglu, 2009a: 96). Modern dönemde, Fransız Devrimi sonrası gelişen siyasi/toplumsal koşullar bütününde anlam kazanan halka rağmen halkçılığın esas vurgusu, erginliğe ulaşmamış halka ergin oluncaya değin demokrasinin fazla geleceğidir (Türköz, 2023: 66). Toplumu gelişme doğrultusunda yönlendirecek bir baskı idaresinin kurulması da yine bu anlayış uyarınca meşru görülmekte bu meşruiyetin kaynağının ise toplumun geri kalmışlığı olduğu savunulmaktadır (Doğan, 2005: 79).

İttihatçıların düşünce dünyası bir bütün olarak incelendiğinde ise devlet yönetimi ve toplumsal yaşamla ilgili tahayyüllerinin üzerine inşa olduğu esasları şu şekilde sıralanabilmektedir: i) Akılcılık, siyaset kurumu ve toplumsal organizasyona hâkim olmalı, devleti kurtarmak ve toplumu ilerletmek için Batı'nın bilim ve teknolojisinden yararlanılmalıdır, ii) güçlü kılınması gereken halk değil, devlettir. Bu kapsamda idare merkezîyetçi felsefe dâhilinde örgütlenmelidir, iii) farklı kesim ve etnik grupların siyasi temsili sağlanmalıdır, ancak siyasi temsil olgusu, devletin güçlenmesine katkı vermesi bakımından kıymetlidir, iv) nihai anlamda, muhafazakâr niteliğe haiz güçlü bir bürokrasi örgütlenmesi kurulmalıdır (Özlem, 2002: 461).

Görüldüğü üzere, İttihatçı kadroların zihin dünyasına hâkim olan değerler bakımından "liberal" veya "demokrat" olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Onlar için mühim olan iktidarı ele geçirerek her türlü kötülük ile özdeş kıldıkları Abdülhamid idaresine son verip meşruti sisteme geçmektir. Ancak İttihatçıların, meşrutiyetle ilgili bilgilerinin de kısıtlı olduğunu ifade etmekte de bir sakınca yoktur.

Cemiyetin/ fırkanın lider kadrosu tarafından sıklıkla tekrarlanan meşrutiyetten ne anlaşıldığı pek de belli değildir ve kavramın içi çoğu zaman "güzel ahlak", "yöntemi belirsiz bir insanlığa hizmet anlayışı", "vasıtaları bilinmeyen bir yol ile devletin bütünlüğünün sağlanması ve iç güvenliğin korunması" gibi soyut değerlerle doldurulmakta (Şener, 1990: 207-208) parlamentonun toplantıya çağırılmasının İmparatorluğun muhatap olduğu ve ileride karşılaşabileceği her türlü probleme çözüm üreteceğine inanılmaktadır (Shaw ve Shaw, 2000: 330-331).

2.2. Tek Parti İdaresinin Hazırlık Evresi: 1920-1923

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle ayrılması ve sonrasında galip devletler ile imzalanan antlaşma neticesinde Anadolu fiilen düşman işgaline uğramış, Büyük Millet Meclisi (BMM) bu koşullar altında Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. Olağanüstü koşullar dâhilinde faaliyet gösteren bu Meclis, tahmin edilenin ötesinde bir çeşitlilik ve çok sesliliğe sahiptir ve Meclis çatısı altında muhalif bir grupta vardır.

TBMM'nin ilk döneminde faaliyet gösteren söz konusu muhalif grubun, "İkinci Anadolu Rumeli ve Müdafaa-i Hukuk Grubu" ya da kamuoyundaki yaygın kullanımla, "İkinci Grup" olarak adlandırılması mümkündür. İkinci Grup tarafından yürütülen muhalefetin esaslarını ise kişi tahakkümüne karşı çıkmak, meclisin üzerinde bir gücün varlığını tanımamak ve ülkede kanuna dayalı bir yönetimin kurulması için çaba sarf etmek oluşturmaktadır (Demirel, 2003: 10). Yunan güçlerinin Anadolu topraklarından atılmasıyla başlayan süreçte İkinci Grup muhalefetine şiddeti de artmış ve meclisteki gruplar arasındaki ayrışma daha da görünür hâle gelmiştir (Güneş, 2017: 132). Esasında tek parti döneminde bilhassa 1927 sonrasında siyasal yaşamda vuku bulan hadiseler göz önüne alındığında, 1920-23 dönemi muhalefetine ne kadar da sahici olduğu rahatlıkla fark edilebilmektedir. Öyle ki TBMM'nin, birinci çalışma dönemi faaliyetleri incelendiğinde, Kurtuluş Savaşı günlerinde dahi İstiklâl Mahkemeleri'nin uygulamalarından rahatsızlık duyduğunu dile getiren mebuslara rastlanılmaktadır (Bozarslan, 2018: 264).

Genç Cumhuriyet henüz bir yaşını yeni doldurmuş iken siyasal muhalefet partileşmek yolunda adım atmış ve Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşları tarafından Kasım 1924'te, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ismiyle kurulmuştur. Cumhuriyetin bu ilk muhalefet partisi uzun ömürlü olamamış, 1925 senesinde patlak veren Şeyh Sait İsyanı iltisaklı olduğu savı öne sürülerek idare eliyle kapatılmıştır. Yaklaşık beş sene boyunca CHF'ye rakip bir siyasi partinin bulunmadığı siyasi düzenin tekrardan birden fazla siyasi partiden oluşur hâle gelmesi 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kurulmasıyla mümkün olmuştur. 1930 senesinin sonu itibarıyla SCF'nin kurucuları tarafından feshedilmesiyle ise CHP yeniden siyaseten rakipsiz kalmış, bu durum 1946'ya kadar sürmüştür.

Kuşku yok ki çok partili siyasi yaşama geçiş sürecindeki demokrasi tartışmalarını incelemek iddiasında olduğumuz bu çalışmada tek parti döneminin incelenmesi de bir gereklilik niteliğindedir. Zira çok partili siyasi yaşama geçiş doğal olarak tek parti döneminin bir politikası olarak gündeme gelmiştir. Yine tek partili dönemin önde gelen siyasi aktörlerinin demokrasi mefhumundan ne anladıklarının açıklanması, çok partili siyasi yaşama geçiş sürecindeki belirsizliklerin aydınlatılması bakımından faydalı olacaktır.

Bu inceleme, belirli bir bölümlendirme dâhilinde 1931'in bir dönüm noktası olduğu düşüncesine dayanarak gerçekleştirilecektir. 1931 tesadüfen seçilmiş bir tarih değildir. Zira bu tarihte CHP'nin 3. Büyük Kongresi düzenlenmiş, kongre sonrasında yayımlanan parti programında ise Altı Ok açık biçimde ifade edilmiştir. Bu bağlamda Kemalizm'in ismi konulmadan da olsa ilk kez CHP'nin 1931 tarihli parti programında tanımlandığını söyleyebilmek mümkündür (Perinçek, 2008: 35-36). Ayrıca CHP'nin 3. Büyük Kongresi'nde yalnızca Kemalizm tanımlanmamış aynı zamanda Kemalist ideolojinin geniş kitlelere yayılmasını sağlayacak mekanizmaları örgütlemek üzere harekete geçilmesine karar verilmiştir (Yeşilkaya, 2002: 113). Recep Peker'in, 1931'de parti genel sekreterliğine getirilmesi de ilgili seneyi Türk siyaseti açısından önemli kılmaktadır. Söz

konusu atamanın Türk siyasi tarihi açısından taşıdığı önemin, Recep Peker'in iktidar partisi içindeki liberalizm karşıtı hizbin lideri olmasıyla açıklanması da mümkündür (Ahmad, 1996: 171).

2.2.1. Tek Parti Rejiminin İhdası: 1923-1931

1923'ün sonu itibarıyla oluşan manzara Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunun bir yol ayrımı ile karşı karşıya olduğuna işaret etmektedir. Bu ayrım, 1924 içinde daha da görünür hâle gelmiş, Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunda yer alan paşalar yeni dönemde Mustafa Kemal Paşa ile geçmiştekine benzer bir ilişki yürütemeyecekleri anlayınca, yeni bir parti kurmanın hazırlıklarına başlamışlardır. Kazım, Rauf ve Ali Fuat Paşa'ların katılımıyla önce İzmir'de ardından ise İstanbul'da yapılan toplantılar neticesinde, partileşmek yolundaki diğer adımların atılmasına karar verilmiş, 17 Kasım 1924'te Dahiliye Nezareti'ne sunulan dilekçeyle de Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi Kazım Bey'in başkanlığında kurulmuştur. Partinin kuruluşu sürecinde yayımlanan beyannamede TCF'nin siyasette takip edeceği esaslar açıklanmaya çalışılmış, hâkimiyetin kaynağının millet olduğu, ancak koşullar gereğince hâkimiyet kullanmak yetkisinin temsilcilere devredilmesi gerektiği savunulmuştur. Kuvvetler ayrılığı ilkesi ve çok partili siyasi düzene taraftar olunduğu da beyannamede karşılık bulan diğer hususlar arasında yer almaktadır (Zürcher, 2002: 51). TCF beyannamesinde aynı zamanda kişi hak ve hürriyetlerinin her bakımdan kutsal sayılacağına sözü verilmekte, fırkanın hiçbir şekilde bölücülük gayesi gütmeyeceği ifade edilmekte ve her türlü kararın alımında demokratik usullerin işletilmesinden yana olunduğu vurgulanmaktadır (Çavdar, 2019: 296-297). Zürcher (1992: 130)'in ifadesiyle, TCF beyannamesinin Kemalist rejimin köktenci ve otoriter eğilimlerine direnişin damgasını taşıyan siyasal liberalizmin klasik ifadesi biçiminde tanımlanması mümkündür.

TCF kuruluşunu tamamlayarak bir muhalefet partisi olmak vasfını kazandıktan kısa süre sonra İsmet Bey başvekillikten istifa etmiş ve yeni hükümeti kurmak görevi de daha mutedil bir kişiliğe sahip olduğu bilinen Fethi Bey'e tevdi edilmiştir.³ İktidar kanadından yapılan bu "yumuşama" hamlesine muhalefet de katkı sunmuş, Fethi Bey başkanlığında kurulan hükümetin güven oylamasında TCF'li mebuslar "olumlu" yönde oy kullanmışlardır.

Ancak söz konusu yumuşamanın ömrü pek de uzun olmamış, Şubat 1925'te yurdun doğu vilayetlerinde baş gösteren Şeyh Sait İsyanı karşısında Hükümetin gerekli önlemleri alamaması üzerine 3 Mart 1925'te Fethi Bey görevden alınmış ve İsmet Bey yeniden başvekilliğe getirilmiştir. İsmet Bey'in başvekil olarak ilk icraatı ise "Takrir-i Sükûn Kanunu" yasalaştırmak olmuş, kanun çerçevesinde idare bazı olağanüstü tedbirleri alma hakkını kazanmıştır. Takrir-i Sükûn sadece üç

³ Fethi Bey'in, hükümeti kurmak ile görevlendirilmesine karşın CHP Genel Başkan Vekilliği'nde bir değişiklik yapılmaması ve İsmet Bey'in ilgili makamda oturmaya devam etmesi önemli bir bilgi niteliğindedir (Akyol, 2022: 12).

maddeden oluşan kısa bir kanundur ve idareye memleketin toplumsal düzenini ve huzurunu bozmaya yönelik bir faaliyetin gerçekleşmesi hâlinde olağanüstü önlemler almak yetkisi tanımaktadır.

Takrir-i Sükûn döneminde Şeyh Sait İsyanı bastırılıp TCF kapatıldığı gibi devrimler de hızlı biçimde uygulamaya konmuş, özellikle vatandaşların gündelik hayatlarını doğrudan etkileyen sosyal, kültürel ve hukuki alanlardaki yenilikler birkaç sene içerisinde gerçekleştirilmiştir. Şapka ve kıyafetlerde değişiklik yapılmasını öngören kanunun yasalaşması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, uluslararası takvim ve saat uygulaması ile Avrupalı rakam ve ölçü sisteminin kabulü Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde uygulamaya konulan yenilikler arasında yer almaktadır. TCF'nin kuruluşu ile siyasal düzlemde görünür olmak hakkını elde eden siyasal muhalefet Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı yargılamalarıyla etkinliğini kaybetmiş, karşısında bir muhalefet hareketinin olmaması dolayısıyla da Cumhuriyet Devrimleri hızlıca tatbik edilmeye başlanmıştır. Şüphesiz, mevcut konjonktür en çok bürokrasi sınıfını memnun etmiş ve bu sınıf mensuplarının nüfuz alanının genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Aynı tarihlerde ABD'de yüzyılın o güne değin yaşanan en büyük ekonomik krizi başlamış, kriz kısa sürede tüm yerküreyi etkisi altına almıştır. 1929 Ekonomik Krizi'nin önemli sonuçlarından biri de Türkiye gibi sermaye birikiminin kısıtlı, özel sektörün iş yapma kültürünün ise zayıf olduğu ülkelerde iktisadi devletçiliğin halkın krizden asgari düzeyde etkilenmesini sağlayacak politika olduğu düşüncesinin kabul görmeye başlamasıdır.

Siyasi muhalefetin etkisiz kılındığı ve devletçilik düşüncesinin rakipsiz biçimde siyasa üretim sürecinin merkezine yerleştirildiği böylesi bir konjonktürde çok partili siyasi yaşama geçişin tekrar deneyimlenmesi zor gibi gözükse de 1930 Ağustos'unda, Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisi olan SCF, Mustafa Kemal'in istek ve rızası doğrultusunda dönemin Paris sefiri Fethi Bey tarafından kurulmuştur (Emrence, 2005: 214).

Kuşku yok ki bu aşamada üzerinde durmanın elzem nitelik arz ettiği sorulardan biri de siyasi ve iktisadi liberalizmin küresel ölçekte gerilediği ve prestij kaybettiği bir devrede Türkiye'nin hangi saikle çok partili siyasi düzenin inşası yoluna girişimde bulunduğuudur. Bu doğrultuda zihinlerde yer edinen ilk düşünce, hayat pahalılığı koşullarında sayıları günden güne fazlalaşan hoşnutsuzlar kitlesini kontrol altında tutmak bir başka deyişle, muhalif öfkeyi siyasi sınırlılığı belirli bir partiye kanalize edebilmektir. SCF'nin bir muvazaa partisi olduğu yönündeki görüşlere de kaynaklık eden söz konusu düşünceye katılan Zürcher (2000: 266) yine de meselenin bir başka zaviyeden de incelenebileceğini ifade etmekte ve Mustafa Kemal Paşa'nın SCF'yi devlet içinde kendi nüfuz alanını oluşturduğu düşünülen İsmet Bey'e karşı bir baskı aracı olarak kurguladığını öne sürmektedir. Tekin ve Sarılioğlu (2022: 1079-1080)'na göreyse SCF'nin kuruluş sürecini hızlandıran saiklerden biri de rejimin Batı'ya vermek istediği mesajdır.

SCF programı bir bütün olarak incelendiği zaman fark edilen ilk gerçeklik 1930'lar dünyasında, küresel ölçekte etkili olan liberalizm karşıtı eğilime rağmen partinin özellikle ekonomide liberal politikalarından yana olduğu biçimindedir. Kuruluşunu takip eden birkaç ay içerisinde SCF, parti kurucularının umduğundan da derin bir ilgiye mazhar olmuş, TCF'nin kapatılmasından bu tana taleplerini dile getirecek bir siyasi özneye hasret olan çevreler kısa süre zarfında SCF çatısı altında örgütlenmişlerdir. İktidar partisi içinde İsmet Bey'in takip ettiği yönetim anlayışından hoşnut olmayan kimseler, tüccar-eşraf toplulukları ile devrimlere mesafeli gelenekçi odaklar yeni Partinin kuruluş evresindeki doğal tabanını oluşturmuşlardır. Toplum içinde önemli bir çoğunluğa karşılık gelmemekle birlikte tek parti yönetiminin yerini bir demokrasiye bırakmasına taraftar olan kentli aydınlar da CHF'ye karşı SCF'yi desteklemişlerdir (Çavdar, 2019: 331). Kuruluşundan sadece birkaç sonra yapılan belediye seçimlerine katılan SCF, Fethi Bey'in aksi yöndeki beklentisine karşılık mülki amirler ile kolluk kuvvetlerinin seçimlere müdahale etmesi dolayısıyla seçimlerde bir başarı gösterememiştir. Bu durumun tek istisnasını ise valinin tarafsızlığını koruduğu Samsun oluşturmaktadır.

Seçim sürecinde partiler arasında gözlemlenen gerilimin uzun vadede kendisi ile Mustafa Kemal Paşa'yı karşı karşıya getirecek bir biçime evrilmesi ihtimalinin baş göstermesi Fethi Bey'i fazlasıyla tedirgin etmiş, bu kapsamda SCF, kurucusunun tasarrufu doğrultusunda Kasım 1930'da siyasi faaliyetlerini sonlandırmıştır.

SCF'nin kapanmasıyla çok partili siyasi yaşama geçiş deneyimi ikinci kez başarısızlık ile sonuçlanmamıştır. Böylece aynı zamanda tek parti rejiminin "ihdas" yani kuruluş evresi sona ererek "tahkim" yani güçlendirme evresi başlamıştır.

2.2.2. Tek Parti Rejiminin Tahkimi: 1931-1945

Yakup Kadri, Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf ve İsmail Hakkı Bey'ler tarafından Ocak 1932'de yayımlanmaya başlayan ve yayıncılarının kısa sürede "Kadrocular" olarak adlandırılmasını sağlayan "Kadro Dergisi'nin" ilk sayısında dikkat çekici bir çağrıya/değerlendirmeye yer verilmektedir (Kadro, 1932: 3):

Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı. Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilâl geçirdik. İhtilâl, inkılâbın gayesi değil, vasıtasıdır. Bu ihtilâl safhasında dursaydık inkılâbımız akim kalırdı. Halbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O henüz sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Tesviye edilmiş bir zemin üstünde yarınki Türk cemiyetinin, kendine has ve kendine uygun binası kurulabilmek için, inkılâbımız, derinleşme ve genişleme istikametindedir. (...) Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacılara şuurlanabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek millî mahiyeti gerek beynelmilel şümül ve tesirleri itibarı ile tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılâbın

seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılâp münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir.

Okurda editoryal bir metin olduğu düşünesi uyandıran bu yazı, Cumhuriyet aydınının geçmiş on seneye ilişkin muhasebesinin bir dökümüdür ve varılan sonuç gayet açıktır. Devrimler (metindeki kullanımıyla inkılâplar) hayata geçirilmişse de inkılapların kişilerin çabası olmaktan çıkarılıp topluma mal olmalarını sağlayacak düşünce sistemi geliştirilebilmiş değildir. Bu nokta, günden güne gelişmek ve derinleşmek eğilimi gösteren Türk inkılabının tamamlanması açısından büyük bir eksikliğe karşılık gelmektedir. 1930’lu yıllar rejim ileri gelenlerinin Kadro’nun ilk sayısında ifade olunan bu eksikliğin farkına vardıkları ve politik ajandalarını tümünden söz konusu noksanı gidermek için kurguladıkları bir dönem niteliğindedir.

Esasında geçmiş on yılın son bölümünde siyasal yaşamda meydana gelen gelişmeler bir bütün olarak incelendiğinde, bu durum da şaşılacak bir şey de yoktur. Zira Kasım 1930’da SCF kurucuları eliyle kapatılmış ve siyasi muhalefet en azından partiler şahsında bütünüyle sönümlenmiştir. Beş sene içinde çok partili siyasi yaşama geçişi öngören iki denemenin de başarısızlıkla sonuçlanması ise Mustafa Kemal’i çok partili siyasi yaşam idealinden iyice uzaklaştırmıştır.

Gazi Paşa Ocak 1931’de partisinin İzmir İl Kongresi’nde yaptığı konuşmada da bu gerçekliği açıkça dile getirmiş ve Türkiye’de niçin diğer ülkelerde olduğuna benzer bir siyasi sistem kurulamayacağına ilişkin şunları söylemiştir (Yücekök, 1984: 90-91):

Bilirsiniz ki siyasi partiler, sınırlı amaçlarla kurulurlar. Oysaki bizim partimiz böyle sınırlı görüş izleyen bir kuruluş değildir. Tersine her sınıf halkın yararını, eşit olarak ve biri ötekini zarara sokmadan sağlamayı hedef tutan bir kuruluştur. Öteki ülkelerde bu kuruluşun benzerini aramak gerekli değildir. Partimizin uygulamak istediği program, bir bakımdan tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, ekonomik bakımdan devletçidir. Halkımız da yaradılıştan devletçi olduğu için her ihtiyacını devletten istemekte kendinde hak görüyor.

Mustafa Kemal Paşa söyledikleriyle çok partili siyasi düzen projesinden bütünüyle vazgeçildiğine işaret etmekte, CHP’nin Batı’daki diğer partilerin aksine toplumun belirli bir kesiminin değil de bütünü’nün temsilcisi olduğunu vurgulamaktadır. Paşa’nın, İzmir’deki hitabından yaklaşık bir ay sonra Konya’da düzenlenen bir parti toplantısında söyledikleri de ana hatları ile bu minvaldedir ve ilgili konuşma “bütüncü” toplum düzenine çağrı niteliği de taşımaktadır (Yücekök, 1984: 91):

On sekiz ve daha yukarı yaştaki oy sahibi bütün gençleri fiilen üyemiz olarak görmek isteriz. Henüz bu yaşa gelmeyenleri de üye adayı saymak ve onları buna göre hazırlamak gerekir. Partimizin bu yüksek ülküsü ve programının esasları bütün yurttaşlara anlatılmalıdır.

Bu aşamada şu gerçekliğin vurgulanması yerinde olacaktır ki, tek parti rejiminin “ihdas” devresinin sona erip de “tahkim” devresinin başlaması salt siyasi sistemin niteliğindeki değişim ile

açıklanabilecek kadar basit bir mesele değildir. Söz konusu değerlendirmenin sağlam bir temel üzerine oturabilmesi öncelikle sivil toplum alanında bir dizi köklü dönüşümün gerçekleşmesini gerektirmektedir. 1931'in ilk aylarından başlayarak yaşanan gelişmeler ise Türkiye'nin bu yönlü bir değişim/dönüşüm sürecini deneyimlediğine işaret etmektedir. 1930'ların başı devlet ve parti örgütü bünyesinde sertlik yanlılarının güçlendiği bir senedir ve bu tarihten başlayarak da devlet-parti kontrolünün dışında kalan tüm otonom sosyal ve siyasi dernekler ile organizasyonlar topyekûn bir sosyal ve kültürel kontrolün sağlanması amacıyla kapatılmaya/yasaklanmaya başlamıştır (Çolak, 2017: 150).

Bu doğrultuda öncelikle Türk Ocaklarının faaliyetlerine son vermesinin incelenmesi yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yükselen Türkçülük dalgasının da etkisiyle kurulan ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da önemli hizmetler gören ocaklar, 1930-31 itibarıyla Kemalist iktidarın tepkisini çekmeye başlamış, daha doğu ifadeyle Türk Ocakları'nın resmî ideolojinin yörüngesinde şekillenen siyasi/sosyal dönüşüme ayak uydurmada yetersiz kaldığına inanılmıştır.

Nisan 1931'de toplanan olağanüstü kurultay Türk Ocakları için milat olma niteliği göstermiş ve kongrede alınan karar doğrultusunda Türk Ocakları feshedilmiş, taşınmaz ve diğer malların mülkiyeti ise CHP'ye devredilmiştir (Akşin, 2016: 205). Türk Ocaklarının fiili varlığına son verilmesini takiben ise Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Rejim, Halkevleri ile Kemalizm'in sadece siyasi alanda değil, kültürel saha ve gündelik yaşamda da hegemonik bir değere dönüşmesini amaçlamıştır (Yeşilkaya, 2002: 114).

1931'den başlayarak çizilen siyasi rotanın iktidar partisinin Mayıs 1931 tarihli 3. Büyük Kongresi'nde alınan kararlar ile ilişkili olduğunun anımsanması da yerinde olacaktır. Daha önce ifade edildiği üzere, Altı Ok biçiminde formüle edilen Kemalizm ilkelerinin CHP programı hâline getirilmesi bu kongrede alınan karar çerçevesinde gerçekleşmiş (Yılmaz, 2020: 186), kongre sonrasında yayımlanan parti programında ise Altı Ok'un, CHP'nin esas vasıfları olduğuna hükmedilmiştir (Çelik, 2002: 76). 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle anayasanın 2.maddesine; "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır" ifadesinin eklendiği bilgisi göz önüne alındığında (Özkan ve Çiftçi, 2020: 227-228), CHP'nin, 3. Büyük Kongresi'nde alınan kararın, parti-devlet bütünleşmesini sağlamak yolundaki mühim bir adım olduğuna kanaat getirilebilmektedir. Yine 1931 kongresi sonrasında uygulamaya konan politikalarla da otoriter siyaset anlayışının etkinliği artmıştır. Kongre sonucunda kabul edilen parti programında, yönetimde güçler birliğinin egemen kılınacağına ifade edilmesi ya da toplumsal yapıya ilişkin çözümlemede iş bölümü kavramının öne çıkartılması bu doğrultuda ele alınması gereken gelişmeler arasında yer almaktadır (Çavdar, 2019: 359).

CHP'nin 1931'deki 3. Büyük Kongresi'nden başlayarak hızlanan parti-devlet özdeşliğini sağlamak yönündeki çabaları en ateşli biçimde sergileyen isimler Recep Peker ile İsmet İnönü'dür.

Ancak ironik biçimde CHP'nin altı ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de vasıfları olduğunu öngören anayasa değişikliğinin gerçekleştirildiği 1937 senesi tamamlanmadan bu iki isim de görevlerinden el çektirilmiştir. İlk olarak 1931-1936 döneminde siyasi sistemde gündeme gelmesi muhtemel her türlü yumuşamayı Cumhuriyet'in esas prensiplerinden geriye gidiş olarak yorumlayan ve bu bağlamda dönemin “kudretli” devlet adamı ve ideoloğu sıfatlarını hak eden Recep Peker (Yıldız, 2002: 58) Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliğinden azledilmiş, yerine Şükrü Kaya getirilmiştir. Henüz bir yıl önce düzenlenen parti kongresinde partinin doğuş ve ilerleyişi ile devletin kuruluş ve ilerleyişinin ayrılamayacağını söyleyen, dahası kongre neticesinde yürürlüğe giren yeni parti programının farikasını CHP'nin varlığı ile devletin varlığını birbirlerine bitişik kılmak olarak tanımlayan (Peker, 1935: 247-248) Peker'in ani bir karar neticesinde görevden alınışı sürpriz niteliğindedir. Peker'in niçin parti genel sekreterliğinden uzaklaştırıldığı sorusunu cevaplamak adına geliştirilen “parti-devlet özdeşliğini savunmadığı” veya “devlet ve hükümet örgütlerinden müstakil bir parti tasavvuru geliştirdiği” tezleri ise fazlasıyla abartılıdır (Durmaz, 2008: 164). İnönü cephesine gelindiğinde ise başvekilin SCF'nin kurulduğu Ağustos 1930'dan başlayarak otoriterleşme yönlü politikaların destekçisi olduğu açıktır. Bu bağlamda İnönü'nün imzasıyla 18 Haziran 1936 tarihinde parti örgütlerine gönderilen beyanname; “(...) *parti faaliyeti ve Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca (Genel başkanlık kurulu) karar verilmiştir.*” ifadesine yer verilerek parti-devlet özdeşliğinin tesis edildiği açık biçimde ilan edilmiştir (Mutlu, 2013: 58). Şubat 1937'deki anayasa değişikliğinden sonra milletvekillerine hitap eden İnönü, CHP'nin bugünden itibaren hükümetten ayrı bir politik örgüt olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştir (Goloğlu, 2017: 220). Ancak İnönü de Atatürk ile yaşadığı kimi ihtilaf(lar) sebebiyle 1937 yılı içinde başbakanlık ve parti genel başkanlığı vekilliğinden azledilmiştir. Atatürk'ün İnönü'den boşalan başbakanlık koltuğunu doldurmak için tercih ettiği isim ise Celal Bayar'dır.

Tek parti dönemine atfedilen devletçi-liberal kamplaşmasında liberal kanadın temsili şahsiyetlerinden birisi belki de birincisi olan (Bora, 2017: 520) Bayar'ın başbakanlığa getirilmesinin liberalleşme yolunda bir ilerlemeye kaynaklık edebileceği düşünülmüşse de 1937-1938 döneminde siyasi sistem ve kültürde değişimi öngören bir yasal düzenleme veya uygulamanın varlığından bahsedebilmek mümkün değildir. Haddizatında, Atatürk gibi karizmatik bir liderin varlığı göz önüne alındığında, başbakanın Celal Bayar veya İsmet İnönü olmasının siyaseten bir dönüşüme kaynaklık edemeyeceği de açıktır.

Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı sonrasında ise yeni cumhurbaşkanının kim olacağı gibi bir sorun ile karşı karşıya kalınmıştır. Cumhurbaşkanının belirlenmesi süreci korkulanın aksine rejim içerisinde bir çatırdamaya kaynaklık etmemiş, Rüştü Kaya ve Tefik Rüştü Aras gibi isimlerin muhalefetine karşılık İsmet İnönü TBMM'nin 11 Kasım 1938 tarihli oturumunda alınan kararla Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sürecin bu denli hızlı ilerlemesinde Mareşal Fevzi Çakmak, eski SCF lideri Fethi Okyar ve meclis başkanı Abdülhalik Renda'nın

doğrudan ya da dolaylı biçimde taraflarına iletilen cumhurbaşkanı adayı olmak fikrini reddetmelerinin payı da vardır (Altuntaş Duman, 2020: 294).

İnönü'nün cumhurbaşkanı olması Bayar'ın başbakanlığa getirilmesiyle filizlenen liberalleşme umudundan da geri dönülmesi anlamına gelmektedir. Her ne kadar İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından hükümeti kurmakla görevlendirdiği kişi Bayar olsa da iki ismin birlikte çalışmasının olanaksız olduğu kısa sürede anlaşılmış, Ocak 1939'da Celal Bayar hükümetin istifasını İnönü'ye sunmuştur (Zürcher, 2000: 269). Bayar'dan boşalan başbakanlık koltuğuna ise Refik Saydam getirilmiştir

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sadece birkaç ay sonra yapılan parti kongresinde Cumhurbaşkanı'nın değişmez genel başkan ve Millî Şef olduğu ifade edilerek şeflik düzeninin kurumsallaşması yolunda önemli bir adım atılmışsa da kongreyi takip eden birkaç ay içinde gündeme gelen bazı politika değişiklikleriyle tek parti yönetiminde yumuşamaya gidilmiştir. 1936'dan beri yürürlükte olan taşradaki mülki amirlerin (vali, kaymakam) parti teşkilatlarının da başına geçirilmesini öngören yasal düzenlemenin 1939'un başında yürürlükten kaldırılması (Lamprou, 2022: 115) ve benzer bir mantık çerçevesinde parti genel sekreterliği ile içişleri bakanlığı görevlerinin birbirinden ayrılması söz konusu yumuşama politikasının birer çıktısı niteliğindedir.

Cumhurbaşkanı'nın 6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi'ne yaptığı ziyaret sırasında yaptığı konuşma ise bugün dahi kimi araştırmacılar tarafından çok partili sisteme geçişin ilk habercisi olarak değerlendirilmektedir.

Bahsolunan konuşmasına üniversite öğrencilerinin sahip olması gereken nitelikleri sayarak başlayan İnönü sonrasında siyasi değerlendirmelere ağırlık vermiş ve CHP'nin, *“şimdiden memleketin bütün menfaat ve ocaklarını kucaklayan siyasi bir aile”* hâlini aldığını ifade etmiştir. İnönü'nün söz konusu hitapta dile getirdiği, *“milletin murâkebesinin, idâre üzerinde hakiki ve fiili biçimde etkili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe; memlekette, halk idaresinin var olduğunun söylenemeyeceğine”* ilişkin cümle ise pek çok açıdan tartışılmaya değerdir.

Toker (1990: 17-18)'e göre İnönü, 1939 Mart'ında çok partili sisteme geçiş hazırlığındadır ve İstanbul Üniversitesi öğrencilerine yapılan konuşma söz konusu hazırlığın en önemli göstergesidir. Bu aşamada önemli hâle gelen soru TCF ve SCF deneyimlerindeki başarısızlıklara doğrudan şahitlik eden İnönü'nün hangi sebep(ler)le, tek partili sistemin sona erdirilmesini istediğidir.

Bu sorunun yanıtı en açık biçimde Toker'in satırlarında verilmektedir. Yazar, İnönü'nün topluma, devrimlere ve kendisine duyduğu güven ile devrimlerin köklerini toplumun derinliklerine

kadar indirdiği yönündeki inancın bu aşamada belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Heper'e göreyse İnönü'nün tercihi, konjonktürel olmaktan çok ilkeseldir ve Cumhurbaşkanı, Millî Şef unvanını benimsemiş olsa dahi demokrasinin erdem ve faydalarına ikna olmuş bir kimsedir. Heper bu zıtlığı açıklar iken oldukça bilinen bir argümandan yararlanmakta ve İnönü'nün, Millî Şef oluşunun ardında keyfi, baskıcı bir yönetim aracılığıyla kişisel çıkarlarını geliştirme hevesinin yatmadığını söylemektedir. Ona göre İnönü, Cumhuriyet reformlarının sağlamlaştırılması ve çok partili rejime düzenli biçimde geçilebilmesi amacıyla gerekli otoriteye sahip olmak isteğindedir (Heper, 1999: 163). Tevfik Çavdar ise İnönü'nün nutku hakkında yaptığı değerlendirmede itidalli davranmaya özen göstermekte ve konuşmayı demokrasi ve hoşgörü öğelerini barındıran bir metin biçiminde nitelese de söz konusu demokrasi atılımının parti bünyesinde meydana gelecek bir değişikliği çağrıştırdığını söylemektedir (Çavdar, 2019: 397).

Kuşku yok ki, İnönü'nün konuşmasını demokrasiyi müjdeleyen veya tek parti idaresinin genel çerçevesinin dışına çıkan hükümleri barındıran bir söylev olarak görmeyen araştırmacılar da vardır. Bu isimlerin görüşlerine başvurulmadan önce Falih Rıfkı Atay'ın 8 ve 10 Mart 1939 tarihlerinde Ulus'ta çıkan yazılarının da incelenmesi yerinde olacaktır. Bu yerindeliğin kaynağı ise Ulus gazetesinin rejim ile kurduğu ilişkidir. Unutulmamalıdır ki Ulus, iktidarın resmî yayın organıdır ve Falih Rıfkı'nın satırlarından yola çıkarak idareci kadronun siyasi/toplumsal konular hakkındaki görüşlerinin anlaşılabilmesi mümkündür.

Mezkûr nutuktan iki gün sonra 8 Mart 1939 tarihinde yayımlanan yazısında Atay, Türk gençliğine açık bir çağrıda bulunmakta ve memleketin geleceğini bugününden daha parlak kılabilmek adına kendisine düşen görevin bilincinde olması gerektiğini salık vermektedir. Yazıda ifade olunan şu satırlar, söz konusu çağrının içeriğini oluşturması bakımından önem arz etmektedir:

Yeni nesil, her türlü yetiştirici vasıtalar ve müesseselere mâlik olmak bakımından, şimdiki iktidar ve idare kadrosunu teşkil etmekte olanlardan çok mesutturlar. Kuvayi Millîye ve Cumhuriyet devri şahsiyetlerinin hemen hepsi kendilerini yetiştirmek ve ömürlerinin büyük bir kısmını, Asyai irtica ile boğuşarak yıpratmak zaruretinde kalmışlardır. Buna rağmen on beş senelik cehdin eseri muazzam olmuştur. Şüphesiz bin kat daha iyi ve müsait şartlar içinde terbiye gören gençler, kendi iktidar zamanlarında, bu eserin azametini birkaç misli arttırmaya muvaffak olacaklardır. Gençlik terbiyesinin, temeli bu tarihi ve millî vazife şuuruna sahip olmaktır (Atay, 1939a: 6).

Görülebileceği üzere İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'nde verdiği nutkun hemen ardından kaleme alınan Falih Rıfkı Atay imzalı yazıda, demokrasi ve demokrasiye geçiş hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunulmamış, konuşmanın sadece gençlerle ilgili olan kısmı, tek parti idaresinin ruhuna uygun biçimde görev temelli vatandaşlık anlayışı kapsamında değerlendirilebilecek bir dil ve üslup ile işlenmiştir. 10 Mart 1939 tarihli "*Kendi Demokrasimiz*" başlıklı yazıda ise Falih Rıfkı Atay, yönetim sistemleri hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra siyasi partilerin temsilcisi olduğu toplumsal kesimlerin niteliği bakımından Kemalist sistemin

ne liberal ne de sosyalist idareler ile bir benzerliğinin olmadığını söylemektedir. Falih Rıfkı'ya göre Cumhuriyet'in kuruluş koşulları Türkiye'de niçin bir tek parti yönetiminin kurulduğu sorusunu da yanıtlamamızı sağlamaktadır. İnönü'nün nutku da Türkiye'deki sistemin sahip olageldiği özgün karakter bağlamında değerlendirilmelidir:

Üniversite nutkunun teyit ettiği üzere, icra ve teşri hayatı, Parti ve Kamutay faaliyetleri, hepsi, bundan sonra, ileriye doğru inkişafını takip edecektir. Adını koyalım: kendi demokrasimizin tabii şekillerini elde edeceğiz. Bu şekiller, millî birliğin bozulmasına değil, bilakis onun daha kuvvetlenmesine, temsil ve murakebe cihazının daha normalleşmesine hizmet etmek esasını masun tutacak, cumhuriyet vatandaşı kendi talihini yalnız kendi sâ-y, liyakat ve faziletinde arayacak, bunların kendine temin edeceği terakkileri elde edebilmek için, partinin faaliyet cihazları arasında geniş ve serbest bir meydan bulacaktır (Atay, 1939b: 1-7).

Falih Rıfkı'nın ilgili yazısında da açıkça ifade ettiği gibi İnönü'nün “üniversite nutku” demokrasiye vurgu yapan bir konuşmadır. Ancak burada demokrasiden kastedilen evrensel manada kabul gören demokratik sistem değildir. Atay'ın bahsettiği “kendi demokrasimizdir”. Bu demokraside vatandaşlara bir serbestlik sahası tanınsa da bu serbestliğin sınırları, parti ve meclis tarafından belirlenmektedir.

Falih Rıfkı'nın yazılarından yeniden yakın tarihli çalışmalara dönmek gerekirse, DP'nin iktidar olduğu dönemde bakanlık da yapan tarihçi/yazar Rıfkı Salim Burçak'a göre de İnönü'nün sözlerinde çok partili siyasi yaşama geçişi müjdeleyen bir anlamın mevcut olmadığı açıktır. Zira Cumhurbaşkanı, konuşmasının hiçbir yerinde demokratik idarenin temelini teşkil eden halk egemenliğinden bahsetmemekte çok partili hayata geçileceği hususunda bir vaat sunmamakta veya milletvekillerinin milletin serbest idaresine dayalı bir usul ile seçileceğini dile getirmemektedir (Burçak, 1979: 9). Benzer bir anlayış doğrultusunda hareket eden Cemil Koçak da henüz üç ay önce yapılan parti kongresinde Millî Şef ve Değişmez Genel Başkan sıfatlarını edinmiş olan İnönü'nün söylediklerinden yola çıkarak siyasal sistemde değişiklik yaşanacağını söylemenin fazlasıyla iyimser bir yorum olduğuna dikkat çekmektedir (Koçak, 2007: 22).

İnönü'nün İstanbul Üniversitesinde gerçekleştirdiği konuşmayı takiben siyasi sistemde bir değişim söz konusu olmamışsa da siyasi ve kültürel düzlemde hiçbir değişiklik yaşanmadığını söylemekte kabil değildir. Atatürk döneminde devlet aygıtının dışında bırakılan Millî Mücadele'nin lider kadrosundaki isimlerin İnönü'nün “küsünlerle barış” politikası çerçevesinde önemli görevlere getirilmesi (Şener, 2015: 278) ile Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi yaklaşımlar çerçevesinde ortaya konan görüşlerdeki aşırılığa kaçan noktaların törpülenmesi (Çelik, 2016: 95) bu doğrultuda önemli bilgiler niteliğindedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi söz konusu sürecin bir muhalefet partisinin oluşumuna kaynaklık edememiş, rejim en fazla parti bünyesinde oluşturulacak bir muhalefet odağının varlığına rıza göstermiştir. Müstakil Grup bu bağlamda kurulmuştur.

Mayıs 1939'daki CHP kurultayında alınan karar ile TBMM'de hükümeti denetleme işlevi görmesi amacıyla ihdas edilen Müstakil Grubun başlangıç itibarıyla 21 kişiden oluşması öngörülmüş (Akşin, 2016: 232), Müstakil Grup başkanvekilliğine de İnönü'nün yakın çalışma arkadaşlarından Ali Rana Tarhan getirilmiştir (Heper, 1999: 170). Kuruluş süreci, yapısı ve çalışma prensipleri göz önüne alındığında Müstakil Grup için muhalif bir siyasi oluşum değerlendirmesini yapmak güçleşmektedir. Zira Müstakil Grup her şeyden önce iktidar partisinden ayrı bir siyasi kişiliğe sahip değildir ve İnönü, CHP'nin lideri olduğu gibi Müstakil Grubun da lideri konumundadır (Beriş, 2002: 252). Müstakil Grup Başkanvekilliğine Ali Rana Tarhan'ın getirilmesi de esasında grubun kontrol altında tutulmak istendiğine işaret etmektedir. Uzun yıllar bakanlık görevi de ifa etmiş deneyimli bir siyasetçi olan Tarhan rejimin çıkar ve öncelikleri söz konusu olduğunda, Grubun nasıl bir tavır izlemesi gerektiğini taktir edebilecek bir kişidir. Kuruluşu itibarıyla belirli bir kısıtlılık dâhilinde hareket etmesi öngörülen Müstakil Grup, Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bütünüyle siyasetin gündeminden düşmüştür. Savaş koşullarında karşı karşıya kalınan siyasi ve ekonomik kriz, demokratikleşme tartışmalarının Türkiye için tali derecede önem arz eden bir konuya dönüşmesi anlamına gelmektedir.

Tek parti iktidarının çalışmamızda adlandırılan biçimiyle, 1923-1931 dönemine karşılık gelen ilk yani "ihdas" devresi ile 1931'de başlayıp II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine dek süren ikinci yani "tahkim" devresinin bir bütün olarak incelenmesi hâlinde varılacak sonuç; tek parti rejiminin liberal-demokratik siyaset anlayışının yeşermesini sağlayacak koşullara haiz olmadığı şeklindedir.

Kemalist idaredeki liberalizm karşıtlığının Osmanlı-Türk modernleşmesinin tarih boyunca takip ettiği gelişim seyrinin bir sonucu olduğunu söyleyen Çulhaoğlu (2002: 173) Türk modernleşmesi kendi aydınlanmacı yönüyle öğreti-ideoloji planında devletçiliği, halkçılığı, laikliği ve korporatizmi şu ya da bu ölçüde içselleştirmişse de liberalizmi çok uzun bir süre hep dışladığını öne sürmektedir. Bir anlamda Metin Çulhaoğlu'nun bıraktığı noktadan tartışmaya dâhil olan Toker de (2005: 105) Türk modernleşmesinin "yeni bir insan tasarımı olarak değil, yeni bir devlet tasarımı" olarak doğduğunu iddia etmekte, bu bağlamda Türkiye'de modernleşmenin liberal değil, cumhuriyetçi bir proje olarak geliştiğini ifade etmektedir. Liberalizmin kavramsal düzlemde Türkiye'deki gelişimi üzerine yaptığı çalışmada İnsel de (2005: 68) benzer noktaya dikkat çekmekte ve CHP'nin 1927 kongresini bir "milat" olarak görmektedir. Erdoğan (2005: 33)'ın ifadesiyle de geç 1920'ler ile erken 1930'ların Türkiye'de liberalizmin niçin köklü bir ideolojiye dönüşmediğini açıklamak noktasında önemli tarihlere karşılık gelmektedir. İlgili dönemin en etkili ve önde gelen fikir hareketinin devletçi-otoriter bir Kemalizm yorumu geliştiren Kadrocular olması da bu doğrultuda önemli bir bilgi niteliğindedir. Yine Erdoğan (2005: 33)'a göre tek parti döneminin sembol isimleri de olan Peker ve İnönü'nün de liberalizme mesafeli duran kimseler olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Peker'in liberal öğretisi hakkında geliştirdiği karşıtlık, Koçak (2018: 31) tarafından ise Peker için her şeyin ölçütü, millilikten geçerdii, bu bağlamda gayrı milli bir ideoloji olduğu düşünülen liberalizm de kabul edilemezdi, cümlesiyle açıklanmaktadır.

Tek parti idaresinin bütününe hâkim olan 1930'ların başında ise yönetici kadro tarafından daha sert bir üslupla vurgulanan liberalizm aleyhtarlığının demokrasiyle ilgili tartışmalar ve tek parti dönemi idarecilerinin özgürlükler ve demokrasi konusundaki tutumlarının şekillenmesinde de etkili olduğu açıktır. Bu bağlamda tek parti idaresinin önde gelen ideologlarının demokrasi, hak ve hürriyetler konulu seçili makalelerin incelenmesi, rejimin, çok partili siyasi yaşama geçiş deneyiminin tatbik edileceği 1940'lı yıllara devrettiği düşünsel mirasın çerçevesinin çizilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Kuşku yok ki bu aşamada değer kazanan soru, hangi isimler tarafından kaleme alınan metinlerin inceleneceğidir. Bu soru farklı gerekçeler öne sürmek suretiyle değişik biçimlerde yanıtlanabilecek olsa da çalışmanın sınırlılığı göz önüne alındığında, iki isme ait çalışmaların incelenmesine karar verilmiştir. 1924 ila 1930 seneleri arasında Adalet Bakanlığı yapmış olan Mahmut Esat Bozkurt ve 1931-1936 dönemi CHP genel sekreteri ve genel başkanlık kurulu üyesi Recep Peker. Bozkurt ve Peker'in siyaseten etkin olduğu tarihler göz önüne alındığında hem süreklilik ilişkisinden bahsedilebilmekte hem de çalışmada tek parti rejimini incelerken geliştirdiğimiz ihdas ve tahkim dönemlerine bağlı kalınmaktadır.

Yine, Bozkurt ve Peker'in salt devlet görevi ifa etmenin ötesinde Kemalizm'in kurumsallaşmasına mühim katkılar sunmaları ve siyasetçi-idareci kişiliklerinden bağımsız birer rejim ideoloğu olmaları da anılan iki ismi, tek parti döneminin diğer önde gelen simalarından farklı kılmaktadır. Son olarak Bozkurt ve Peker tek parti döneminde demokrasi ve özgürlüklerle ilgili bakış açısının da özeti niteliğindeki iki orijinal kavramın da müellifliğini üstlenmişlerdir. Bu kavramlar sırasıyla; "otoriter demokrasi" ve "disiplinli hürriyettir".

Kemalist öğretiyeye düşünsel temel kazandırmak çabasının ürünü olan eserine "Atatürk İhtilali" adını veren Bozkurt, otoriter demokrasi kavramsallaştırmasını da aynı eserde kullanmakta Kemalizm ile "nasyonal sosyalizm" ve "faşizm" arasında benzerlikler olduğunu söyleyen bir Alman tarihçiye hak verdikten sonra sözlerine şöyle devam etmektedir (Bozkurt, 2003: 88):

(...) Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür. Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktır. Türk milletidir. Piramide benzer; temelleri halk tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir.

Otoriter demokrasi kavramsallaştırmasına yabancı basın yayın organlarında yer alan değerlendirmeler üzerinden de meşruluk devşirmek isteyen Bozkurt'un yararlandığı araç ise Atatürk'ün vefatını müteakip "Times" gazetesinde yayımlanan bir makaledir. İlgili makalede Atatürk rejimini, bir dikta idaresi biçiminde telakki etmenin yanlışlığına vurgu yapılmakta ve rejimin esasen bir demokrasi olduğu savlanmaktadır. Söz konusu değerlendirmeyi kendisinin de paylaştığını söyleyen Bozkurt, tek parti demokrasisinin Batılı demokrasiden farkını ise otoriteye dayanmak biçiminde özetlemektedir (Bozkurt, 2003: 88).

Mahmut Esat Bey'in ekonomi, siyaset ve toplumsal yaşama ilişkin görüşlerinin genel bir toplamı niteliğindeki otoriter demokrasi anlayışı, tek parti yönetiminin temel hak ve hürriyetler ile demokrasi mefhumu hakkındaki görüşlerini anlamamıza da olanak tanımaktadır. Bozkurt'un düşünce dünyasında yer alan en baskın olgu, liberalizm karşıtlığıdır ve bu karşıtlık liberal teorinin temel varsayımlarını reddetmek yoluyla işlerlik kazanmaktadır. Yani otoriter demokrasi kavramsallaştırması uyarınca siyasi partilerin demokratik rejimlerde olmazsa olmaz nitelik arz eden kurumlar olduğu savı reddedilmekte, hükümetin; rejimin niteliklerini muhafaza etmek kaygısı baş gösterdiğinde basın hürriyetini sınırlandırmasına cevaz verilmekte ve liberalizmin ilkesel manada savunduğu sınırlı devlet düsturu ihlal edilerek idareye ekonomiye müdahale yetkisi tanınmaktadır. Şüphesiz, rejimin demokrasiyle ilgili görüşlerini kavramak bakımından yararlanılacak tek araç Mahmut Esat Bozkurt'un, otoriter demokrasi kavramsallaştırması değildir. Çalışmanın planı doğrultusunda Recep Peker'in disiplinli hürriyetinin incelenmesi de yerinde olacaktır.

Otorite ve disiplin kavramlarını siyasi görüşlerini ifade etmenin ötesinde, yaşamı kavrayışı bakımından da merkezi değerler olarak gören Peker tek parti rejiminin demokrasi anlayışının da disiplinli hürriyet kavramsallaştırması çerçevesinde ifade olunabileceğini savunmaktadır. Çok partili siyasi yaşama geçiş sonrasında tek parti rejimine yöneltilen hak ve hürriyetlerin baskılandığı bir iktidar pratiğinin sergilendiği eleştirilerine cevap vermek amacı taşıyor gibi gözükten şu satırlar ile yazısına başlamaktadır (Peker, 1933: 177):

Kutup cümudiyelerinin üstünde birbirini yiyen hür(!) foklar var; Alaska'da birbirini yiyen hür (!) ak ayılar var. Sonra, medeni şehirlerde demir kafesler içinde vahşi hayvanları afyonla uyuturup kamçı altında terbiye (!) eden cambazlar var. Daha sonra, memleketin şehirlerinde, köylerinde, limanlarında, dağlarında... işleri insanlık şartlarına uygun esaslarla tanzim eden ve kurduğu devleti bozmadan, yıkmadan yaşayan milletler var.

Yazının devamında ise “bugünkü mesut memleketimizde” “cahil” veya “bozguncu” değiller ise “deli” olarak nitelenmesi gereken iki grubun olduğunu ifade etmektedir. Yazarın ifadesiyle, bu gruplardan birincisine mensup olan vatandaşlar memleketteki baskı ortamının kendilerini bunalttığını ve “hürriyet” istediklerini ikinci gruptakiler ise hürriyet ortamının doğurabileceği kargaşanın önüne geçmek adına daha fazla “disipline” taraftar olduklarını söylemektedirler. Peki, hürriyet-disiplin dikotomisinde rejim nerede konumlanmaktadır. Bu soruya verilen cevap dönemin diğer metinlerinde de sıklıkla tekrarlanan ve Kemalizm'in ne liberalizm ne de sosyalizme benzemediği onlardan münezzeh özgün bir öğreti olduğu yönündeki değerlendirmeye benzerlik taşımaktadır. Recep Peker'e göre düzenleme ve uygulamada eksikler olmakla birlikte rejim, hürriyet-disiplin dengesinde üçüncü yolu inşa etmeye çalışmakta, hürriyet ve disiplinden birin diğerini öncelemeyi reddetmektedir (Peker, 1933: 177). Peker'in “Disiplinli Hürriyet” başlıklı makalesinin son bölümünde ise başlangıç bölümüne dönüş yapılmakta ve hürriyet-disiplin ilişkisi bağlamında üçüncü yolu inşa etme çabası içinde olduğu söylenen tek parti idaresinin üçüncü yol ile neyi kastettiğine dair genel bir değerlendirmede bulunmaktadır (Peker, 1933: 178).

Biz; düşünen, yazan, söyleyen, çalışan ve kazanan “hürriyetli” ve aynı zamanda cemiyeti korumak ve yaşatmak için lâzım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, millî şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan “disiplinli” bir cemiyet kurmak davasındayız.

Bu değerlendirmenin devamında ve yazının final bölümünde ise “milli disiplin” kavramı ile çerçevelendirilmiş biçimde disiplinli hürriyetin ne olduğu ve rejimin disiplinli hürriyeti topluma egemen kılmak ile neyi amaçladığı açık biçimde dile getirilmektedir (Peker, 1933: 179-180):

Millî disiplin anlayışında milletler sürüleştiren hudutlara kadar varmak felaket getirir. Hürriyetin ve disiplinin hudutlarını, tatbik olundukları millet hayatının kendi hususi şartları çizer. Biz, her ferdi cemiyet ruhunun sevgi, saygı ve itaat maddelerinden yoğrulmuş imtizaç malzemesi ile Devlete ve birbirine eklenip bağlanan bir millet... Biz nizamlı, emniyetli bir devletin vatandaşlara hürriyetin usaresini tattırırken serseri dağınıklığın, milliyetsiz boşluğun ve en kuvvetli cemiyetleri dağıtıp parçalayan serkeşlik ile itaatsizliğin yıkıp öldürücü tesirlerinden anlayan, bundan kaçan yepyeni bir millet olarak yetişmek istiyoruz. Disiplinli hürriyet!... Bu, Cumhuriyet Halk Fırkası evlatlarına, Halkevlerinde her gün biraz daha yetişip açılan memleket çocuklarına ve bütün vatandaşlara “mot d’ordre” olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VESAYETÇİ DEMOKRASİ KURAMI BAĞLAMINDA DEMOKRASİYE GEÇİŞ TARTIŞMALARI: 1945-1946

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak -demokrasiye geçiş tartışmalarının nasıl bir ortamda gerçekleştiğini saptayabilmek adına II. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Türkiye'de siyasi panoramanın genel bir incelemesi yapılacak, sonrasında ise araştırmamızın veri kaynağı olan Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Tanin, Ulus, Vakit ve Vatan gazetelerinin 20 Mayıs 1945- 22 Temmuz 1946 tarihli sayılarında demokrasiye geçişle ilgili tartışmanın ne şekilde gerçekleştiği doküman analizi yöntemiyle açıklığa kavuşturulacaktır.

3.1. Siyasi Atmosfer

Çalışmamızın bir önceki bölümünde de ifade edildiği üzere Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sonrasında Meclis'te yapılan oylama neticesinde İsmet İnönü cumhurbaşkanı olmuş, İnönü'nün köşke çıkışını takip eden aylar içerisinde ise yeni bir dünya savaşının başlamasına sebep olacak gelişmeler ardı sıra gerçekleşmiştir. Eylül 1939'da Alman birliklerinin Polonya'ya saldırmasıyla resmen başlayan II. Dünya Savaşı kısa süre zarfında yerkürenin geri kalan bölgelerine de yayılmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde tarafsızlık politikasını benimseyen Türkiye katılmamış olsa da savaşın yarattığı yıkımdan önemli ölçüde etkilenmiştir.

3.1.1. Zor Yıllar: Savaşa Katılmamak ya da Ekonomik Yıkım

Türkiye, II. Dünya Savaşı süresince ne pahasına olursa olsun, savaşın dışında kalmayı öngören bir anlayış doğrultusunda hareket etmiş, Nazi veya Sovyet ordularınca ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik gerçekleştirilebilecek olası bir saldırı karşısında ise ikili antlaşmalar yoluyla önlem almaya çalışmıştır. Savaşın henüz ilk aylarında İngiltere ve Fransa ile 1941'de ise Almanya ile dostluk muahedesi ve saldırmazlık paktı imzalanmıştır.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı süresince gerek Müttefik Devletler gerekse de Nazi Almanya'sı ile gerçekleştirdiği dönemsel yakınlaşmalar bir tercih ya da tarafların birini diğerine üstün tutmak düşüncesinin eseri değildir. Dönemin Türk dış politikası daha ziyade reel politik çerçevesinde şekillenmiştir. Nazi kuvvetlerinin Polonya'ya gerçekleştirdiği saldırıyı takiben İngiliz ve Fransızlar ile dostluk antlaşması imzalanması da Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit

edecek talepleri gündeme geldiğinde, Almanya ile yakınlık kurmaktan geri durulmaması da savaşın dışında kalmak/büyük devletlerin saldırganlığından en az seviyede etkilenmek saiki ile gerçekleştirilmiştir.

Daha önce ifade edildiği üzere II. Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikasının esası, sıcak savaşın parçası olmamak şeklindedir. Bu kapsamda Ocak 1943'te Almanların Stalingrad'da bozguna uğramasının Türk dış politikasında bir paradigma değişimine kaynaklık ettiği açıktır. Almanların Ruslara mağlup olmasıyla Nazilerin Türkiye'ye saldırma ihtimali de ortadan kalkmış, yönetici kadro açısından Müttefikler ile yakınlaşmakta bir sakınca kalmamıştır. Ancak Müttefiklerin Türkiye'ye olan bakış açılarının farklı olduğu da açıktır. Bir diğer deyişle, Müttefikler Cephesinin mensupları arasında yer alan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığını zedeleyecek türden emellere sahip iken İngiltere ve Amerika açısından Türkiye'nin önemi Balkanların güvenliği ve savaş sonrası dönemde Sovyet yayılmacılığına set olmasıyla ilişkilidir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin iç siyasetinde 1943'ten başlayarak Alman etkisini azaltacak türden adımlar atılmaya başlanmış, 1943 seçimlerinde Alman yanlısı görüşleriyle bilinen gazeteci Yunus Nadi Abaloğlu'na milletvekili adayları arasında yer verilmezken bir Türk Yahudi'si olan Avram Galanti Niğde'den milletvekili seçilmiştir. 1943'ün sonbaharına gelindiğinde ise Türkiye'yi liberal dünyayı yakınlaştıran bir adım daha atılarak Aşkale'deki çalışma kampında bulunan Varlık Vergisi mağdurlarına af getirilmiştir. Vergiyle alakalı bu kararı 1944 Mart'ında Varlık Vergisi'nin hukuki dayanak sağlayan kanunun yürürlükten kaldırılması takip etmiş, Mayıs 1944'te ise savaşın başından itibaren Alman yanlısı politikaları savunan daha da önemlisi bu savunu ile hükümet çevrelerinde de etkili olan pan-Türkist hareketin mensupları yargılanmaya başlamışlardır (Ahmad, 2019: 104). 1944 Haziran'ında, Müttefiklerin Alman yanlısı olarak gördüğü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun görevinden el çektilmesi ile TBMM'nin Ağustos 1944'te, Almanya; Ocak 1945'te ise Japonya ile siyasi ve ticari ilişkileri sonlandırma kararı alması da (Ahmad ve Ahmad, 1976: 12) bu dönemde meydana gelen önemli gelişmeler arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında takip ettiği politika farklı veçheleri olsa da nihayetinde ülkenin ateş hattının dışında kalmasını esas almış ve başta İnönü olmak üzere yönetici kadro 1939-1945 dönemindeki politikaları ile söz konusu amaca ulaşmayı başarmıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği ekonomik yıkım günün sonunda Türkiye'yi olabildiğince kötü hâle getirmiştir. Öyle ki fiilen katılmamış bir ülke olarak Türkiye, 1945'te savaşın yıkımına uğramışçasına umutsuz ve yoksul bir ülke görünümündedir (Karpas, 2015: 41). Söz konusu olumsuzluğun, savaşın dışında kalma yönünde verilen çabadan kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Yani tarafsızlık politikasını sürdürebilmek adına büyük bir orduyu her an savaşa hazır tutmak zorunda olan idare, üreticileri tarım alanlarından çekmiş ve silahlı kuvvetler bünyesinde istihdam etmiştir. Söz konusu eylemin doğal sonucu ise üretimin önemli ölçüde azalması ve zorunlu malların fiyatındaki önlenemez artıştır. Yine bu dönemde spekülasyon, ihtikâr ve karaborsa gibi

çeşitli yollarla ortaya çıkan yüksek kazançlar ise ülkede aralarında derin uçurum bulunan iki sınıfın ortaya çıkması gibi bir sonuç doğurmuştur. Bir yanda kolay servet kazanan ve dönemin popüler ifadesiyle “harp zenginleri” olarak nitelenen küçük bir azınlık diğer yanda ise küçük çiftçi, küçük üretici, işçi ve küçük-orta derecedeki memurları ihtiva eden milyonluk yığınlar (Çavdar, 2019: 421).

Hükümet, “milyonluk yığınların” karşı karşıya olduğu yoksulluk ve sefalet hâlini bertaraf etmek içinse bazı olağanüstü tedbirlere başvurmuştur. Savaş döneminde yasalaşan Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu bu doğrultuda incelenmelidir. Savaş yıllarında ülke idaresinde bulunan Refik Saydam ve Şükrü Saracoğlu’nun başkanlık ettiği hükümetler aynı iktisadi sorunlar ile mücadele etmelerine karşın görece farklı araçlardan yararlanmayı tercih etmişler, 1939-1945 devresinde iki ayrı iktisadi yaklaşımın temsilciliği vasfını kazanmışlardır.

Bayar’ın başbakanlıktan uzaklaştırılmasını takiben makama gelen Refik Saydam döneminde İnönü’nün de taraftar olduğu devletçiliği merkez alan iktisadi anlayış kuvvetli biçimde benimsenmiştir (Karpaz, 2013: 164). 1940 senesinde yasalaşan Millî Korunma Kanunu ve yine aynı sene içinde faaliyet göstermeye başlayan İaşe Müsteşarlığı ile devletin ekonomik yaşama müdahil olmasının hukuki ve fiili dayanağı oluşturulmuştur (Coşar, 2003: 3-4). Savaş koşullarında devleti ekonomide güçlü bir aktör hâline getirmek amacının bir ürünü de olan Millî Korunma Kanunu çerçevesinde ekonomik yaşamın bütünüyle kontrol altına alınması mümkün hâle gelmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 85).

Kanunun ilk maddesinde, Millî Korunma Kanunu’nun hangi koşullarda yürürlüğe konacağı açık biçimde ifade edilmekte sonrasında ise üretimin devamlılığını sağlamak noktasında alınacak tedbirlerin neler olduğu sıralanmaktadır. Bu doğrultuda kanun koyucu, hükümeti; -halkın ihtiyaç ve ülke savunmasının gerekliliklerini gözetmek suretiyle- üretimi denetlemek ve gerektiğinde planlamak, üretilecek malın miktar ve çeşidini belirlemek, istihdamı düzenlemek üretilen mamulü yine idarenin belirleyeceği bir kâr marjı belirleyerek satın almak, özel teşebbüslere kredi temin etmek, ihtiyaç duyulan ürünlerde stok oluşturmak, kanunun şart koştuğu kurallara riayet etmeyen işletmelere el koymak ve çalışanların günlük çalışma süresini arttırmak gibi hususlarda yetkili kılmiştir (Ünlü, 2022: 408).

Saydam’ın ardından başbakan olan Şükrü Saracoğlu ise ilk icraat olarak sıkı kontrol politikasını gevşetmiş ve üreticinin mamulünü daha yüksek fiyattan satın almaya başlamıştır. Devletin iktisadi yaşama müdahil olmasının sembolü niteliğindeki İaşe Müsteşarlığının lağvedilmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir (Boratav, 2006: 295-296). Saracoğlu’nun ekonomide başlattığı görece serbestlik hâli mal kıtlığının belirli ölçülerde azalması gibi müspet bir sonuç doğursa da enflasyondaki yükselme eğilimini de tetiklemiş ve emisyondaki ciddi artışın da tesiriyle

enflasyon kısa sürede üç haneli rakamlara yükselmiştir (Tokgöz, 2023: 163). Saracoğlu'nun başbakanlığı döneminde yasalaşan ve doğrudan iktisadi hayatı ilgilendiren diğer kanunlar ise 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu ile 1944'te yasalaşan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'dur. İki kanunda benzer bir mantık çerçevesinde oluşturulmuş ve savaş koşullarında idarenin karşı karşıya kaldığı bütçe açığını kapatabilmek adına halka büyük maddi külfetler yüklemiştir.

Enflasyonist ortam kırsalda köylüler ve küçük üreticileri mağdur ettiği ölçüde kentlerde de ücretli çalışanların yaşamını zorlaştırmış, 1939-1943 döneminde imalat sanayiindeki reel ücretlerdeki gerilemenin oranı %40'a ulaşır iken kamu görevlilerinin gelirlerinde de önemli kayıplar olduğu saptanmıştır (Tezel, 2015: 309). Bu saptamayı savaş dönemi ve sonrası dönemin ekonomik göstergeleri ile temellendirebilmek mümkündür. 1939'dan yüzyılın ortasına gelindiğinde en yüksek dereceli bürokrat maaşının %80 oranında yükselmiş olması ancak aynı zaman diliminde altın fiyatlarındaki artışın %200'e yaklaşması memur sınıfının reel gelirindeki azalmaya ilişkin çarpıcı bir örnek niteliğindedir (Şaylan, 1983: 300). Savaş yıllarında sayıları iki yüz binin üzerinde olan her kademedeki memurun satın alma gücündeki gerileme ise özellikle alt dereceli devlet memurları arasında hükümete karşı bir hoşnutsuzluk oluşması sonucunu doğurmuş (Zürcher, 2000: 301), CHP iktidarı bir anlamda içerisinden çıktığı toplumsal tabanın desteğini kaybetmek tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır.

Hükümetin, krizin yakıcılığı karşısında birer tedbir paketi olarak gördüğü Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi düzenlemesi ve Toprak Mahsulleri Vergisi de uygulamada istenen sonuçları yaratabilmiş değildir. Söz gelimi Millî Korunma Kanunu'nun sert biçimde tatbik edildiği 1940-1942 döneminde karaborsa piyasası başta İstanbul olmak üzere yurt genelinde yaygın hâle gelmiş (Kayra, 2018: 283) vergileri arttırmak amacıyla yürürlüğe konan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi ise yürürlükte kaldıkları kısa süre dâhilinde halkın üretimden vazgeçmesi ya da ticaretle uğraşan vergi mükelleflerinin ellerindeki ürünleri daha yüksek fiyatlardan satışa sunmaları gibi pahalılığı arttıran ve halkın alım gücünü olumsuz biçimde etkileyen bir dizi gelişmeye kaynaklık etmiştir (Kazgan, 2006: 66). Savaş yıllarında sanayi, tarımsal ve hizmet üretiminin yekûn hacminin 16 milyar liradan 5,9 milyar liraya gerilemesi (Karpas, 2013: 165) gayri safi millî hasılanın sanayi kesiminde %23, tarım kesiminde ise %35 oranında değer kaybetmesi, kişi başına düşen millî gelirin yaklaşık üçte iki oranında azalması ve gerçek ücretlerdeki gerilemenin de %50 seviyelerini aşması ise (Makal, 2007: 164) Türk ekonomisindeki küçülme ve vatandaşın alım gücündeki daralmanın somut göstergeleri arasında yer almaktadır (Karpas, 2013: 165).

Özetle, savaşın beraberinde getirdiği koşullar dâhilinde Türk ekonomisinin 1939-1945 yılları arasındaki görünümü hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak gerekir ise yüksek kapasiteli bir orduyu savaşa hazır tutmak gerekliliği, tarımsal üretimin azalmasına sebep olmuş, nüfusun yaklaşık onda birinin silah altına alınması ise kentlerdeki iâşe ve tüketim gereksiniminin had

safhaya ulaşması sonucunu doğurmuştur. Artan savunma harcamaları karşısında devlet bütçesinde meydana gelen açığı kapatmak içinse Saydam ve Saracoğlu Hükümetleri değişik araçlar yardımıyla piyasaya müdahale etmeye çalışmışlar, bu müdahaleler doğrultusunda gündeme gelen yeni vergi kalemlerinin oluşturulması veya para basarak piyasadaki arz-talep dengesinin bozulması ise daha büyük sorunları beraberinde getirmiştir.

Savaş döneminde genel çerçevesi ifade edilmeye bu olumsuz manzara, vatandaşların büyük çoğunluğu için geçerli olmakla birlikte, şanslı bir azınlığın var olduğu da unutulmamalıdır. Bu aşamada sattığı ürünlerin fiyatını belirlemek serbestliğine sahip olan özel işletme sahiplerinin anılması yerinde olacaktır. Enflasyonist ortamın yarattığı koşulları fırsata çevirmeyi bilen bu kimseler kıtlık ve yoksulluk koşullarında daha da varıl hâle gelmişler, rüşvetçi bürokratlar da benzer şekilde savaşın öncesine kıyasla kişisel servetlerini arttırabilmişlerdir (Cem, 2021: 259). Vatandaş nazarında toptan bürokrasi sınıfı ile özdeş bir siyasi hareket olarak görülen CHP ise bu sürecin esas kaybedeni olmuş, kendi fakirliği karşısında iktidar partisine mensup iş adamları ile bürokratların zenginleştiğini gören vatandaşlar yönetime karşı öfke ve nefret duymaya başlamışlardır.

Kuşkusuz, sadece ekonomik göstergeler değil, temel hak ve hürriyetlere ilişkin kısıtlamalar da II. Dünya Savaşı yıllarında vatandaşların iktidar partisinden uzaklaşmalarına sebep olan gelişmelerden biridir. Hâlihazırda, 1930'ların başında yükselişe geçen sosyal ve kültürel yaşamda devletçiliğin etkilerinin güçlendirilmesi politikası İnönü'nün, cumhurbaşkanı oluşu ile kısmen gevşetirse de⁴ savaşın başlaması ile tedrici liberalleşme süreci rafa kaldırılmış, iç siyasette sertlik yanlısı anlayış güç kazanmıştır.

Metin Toker, "*Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*" isimli çalışmasında vatandaşların, Türkiye'nin savaşın dışında kalması hasebiyle İnönü'ye karşı derin bir şükran duyduklarını söylese de ekonomideki olumsuz gidişatın da hafife alınmaması gerektiğini de salık vermektedir. Bu doğrultuda yazar, II. Dünya Savaşı yıllarında ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi bakımından iki ayrı Türkiye'nin var olduğuna dikkat çekmektedir. Rejimin resmî yayın organı Ulus gazetesinde resmedilene göre, Türkiye II. Dünya Savaşı'nın yarattığı menfi koşullarından etkilenmemiş, İsmet İnönü'nün yürüttüğü rasyonel dış politika sayesinde savaşın yıkıcılığından kaçınabilmiştir (Toker, 1990: 25). Aydın milletvekili Mazhar Germen'in, Şükrü Saracoğlu'nun başbakanlığa getirilişinin

⁴ Daha önce ifade edildiği üzere, İnönü'nün cumhurbaşkanı oluşunu takiben idare cihazında hayata geçirilen düzenlemeler yumuşama sürecinin siyasi-hukuki vechesini oluşturur iken; sosyal-kültürel sahadaki yumuşamanın daha uzun vadede gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Yurt dışında fiili sürgün hayatı yaşayan Adıvar çiftinin ülkeye dönüşlerine izin verilmesi ve üniversitede profesörlüğe başlamaları, Kâzım Karabekir'in hatıratının yayımlanmasına ilişkin filli yasağın kaldırılması, İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan bir komisyon ile İslam Ansiklopedisi'nin yayımlanması hazırlıklarına başlanması ve Beşiktaş'ta Türk denizciliğinin sembol ismi olan Barbaros Hayrettin Paşa adına bir anıt açılması bu kapsamda zikredilmesi gereken gelişmeler arasında yer almaktadır (Akyol, 2022: 29-30).

ikinci yılı münasebetiyle düzenlenen ziyafette dile getirdiği, “*Saracoğlu gibi Başvekil! İnönü gibi bir Şefim var, elbette sevinç içinde olurum*” (Barutçu, 2001: 690) sözleri Ulus’ta betimlenen Türkiye’nin örneği niteliğindedir.

Yönetici kadronun ortaya koyduğu olumlu tabloya karşılık halkın gündemi ise çok daha farklıdır. Halk, savaşa katılmamaktan ötürü mutlu olsa da gündelik hayatta karşı karşıya olduğu sorunlardan da yönetimi sorumlu tutmuş ve idareci sınıfa karşı derin bir hoşnutsuzluk geliştirmiştir. Arcayürek (1985: 29-30)’in aktardığına göre, vatandaşlar başta İnönü olmak üzere Halk Partili yöneticilerden şikayetçidirler. İsmet İnönü’nün yurt gezilerinde kullandığı “beyaz tren” ise İnönü ile milletin yabancılaşmasını simgelemektedir.

Rejime yakın kalemler ise İnönü özelinde yaptıkları değerlendirmelerde meseleyi daha farklı bir bakış açısıyla incelemişlerdir. Onlara göre, İsmet İnönü cumhurbaşkanı olmaktan çok zorlukları aşacak iradenin ete kemiğe bürünmüş hâlidir.

Örneğin Şevket Süreyya Aydemir, İnönü’nün Cihan Harbi sırasında takip ettiği politika ile sadece Türkiye’nin değil, savaşın da gidişatına doğrudan müdahalede bulunduğunu öne sürmüştür (Aydemir, 2011: 154), Ali Rıza Akbıykoğlu ise yalnızca savaştan uzak kalmanın değil demokrasiye geçiş ve sonrasındaki gelişmelerin de İnönü’nün ileri görüşlülüğüyle açıklanabileceğini serdetmiştir (Akbıykoğlu, 1986: 12). Halk Partisi çevresinde sıkça dile getirilen bu görüşlere karşılık İnönü de tek parti yönetiminin bazı noktalarda aksadığının farkındadır. Cumhurbaşkanına göre tek parti yönetimlerinde yüksek makamlara gelen kimseler kendinden küçüklere zulmetmekte büyükler karşısında “uşağa” dönüşmektedir (Baban, 1970: 28).

İnönü’nün 1968 senesinde Abdi İpekçi’yle yaptığı söyleşi ve bu söyleşide gerçekleştirdiği tespitler de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecini anlamak açısından önemlidir. İnönü, kendisini çok partili sisteme geçiş konusunda cesaretlendiren en önemli hususu, yurttaşların Cumhuriyet’in kazanımlarını ne ölçüde içselleştirdiğini sınamak şeklinde açıklamaktadır. Aynı söyleşide karşılık bulan şu ifade ise 1923-1946 dönemindeki tek parti yönetiminin, dünyadaki diğer tek parti yönetimleriyle eş tutulmadığına işaret etmektedir: “*Şimdi o günden bu yana 21 sene geçmiş bulunuyor, bu serbest geçen zaman, inkılâpların ve Cumhuriyet’in millet içinde iyice tutunmuş, kökleşmiş bir mevki olduğunu ortaya çıkarmıştır*” (İpekçi, 2004: 34-35).

İnönü’nün, yaşamının son bölümünde yaptığı bu değerlendirme şüphesiz, Cumhuriyet rejiminin milletçe kabul görmesi bakımından anlamlı ve yerindedir. Ancak 1940’lar Türkiye’sinde idare-vatandaş ilişkileri özelinde aynı olumlu değerlendirmeyi yapmak mümkün gözükmemektedir. Çok partili siyasi yaşam süresinde CHP’nin karşısında konumlu siyasi aktörlerin de sıkça dile getirdiği bir söylem olarak bürokrasi-CHP özdeşliği daha önce de ifade edildiği gibi toplumdaki geniş kesimlerin iktidar partisinden duyduğu memnuniyetsizliğin açıklayıcısıdır. Dönem üzerine

kaleme alınan çalışmalarda da sıklıkla işlenen bir tema olarak halkın, değer ve alışkanlıklarına mesafeli, çoğu zaman kamu gücünü arkasına alarak iş yapan amir tiplmesi Türkiye'nin çok partili siyasi yaşama geçtiği günlerdeki toplum yapısı hakkında çok şey söylemektedir.

Halkın, idare karşısındaki aciz durumu o günleri konu edinen hatıra kitaplarında da sıklıkla üzerinde durulan bir olgu niteliğindedir. Gazeteci Emin Karakuş'a göre 1940'lar Ankara'sında adı konmamış bir sıkıyönetim idaresi mevcuttur ve bu idarenin başında dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan bulunmaktadır. Tandoğan'ın emri ile geceleri sokaklarda gezen sarhoşlar kamyonete bindirilerek şehir dışına götürülmekte, Tandoğan, hakkında şikâyet olan bir eczacıyı, *"bir daha seni burada görmeyeceğim"* diyerek şehirden kovabilmekte, kayınbiraderinin sarhoşluğundan dert yanan bir dostunun ricası üzerine sarhoşu huzuruna çıkarıp paylayabilmekte ya da bir icraatı hakkında Danıştay'ın aldığı yürütmeyi durdurma kararı olduğunu söyleyen müteahhit Emin Taş'a *"burada benim sözüm geçer, kararı uygulamıyorum"* diye çıkışabilmektedir (Karakuş, 1977: 11-12).

Tandoğan'ın Ankara valiliğini ifa ettiği on sekiz sene boyunca bir gün dahi ilçeleri ziyaret etmemesi ya da şehir merkezindeki Atatürk Bulvarı'na sürekli yeni elektrik lambaları eklenirken elektriği olan ilçe ve bucağın bulunmaması (Karakuş, 1977: 14) 1940'lardaki asıl Türkiye-öteki Türkiye ikiliğinin en somut ifadesidir.

1945'i yukarıda anlatılan siyasi-toplumsal gerçeklik içerisinde karşılayan hiç kimse, bu yılın bir muhalefet partisinin oluşumuna kaynaklık edecek gelişmelere gebe olduğunun farkında değildir. Yeni senenin ilk aylarında vuku bulan hadiseler de şefflik sisteminden veya tek partili yönetimden vazgeçilebileceğine dair emareler sunmamaktadır.

İç siyasette görece durgunluğun hâkim olduğu günlerde dış siyaset açısından ise tüm yer küreyi yakından ilgilendiren gelişmeler yaşanmakta, Müttefiklerin Almanlar karşısındaki ilerleyişi günden güne hızlanmaktadır. Yalta Konferansı'nda alınan Mart 1945'e kadar savaşa girmeyen devletlerin, San Fransisco Konferansı'na davet edilmeyecekleri kararı Türkiye'nin harbe katılmasını da teşvik eden bir gelişme olmuş, 6 Mart 1945 tarihinde konferansa katılmak kararını alan Türk heyeti Nisan ayının ilk haftası yola çıkmıştır.

Heyet Türkiye'den ayrılmadan önce Cumhurbaşkanı İnönü Feridun Cemil Erkin'e çok partili siyasi yaşama geçişle ilgili bir soruyla karşılaşılabileceklerini söylemiş, bu soruya başta kendisi olmak üzere üst düzey devlet kademesinin çok partili siyasi yaşama taraftar olduğu ve II. Dünya Savaşı'nın da sona ermesiyle demokrasiye geçiş için gerekli adımların atılacağı biçimde yanıt verilmesini tembihlemiştir (Çufalı, 2004: 17). San Fransisco'daki Türk heyetine başkanlık eden Hasan Saka da Reuters Ajansı'na verdiği konuyla alakalı demeçte İnönü ile söylem birliği

geliştirmeye özen göstermiş, savaşın sona ermesi ile her türlü demokratik tezahürün Türkiye’deki tatbikinin önündeki en mühim engelin kalktığını vurgulamıştır (Gülen, 2016: 135).

İnönü’nün, Erkin ve muhtemelen Saka’ya olan telkinleri ile Saka’nın demecinin San Fransisco Konferansı bağlamında gerçekleşmesi Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçişi, dış etkenlerin etkisi altında gelişen bir süreç olarak değerlendirmek eğilimini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinde iç etkenlerin mi yoksa dış etkenlerin mi daha baskın olduğu sorusuna açıklık kazandırmak olmasa da konuya ilişkin literatürün incelenmesinde fayda vardır.

Süreci, dışsal faktörlerin baskınlığı ile açıklamak olarak da adlandırabileceğimiz birinci yaklaşıma göre Türkiye’de çok partili sisteme geçiş uluslararası konjonktürdeki gelişmelerin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir.

Osman Turan, Haluk Ülman ile Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu 1980 öncesinde yayınladıkları çalışmalar çerçevesinde bu görüşün erken dönem temsilciliğini üstlenmişlerdir. Turan (1979: 117)’in söylediğine göre Stalin liderliğindeki Sovyet idaresinin II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye aleyhtarı politikalarını hesaba katmadan çok partili siyasi sisteme geçişimizi açıklamaya çalışmak beyhude bir çabadır. Ülman ve Sander imzalı “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler: 1923-1968” başlıklı makalede ise Türkiye’nin 1945’te çok partili düzen denemesine girmesinin esas sebebinin Sovyetler Birliği’ne karşı ABD desteğini kazanmak isteği olduğu ifade edilmektedir (Ülman ve Sander, 1972: 4). Son olarak Kürkçüoğlu (1978: 225)’nin dile getirdiği üzere de Sovyetler Birliği’nin yayılmacı emellerinden duyulan rahatsızlık başta İnönü olmak üzere ülkeyi idare eden kadroları ABD ile yakınlık kurmaya sevk etmiş, Türkiye de bloklara ayrılan uluslararası sistemde Sovyet karşıtı liberal demokratik blok ile ittifak kurmaya çalışmıştır.

Yukarıda anılan çalışmalara kıyasla daha yakın tarihli iki çalışma olan Kara İncioğlu (2007: 254) ile Yılmaz (1997: 7)’in çalışmalarında ifade edilene göre de çok partili siyasi sisteme geçiş, uluslararası konjonktürdeki gelişmelerin eseridir. Sovyet yayılmacılığına karşı endişeye düşen İnönü çareyi Sovyetlere karşı ABD ile yakınlaşmakta bulmuş, siyasi sistemdeki değişiklik ise ABD ile yakınlaşmak noktasında bir araç olarak görülmüştür. Kuşku yok ki bu aşamada anlamlı hâle gelen sorulardan biri de Türkiye’nin çok partili siyasi sisteme geçiş sürecinde Batılı devletlerin bir telkin veya yönlendirmesinin olup olmadığıdır (Ataay, 2022: 170).

Çok partili sisteme geçişi dışsal faktörlerin etkili olduğu bir süreç biçiminde açıklamak eğilimi, iktidar içindeki hizipleşmeyi görmezden gelmesi veya Türk-Amerikan yakınlaşmasını tek boyutlu bir ilişki biçiminde tanımlaması bakımından eleştiriye açık olsa da Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin 1945’teki görünümünün İnönü’yü endişeye sevk ettiği değerlendirmesini geliştirdiği için de kıymetlidir. Uluslararası arenada II. Dünya Savaşı’nın bitimiyle oluşan güç

dengesi ve yine bu süreçte tertiplenen San Fransisco Konferansı'yla ilgili gelişmeler Türkiye'de çok partili sisteme geçişi dışsal faktörlerin etkili olduğu bir süreç olarak değerlendirmek eğiliminin temel dayanak noktasıdır. Reel politik ölçeğinde haklılık taşıyan bu değerlendirme iktidar partisi içerisindeki iktidar mücadelesini yok sayması ya da çok partili yaşama geçişi bütünüyle Batı'nın baskısı ile gerçekleşen bir süreç olarak görmesi bakımından ise tenkit edilmeye açıktır.

Çok partili hayata geçişte dış faktörlerin etkisinin mübalağa edilmemesi gerektiği görüşünün erken dönem temsilciliğini 1950'lerde yayımladıkları çalışmalar ile Bernard Lewis ve Kemal Karpat üstlenmiştir. Bu bağlamda Lewis (1951: 323)'in ifadesiyle, Cumhuriyet'in ilanından sonra doğan ilk kuşak demokrasiye özlem duymaktadır ve çok partili siyasi yaşama geçişi söz konusu gerçekliğinden bağımsız değerlendirebilmeye olanak yoktur. Benzer şekilde Kemal Karpat da çok partili sisteme geçişin erken Cumhuriyet döneminde uygulamaya konan politikalarla ilişkilendirilerek açıklanabileceği düşüncesindedir (Karpat, 1959: 137). Lewis ve Karpat tarafından ifade olunan görüşlerde vurgulanan nokta, Türkiye'nin 1940'lı yıllara taşıdığı demokratikleşme birikiminin hafifsenmemesi gerektiği şeklindedir. Bu görüşe katılan Tanel Demirel de Osmanlı İmparatorluğu'nun; parlamento, anayasa, hukuk devleti, muhalefet ve basın özgürlüğü gibi kavramlar ile tanışmasının erken dönem on dokuzuncu yüzyıla değin götürülebileceğini söylemiş, 1920-1925 dönemi Türkiye'sinin de başarılı bir çoğulcu düzen örneği olduğunu eklemiştir (Demirel, 2021: 44-45). Benzer şekilde Weiker (1973: 263-264)'e göre de Cumhuriyet döneminde gündeme gelen TCF ve SCF denemeleri kısa vadede başarısız olmuş gibi gözükseler de rejim karşısındaki muhalif tabanın canlılığını gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda Türk toplumu muhalif yaklaşımlara hiç de yabancı olmadığını kanıtlamıştır. Çok partili sisteme geçişte içsel faktörlerin belirleyici olduğunu söyleyen Nimet Arzık ise bilimsel verilerden çok niyet okumasına dayalı bir değerlendirmede bulunmuş ve İnönü'nün serbest seçimler yapılsa da halkın desteğini kaybetmeyeceğini düşündüğü için çok partili sisteme geçişi onayladığını öne sürmüştür (Arzık, 1961: 11).

Çok partili siyasi yaşama geçiş içsel faktörler çerçevesinde açıklamak eğiliminin baskın olduğu daha yakın tarihli çalışmalarda ise CHP'nin kuruluşundan başlayarak sahip olduğu koalisyon yapısına vurgu yapılmaktadır. Bu yapı tek parti iktidarında CHP sözcüleri tarafından da sıkça dile getirilmiş, Parti'nin memleketin bütün kesimlerinin temsil edildiği bir organizasyon olduğu açık biçimde vurgulanmıştır.

Çok partili sisteme geçişi, Türk toplumunda ve dolayısıyla iktidar partisi içerisindeki değişen güç dengelerini merkeze alarak açıklayan araştırmacılar arasında öne çıkanlar ise Tevfik Çavdar, Taner Timur, Feroz Ahmad, Stanford ve Ezel Kural Shaw ile Cem Eroğul'dur.

Tevfik Çavdar'a göre CHP'nin kuruluşundan başlayarak partide temsil edilme fırsatı elde eden değişik toplum kesimleri arasındaki zımni ittifak, partinin II. Dünya Savaşı yıllarında takip

ettiği politika sebebiyle bozulmuştur (Çavdar, 2019: 447). Benzer şekilde DP'nin "doğuş" koşulları üzerine odaklanan Taner Timur da CHP'deki odaklar arası güç mücadelesinin önemine vurgu yapmaktadır (Timur, 2003: 24). Yazara göre iktidar koalisyonun, bürokrat zümre karşısındaki "ezilmiş" kanadı olan Anadolu eşrafı II. Dünya Savaşı koşullarında söz konusu ezilmişliği üzerinden atmış, bürokrasiye karşı üstünlük elde etmiştir. Bu üstünlüğün doğal sonucu ise geçmişteki ilişki biçiminin aşınmaya uğraması (Ahmad, 2010: 24) tüccar sınıfının bürokratlar ile olan koalisyonu sona erdirmeye karar vermesidir (Ahmad, 2012: 126). Shaw ve Shaw (2000: 476)'ın ifade ettiğine göreyse CHP liderliğinin bu süreçte gündeme getirdiği liberalleşme hamleleri parti içerisindeki heyecanlı ve talepkâr kesimin beklentilerini karşılamamanın çok gerisinde kalmış, bu kesimler CHP'ye sundukları koşulsuz desteği geri çekmeyi tartışmaya başlamışlardır. Son olarak Cem Eroğul tarafından ifade edilene göre de II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle varlıklı sınıflar, savaş yıllarında yasalaşan ve kısıtlı sermaye birikimini tehdit eden kanunlar dolayısıyla yönetime karşı duydukları öfkeyi açığa çıkarmak şansını elde etmişler (Eroğul, 2006: 113-114), CHP içindeki muhalif harekete destek vererek de bürokratları iktidardan uzaklaştırmayı amaçlamışlardır (Erdoğan, 2019: 72-73). Osman Akandere ve Samet Ağaoğlu'nun DP'nin halktan gördüğü teveccüh hakkındaki görüşleri ise daha farklıdır. Akandere (1998: 166)'nin ifadesi uyarınca savaş yıllarının ekonomik yıkımını canlı bir hatıra olarak zihninde tutan halk özellikle de toplumun alt kesimleri kuruluşundan başlayarak DP'ye karşı yüksek oranda ilgi göstermiştir. Samet Ağaoğlu ise Meşrutiyet döneminden bu yana kurulan siyasi partiler üzerine yapılacak bir inceleme çerçevesinde DP'nin bir halk hareketi olduğunun rahatlıkla kavranabileceğini söylemektedir (Ağaoğlu, 1972: 7).

Çok partili siyasi yaşama geçişte içsel gelişmelerin belirleyici olduğunu öne süren araştırmacıların söylediklerinden anladığımıza göreyse II. Dünya Savaşı yıllarında iktidar partisinin uygulamaya koyduğu politikalar özellikle toplumun alt kesimleri için esaslı bir mağduriyet kaynağı olmuş, bu da toplumsal muhalefetin çekirdeğini oluşturmuştur. Ancak, toplumsal muhalefetin siyasi düzleme olan aktarımı bağlamında farklı görüşlerin olduğu da açıktır. 1945-46 döneminde siyaset sahnesine çıkan oluşumlar arasında siyasal yaşamda bıraktığı iz bakımından en önemlisi olan DP hakkındaki değerlendirmelerinde bir grup araştırmacı; partinin, burjuva sınıfının iktidara gelmek için ihtiyaç duyduğu halk desteğinin aracı olduğunu söyler iken başka bir grup araştırmacının ifadesiyle ise DP, Türk siyasi yaşamında o güne kadar eşi görülmemiş bir halk hareketinin temsilcisi durumundadır.

Çok partili siyasi yaşam sürecinin içsel gelişmelerin mi yoksa dışsal gelişmelerin mi etkisi altında şekillendiği tartışmasını bir yana bırakıp tekrar kronolojik sürece dönmek gerekirse 1945 senesinin kış aylarını ağırlıklı biçimde fiilen sona eren II. Dünya Savaşı'na katılma tartışması ve San Fransisco Konferansı'na hazırlanmak ile geçiren Türkiye, 1945 baharında Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nu gündemine almıştır.

3.1.2. Muhalefetin Ayak Sesleri: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Bütçe Görüşmeleri

II. Dünya Savaşı'nın Müttefikler Cephesi tarafından kazanılacağına anlaşıldıktan sonra Türkiye'nin siyasi-toplumsal sisteminde de bir dizi değişiklik gündeme gelmiştir. Mayıs-Haziran 1945 döneminde gerçekleşen gelişmeler de bu doğrultuda ele alınmalıdır. İktidar partisine rakip bir siyasi partinin kurulması düşüncesinin temelleri de bu dönemde atılmıştır.

Mayıs-Haziran 1945 aralığında meydana gelen gelişmelerden ilki, 14 Mayıs 1945'te Meclis genel kurulunda görüşülmeye başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Kamuoyundaki yaygın kullanım ile "toprak reformu" olarak da adlandırılan düzenleme, Cumhuriyet Türkiye'si açısından yeni bir konu değildir. Atatürk, Meclis'in 1928 yılı açış töreninde yaptığı konuşmada hükümete doğu illerindeki topraksız köylülere toprak temin edilmesi direktifini vermiş, 1929 ve 1934 senelerinde yürürlüğe konan düzenlemelerle de mevcut sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır (İnan, 2021: 88-89). Parti-devlet özdeşliğinin inşası sürecinde mühim adımların atıldığı CHP'nin 1935 kongresinde kabul edilen parti programında da toprak reformunun önemli bir erek olduğunun altı çizilmiş, her Türk çiftçisinin "yeter" miktarda toprak sahibi olmasının Parti'nin ana gayelerinden biri olduğu vurgulanmıştır (Aysal, 2017: 32). Söz konusu ifadenin parti programına eklenmesini takip eden yıllarda gerek Atatürk'ün gerekse de İnönü'nün TBMM açılışı münasebetiyle yaptıkları hitaplarda topraksız köylünün, toprak sahibi kılınmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Doğrudan toprak reformunu öngören bir düzenlemenin, TBMM gündemine gelmesi ise 1945'te mümkün olabilmıştır. Bütçe görüşmelerinin başlaması sebebiyle iki devre hâlinde gerçekleştirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde tek parti yönetimi açısından bir ilk de yaşanmış ve milletvekilleri arasında derin ihtilafların olduğu görülmüştür. Öyle ki tartışmaların bir noktada kontrol edilemez hâle gelmesi üzerine Meclis çalışmalarına bir gün ara verilmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri devam ederken başlayan ve yaklaşık on gün süren 1945 bütçesi görüşmelerinde de geçmiş senelerin aksine eleştirel nitelikli konuşmaların yapıldığı görülmüş, genel görüşmenin sona erip de bütçenin kabulüne ilişkin oylamaya geçildiğinde ise 5 milletvekilinin olumsuz yönde oy kullandığı saptanmıştır. Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun isteği üzerine gerçekleştirilen güven oylamasında ise olumsuz oyların sayısı 7'ye yükselmiş; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker hükümete güvensizlik oyu vermiştir.

Mayıs-Haziran 1945 döneminde, parti içi muhalefetin oluşumu bakımından anlam ifade eden son gelişme ise Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmadır. Millî Şef konuşmasında yurt ve dünya gündemine dair genel bir değerlendirme yaptıktan sonra Türkiye'nin her bakımdan yeni bir çalışma devresine adım attığını söylemiş, bu yeni devrede "*memleketin, siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceğinin*" müjdesini vermiştir (Alkan, 2015: 102). Mezkûr gelişmeler çalışmamızda

“muhalefetin ayak sesleri” başlığı altında incelenecek, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçeyle ilgili tartışmaların Türkiye’de çok partili siyasi sisteme geçiş sürecinde taşıdıkları önem meclis tutanaklarından yararlanmak suretiyle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda hatırd tutulması gereken bir bilgi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinin iki evre hâlinde yürütüldüğüdür. Çalışmamızda ise kronolojik ilerleme göz ardı edilecek ve konu bütünlüğünün dağılması adına Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri birinci ve ikinci devre olarak adlandırılarak tek bir başlık altında ele alınacaktır.

3.1.2.1. Bir Uzun Hikâye: Toprak Reformu Tartışmaları

II. Dünya Savaşı’nda etkisi hissedilen ekonomik yıkımın ülkeyi bir bütün olarak etkisi altına aldığı, iktidarın takip ettiği ekonomi politikası sebebiyle de özellikle küçük üreticilerin ve köylülerin mağdur olduğu herkesin farkında olduğu bir gerçekliktir. Bu bağlamda CHP, çok partili siyasi yaşama geçişin telaffuz edilmeye başlandığı bir konjonktürde topraksız köylülerin toprak sahibi yapılması meselesini ülke gündeminin bir parçası hâline getirerek iki şeyi başarmak istemiştir. İktidarın kanun tasarısını meclise sunmasındaki ilk amaç, II. Dünya Savaşı yıllarında ziyadesiyle mağdur edilen köylü sınıfı ile barışmak, toprağı olmayan ve toprak sahiplerinin yanında rençber olarak çalışan kimselerin belirli ölçülerde de olsa toprak sahibi olmalarını sağlamaktır. İkinci olarak ise yeni yeni oluşmaya başlayan parti içi muhalefetin toprak reformu meselesinde geliştireceği tutumun toplumun büyük çoğunluğu bilhassa da kanundan faydalanacak topraksız köylülerce hoş karşılanmayacağı düşünülmüş, bu bağlamda muhalefete baştan zorluk çıkarılmak istenmiştir.

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu; “genel hükümler”, “dağıtılacak arazi”, “arazi kamulaştırılması”, “arazi verilecekler”, “arazi verilmesi”, “mali hükümler”, “verilen araziye ait hükümler” ve “türlü hükümler” alt başlıklarına sahiptir ve toplamda 66 maddeden oluşmaktadır. Kanun üzerine yürütülen tartışmalar ise çoğunlukla topraksız köylüye, toprak tahsisini öngören 17.madde özelinde yaşanmış, hatta kanunun ikinci devre görüşmeleri öncesinde yapılan düzeltme ile ilgili madde değiştirilerek şu hâle getirilmiştir:

Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlemez Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz, işçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine görüş bildiren araştırmacıların çalışmalarında farklı yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin Doğan Avcıoğlu, “Türkiye’nin Düzeni” isimli çalışmasının ilk cildinde toprak reformu meselesinin tarihi çerçevesini ayrıntılı biçimde

inceledikten sonra 4753 sayılı kanunun ilk hâlinin “düzenli işletme” adıyla kapitalist çiftlikleri koruyan “ılımlı” bir düzenleme olduğunu ancak CHP’nin büyük toprak sahibi milletvekillerinin kanunun bu hâline dahi itiraz ettiklerini söylemektedir. Yazarın ifadesiyle, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün ısrarı neticesinde kanun metninin 17.maddesinde değişikliğe gidilmesi ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nu görece de olsa “devrimci” ve “ilerici” kılmış, söz konusu düzenlemeden yola çıkarak Türk köylüsünün topraksızlık sorununa çözüm bulmak mümkün hâle gelmiştir (Avcıoğlu, 1976: 491-493). Kanunun on yedinci maddesinin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na “devrimci” ve “ilerici” karakter kazandırdığını savunan bir başka araştırmacı ise Nevzat Evrim Önal’dır. Yazara göre, kanunun komisyondaki görüşmeleri sırasında yaşanan tikanıklığı aşmak adına bizzat İnönü tarafından kanun metnine eklenen ilgili madde -hakkıyla uygulanması durumunda- toprak mülkiyetinde esaslı değişikliklerin yaşanmasına sebep olabilecektir (Önal, 2010: 12). Doğan Avcıoğlu ve Nevzat Evrim Önal’ın, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun “radikal” karakteri hakkında yaptıkları değerlendirmelere karşılık kanunun Meclis’te görüşülmeye başlandığı günlerde Sabiha Sertel imzasıyla yayımlanan bir köşe yazısında düzenlemenin Meclis’te görüşülen biçimiyle yasalaşması hâlinde dahi topraksız çiftçinin sorunlarını ortadan kaldırmayacağı ifade edilmiş, topraksızlık davasının üstesinden gelebilmek için daha radikal çözümlere ihtiyaç duyulduğu söylenmiştir (Sertel, 2024: 119-121). Kuşkusuz bu tavır toprak reformuna yöneltilen “sol” muhalefetin eşsiz bir örneğidir.

Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk’un “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler” başlıklı makalesinde ifade edilene göre ise topraksızlık, dönemin Türk köylüsü için acilen çözüme kavuşturulması gereken bir sorun değildir. Köylüler toprak sahibi olmaktan çok hayat pahalılığın azalması ve mahsulünü daha yüksek fiyattan satmayı önemsemektedir (Keyder ve Pamuk, 1984: 61). Niyazi Berkes de “Unutulan Yıllar” başlıklı anı türündeki eserinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun devrimci bir kanun olarak görülmesi düşüncesine muhalefet etmektedir. Yazara göre, kanunu ülke gündemine taşıyan iktidar partisinin tek amacı, köyden kente doğru olacak göçün önüne geçmektedir. 4753 sayılı kanun çerçevesinde kurulması öngörülen köylü ocaklarının temel işlevi de bu doğrultuda açıklanabilmektedir (Berkes, 1997: 313). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun, ekili tarım arazilerinin yüzde 8’e karşılık gelen kısmında mülkiyet sahipliğinin değişmesine yol açtığını söyleyen Ecehan Balta da kanuna yüklenen “devrimci” karaktere şüpheyile yaklaşmaktadır (Balta, 2002: 277).

Asım Karaömerlioğlu’nun kanun özelinde ortaya koyduğu yaklaşımın özü ise reform sürecinin taşıdığı “tepeden inmecî” karakterle ilişkilidir. Yazara göre Türkiye’de toprak reformunun başarısız olmasındaki esas sebep, -çokça tekrarlananın aksine- büyük toprak sahiplerinin muhalefeti değil reformun köylülerin katılımını esas alan bir içeriğe sahip olmamasıdır (Karaömerlioğlu, 1998: 42). Yine Asım Karaömerlioğlu’nun kaleme aldığı “Orada Bir Köy Var Uzakta” isimli çalışmada da toprak reformu konusu tartışılmakta, reform düşüncesinin iktisadi olmaktan çok sosyo-politik gerekçelerle açıklanabileceği savlanmaktadır (Karaömerlioğlu, 2006:

126). Son olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Türk siyasal yaşamının gelişimine ilişkin belirleyici yönüne vurgu yapan Yahya Sezai Tezel iktidar partisi içerisinde kanuna muhalefet eden milletvekillerinin kısa süre zarfında DP'nin kuruluşunda önemli görevler aldıklarını hatırlatarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çok partili siyasi yaşama geçişte kritik bir eşiğe karşılık geldiğini öne sürmektedir (Tezel, 2015: 315).

Tezel'in bıraktığı noktadan hareket etmek gerekirse, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hakkındaki meclis görüşmelerinin incelenmesi Türkiye'nin çok partili siyasi yaşama geçiş sürecini anlamlandırmak bakımından da faydalı olacaktır. Daha önce ifade edildiği gibi iki devre hâlinde gerçekleşen görüşmeler konu bütünlüğünü bozmamak adına tek başlık altında incelenecek ve daha çok kanunun aleyhinde görüş paylaşan milletvekillerinin konuşmaları üzerinde durulacaktır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hakkında olumsuz yönde görüş bildiren milletvekillerinin ortak özelliği, tarımsal üretimin yüksek olduğu şehirlerden gelmiş olmaları ve mülkiyetlerinde geniş tarım arazilerinin bulunmasıdır. Bir başka deyişle toprak reformu düşüncesine muhalefet eden milletvekillerinin kişisel kaygılarla hareket ettiğini de söyleyebilmek mümkündür. Ancak görüşmeler sırasında söz alan ve kanun tasarısının aleyhine görül bildiren vekiller, bu ithamı sert biçimde reddetmişler ve köylülerin toprak sahibi olmasına karşı olmadıklarını vurgulamışlardır. Bu doğrultuda muhalif vekiller eleştirilerini kanunun bütününe değil belirli maddelere yöneltmeyi tercih etmişlerdir.

Eroğul (2019:12)'un ifadesiyle, toprak sahipliğini 50 dönüm ile sınırlayan 17.madde, muhaliflerden Adnan Menderes'in, kamulaştırma eyleminin vergi matrahı üzerinden yapılacağını söyleyen 21.madde ise Refik Koraltan'ın ağır eleştirilerine maruz kalmış, Cavit Oral, Emin Sazak, Damar Arıkoğlu, Hikmet Bayur gibi isimler de değişik veçheleri öne çıkartmak suretiyle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na itiraz(lar) geliştirmişlerdir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu görüşmelerinin ilk gününde kürsüye gelen milletvekillerinden Cavit Oral'a göre Hükümetin Meclis gündemine getirdiği kanun tasarısı ülkenin ziraat sistemini "toptancı" anlayış çerçevesinde ele almakta, bu bakımdan da iktisadi ve sosyolojik gerçeklik ile uyumsuzdur. Oral'ın ifadesiyle, kanunun bu biçimiyle kabulü durumunda faydadan çok zarar getireceği de sarihtir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 63). Yine Oral'ın konuşması incelendiği takdirde öne çıkan hususlardan birinin verimlilik sorunsalı bir diğerinin ise küresel ölçekteki gelişmeler olduğu görülecektir. Bu kapsamda hatip, Türkiye'nin tarımda makineleşme ve modernizasyonu gerçekleştirmesi durumunda mevcut nüfusunun üç katı kadar insana temel gıda maddelerini sunacak ölçüde verimli tarım arazilerine sahip olduğunu söylemiş (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 64) dünya ölçeğinde serbest piyasa zihniyetinin hâkim olmaya başladığı bir evrede Türkiye'nin otarşik karakterli bir kanunu yasalaştırmaya çalışarak neyi amaçladığını anlamakta da güçlük çektiğini dile

getirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 66). Oral'dan sonra söz alan İçel milletvekili Refik Koraltan da tasarının muhalifleri arasında yer almıştır. Sözlerine topraksız veya az toprağa sahip çiftçilere toprak temin edilmesine kesinlikle karşı olmadığını söyleyerek başlayan Koraltan sonrasında ise meclis gündemine gelen tasarıdaki belirsizliklerden şikâyet etmiş, hangi coğrafi bölgede ne büyüklükte toprağın küçük üreticiye tahsis edileceği hususunda bir bilgilendirme yapılmasından duyduğu rahatsızlığı *“her gün toprağından bir parçanın alınabileceği endişesi altında kalan çiftçinin istihsal alanında verimli, faydalı bir unsur olmasını beklemek güçtür”* sözleriyle özetlemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 70). Konuşmasını devamında görüşülmekte olan düzenlemenin Anayasa ile koruma altına alınan mülkiyet hakkının da ihlâli manasına geldiğini söyleyen Koraltan, bu tasarının ruhu; *“kim ne derse desin, Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir”* vecizesiyle de mülkiyet konusundaki hassasiyetini diğer milletvekilleri ile paylaşmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 70). Koraltan'ı takiben söz alan Halil Menteş ise kendisinin de çiftçi olduğunu söyleyerek başladığı konuşmasında, daha farklı bir noktaya dikkat çekmiş ve ilgili kanunun 17.maddesinin müsadere usulünü anımsattığını dile getirmiştir. Hatibe göre, kanunun bu hâliyle yasalaşması durumunda orta sınıfın tasfiye olmak gibi bir tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı da açıktır. Menteş, orta sınıfın tasfiye edilmek bir yana her ne pahasına olursa olsun ayakta tutulması gerektiğini söylerken de orta sınıf-demokrasi ilişkisi hakkında genel geçer bir bilgiyi paylaşmıştır. Menteş son olarak demokratik ülkelerde orta sınıfın devlet düzeni açısından sahip olduğu önemi vurgulamış, görevlerinin orta sınıfı tasfiye etmek değil güçlendirmek olduğunu anımsatmıştır (TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 78). Görüşmelerin ilk gününde söz alan bir diğer milletvekili ise Emin Sazak'tır. Sazak'ın kanun tasarısı hakkındaki görüşü de menfi yönde olmuş ve hatip bu durumun sebebini kanun tasarısını hazırlayan zihniyetinin iyi olmamasıyla açıklamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 54. Birleşim: 79).

Tasarı hakkındaki görüşmelerin ikinci gününde kürsüye gelen Adnan Menderes de kanun tasarısını sert biçimde eleştirmiş, toprak reformu meselesinin geçimini ziraat faaliyetleriyle sağlayan kesimleri zor duruma düşüreceğini öne sürmüştür. Yine Menderes tarafından ifade edilene göre Türkiye'nin yabancı memleketlerden ithal edilecek bir toprak kanuna da ihtiyacı yoktur (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 55. Birleşim: 111):

Bizim Toprak Kanunumuz; ne başka memleketlerin kendi türlü ekonomik, sosyal, politik realite ve temayüllerine göre şekillenmiş olan kanunlarımızın bir taklidi, ne de yabancı ideolojilerin bir maskesi ve ne de tek taraflı ve indi görüşlerin mahsulü olamaz.

Kanunu, daha önce söz alan hatiplerden farklı olarak usul bakımından da eleştiren Menderes, komisyonda yapılan müzakerelere değinmiş ve üçüncü müzakere neticesinde yapılan bazı değişikliklerin nazara alınmaması hâlinde daha doğru bir iş yapılacağına kani olduğunu dile getirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 55. Birleşim: 112). Menderes'in Kanunun esası hakkında yaptığı eleştirilerde, vurgulanan noktaların başında ise verimsizlik gelmektedir.

Adnan Menderes'e göre Türkiye tarımda modernleşme ereğine ulaşması hâlinde, bugünkü nüfusunun çok üzerinde bir nüfusu besleyebilecek verimli tarım alanlarına sahip olsa da sermaye, teçhizat, emek ve bilgi yoksulluğunun sıkıntısını çekmektedir. Bir başka deyişle Menderes, Türkiye'nin ziraat sahasındaki sorununun politik ve sosyal önlemler ile değil, iktisadi alanda atılacak doğru adımlarla çözülebileceğine inanmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 55. Birleşim: 113). Yine Menderes'in ifadesiyle, görüşmeleri devam eden kanun tasarısı, tarımda modernleşmeye katkı sunmamakta aksine teşebbüsü, bilgiyi ve sermayeyi ürkütürerek ziraat alanından uzaklaştırmak gibi bir tehlike barındırmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 55. Birleşim: 112).

Menderes bu hususta da kendisinden önce konuşan milletvekillerine kıyasla daha sert eleştiriler getirmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan politikaların da tenkidi anlamına gelen şu ifadelerle konuşmasında yer vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 55. Birleşim: 114):

Cumhuriyetin ilânından sonra köylüye doğru ve köylü efendimizdir parolasının ilk eseri olarak kırk, elli milyon lira raddesinde olan aşar vergisini kaldırdık. Bu gayrisafi hasılat üzerinden alınan ve cibayet usulleri itibarıyla de çok geri olan bir vergi idi. Bu vergiyi kaldırmanın haz ve gururu ile uzun seneler gıdalandık. Fakat bu vergiyi kaldırır kaldırmaz bunun bırakacağı açığı yine çiftçinin sırtından çıkarmak için köylünün çift öküzünden vergi almak yoluna gittik. Ayrıca yeni, yeni ihdas ettiğimiz vasıtalı vasıtasız vergilerle çiftçi ve köylünün yükünü ağırlaştırdığımızı buna karşılık amme kesesinden kendisine çok şey vermediğimizi hatırlamadık. Çiftçinin teknik bilgi ve âletle teçhizi, zirai kredi meseleleri, temiz ve iyi tohum, iyi cins hayvan ve sair meseleler Cumhuriyetin yirminci yılında dahi henüz üzüntü halindedir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmelerinin ilk devresi Adnan Menderes'in konuşmasıyla tamamlanmış, bütçe görüşmelerine geçilmiştir. Bütçenin kabul edilmesinin ardından ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinin ikinci devresi başlamış, 1 Haziran 1945'te 321 milletvekilinin imzası ile Meclis Başkanlığına sunulan takrirle de ünlü 17.maddeye son şekli verilmiştir. CHP Sivas milletvekili ve Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak 27 Mayıs 1945 tarihinde kaleme aldığı köşe yazısında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ilgili maddesinde gerçekleştirilmesi öngörülen değişikliği, *"yalnız bize öyle geliyor ki tasarıya giren on yedinci madde, olduğu gibi kalırsa, kanundan Cumhuriyet ve inkılap rejiminin beklediği bütün iyi neticeler sıfıra inecektir"* (Sadak, 1945a: 1) diyerek savunmuş, Ulus gazetesinde Kemal Turan ise topraksız köylünün, toprak sahibi hâle gelmesini mümkün kılacak değişikliğin uygulanabilmesi için kanunun on beşinci ve on altıncı maddesinde değişikliğe gidilmesinin elzem olduğunu ifade etmiştir (Turan, 1945a: 3). Rejime yakın kalemlerin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun tadili hakkında yaptıkları olumlu değerlendirmelere karşılık "muhalif" milletvekilleri 1 Haziran'dan başlayarak eleştirilerinin tonunu yükseltmişlerdir. Söz gelimi Cavit Oral ziraat ilminin küçük işletmenin orta işletmeye veya orta işletmenin büyük işletmeye üstün olduğu anlamına gelen bir tespitinin olmadığını ancak kanunun 17.maddesinin bu mantık ile oluşturulduğunu söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 67. Birleşim: 32). Oral'a göre memlekette arazi sahipliğini azami 50 dönüm ile

sınırlandıran 17.maddenin yasalaşması durumunda 80 ila 100 bin ailenin geçimi sekteye uğrayacak orta ölçekli tarım işletmeleri bütünüyle tarihe karışacak ülkenin toplam tarımsal üretiminde önemli bir gerileme yaşanacaktır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 67. Birleşim: 34). Kanun tasarısının ilk devresinde yaptığı konuşma ile kamuoyunda çokça ses getiren Adnan Menderes de 1 Haziran 1945 tarihli meclis görüşmelerinde kürsüye gelen milletvekilleri arasında yer almıştır. Menderes'in ifadesiyle, Hükümetin kanunda değişikliğe gidilmesini öngören takriri ile Türkiye'de bütün arazi mülklerinin 50 dönümden fazla olan kısımlarının kamulaştırılabilmesi mümkün hâle gelmiştir. Bu değişiklik, iktisadi verimsizliğe sebep olabileceği gibi Hükümetin toprak reformu meselesindeki fikirlerinin ne ölçüde hızlı değişebileceğine işaret eder niteliktedir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 67. Birleşim: 37). Salt Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile alakalı olmayıp tek parti yönetimine dair genel bir eleştiri olan bu cümleleri *“tek parti olarak kaldığımız müddetçe, bu hâl daha mahzurlu sayfalar gösterebilir”* uyarısı izlemiş (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 67. Birleşim: 37) ve tek partili yönetim belki de ilk kez bu kadar açık biçimde tenkit edilerek birden fazla partili düzenin faydası üstü kapalı biçimde de olsa kamuoyuyla paylaşılmıştır. Konuşmanın devamında da aynı sert üslubu sürdüren Menderes, kanunun yasalaşması durumunda tasfiye olacağını söylediği orta ölçekli işletmelerin varlığına son verilmesini meşru kılacak tek bir bilimsel delilin mevcut olmadığını ifade etmiş (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 67. Birleşim: 38), kanunu destekleyen milletvekillerini, ülke topraklarının küçük parçalar hâlinde dağıtılmasına karşı çıkmadıkları için eleştirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 67. Birleşim: 38).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu maddelerinin bir bütün olarak görüşüldüğü 11 Haziran 1945 tarihli oturumda ise tasarı hakkında olumsuz yönde görüşlere sahip olan milletvekilleri toplantıya katılmamış, maddeler hakkında ise herhangi bir itiraz gündeme gelmemiştir. Bu bağlamda 455 sandalyeye sahip olan TBMM'deki ilgili oturuma katılan 351 milletvekilinden 345'inin oyuyla tasarı yasalaşmış ve imzalaması için Cumhurbaşkanı İnönü'ye sunulmuştur.

3.1.2.2. “Güvensizlik” ya da Muhalefetin Görünürlüğü: 1945 Bütçesi Görüşmeleri

1945 bütçesi görüşmelerine alışık olunan usul ile başlanmış, milletvekillerine ilk hitabı Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer gerçekleştirmiştir. Sümer'in, dünyanın yakın geçmişte deneyimlediği ekonomik kriz ve Cihan Harbi'yle alakalı değerlendirmelerinin de yer aldığı uzun soluklu konuşmasını tamamlamasından sonra kürsüye Müstakil Grup Başkanvekili Ali Rana Tarhan gelmiş ve Saracoğlu Hükümeti hakkında övgü dolu ifadelerde bulunmuştur.

Ancak, Sümer ve Tarhan'ın ardından söz alan milletvekilleri arasında başta ekonomi olmak üzere memleketin genel durumu hakkında şikayetlerini bildiren ya da eleştirel bir anlayış çerçevesinde konuşanlar olmuştur. Şüphesiz bu durum 1945 yılı bütçe görüşmelerini Türk siyasi hayatı açısından bir ilk olarak nitelememizi meşru kılmaktadır.

Örneğin Sümer ve Tarhan'dan sonra kürsüye gelen ilk isim olan Feridun Fikri Düşünsel, hayat pahalılığından yakınmış ve memleketteki genel manzaranın ziyadesiyle iç karartıcı olduğunu ifade etmiştir. Hatibe göre vatandaşlar çocuklarına dâhi temel gıda maddelerini sunmaktan mahrumdurlar ve Hükümet bu sorunun üstesinden gelmek adına çözümlemek adına eyleme geçmek mecburiyetindedir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 58 Birleşim: 205). Düşünsel'in söyleminde siyasi/idari ve ekonomik düzeyde olmak üzere iki reform önerisinin hâkim olduğu görülmektedir. Emin Sazak da bütçe görüşmelerinde söz alan ve ülkenin mevcut durumu hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunan bir milletvekilidir. Sazak'a göre *"iktisadi vaziyette memnuluk verici bir şey yoktur"* ve memnuniyetsizlik hâlinin def'i ancak şahsi teşebbüsün kuvvetlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu aşamada Hükümetin takip ettiği politikayı da tenkit etmekten geri durmayan Sazak, tüccarlara; *"muhtekir"* denilerek ceza kesilmesinin kabul edilemez olduğunu ifade etmiş, ekonomisi ileri milletlerin bu ileriliği, teşebbüsü şahsiyeye medyun olmalarıyla açıklamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 58. Birleşim: 215). İnönü yönetiminin istikrarlı muhalifi Hikmet Bayur da bütçe görüşmelerinin ilk gününde söz alan ve gidişata dair olumsuz değerlendirmeler yapan bir diğer isimdir.

Hatip, sözlerine Hükümeti övmek ya yermek gibi bir amacı olmadığını ifade ederek başlasa da konuşmasının devamında bütçeye ilişkin görüşünün olumsuz olduğunu bildirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 58. Birleşim: 217-225). Bayur, hayat pahalılığından yakındığı konuşmasında Hükümet mensuplarının dile getirdiğinin aksine pahalılığın sebebinin küresel düzeydeki gelişmeler olamayacağının altını çizmiştir. Konuşmada geçen şu satırlar ise sadece Bayur'un değil tüm muhalif vekillerin eleştirileri arasında belki de en sert olanıdır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 58. Birleşim: 218-219):

Genel olarak bu iste denilebilir ki, Hükümet başarılı, yerinde hiçbir tedbir almamıştır. Aldığı bütün tedbirler de yanlış, eksiktir, şudur budur her ne ise aksi netice vermektedir. Bunu tekrar Hükümetin yüzüne vurmak vazifemizdir. Çünkü halk bizim yüzümüze vuruyor. Biz halktan aldığımız bu şeyi Hükümete aksettirmezsek vazifemizi yapmamış oluruz. Bu suretle Hükümete zahiren fenalık ediyoruz, kızdırıyoruz amma hakikatte iyilik ediyoruz. (...) Yine söylüyorum. Harbe girmiş memleketlerde eğer bin bir harabiye uğramamış ise hayat pahalılığı %20-30 artmıştır. Biz de ise %500 artmaktadır. Bu tedbirlerin eksikliğinden ve fenalığındandır. Yine tekrar ediyorum. Bizde bu kadar olur sözü yalandır. Ancak Hükümetin mevkiini korumak için, milleti küçük düşürmeğe matuf bir sözdür. Bizde bu kadar olmaz. Bizde bundan çok daha iyisi olur. Doğru söylemek lâzım gelirse Hükümet bu kadar yapabiliyor demek lâzımdır.

Emin Sazak ve Hikmet Bayur'un ardından ise Adnan Menderes kürsüye gelmiş ve ülkenin mali durumu hakkındaki intibainın iyimser olmadığını oldukça ölçülü bir üslup dâhilinde ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 58. Birleşim: 228). Konuşmasının geneli boyunca aynı uzlaşmacı ve ılımlı tavrı sürdüren Menderes, son cümleleriyle ise oldukça cüretkâr bir çıkış yapmış ve ülke kalkınmasının istenilen düzeye ulaşmasının yolunun *"dünyada yeni açılmakta olan sahanın icap ve gereklerine uyarak; yepyeni bir zihniyetle hareket etmekten geçtiğini"* söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 58. Birleşim: 230). Bütçe

görüşmelerinin ikinci günü, Danıştay bütçesinin herhangi bir itiraz gündeme gelmeden kabul edilmesiyle başlasa da görüşmenin ilerleyen dakikalarında durum değişmiş, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nün bütçesi görüşülür iken milletvekilleri arasında ihtilâflar baş göstermiştir. İlk olarak Şükrü Sökmensüer her hürriyette olduğu gibi basın hürriyetinde de suistimal tehlikesinin var olduğunu söylemiş ve vatandaşlar arasında ayrımı körükleyen, yalancılığa ve tahrife alet olan şeyin hürriyet değil zillet olarak nitelenebileceğini ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 59. Birleşim: 250). Sökmensüer'in ardından kürsüye gelen Cemil Sait Barlas ise konuşmasında filizlenmekte olan parti içi muhalefeti sert biçimde eleştirmiş, söz konusu muhalefetin temsilcilerinden biri olarak gördüğü M. Fuat Köprülü'yü -ismini söylemeden- basında imzasız yazılar yayınlamak ve Meclis'in şahsiyetine hakaret etmek ile suçlamıştır. Barlas, bu hadise karşısında Meclis Başkanının sessiz kalmasını da eleştirmiş ve *"bu adamı bugün üniversiteden, icâb ederse husus bir kanunla dahi kolundan tutulup atılmasını Sayın Başbakanın rica ederim"* demiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 59. Birleşim: 251). Sökmensüer ve Barlas'ın rejimin görüşü olarak da nitelenebilecek konuşmalarını takiben söz alan Feridun Fikri Düşünsel ile Refik Koraltan ise konuyu görece farklı bir bakış açısı ele almışlardır. Öncelikle Düşünsel, gazetelerde meclisin leh ve aleyhinde çıkan haberlere pek de anlam yüklenilmemesi gerektiğini söylemiş, milletin "safсата" veya "hezeyanlara" itibar göstermeyeceğine ilişkin güvenin de tam olduğunu eklemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 59. Birleşim: 252). Koraltan ise eleştiri düzeyi daha yüksek bir konuşma yapmış ve basın-yayın organlarında yer alan eleştirileri meclis kürsüsüne taşımaması gereksiz bulunduğunu ifade ettikten sonra eleştiriden korkmamak gerektiğini salık vermiş, esas çekinilmesi gereken şeyin ise bilinenlerin konuşulmaması veya eleştirinin, kimsenin işitemeyeceği biçimde yapılması olduğunu ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 17, 59. Birleşim: 253).

1945 bütçesi görüşmeleri Türk siyasi hayatında istisnai bir yere sahiptir. Tek parti iktidarının geçmiş senelerinden farklı olarak 1945'te bazı milletvekilleri idare hakkında sert eleştiriler getirmişlerdir. Kuşkusuz, bu durum siyasi sistemdeki değişimin de habercisi niteliğindedir. Bütçe görüşmelerinin ardından ise bakanlıklar düzeyinde bir dizi değişim gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak bütçe görüşmelerinde yoğun şekilde eleştirilen bakanlardan Fuat Sirmen ve Celal Sait Siren görevlerinden istifa etmiş, ancak daha sonra Başbakan Saracoğlu'nun ısrarı neticesinde Fuat Sirmen istifasını geri çekmiştir (Barutçu, 2001: 728-729). Doğrudan bütçe görüşmelerindeki tartışmalar ile ilgili olmasa da CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal da 30 Mayıs 1945 tarihinde partideki vazifesinden çekildiğini duyurmuş, Esenal'dan boşalan genel sekreterlik makamına ise vekaleten Nafi Atıf Kansu getirilmiştir (Türkeş, 2002: 242).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve 1945 bütçesi üzerine Meclis'te gerçekleştirilen tartışmalar açık biçimde göstermektedir ki iktidar partisi içinde bir muhalefet grubu vardır. Bu grup, Mayıs-Haziran 1945 döneminde kamuoyu tarafından da bilinir hâle gelmiştir. Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmelerinde yönetim aleyhine görüş bildiren vekiller, kısa

süre zarfında CHP’den ayrılmışlar ve yeni partinin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak bu isimler arasında en çok öne çıkmış olanlardır. Kendileri de geniş tarım arazilerine sahip olan Menderes ve Sazak’a göre, Hükümet tarafından gündeme getirilen toprak reformunun, ziraat sistemimiz açısından verimsizlik doğuracağı açıktır. Yine kanunda yer alan belirli hükümler çerçevesinde mülk edinme hakkının ihlâl edilemezliği ilkesi de çiğnenmektedir. Bütçe görüşmeleri sırasında idareye en ağır eleştirileri getiren isim ise Hikmet Bayur’dur. Bayur’a ilaveten Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Feridun Fikri Düşünsel de farklı bakanlıkların bütçesiyle ilgili görüşmelerde söz almışlar ve ülkenin durumu hakkındaki eleştirilerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. Hayat pahalılığı, idare cihazındaki hantallık ve mülki amirlerin halka yönelik yer yer şiddete varan baskıları muhalif milletvekillerinin konuşmalarında yoğun biçimde işlenen konular arasında yer almıştır. Mayıs-Haziran 1945’te parti içi muhalefet saflarında yer alan diğer iki sima ise kamuoyundaki bilinirliklerini çok daha fazla olan Celal Bayar ile Fuat Köprülü’dür. Ancak ne Bayar ne de Köprülü, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri sırasında söz almış değillerdir. Bütçe oylaması sürecinde ilk kez birlikte hareket eden Dörtler, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’yla ilgili genel görüşmeye geçilmesinin hemen öncesinde ise partileşmek yolunda bir adım daha atmışlar, CHP Meclis Grubu Başkanlığı’na sundukları “takrir” ile demokratikleşme yönündeki taleplerini bir kez daha vurgulamak ihtiyacı hissetmişlerdir.

3.1.3. Partileşmek Yolunda İlk Adım: Dörtlü Takrir

Mayıs-Haziran 1945 devresini yeni bir siyasi partinin kurulmasına uygun koşulları doğuracak gelişmelere şahitlik ederek geçiren Türk kamuoyu açısından bu dönemin bir başka önemli gelişmesi, 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı’na sunulan ve sonraları “Dörtlü Takrir” olarak adlandırılan önerge dir.

Önergenin içeriği ve parti grubunda nasıl karşılandığı meselesine geçmeden önce Dörtlü Takrir’in imzacılarının kimler olduğunu incelemek gerekirse karşımıza çıkan ilk isim, Celal Bayar’dır. Atatürk döneminde uzun yıllar süresince bakanlık yapan İş Bankası’nın kurucusu olan ve Atatürk-İnönü ihtilâfının baş gösterdiği 1937’de İnönü’nün yerine başbakanlık makamına getirilen Bayar aynı zamanda Dörtler’in lideri pozisyonundadır. Dörtler’in bir diğer üyesi ise saygın bir bilim insanı olan Mehmet Fuat Köprülü’dür. Refik Koraltan ve Adnan Menderes ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri sırasında sergiledikleri muhalefetle öne çıkan dörtlerden görece geri planda duran diğer iki isimdir.

Bu bağlamda Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan’ın imzasıyla yayımlanan iki sayfa uzunluğundaki Takrir’de öncelikle Millî Mücadele yıllarından başlanarak 1946’ya nasıl gelindiğinin üzerinde durulmuş, güçlü bir Atatürk vurgusuna yer verilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında takip edilen politikalar hakkında övgü dolu ifadelerde bulunan Dörtler, çok partili siyasi

yaşama geçiş bağlamında ise TCF'nin adını anmayarak sadece SCF'nin kuruluş ve feshiyle ilgili görüşlerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Bayar ve arkadaşları CHP liderliğini, SCF'nin feshi sonrasında takip ettikleri politika sebebiyle eleştirse de “demokratik tekâmül yolunda ilerlemek” isteğinin körelmediğini de dile getirmişler, Müstakil Grubun bu bakımından bir ilerleme olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Takrir’de ayrıca milletin demokrasiye hazır olmadığı yönündeki tespiti de iştirak edilmediği dile getirilmiştir. Dörtlere göre, Atatürk ve İnönü dönemlerinde hayata geçirilen reformlar milleti aydın ve bilinçli hâle getirmiş, böylece demokrasiye geçiş için gerekli olan ön şartta sağlanmıştır. İmzacılar son olarak Atatürk’ün ideallerine sadakatle bağlı olduklarını ve İnönü’nün, 19 Mayıs nutkunun da *“tekliflerinin vakitsiz ve yersiz olmadığına hakkındaki inançlarını kuvvetlendirdiğini”* güçlü biçimde vurgulamışlardır.

Kuşkusuz, Dörtlü Takrir’in en önemli bölümü parti liderliğine yapılan çağrıdır. Takrir’de imzası bulunan isimlere göre idareci kadro, CHP’nin tarihi sorumluluğunu da göz önüne alarak bu çağrıya olumlu cevap vermelidir. Üç madde hâlinde ifade edilen taleplerin ilki meclisin denetim vazifesini yerine getirmesini sağlayacak önlemlerin ivedilikle alınmasıdır. İkinci olarak ise siyasi hak ve hürriyetlerin kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması istenmektedir. Parti faaliyetlerinin yukarıda ifade edilen görüşler doğrultusunda düzenlenmesi ise takrir çerçevesinde öngörülen son değişikliğin konusunu oluşturmaktadır (Fersoy, 1971: 85).

Beklenilenin aksine kamuoyunun çok da ilgisini çekmeyen takrir kısa süre zarfında CHP Meclis Grubu’nda görüşülmüş, imzacılar parti grubu tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Başar (2007: 53)’in ifade ettiğine göre Başbakan Saracoğlu, Bayar ve arkadaşlarına *“beğenmiyorsanız, partiden ayrılın, karşımıza geçin muhalefet yapın”* diyerek çıkmış, tepkiler karşısında takriri geri çekmeye yeltenen Köprülü’yü ise arkadaşları engellemiştir. CHP grubu tarafından Dörtlere yöneltilen eleştirilerin başında şikâyet ettikleri birçok yasal düzenlemenin altında kendilerinin de imzasının yer aldığı gelmektedir. Dörtlü Takrir’in imzacılarının siyasi kariyerleri göz önüne alındığında bu eleştirinin haklılık payı içerdiği de açıktır. Bu aşamada kıymet arz eden bir başka bilgi Dörtlere ayrı bir çatı altında siyaset yapmak önerisinde bulunan tek ismin Saracoğlu olmasıdır. Bayar ve arkadaşlarının faaliyetlerinden haberdar olan Cumhurbaşkanı İnönü de Dörtlerin CHP’nin politikalarında değişikliğe gitmesi için uğraşmaları yerine yeni bir partiyi teşkilatlandırmalarının daha doğru olduğunu söylemiştir (Toker, 1990: 66-67).

İnönü ve Saracoğlu’nun ifadelerinden yola çıkarak başlatılabilecek bir başka tartışmanın konusu ise Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan’ın, Dörtlü Takrir’i CHP Meclis Grubu Başkanlığına sunmak ile neyi amaçladıklarıdır. Şüphe yok ki görünürdeki amaç CHP içinde bir değişimin yaşanması, partinin başta siyaset yapma anlayışı olmak üzere kadrolarında yenilenmenin gündeme gelmesidir. Bir diğer ifade ile Bayar ve arkadaşları partide ve dolayısıyla ülke genelinde liberalleşmeye taraftardılar. Ancak Çiftçi’yi Topraklandırma Kanunu’nun Meclis görüşmelerinden

anlaşılabileceği üzere CHP’li milletvekillerinin parti politikalarında değişiklik yapılması gibi bir gündemleri yoktur.

Celal Bayar 1973 senesinde Abdi İpekçi ile gerçekleştirdiği mülakatta Dörtlü Takrir’i imzalamasındaki amacı, yanlış gördüğü şeylerin düzelmesi, CHP’nin normal bir parti hâline gelmesi biçiminde ifade etmiştir (Milliyet, 1973: 9). Dörtlü Takrir’in parti çalışmalarını konu edinen bir metin olması da Dörtler’in yeni bir siyasi parti kurmaktan çok CHP’yi dönüştürmek amacıyla olduklarına işaret etmektedir Akyol (2022: 44). Benzer şekilde Timur (2003: 17)’un konuya yaklaşımı da Dörtler’in yeni bir siyasi parti kurma girişiminde olmadıkları biçimindedir. Son olarak Feroz Ahmad tarafından ifade edilene göre de Dörtler yeni bir siyasi parti kurmanın değil CHP’de bir zihniyet ve kadro değişikliğine gidilmesinin taraftarıdır (Ahmad, 2010: 29).

Dörtlü Takrir’in, CHP Meclis Grubu’na sunulmasını o günlerin yaygın ifadesi ile “ikinci partinin” kuruluşunun ilk adımı olarak görmeyen değerlendirmelerin varlığına karşılık konu hakkında daha farklı görüş bildiren ve imzacıların Haziran 1945’ten başlayarak yeni partinin hazırlıklarına giriştiğini söyleyen araştırmacılar da mevcuttur.

Bu doğrultuda CHP içinde yeni ve muhalif bir partinin ortaya çıkacağının Dörtlü Takrir ile kesinleştiğini ifade edebilmek mümkündür (Okutan, 2009: 4). Benzer bir yaklaşımla Kemal Karpat da Dörtlü Takrir’e ilişkin değerlendirmesinde Bayar ve arkadaşlarının ilk günden başlayarak yeni bir parti kurmak niyetinde olduklarını söylemiştir (Karpat, 2010: 233). Takrir’in, Dörtler’in CHP içindeki varlığını olanaksız kıldığı da Dörtlü Takrir’i yeni partinin kuruluş dilekçesi olarak gören çevrelerce geliştirilen bir başka savunudur (Burçak, 1979: 60). Hilmi Uran ve Faik Ahmet Barutçu’nun anılarında da Dörtlü Takrir, bu minvalde değerlendirilmiş ve takrir sahiplerinin er geç yeni bir siyasi parti kuracakları düşüncesine sahip oldukları ileri sürülmüştür. Barutçu (2001: 739-740)’nun ifade ettiği biçimiyle Dörtlü Takrir bir stratejinin eseridir. Bu stratejiye göre CHP’den ayrılmayı kafalarına koyan Dörtler, partiden gönül rızalarıyla değil de zorla ayrıldıkları propagandasını yapmak istemişler, Dörtlü Takriri ise bu noktada bir araç olarak kullanmışlardır. Benzer şekilde Hilmi Uran da Dörtler’in CHP’den ayrılmak konusunda kararlı olduklarını, önergedeki istekleri ise bu uğurda birer bahane olarak kullandıklarını  ne sürmüştür (Uran, 2008: 361-362).

Dörtlü Takrir’in; içeriği, takrir hakkındaki tartışmalar ve takririn hangi amaç ile CHP Meclis Grubu’na sunulduğu kadar önemli olan bir mesele de o gün için Dörtler’in sayısının artıp artamayacağı yani başka muhalif mebusların olup olmadığıdır.

Söz konusu soruya yanıt veren Ahmet Hamdi Başar abartılı sayılabilecek bir değerlendirme ile 40-50 milletvekilinin takrire imza atabileceğini söylese de potansiyel imzacı olması bakımından yalnızca üç ismi anmaktadır: Hikmet Bayur, Recep Peker ve Emin Sazak (Başar, 2007: 52).

Birbirlerinden oldukça farklı zihin dünyaları ve siyasi geçmişe sahip olan bu üç isimden takrire en uzak olan isim kuşkusuz Recep Peker'dir. Peker her ne kadar bütçe görüşmeleri sırasında Saracoğlu Hükümeti'ne güvensizlik oyu vermişse de Dörtlü Takrir çerçevesinde ifade edilen liberalleşme politikalarına taraftar olamayacağı kamuoyunun malumudur. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında yaptığı muhalefet ile Dörtlerle yakınlaşan Emin Sazak ve Hikmet Bayur da değişik gerekçeler ile Dörtlü Takrir'in imzacısı olmamışlardır. CHP içindeki muhalefetin kamuoyuna yansımaya başladığı Mayıs-Haziran 1945 döneminde muhaliflerle birlikte hareket eden ve kuruluşunun ardından DP'ye katılan Cemal Tunca da benzer şekilde Dörtlü Takrir'in imzacıları arasında yer almamaktadır (Koçak, 2010: 318). Bu aşamada değer kazanan soru, Sazak ve Tunca'nın takriri imza vermeyi ret mi ettikleri yoksa böylesi bir teklifle hiç mi muhatap olmadıklarıdır. Konu hakkında kesin bir bilgiye sahip olmasak da Dörtlü Takrir'in yazımı sürecinde Dörtler'in yeni bir ismin aralarına katılmasına izin vermemeleri daha gerçekçi bir düşüncedir. Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan sırasıyla; ekonomi, dış politika, mülki idare ve tarım alanlarında uzmanlık sahibi isimlerdir. Bu durumda Sazak ve Tunca içinse bir uzmanlık disiplininin bahsedilmeye olanak yoktur.

Son olarak Ağaoğlu (1972:85) tarafından iletilene göre Millî Mücadele'nin erken döneminde Adalet Bakanlığı yapan ve sırasıyla 1931, 1935 ve 1939 seçimlerinde Manisa'dan milletvekili seçilen ancak 1943'te TBMM'nin dışında kalan Refik Şevket İnce de takrire imza atmak istediğini Celal Bayar'a iletmiş, ancak İnce'nin bu isteği, milletvekili olmadığı gerekçesiyle Dörtler tarafından olumlu karşılanmamıştır.

3.1.4. Bir Devrin Sonu: Demokrat Parti

Dörtlü Takrir'in reddini takip eden gün Celal Bayar Matbuat Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören bir kanun teklifi hazırlamış, söz konusu teklif çerçevesinde gazete kapatmak yetkisinin Bakanlar Kurulu'ndan alınıp, mahkemelere devredilmesi öngörülmüştür (Salimoğlu, 2022: 110). CHP liderliği, Dörtlü Takrir örneğinde olduğu gibi Celal Bayar tarafından hazırlanan kanun teklifine de olumsuz yaklaşmış ve teklif reddedilmiştir (Fersoy, 1971: 103). Ancak, Dörtlü Takrir ve Celal Bayar'ın sunduğu önerinin reddiyle 19 Mayıs nutkuyla temelleri atılan siyasi liberalleşmeden bütünüyle vazgeçildiği anlamı çıkarılmamalıdır.

CHP'nin, 17 Haziran 1945 tarihinde düzenlenen ara seçimlerde aday çıkarmaması ve milletvekili adayı olmak isteyen her yurttaşın TBMM'deki boş altı sandalye için yarışmasına izin verilmesi ile Başbakan Saracoğlu'nun Eylül ayında gazeteciler ile gerçekleştirdiği bir toplantıda söyledikleri, siyasi yaşamadaki liberalleşme sürecinin altını dolduran gelişmeler arasında yer almaktadır.

Bu aşamada 17 Haziran ara seçimlerinden kısaca üzerinden durulmalıdır. Boş olan altı sandalye için yapılacak ara seçimlere gidilirken CHP yönetimi, kamuoyunda şaşkınlık yaratacak bir karar almış ve Başbakan Şükrü Saracoğlu imzası ile yayımlanan tebliğ ile 17 Haziran seçimlerinde parti olarak kimsenin desteklenmeyeceği ifade edilmiştir. Bu durum, milletvekili aday olmak isteyen kimseleri de fazlasıyla cesaretlendirmiş ve ara seçimlerin geçmiş seçimlere kıyasla çok daha rekabetçi bir ortamda gerçekleşmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Öyle ki, gazetelerin seçim günü yayımlanan nüshalarında ifade edilene göre aralarında işçilerin de yer aldığı (Güzel'den akt. Gökmen, 1998: 162) 96 isim İstanbul'daki tek milletvekilliğini kazanmak için yarışmışlar (Tanin, 1945a: 1), seçimde en fazla oyu alan aday ise İstanbul eski Valisi Muhittin Üstündağ olmuştur (Cumhuriyet, 1945a: 1). Kocaeli, Sivas, Zonguldak, Burdur ve Çorum ara seçimlerinin galibi ise sırasıyla; Nihat Erim, Fikri Erbuğ, İnce Alemdaroğlu, Mehmet Sanlı ve Edip Alpsar'dır (Son Posta, 1945a: 1). Yarışan aday sayısının fazlalığına ek olarak 17 Haziran seçimlerinin görece rekabetçi bir ortamda yapıldığına ilişkin bir diğer kanıt, seçimleri takiben gündeme gelen hile iddialarıdır. Özellikle İstanbul seçimlerini ikinci sırada tamamlayan Hakkı Tarık Us tarafından çıkartılan Vakit gazetesinde seçim yolsuzluğu haberlerine sıkça yer verilmiştir (Vakit, 1945a: 1).

Başbakan Saracoğlu'nun, Eylül ayının ilk haftasında yaptığı açıklamaların ise liberalizasyon sürecine sunulan katkı bakımından 17 Haziran seçimlerine göre çok daha önemli olduğu sarihtir. Başbakan, öncelikle yeni bir siyasi parti kurmak yolunda irade beyan eden ve Temmuz ayından bu yana yaptığı başvurunun sonuçlanmasını bekleyen Nuri Demirağ'a bir siyasi parti kurmak izninin verileceğini söylemiş, bu sayede Eylül ayı sona ermeden Millî Kalkınma Partisi (MKP)'nin kurulması ile de tek partili düzen resmen sona ermiştir. Saracoğlu'nun söz konusu açıklamalarında yer alan ve ülke siyaseti açısından önem ifade eden diğer hususlar ise Hükümet'in tek dereceli seçim, üniversite özerkliği ve anti-demokratik nitelikteki kanunların tadilinde müzakereye açık olduğudur (Eroğul, 2019: 7).

Dörtlü Takrir'in ve Celal Bayar tarafından gündeme getirilen Matbuat Kanunu'yla ilgili kanun teklifinin reddi sonrasında bir yol ayrımı ile karşı karşıya kalan Dörtler Cephesi'nde ise ikili bir ayırımdan bahsedebilmek mümkün hâle gelmiştir. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Ağustos 1945'ten başlayarak gerek TBMM kürsüsündeki yaptıkları konuşmalar gerekse de Vatan gazetesinde yayımladıkları yazılar ile muhalefete devam ederken Bayar-Koraltan ikilisi daha temkinli davranmayı tercih etmişlerdir. Hatta Ahmet Hamdi tarafından nakledilene göre Celal Bayar bu aşamada siyasi yaşamını bütünüyle sona erdirmeyi de düşünmüştür (Başar, 2007: 60).

5 Ağustos 1945 tarihinde düzenlenen ve BM Anayasasının onanması hakkındaki kanun tasarının görüşüldüğü meclis oturumunda yine tansiyon yükselmiş, özellikle Fuat Köprülü'nün konuşması sırasında Köprülü ve diğer milletvekilleri arasında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Söz konusu oturumda kürsüye gelen milletvekillerinden biri olan Adnan Menderes, BM Anayasası ile yürürlükteki kanunların ruhen birbiriyle eş olsa da uygulamada önemli sorunlarla karşılaşıldığını

ifade etmiş, söz konusu ikiliği sona erdirmeyi ise TBMM'nin öncelikli görevlerinden biri olarak tanımlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 19, 90. Birleşim: 171). Menderes'in ardından yeniden söz alan Mehmed Fuat Köprülü de kendisi ve Adnan Menderes'i eleştiren milletvekillerini San Fransisco Konferansı'nda kabul edilen fikir hürriyeti ilkelerine uygun davranmaya davet etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 19, 90. Birleşim: 175).

Bu süreçte özellikle Menderes-Köprülü ikilisi Vatan gazetesinde de siyasi içerikli yazılar yayınlamaya başlamışlardır. Köprülü, gazetenin 25 Ağustos 1945 tarihinde yayımlanan "Açık Konuşalım" başlıklı yazısı ile CHP liderliğine yönelttikleri muhalefeti gazete sayfalarına da taşımıştır.

Köprülü'nün kaleme aldığı makalede doğrudan CHP yönetimi değil, partinin resmî yayın organı niteliğindeki Ulus'un başyazarı Falih Rıfkı Atay eleştirilmiş, gizli ve açık tehditler, küfürler ve alaylar yoluyla siyaset ve basın alanında terör havası yaratmaya çalıştığı ileri sürmüştür (Köprülü, 1945a: 1). Bu yazının devamı sayılabilecek 6 Eylül 1945 tarihli Vatan gazetesinde çıkan "Yalancının Mumu" başlıklı yazıda da Atay hakkındaki tenkitler sürdürülmüş, Falih Rıfkı Atay'ın saldırgan tavrına izin verildiği için CHP yönetiminin de kusurlu ve sorumlu olduğunun altı çizilmiştir (Köprülü, 1945b: 3). Vatan gazetesinin 7 Eylül 1945 tarihli nüshasında ise bir gün önce yayımlanan yazının devamına yer verilmiş, Köprülü bu kapsamda parti içi muhalefete yöneltilen "bozgunculuk" ve "muhterislik" suçlamalarına cevap vermek hakkını da kullanmıştır. Yazarın ifadesiyle, parti bünyesinde yer alan ve demokratikleşme çalışmalarının hızlanmasını isteyen çevrelerin bozguncu veya muhteris olarak nitelenmelerinin insaf ile açıklanabilecek bir tarafı yoktur. Köprülü'nün yazısı özelinde dikkat çekici olan bir başka nokta ise okurun şahsında tüm vatandaşlara yapılan çağrıdır (Köprülü, 1945c: 4):

Anayasanın metnine ve ruhuna sadık kalarak ona uymayan bazı kanunları- başta Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Polis Kanunu olmak üzere- düzeltmek lüzumunu ileri sürenler, bulanık suda balık avlamaya kalkmış insanlar mıdır? Siz aklınız ve vicdanınızla bu hususta bir hüküm veriniz.

Mehmet Fuat Köprülü, 11-12 Eylül 1945 tarihinde Vatan gazetesinde yayımlanan makalelerinde de CHP yönetimindeki belirli isimleri eleştirmeyi sürdürmüştür, "Sırça Köşkte Oturan..." başlığıyla iki dizi hâlinde yayımladığı yazısında, CHP Zonguldak milletvekili Emin Erişirgil'in Ulus gazetesinde yayımlanan "Demokrasi ve Parti Terbiyesi" başlıklı makalesinde söylediklerinin kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Köprülü'ye göre Erişirgil, makalesini "saldırgan" bir üslup ile kaleme almış ve kendilerine karşı "iftiralar" yöneltmiştir (Köprülü, 1945ç: 2). Bu doğrultuda, Köprülü; Erişirgil'in parti içi muhalefete isnat ettiği suçlamaların gerçeklikle herhangi bir ilişkisinin bulunmadığını ifade etmiş, parti yönetiminin muhalefete geçmeleri sonrasında kendileri hakkında geliştirdiği yaklaşımı ise şu cümlelerle özetlemiştir:

(...) D n koyu bir vatanperver iken, samimi bir idealist iken, yarın bir vatan haini, muhteris bir menfaat avcısı etiketi üstünüze yapışabilir. Bu kadar büyük bir tehlike karşısında kalmamak için en güzel yol, tenkid hassanızı hiç işletmemek, her şeyi hoş görmek ve eğer muktedir olursanız, içinizden fena gördüğünüz şeyleri bile alkışlamak, müdafaa etmektir.

Köprülü, daha sonra Emin Erişirgil özelinde iktidar partisi ileri gelenlerine iki soru sormuş, bu bağlamda tüm vatandaşları da soruların yanıtı hakkında düşünmeye davet etmiştir (Köprülü, 1945d: 2):

Halk Partisi'nin ve Anayasanın büyük prensiplerine ve idealine tamamıyla bağlı olduğu hâlde, bugünkü parti idaresini, bu prensipleri lüzumu kadar kuvvetle tatbik etmediğinden dolayı tenkit eden, parti h k metini k fi derecede liyakatli bulmayan, yapılan işlerin daha iyi yapılmasını isteyen ve buna imkân olduğuna inanan insanlar bulunamaz mı? Bunlar mutlaka kötü niyetli muhteris ve kıskan lar veya sadece şaşkın ve cahiller midir? Bu gibi insanların hepsinin tenkit ve muhalefetlerinin sebepleri, mutlaka hırs ve menfaat ile mi izah edilebilir? İ lerinde akıllı, bilgili, samimi, idealist hiçbir kimse yok mudur? (...) Hiç kimse kendilerinden sormadığı hâlde demokrasi aleyhinde olmadıklarını her vesile ile tekrar edip duran bu arkadaşlar, kendileri gibi düşünmeyen herkese kötü etiketler yapıştırmak adetinin demokratik ruha tamamıyla aykırı olduğunu hiç düşünmüyorlar mı?

Mehmet Fuat Köprülü'nün, 25 Ağustos-12 Eylül 1945 tarihleri arasında Vatan gazetesinde yayımladığı beş köşe yazısının ardından Adnan Menderes de ülke gündemi hakkındaki değerlendirmelerini yine Vatan gazetesinde yayımlanan makaleler aracılığıyla kamuoyuna duyurmaya başlamış, bu doğrultuda ilk olarak 13 Eylül 1945'te "Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle" başlıklı yazıyı kaleme almıştır.

Menderes, aynı başlık altında iki bölüm olarak yazıların ilkinde Saracoğlu'nun, basın mensuplarına verdiği demecin, kamuoyunun aydınlatılması bakımından ziyadesiyle faydalı olduğunu ifade etmiş, ancak söz konusu demec te yer alan tariz ve tehditlerden de rahatsızlık duyduğunu eklemiştir (Menderes, 1945a: 2). İkinci yazıda ise tek parti yönetimi hakkında daha somut nitelikli eleştirilere yer verilmiş, başta milletvekili seçimleri olmak üzere neredeyse tüm seçimlerin tayin mahiyeti almasının, siyasi hak ve hürriyetlerin tahdit edilmesi anlamına geldiği vurgulanmıştır (Menderes, 1945b: 2). Menderes, Saracoğlu'nun, Matbuat Kanunu'nun 50.maddesi hakkında söylediklerinin de tashihe muhtaç olduğunu öne sürmüştür. Başbakanın, yürürlükteki basın kanunda yer alan hak ve hürriyetleri sınırlayıcı nitelikteki hükümler ile Amerika ve İngiltere'de kısa süre önce kaldırılan harp sans r n  karşılaştırırken de gerçekleri bilinçli olarak çarpıttığını savlamıştır (Menderes, 1945b: 2). Demokratik idarenin h kimiyetine ilişkin derin kuşkular taşıdığını da ifade eden Menderes, iktidar partisi seçkinlerinin takip ettiği yolun demokrasiye a ılmadığını da savunmuştur. Yazının son bölümünde ise Türkiye'nin demokratik niteliklere sahiplik bakımından II. Meşrutiyet idaresi koşullarının dahi 1908 Devrimi'nin gerisinde bulunduğunun altı çizilmiş ve Saracoğlu'nun açıklamalarına ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır (Menderes, 1945b: 2):

Bütün dünyaca meşhur olan dört hürriyetin ve siyasi, iktisadi, içtimai bütün veçheleri ile demokrasinin yurdumuza yerleşmesinin gaye olduğunu Başbakanın lisanında pürüzsüz ifade olunduğunu işitmek isterdik. Gönül isterdi ki siyasi olgunluğunda kimsenin şüphe etmesi caiz olmayan Türk milletine karşı demokratik hak ve hürriyetler mevzuunda söylenecek sözler; daha açık ve daha kesin olsun ve kurulmakta olan dünyanın ahengine uymayacak sesler, memleketimizden işitilmiş olmasın.

Mehmet Fuat Köprülü ve Adnan Menderes imzası ile Vatan gazetesinde yayımlanan yazılar kamuoyunda ilgi uyandırdığı gibi CHP liderliği ve meclis grubu tarafından da yakından takip edilmiştir. 6 Eylül 1945 tarihinde yapılan Genel İdare Kurulu toplantısında parti mensubiyetlerini sürdüren Menderes ve Köprülü'nün partiyi, gazeteler aracılığıyla eleştirmesinin kabul edilemez olduğu savunulmuştur. Bu doğrultuda Köprülü ve Menderes'in yazılı savunmalarının istenmesi kararlaştırılmıştır (Uzman, 2017: 217). Köprülü ve Menderes'in, Celal Bayar ve Refik Koraltan'ın da desteğini alarak hazırladıkları savunmada (Toker, 1990: 73-74) Vatan gazetesinde yayımlanan yazıların veya ikilinin Meclis faaliyetlerinin parti programı ve tüzüğünde yer alan herhangi bir hüküm ile çelişir nitelikli olmadığı vurgulanmış, bu doğrultuda parti disiplinine aykırı hareket edildiği yönündeki suçlama reddedilmiştir (Fersoy, 1971: 102). 21 Eylül 1945 tarihli toplantısında CHP Parti Divanı Adnan Menderes ve Mehmet Fuat Köprülü'nün partiden ihraç edilmesine karar vermiştir (Akyol, 2022: 47). Menderes ve Köprülü'nün ihracını takiben ise Celal Bayar protesto amacıyla İzmir milletvekilliğinden istifa etmiştir (Altuntaş Duman, 2020: 282). Bayar, Menderes ve Köprülü'nün CHP'den istifa ya da ihraç yoluyla çıkmasının/çıkarılmasının ardından gözler Dörtler'in diğer üyesi olan Refik Koraltan'a çevrilmiştir. Köprülü ve Menderes'e desteğini açıklayan Refik Koraltan da kısa süre içerisinde CHP'den çıkartılmıştır. Böylece Dörtlü Takrir'in reddedilmesini üzerinden geçen birkaç ay içinde takririn altında imzası olan isimlerden üçü CHP'den ihraç edilmiş, Dörtler'in lideri konumundaki Bayar ise bu ihraçları protesto etmek için önce milletvekilliğinden ardından da CHP'den istifa etmiştir (Ahmad ve Ahmad, 1976: 16).

Söz konusu ihraç/istifa süreci neticesinde yeni bir partinin kurulmasına ilişkin asgari şartlar olgunlaşmış, DP kurucuları arasında yer alacak isimlerden hiçbirinin CHP'yle üyelik bağı kalmamıştır. Özellikle Celal Bayar'ın, CHP'yle olan üyelik bağını sona erdirmesi gerek iktidar partisinde gerekse de kamuoyunda esaslı bir tartışma doğurmuştur. CHP ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu Bayar'ın siyasetten çekileceği tahmininde bulunmuştur. İnönü ise kurmaylarından farklı olarak Celal Bayar'ın yeni bir parti kuracağı düşüncesinde olduğunu ifade etmiş ve zaman İnönü'yü haklı çıkarmıştır. (Birand ve diğerleri, 2016: 31).

Bayar'ın milletvekilliği ve CHP'den istifası sonrasında yeni partinin kuruluşuna ilişkin hazırlıklar da hızlanmıştır. Söz konusu istifadan yaklaşık bir ay sonra ise yeni partinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığına sunulmuş, yetkili makamların dilekçeyi işleme koymak için hiç beklememesi üzerine 7 Ocak 1946'da DP Türk siyasi hayatındaki yerini almıştır. Partinin kuruluş işlemlerinin ardından gazetecilerin karşısına çıkan yeni partinin kurucularının muhatap olduğu ilk sorular DP'nin, SCF örneğinde olduğu gibi, bir muvazaa yani danışıklı dövüş partisi olup olmadığı

ile yeni partinin siyaseten sağ mı yoksa sol mu bir parti olduğu biçimindedir. Bu sorulara yanıt veren parti kurucuları ise öncelikle SCF'nin de bir muvazaa partisi olmadığını düşündüklerini söylemişler, DP'nin siyasi istikameti konusunda ise yer yer Halk Partisi'nin iki parmak solunda yer yer ise iki parmak sağında olduğunu söylemekle yetinmişlerdir.

Parti kurulduktan sonra Fuat Köprülü bazı ikili görüşmelerde DP'nin gerçek genel başkanının kendisi olduğunu ifade etmişse de (Ağaoğlu, 1992: 38) bu değerlendirmenin fazlasıyla öznel olduğu açıktır. Zira Bayar, gerek Atatürk döneminin son başvekili olmasıyla gerekse de Millî Şef döneminde edindiği siyasal müktesebat ile İnönü'nün karşısında konumlanmaya en uygun olan DP kurucusudur. CHP liderliği de bu durumun farkında olmalıdır ki muhalefet partisinin Celal Bayar'ın liderliğinde kurulmasında ısrarcı olmuştur (Bakşık, 2009: 16).

DP'nin kuruluşunu takip eden ilk günlerde iktidar partisi de üzerine düşeni yapmış, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılması (Ertan, 2018: 249), İşçi Sigortaları Kurumu'nun kurulması (Yaşar, 2017: 221) ve Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişik ile cemiyetlerin kurulması sürecindeki tescil zorunluluğunun sona erdirilmesi (Makal, 2016: 616) gibi politika değişiklikleriyle demokratik yaşama uyum sağlanmak istenmiştir. Liberalleşme politikalarının, hızlandığı bir devrede düzenlenen 21 Nisan 1946 ara seçimlerinde ikinci seçmenlerin serbest bırakılması, Mayıs ayında toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda “değişmez genel başkanlık” uygulamasının sonlandırılması ile yine aynı kongrede alınan kararlar neticesinde ise tek dereceli seçim usulüne geçilmesi, üniversitelere idari özerklik tanınması ve Basın Kanunu'nda değişiklik yapılması da 1946 seçimleri öncesinde gerçekleştirilen ve siyasi sistemdeki değişikliğin altını doldurmaya yarayan gelişmeler arasında yer almaktadır.

İktidar partisinin, Ocak-Haziran 1946 döneminde takip ettiği “yumuşama politikasının” değişik biçimlerde yorumlanabilmesi mümkündür. Timur (2003: 67-68) tarafından ifade edilene göre CHP bir değişim süreciyle karşı karşıya kalmış, bu doğrultuda hem çok partili düzenin kurallarına uyma sorumluluğunu hissetmeye başlamış hem de azalan toplumsal desteğini üst noktalara çekmek amacıyla toplumdaki değişik kesimlere “şirin” gözükmeye çalışmış, düşmüştür. Toplumun değişik kesimlerinin desteğini kazanmak çabasının iktidar seçkinlerinin stratejisi olarak okunabilmesi de mümkündür (Ahmad, 2010: 34). Bu strateji çerçevesinde CHP'nin köylülerin, işçilerin, zanaatkarların ve küçük toprak sahiplerinin temsilcisi olması öngörülüyor iken DP ise büyük iş adamları ve toprak ağalarıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarının hafızalardaki tazeliğini koruyor olması CHP liderliği tarafından geliştirilen kurgunun halk nezdinde kabul görmesi ihtimalini azaltmaktadır Çavdar (2019: 447-448). Son olarak Burçak (1994: 11)'in ifadesiyle CHP'nin demokratikleşme girişimleri bir kurgu dâhilinde gerçekleşse de bu kurgunun girift nitelikli olduğunu söylemek doğru değildir. Parti, 1946 seçimlerine yeni bir kimlikle katılmak amacındadır.

1946 senesindeki gelişmeleri esaslı bir değişim kaynağı olarak değerlendiren araştırmacılar olduğu gibi meseleye daha ihtiyatlı yaklaşmayı tercih eden isimlerin de olduğu açıktır.

Koçak (2010: 534) CHP'nin bu süreçte benimsediği politik yaklaşımı istikrarlı bir demokratikleşme savunusu olarak nitelememekte, iktidar partisinin, rejimin demokratikleşmesi yönünde irade sergilediği ölçüde demokratikleşme sürecine son verebileceğini ima etmekten de geri durmadığını öne sürmektedir. Karpaz (2010: 245-246)'ta konu hakkında benzer bir görüş ifade etmekte, CHP'nin, kamuoyuna demokratikleşme hamleleri olarak sunduğu yasal düzenlemelerin ardında vatandaşları kontrol altında tutma eğiliminin olduğunu söylemektedir. Koçak'ın, sürecin belirsizliği üzerine yaptığı vurgunun anlamlılığı üzerinde duran Demirel (2021: 42-43) yine de yüksek ve kaliteli bir demokrasiye geçişin bir anda gerçekleşeceği tezinin de sorgulanmaya muhtaç olduğunu eklemektedir.

Son olarak Eroğul (2019: 20) ise CHP'nin bu süreçteki tavrı hakkında yerinde bir benzetmede bulunmakta ve “kadife eldivenin, demir yumruğu gizlemeye yetmediğini” savlamaktadır. 1946'nın ilk yarısını “görelî” demokratikleşme süreci içinde tamamlayan Türkiye için bu devrede gerçekleşen iki önemli gelişme ise yerel ve genel seçimlerin düzenlenmesidir. Olağan koşullarda Eylül-Ekim 1946 ve 1947 senesinde yapılacak olan seçimler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecek olan olağanüstülükler dâhilinde 26 Mayıs 1946 ve 21 Temmuz 1946 tarihlerinde yapılmış, 26 Mayıs tarihindeki yerel seçimlere muhalefet partilerinin katılmaması üzerine de belediye meclis üyeliklerinin neredeyse hepsi CHP'li isimlerce kazanılmıştır. Genel seçimler öncesinde CHP'nin, seçim kanununda değişikliğe gitmeyi kabul etmesi neticesinde DP yerel seçimlerde benimsediği, boykot kararından vazgeçmiş ve 21 Temmuz 1946 seçimleri, Cumhuriyet tarihinde birden fazla siyasi partinin katılımıyla yapılan ilk genel seçim olmuştur. DP'nin seçimlerin yapıldığı dönem itibarıyla henüz örgütlenme faaliyetlerini tamamlayamaması bu sebeple birçok şehirde seçim yarışına katılamaması ve seçimlerde meydana gelen bazı demokrasi dışı uygulamalar 1946 seçimlerinin güvenilirliğine gölge düşürmüştü de DP seçimlerde 60'tan fazla milletvekilliği kazanmıştır. Liste usulü çoğunluk usulüyle gerçekleştirilmesi bakımından bir şehirde daha fazla oy alan siyasi partinin o şehirdeki tüm milletvekilliklerini kazandığı seçimlerde DP'nin, CHP'yi geride bıraktığı iller; Afyon, Çanakkale, Eskişehir, İçel, İstanbul, Kütahya, Muğla, Sinop'tur.

3.2. Temalar

Araştırmanın bu bölümünde çalışmada Türkiye'de çok partili siyasi sisteme geçiş dönemi olarak da adlandırdığımız, Mayıs 1945-Ağustos 1946 tarihleri aralığında yayımlanan günlük gazeteler ile bu dönemdeki TBMM Zabıt Ceridelerinin doküman analizi yöntemiyle incelemiştir. Bu inceleme neticesinde elde edilen bulgular dört ana başlık altında toplanmıştır. Söz konusu başlıklar altında yürütülen tartışmalar özelinde varılacak yargılardan biri de çok partili siyasi

yaşama geçiş dönemindeki tartışmaların, vesayetçi demokrasi anlayışının temel varsayımları ile uyumlu olduğu şeklindedir. Vesayetçi anlayış doğrultusunda sıklıkla vurgulanan “iktidarın; daima seçkinlere ait olması gerektiği” tezi, Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinin anlamlandırılabilmesi bakımından oldukça önemli bir bilgidir.

3.2.1. Yeni Kurulan Parti(ler)in Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme: Muhalefet mi?, Murakabe mi?

DP’nin kuruluş sürecindeki gazeteler incelendiğinde, İnönü’nün siyasi sistemde değişimin habercisi olan 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasının üzerinden belirli bir süre geçinceye kadar yeni partiyle ilgili bir haber ya da tartışma gazete sayfalarına yansımadağı görülecektir. Öyle ki 1945 Mayıs’ı boyunca gazeteler sayfalarında ağırlıklı biçimde bütçe görüşmelerini konu edinen haber ve köşe yazılarına yer vermişler, ikinci parti tartışmasına ilişkin suskunluk ise Haziran 1945’te ortadan kalkmıştır.

Bu kapsamda ilk olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinin ikinci devresinin başladığı 1 Haziran 1945 tarihinde Akşam gazetesinde, “İkinci Parti” başlıklı bir habere yer verilmiştir. Haberde İnönü’nün, 19 Mayıs tarihinde verdiği nutuktan da anlaşılabilceğı üzere kuruluş hazırlıkları devam eden ikinci partinin CHP tarafından da olumlu karşılanacağı ifade edilmiştir (Akşam, 1945a: 1). Vatan’ın 8 Haziran 1945 tarihli nüshasında ise ikinci partinin kuruluşu “İkinci Parti Kuruluyor mu?” başlığıyla haberleştirilmiş ve yeni bir partinin kurulmasına müsaade edileceğine ilişkin belirtilerin geçmiş senelerle kıyaslanamayacak ölçüde kuvvetli olduğu savunulmuştur (Vatan, 1945a: 1). Akşam ve Vatan gazetelerinin bir hafta arayla yaptıkları haberlerde CHP’ye rakip yeni bir partinin kurulabileceğı söylense de partinin adı veya kurucuları hususunda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu belirsizlik hâli içerisinde yeni partiyle ilgili dikkate değer bir malumat ise Son Posta yazarı Selim Ragıp Emeç tarafından paylaşılmıştır. Yazar, ismi anılmayan partinin “demokrat” mahiyette olacağını, isimleri parti kurucuları olarak telaffuz edilen kimselerin ise bir çatı altında yan yana gelmelerinin pek de mümkün olmadığını dile getirmiştir (Emeç, 1945a: 1).

Cumhuriyet ve Tanin ise yeni partinin kurucuları veya partinin takip edeceği politikanın esasları bakımından daha farklı şeyler söylemektedirler. Cumhuriyet gazetesinde ifade olunana göre Kemalist prensipleri benimseyeceğı söylenen ikinci partinin kurucuları Recep Peker, Nevzat Tandoğan ve Memduh Şevket Esendal olacaktır (Cumhuriyet, 1945b: 3). Tanin’in ikinci parti konulu haberi ise daha da ilginçtir. Zira gazete Emin Sazak, Adnan Menderes ve Hikmet Bayur tarafından kurulacağını öne sürdüğü ikinci partinin muhafazakâr ve liberal prensipleri güdeceğini söyledikten sonra üçüncü bir partinin kuruluşu hazırlıklarının da başladığını iddia etmiş, bu partinin başına ise Tevfik Rüşti Aras’ın geleceğini serdetmiştir (Tanin, 1945b: 1). Vatan ise yeni bir siyasi partinin kurucusu olup olmayacağı hususunda Tevfik Rüşti Aras ile doğrudan görüşmüştür. Aras,

böyle bir fırkadan haberdar olmadığını söylemekle yetinmiştir. Vatan'ın ikinci parti konulu haberini istisnai kılan nokta ise partinin isminin, "Demokrat Parti" olacağının ifade edilmesidir (Vatan, 1945b: 1). İkinci partinin kuruluşu tartışmalarında dikkate değer bir başka sav ise Temmuz ayının sonunda gündeme gelmiş, Cumhuriyet'te Aka Gündüz, Talat Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi dolayısıyla düzenlenen törende bir araya gelen bazı eski İttihatçıların yeni bir siyasi parti teşkilatlandırmak yolunda görüşmeler yaptıklarını söylemiştir (Gündüz, 1945a: 2). Söz konusu haberi Vatan gazetesi, "İttihatçılar Parti mi Kuruyorlar" başlığıyla haberleştirmiş, haberin içeriğinde ise bu girişimin memlekete fayda sağlayamayacağı ifade edilmiştir (Vatan, 1945c: 1-2). Son Posta'da Kazım Nami Duru da yeni bir parti kurulacak ise günün şart, zaruret ve icaplarının dikkate alınmasının elzem olduğunu öne sürmüştür (Duru, 1945a: 2). Son olarak Akşam gazetesinde Vâlâ Nureddin kol ve zihin kuvveti ile çalışanların bir parti kurmalarına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğunu söylemiş (Vâ-Nû, 1945a: 3), bu süreçte Meclis ve hükümete düşen vazifeyi bu partinin kurulması ve faaliyet göstermesi için gerekli olan yasal düzenlemeleri hayata geçirmek şeklinde özetlemiştir (Vâ-Nû, 1945b: 3).

İkinci partinin kuruluşunu konu edinen ilk gazete haberleri açık biçimde göstermedir ki yeni partiyle ilgili genel bir kafa karışıklığı mevcuttur. Öyle ki, politik anlamda iki ayrı kampta olduklarını ifade edebileceğimiz, Akşam ve Vatan gazeteleri partinin kuruluşu hakkında hemen hemen aynı şeyleri söylemekte ve sürecin, CHP yönetiminin gözetiminde ilerleyeceğini öne sürmektedirler. Kuşkusuz, Tanin ve Cumhuriyet ise yeni partinin kurucularının kimler olacağını söylemeleri bakımından daha değerli bilgiler sunmuşlardır. Ancak, Cumhuriyet ve Tanin gazetelerinde yazılanlardan yola çıkarak da iki partili sisteme geçişin, demokratikleşme manasına geldiğini söylemek güçtür. Zira Cumhuriyet gazetesinde isimleri sayılan muhtemel ikinci parti kurucularının, tek parti zihniyetinden ayrışabilmelerine olanak yoktur. Tanin'de dile getirilen iki ayrı muhalefet partisi tezi ise muhaliflerin baştan ikiye bölünmesi anlamına gelmektedir. Yeni parti hakkındaki tartışmalar dönemin gazete başyazılarında sıkça üzerinde durulan bir konu niteliğindedir.

Vatan'da ikinci partinin, iktidar tarafından da destekleneceğine ilişkin ön kabulün kuvvetli biçimde hissedildiği⁵, "Serbest Seçim" başlıklı yazısında Ahmet Emin Yalman ikinci parti tartışmalarını incelemiş ve şunları söylemiştir (Yalman, 1945a: 1):

İkinci ve hatta üçüncü bir parti kurulacağı ve bunun CHP tarafından iyi ve normal karşılanacağı hakkında çıkan söylentilerden sonra bu tebliğ⁶, gerçekten tek parti sistemi çerçevesi dışına

⁵ Son Posta yazarı Selim Ragıp Emeç tarafından söylenene göre de Saracoğlu Hükümeti ve CHP, siyasi rekabete yol açacak başka siyasi partilerin ortaya çıkmasını engellemeye taraftar değildir (Emeç, 1945b: 1).

⁶ CHP'nin 17 Haziran 1945 ara seçimlerinde milletvekili adayı göstermeyeceğini, seçimlerin -bir anlamda- serbestlik içerisinde gerçekleşeceğini söyleyen ve parti örgütleri ile paylaşılan genelge.

çıkmağa doğru bir cereyanın varlığını teyit eden ilk adımdır. İşin önemli olan tarafı da bu cereyanın, CHP tarafından desteklenmesidir.

Yalman yazısının devam eden bölümünde ise daha ihtiyatlı davranmış ve demokrasiye geçiş konusunda çok da aceleci davranılmaması gerektiğini salık verdikten sonra ara seçimlerde gösterilecek “olgunluk” hâlinin, bazı yeniliklerin genel seçimlerde tatbik edilmesine olanak tanıyacağını ifade etmiştir. Asım Us’a göre de Türkiye’de ikinci parti meselesinin ele alınması için en azından yeni dünya nizamının kurulmasını ve Avrupa’da hâlâ ayakta olan orduların dağılmasını beklemek şarttır (Us, 1945a: 6).

Yalman’ın yazısında da ifade ettiği üzere seçimlerin olgunluk içinde yapılması gerektiğine ilişkin vurgu, vesayetçi teoriyle ilişkili bir olgu olması bakımından da çalışmamız açısından kıymet arz etmektedir. Zira çalışmanın ilk bölümünde de dile getirildiği gibi vesayetçi demokrasi anlayışının temel savunularından biri de halkın büyük çoğunluğunun demokrasi ile idare edilmeyi hak edecek ölçüde ehil olmadığı biçimindedir. Vesayetçi anlayışa göre yöneticileri belirlemek hakkı fikri düzeyde olgunluğa erişmiş küçük bir azınlığın elinde olmalıdır. Bu bağlamda, Yalman’ın yazısının son paragrafında geçen “seçimlerde gösterilecek olgunluk” ifadesi, vesayetçi anlayışın en güçlü şekilde hissedildiği Ulus gazetesinde Mümtaz Faik Fenik tarafından kaleme alınan “Halkçı İdarenin Faziletleri” başlıklı makalede de tartışılmış ve yazar yaklaşan 17 Haziran 1945 ara seçimleri öncesinde ikinci seçmenlere açık bir çağrı gerçekleştirmiştir (Fenik, 1945a: 3):

Şimdi ödev seçmenlere düşüyor, onlar da şüphesiz, daima ellerini vicdanlarına koyarak, her türlü küçük ihtirasların ve endişelerin dışında, bu memleketin yararına ve hayrına çalışabilecek en değerli vekillerini seçerek siyasi rüşlerini ispat edecekler, halkla idare arasındaki bu bağı, tam bir millî birlik ve dayanışma ile birbirine kenetleyip perçinleyeceklerdir. Seçmenlere bu muhteşem ödevlerinde başarılar dileriz.

Fenik, bir başka yazısında ise idarenin, demokrasi mefhumuna olan bakış açısını gündemdeki yasal değişikliklerden de yola çıkarak şu cümlelerle özetlemiştir (Fenik, 1945b: 3):

(...) Toprak Kanunu gibi yurdun her tarafında tam ve verimli bir şekilde millî egemenliğin tezahürüne vesile veren bir devrimle beraber Çalışma Bakanlığının kurulması bize demokrasinin en güzel uygulanma şekillerinden birini daha temin edecektir.

Seçmenlerin olgunluğu konusu ara seçimlerin ardından Vatan gazetesinde V.T. imzasıyla yayımlanan “Seçim Münasebetiyle” başlıklı yazıda da gündeme alınmış, yazar iki dereceli seçim uygulamasının vatandaşlar ile milletvekillerini yabancılaştırdığını söyledikten sonra yine de tek dereceli seçim için erken olduğunu öne sürmüştür. Yazara göre tek dereceli seçim uygulamasına geçilmesi için gerekli olan şart ise vatandaşların siyasi olgunluğa erişmesidir (V.T., 1945: 2).

Hülasa, ikinci partinin kurulması tartışmalarının başlangıç evresinde hem rejime yakın hem de görece muhalif nitelikli gazetelerde çalışan yazar vatandaşların bir aracı olmadan yönetimi

üstlenebilecek ölçüde gelişkin olmadığına inanmaktadırlar. Onlara göre vatandaşların kendilerini kandırma eğiliminde olan politikacıların peşinden gitmesi her zaman için gerçekçi bir ihtimaldir. Seçimlerin iki dereceli biçimde yapılması gibi siyasi katılımı kısıtlayan uygulamalar ise söz konusu ihtimalin gerçekleşmemesi sağlamak adına meşrudur.

Bu aşamada ifade edilmesi gereken, kurulacak partinin bir muhalefet partisi mi yoksa bir murakabe partisi olması gerektiğine yönelik tartışmaların anılan dönemde hız kazanmış olduğudur. Tasvir’de Ziya Tevfik Ebüzziya tarafından ifade edilene göre yeni partinin ihdasından beklenen fayda, devlet işlerinin denetlenmesini sağlamaktır (Koçak, 2010: 371). Akşam’ın 16 Haziran 1945 tarihli nüshasında yer alan “Cumhuriyetimiz ve Demokrasi” başlıklı makalede de ikinci partinin, Cumhuriyet’in demokratlaşmasını sağlayabileceği söylenmiş, bu anlamda demokratik idareye geçilmeyeceğinin sadece bir eksikliğin giderileceğinin altı çizilmiştir (Akşam, 1945b: 4). Cumhuriyet’in başyazarı Nadir Nadi ise ikinci partinin bir murakabe partisi olarak ortaya çıkmasına ilişkin gerekliliği erken Cumhuriyet döneminden verdiği örnekler çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır (Nadi, 1945a: 1):

Türk demokrasisinin yirmi beş yıllık gelişme seyrini izaha çalışırken, bir noktayı göz önünde tutmak lâzımdır: Bizde muhalefet, bir murakabe unsuru olarak yaşamayı denememiş, daima reaksiyoner bir çehre ile inkılâba karşı cephe almış, sırf o günkü hükümetten memnun kalmayanlara dayanarak, iktidar yerini ele geçirmek istemiştir.

Ziya Tevfik Ebüzziya ve Nadir Nadi’nin yazılarında dikkat çekici olan nokta esas görevi iktidara murakabede bulunmak yani onu denetlemek biçiminde özetlenen partinin kuruluşu hakkında herhangi bir olumsuz yaklaşımın geliştirilmemesidir. Ancak yeni bir partinin kuruluşuyla ilgili tartışmalardan hiç hoşnut olmayan gazeteciler de mevcuttur. Söz konusu gelişmeler ışığında iktidar partisi içindeki “öfkeliilerin” sözcüsü olan Etem İzzet Benice (Koçak, 2010: 376) CHP’nin ara seçimlerde milletvekili adayı göstermemesi kararını eleştirmiş, tek parti rejiminin bir demokrasi olduğu varsayımından hareketle de sistemde ikinci partinin varlığına gerek olmadığını ileri sürmüştür (Benice’den akt. Yetim, 2022: 951). Benice ile benzer bir yaklaşım doğrultusunda Burhan Belge, Selim Ragıp Emeç ve Ekrem Uşaklıgil de süreç hakkında kuşkuyla işaret eden yazılar kaleme almışlardır. Belge, kendisi ve birçok CHP’li için ikinci parti tartışmalarının değil, CHP’nin içindeki gelişmelerin önem arz ettiğini, Emeç, demokrasiye geçiş tartışmalarının parti sayısı üzerinden yürütülemeyeceğini, Uşaklıgil ise ikinci partinin, “yapmacıklık” tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu vurgulamıştır.

(...) Vaziyet bu olduğuna göre, ortada bir ikinci yahut üçüncü parti meselesi değil, bizim gibi CHP’nin bu garip istihalesini hayatlarının üzerine zerk edilmiş bir ıstırap hâlinde taşıması particiler için her şeyden önce ve her şeyin üstünde bir, “parti meselesi” vardır. Kendi partimizin meselesi (Belge, 1945a: 6).

(...) Fakat yüzyıllarca topu topu iki partinin münavebeli murakabesine tahammül etmiş olan memleketlerin en ileri demokrasiler olduğu düşünülürse davanın parti taaddüdü de olmadığını

kolayca anlaşılır. Türk devleti ve onun koruyucusu olan teşekküller geniş halk kitlelerine haklarını en kolay ve en emniyetli şekilde sağlayacak bir siyasi bünyenin teessüsü etrafında seferber olmuşlardır (Emeç, 1945c: 1).

(...) Şu hâlde lüzumu yahut lüzumsuzluğu ve şartları ayrıca münakaşa götürür bir mevzu olan ikinci bir partiyi kurmak, bir zaruret olsa dahi, bu zaruretin icabı yerine getirilemez. İkinci bir parti de bu şartlar altında yapılamaz. Yapılırsa yapmacık olur (Uşaklıgil, 1945a: 3):

İkinci partinin gereksizliği bağlamında öne sürülen bir başka argüman ise yeni partinin, ülkedeki ekonomik sorunlara çözüm bulamayacağı biçimindedir.

Ekrem Uşaklıgil'in 14 Haziran 1945 tarihinde yayımlanan "Demokrasiden Evvel Ekmek" başlıklı yazısı bu çerçevede incelenmeye değerdir. Makalesinde dünya ve yurt genelindeki ekonomik sorunları ayrıntılı biçimde inceleyen yazar yeni partinin kuruluşuna ilişkin ise şunları söylemiştir (Uşaklıgil, 1945b: 1):

(...) Bir de siyasi partinin kurulup kurulamayacağını düşünüyoruz. Ve sanıyoruz ki, bütün memleket nefesini kesmiş, bu mesele ile meşguldür. Hakikatte durum sanıldığığın büsbütün tersi. (...) Seçim mi, parti mi, basın hürriyeti mi bütün bunları kim düşünür? Her şeyin eninde ve sonunda tek mesele ekmektir.

Necmettin Sadak'ın, "Türk Milleti O Kurtuluşu Asla Görmeyecektir" başlıklı yazısında da benzer bir yaklaşım doğrultusunda hareket edilmiş, siyasi sistemin tek ya da iki partili oluşu ile vatandaşların gündelik yaşamda karşılaştıkları sorunların çözümü arasında bir ilişki olmadığı vurgulanmıştır (Sadak, 1945b: 2). Asım Us ve Yavuz Abadan'ın yazılarında ise ikinci parti tartışmaları ara seçimlerle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmış, iki yazar da CHP liderliği tarafından ortaya konan tasarrufun demokrasinin gelişmesine hizmet ettiğini söylemiştir (Us, 1945b: 1; Abadan, 1945a: 1). Ancak Sadak ve Us daha sonraki günlerde yayımladıkları yazılarla da ikinci parti hakkındaki çekincelerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Necmettin Sadak'a göre yeni partilerin kuruluşu çok partili düzen "tehlikesini" doğuracak bir gelişme olduğu için dikkatli olunmalıdır (Sadak, 1945c: 1), Us ise memlekette yeni partilerin ortaya çıkmasına yönelik gayretin sun'i vasıtalar ile gerçekleştirilmeye çalışıldığını öne sürmüş, CHP'nin sınıf menfaatlerine dayanmadığını aksine bir millî birlik partisi olduğunu hatırlatmıştır (Us, 1945c: 1). İkinci partinin kuruluşu tartışmalarına yönelik "kısmi ayrışma" Sadak ve Us'un ilerleyen günlerde kaleme aldıkları yazılarda da hissedilmiştir. Söz gelimi Sadak'ın tek parti rejiminin yurt sorunlarını çözüme kavuşturmak noktasında yetersiz kaldığı veya tek partili sistemde tenkit ve murakabenin layıkıyla ifa edilemediği (Sadak, 1945ç: 2) yönündeki eleştirel tespitlerine karşılık Asım Us yazılarında daha sekte bir üslubu tercih etmiş, hürriyet adına müfrit istekler geliştirmenin kabul edilemez olduğunu (Us, 1945ç: 1) ve parti kavgalarının ülke için telafisi güç zararlar doğurabileceğini savunmuştur (Us, 1945d: 4). Us bir başka yazısında ise yeni partiyle, Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) arasında kurulabilecek benzerliğe şu cümlelerle dikkat çekmiştir (Us, 1945e: 1):

(...) Fakat buna mukabil yine vatansever maskesi altında toplanan birtakım tahrikçiler “Hürriyet ve İtilaf” kelimeleri icat etmişlerdi. Bu tahrikçiler memlekette millî birliği parçalamak için hürriyeti vasıta yapıyorlardı. Böylelikle memleketin birçok iyi niyetli tabakalarını zehirleyebiliyorlardı. Bir hâldeki siyasi parti mücadeleleri arasında meşruiyet inkılabının memlekete getirdiği hürriyet bir zaman sonra anarşi hâlini aldı.

İkisi de yönetime yakın kalemler olmasına karşın Sadak ve Us’un yazılarında gündeme gelen kısmî ayrışma, ikinci partinin kuruluşu sürecinde iktidar partisi bünyesindeki değişik yaklaşımların ifade edilmeye yaraması bakımından da değerlidir.

Vakit gazetesinde başyazar düzeyinde tartışılan ikinci parti konusu Tanin’de ise misafir yazarların kaleme aldığı yazılarda incelenmiştir. Gazeteci-yazar kimliğine ek olarak Muş milletvekili de olan Hakkı Kılıçoğlu ikinci partinin kurulması tartışmalarını konu edinen iki yazı kaleme almıştır. “Parti İştahlısı” başlıklı ilk yazıda yeni bir siyasi teşekkülün oluşması sürecinde, parti kurucularının kimler olduğunun bilinmesi gerektiğini söyleyen yazar, ikinci parti konusunun görüldüğü ölçüde basit olmadığını savunmuş, SCF deneyiminin ve Fethi Okyar’ın yaşadıklarının unutulmaması gerektiğini salık vermiştir (Kılıçoğlu, 1945a: 5):

(...) Ancak önümüzde geçmiş bir denemenin henüz unutulmayan hatıraları vardır. Sütten ağzı yananın yoğurdu üfleyerek yemesinden daha tabii ne olabilir. Rahmetli Fethi’nin şahsından ve siyasi akidelerinden hiç kimse şüphe edemez ve endişeye düşemezdi. Fakat partiye girenlerin kimler olduğunu ve neler istedikleri ve işin hangi mecraya dökülüp sonunun nereye varacağını hissedince üyeler bunları Meclisin hiç unutulmayacak tarihi oturumlarında belirtmiş ve bunun karşısında tutunamayacağını anlayan Fethi, partisini feshetmiştir.

Kılıçoğlu bir hafta sonra yine Tanin’de yayımlanan “Söylemek Lâzım Gelince” başlıklı yazısında ise daha önce Necmettin Sadak’ın da dile getirdiği ikinci partinin CHP içinden çıkması gerektiğine yönelik savı tekrarlamıştır (Kılıçoğlu, 1945b: 7). İkinci partinin liderinin kesinlikle CHP içinden çıkması gerektiğine ilişkin savunusu, Kılıçoğlu’nun konuya ilişkin yaklaşımını vesayetçi teoriyle ilişkilendirmemizi mümkün hâle getirmektedir.

Vesayetçi demokrasi pratiğinde iktidar sahipliğinin belirli bir odağın elinde bulunması gerektiği savunulduğu gibi Kılıçoğlu da muhalefet partisinden liderinin de CHP içinden çıkması gerektiğini öne sürmüştü, ikinci partinin sistem içindeki konumunu da iktidar partisini denetlemekten ileriye gitmemek şeklinde özetlemiştir (Kılıçoğlu, 1945b: 7).

Hakkı Kılıçoğlu gibi düzenli olarak bir gazetede yazı yazmayıp ikinci partinin kuruluşu tartışmalarına misafir yazar sıfatıyla müdahil olan bir başka isim de Aka Gündüz’dür. 1931-1943 döneminde milletvekilliği de yapmış olan Aka Gündüz, Cumhuriyet’in 6 ve 7 Temmuz 1945 tarihli nüshalarında yer alan “Kemalist Çiftçi Partisi-1” ve “Kemalist Çiftçi Partisi-2” başlıklı yazılarda sürece ilişkin görüş ve çekincelerini sıralamış, -bir anlamda- iktidar içindeki gelişmelerden rahatsız çevrelerin sözcülüğünü üstlenmiştir. Gündüz’e göre CHP’ye rakip bir siyasi organizasyonun

teşkilinin elzem hâle geldiği esaslı bir yanılgıdır ve yeni parti kurulsa dahi belirli bir sınırlılık dâhilinde hareket etmek mecburiyetindedir (Gündüz, 1945b: 2):

Yeni partinin rengi, kokusu, karakteri ne olacak? Klasik manası, metodu ile bir muhalif parti mi? Böyle bir muhalif parti çok su ve tehlike kaldırır bir teşkil olabilir. Sakat işlere karşı muhalefet derken iş cumhuriyet rejimine muhalefete biner. Fikir hürriyeti, içtihat hürriyeti efendim, sözünden başlar, Derviş Vahdeti'nin bamteline kadar varır. Fakat bir karşı parti böyle değildir. Davanın başı ve esası olan cumhuriyetçilik içinde her türlü murakabede bulunur.

Gündüz'ün yazısında yeni partinin işlevinin murakabede bulunmakla sınırlı olması gerektiğine ilişkin kuvvetli vurgudan sonra karşı partinin varlığına itiraz edilmediği söylenmiş, memleket için esas tehdidin iktidar partisi bünyesinde baş gösterecek “klikçilik” faaliyetleri olduğu ifade edilmiştir. Ancak, Gündüz'ün kurulmasına karşı olmadığını ifade ettiği partiyle de ilgili bazı önerileri mevcuttur. Bu öneriler geliştirilirken 1925 ve 1930'daki çok partili yaşama geçiş denemeleri dikkate alınmış ve yazarın “şahsi fikri” olduğunu vurgulanan şu satırlarla da Kemalist Çiftçi Partisi-I başlıklı yazı sonlandırılmıştır (Gündüz, 1945b: 2):

Bize ancak bir Kemalist Çiftçi Partisi lâzımdır. Milletin en az yüzde yetmiş sekizi çiftçi-köylüdür. Biz bir köylü devletiyiz. Kemalist ve tam demokrat Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına çıksa çıksa yalnız bir kardeş (Kemalist Çiftçi Partisi) çıkabilir. Çünkü bu çiftçi-köylünün zerrece itiraz kabul etmez bir varlık hakkıdır. (...) Kemalist Çiftçi Partisi inkılapçı Türkiye'ye gökten inme bir gerçek nimet olacaktır.

Gündüz, makalesinin ikinci bölümünde ise Kemalist Çiftçi Partisi'nin kim ya da kimler tarafından kurulması gerektiği sorusuna yanıt aramış, söyledikleri bakımından ise dönemin hâkim anlatısına muhalefet etmiştir. Yazara göre, ikinci partinin meclis içinden çıkmasını beklemek beyhude bir çabadır (Gündüz, 1945c: 2):

Böyle bir partiyi kim veya kimler kurabilir? Mecliste geçen debdebeli çekişmeleri hatırlayanların aklına hemen Meclis geliyor. Fakat biraz etraflı konuşmadan sonra bunun oradan çıkamaz olduğuna kanaat getiriliyor. Bugünkü Meclis topyekûn partidir. Bütün çekişmeler münferit meselelere ve tek tek şu ve bu maddelere münhasır kalmaktadır. (...) Bunun için Kemalist Çiftçi Partisi Meclisten çıkamaz. Siyasi ilim bakımından imkânsızdır.

Gündüz, yeni partinin Meclis içinden çıkamayacağını söyledikten sonra doğal olarak gözünü siyasetin diğer aktörlerine çevirmiş, ancak bu kimselerin de halkın kendileri için bir muvazaa girişimi değerlendirmesinde bulunmasından çekindiklerini öne sürmüştür (Gündüz, 1945c: 2).

Görüldüğü üzere Aka Gündüz, çok partili siyasi hayata geçişe ilişkin ilk tartışmaların yaşandığı devrede yayımladığı yazılar ile ikinci partinin takip edeceği siyasetin esaslarının iktidar partisi tarafından belirlenmesini istemiş, bu bağlamda “muhalif” oluşum için de Kemalist Çiftçi Partisi ismini uygun görmüştür. Esasında, bu isimlendirme de üzerinde durulmayı hak etmektedir. Yürürlükteki Anayasa ve diğer kanunlar göz önüne alındığında Kemalist olmanın bir siyasi parti için tercihe bağlı bir durum olmadığı ortadadır. Gündüz tarafından tasarlanan kurguya göre de

siyasi hayatta iki partiye yer vardır. Halkın bütününü temsil eden ve adında geçmesi dahi Kemalist öğretiyeye bağlılığı hususunda kimsenin şüphe duymadığı Cumhuriyet Halk Partisi ile çiftçi ve köylülerin temsilciliğini üstlenmesi öngörülen Kemalist Çiftçi Partisi.

Gündüz'ü, yeni parti hakkında söyledikleri dolayısıyla basın ve düşünce dünyasındaki hâkim anlatıdan uzaklaştıran nokta ise parti kurucularının TBMM dışından çıkması gerektiğine ilişkin vurgudur. Ancak, söz konusu vurgunun da ikinci partinin CHP gözetiminde kurulmamasına yönelik bir katkı olarak değerlendirilebilmesi olanaklı değildir. Görüldüğü gibi ikinci partinin, kuruluş tartışmalarının canlılık kazandığı Haziran-Temmuz 1945 döneminde cevabı aranan soruların başında, ikinci partiyi kimlerin kuracağı ve partinin işlevinin ne olacağı gelmektedir. Bu bağlamda -değişen adlandırmalarla- muhalefet, murakabe ya da muvazaa partisi olacağı söylenen partinin, halihazırda milletvekili olan bir ya da birkaç isim tarafından kurulması yönünde genel bir uzlaşma mevcutsa da Aka Gündüz örneğinde olduğu gibi bunun aksini söyleyen yazarlara da rastlanabilmektedir. Ancak daha önce de söylendiği üzere Gündüz tarafından ifade edilen görüşün iktidar partisinden müstakil bir ikinci parti tezine dayanak oluşturmamasının olanaksız olduğu da unutulmamalıdır.

Yeni partinin, kat'i surette CHP içinden çıkmasına yönelik savunuyu dile getiren çevrelerin en çok yararlandıkları argüman ise II. Dünya Savaşı'nın sona ermiş olmasına karşın dünya ölçeğinde barış ortamının tesis edilmediğidir. Bu bağlamda, iç siyasette ayrışma yaşamamaya her şeyden daha fazla ihtiyaç vardır. Bir adım ileriye giderek yeni bir partinin kurulmasının gereksiz hatta memleket için zararlı olduğunu söyleyen bu görüşün dile getirildiği yazıların başında, Ekrem Uşaklıgil'in 27 ve 28 Haziran 1945 tarihlerinde Son Posta gazetesinde yayımlanan köşe yazıları gelmektedir.

Yazar, 27 Haziran tarihli “Görülüyor ki Her Zamandan Fazla Birlik İhtiyacındayız!” başlıklı makalesinde, ikinci partinin kuruluşuyla ilgili tartışmaları alaycı bir dil çerçevesinde incelemiş, *“ortalık o kadar gül pembedir ki, biz bile parti kurmaya, parti kavgası yapmaya hazırlanıyoruz”* demiştir (Uşaklıgil, 1945c: 3). Bir gün sonra yayımlanan ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazlar bölgesinde asker bulundurmak talebi üzerine daha da önemli hâle gelen “Rus Talepleri Karşısında” başlıklı makalede ise iç siyasetteki birlik ihtiyacını vurgulamak adına aşağıdaki satırlara yer verilmiştir (Uşaklıgil, 1945ç: 3):

(...) Bildiğimiz ve çok iyi kestirdiğimiz bir nokta varsa, o da hadiselerin gösterebileceği herhangi bir gelişme karşısında, tek kumanda birlik bulunduğumuzdur. Bu birlik öyle büyük bir kuvvettir ki, şimdiye kadar bize birçok tehlikeleri atlatmaya yetmiştir. Bundan sonra da eski yeni bütün tehlikelerin çöreklenerek bir mihrak yaptıkları bu dakikada dahi yurdu selamet kıyısına çıkarmaya yine yetiştircektir.

Uşaklıgil'in, Rus saldırganlığını konu edinen yazılarının sonrasında Selim Ragıp Emeç, Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Emin Yalman da köşelerinde benzer konuları işlemeye başlamışlardır. Emeç (1945ç: 3)'in söylediğine göre yeni dönemde sadece Türkiye değil tüm dünya milletleri iç cephede birliklerini sağlamak mecburiyetindedir. Benzer şekilde Hüseyin Cahit Yalçın da Moskova Radyosu'nun yaptığı yayınlar göz önüne alındığında Türk milletinin birlik ve beraberliğe duyduğu ihtiyacın daha iyi anlaşılabilceğini ifade etmiş (Yalçın, 1945a: 1), Ahmet Emin Yalman ise Rus tehdidinin kuvveden fiile aktarımı durumunda demokrasiyi canlandırma yolundaki adımların ertelenebileceğini söylemiştir (Yalman, 1945b: 3). Benzer şekilde Asım Us da Rusya tarafından yapılan ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden açıklamalarından yola çıkarak, milli güvenliğinin korunmasının her şeyin üzerinde olduğunu hatırlamamız gerektiğini savunmuştur (Us, 1945f: 1). İkinci partinin kuruluşu tartışmalarının ertelenmesiyle ilişkilendirilebilecek bu görüşlere ek olarak Kazım Nami Duru da bir ülkede birden fazla siyasi partinin varlığının ancak toplum içerisinde değişik sosyal sınıflar mevcut olması hâlinde meşru olabileceğini savlamış, bir anlamda Türkiye için tek partili düzenin daha ideal olduğunu ifade etmiştir (Duru, 1945b: 4).

Anılan dönemde bir başka önemli gelişme, Milli Kalkınma Partisi (MKP)'nin kurulması sürecidir. Nuri Demirağ'ın, bir siyasi parti kurma yolundaki girişimin gazetelere olan yansıması ise daha çok söz konusu girişimin ciddiye alınmaması biçiminde cereyan etmiştir. Son Posta yazarlarından Nusret Sefa Coşkun ve Burhan Cahid MKP'nin bir siyasi partiden çok yardım cemiyetine benzetilebileceğini söylemişlerdir (Coşkun, 1945: 4; Cahid, 1945a: 2). Akşam'da Vâlâ Nureddin imzasıyla yayımlanan yazıda ise parti kurmak niyetinde olanların, konunun ciddiyetini kavrayamadıkları ileri sürülmüştür (Vâ-Nü, 1945c: 3).

Mümtaz Faik Fenik'in 9 Temmuz 1945 tarihinde Ulus gazetesinde yayımladığı, "Milli Kalkınma Partisi değil de Kitab-ı Mukaddes Partisi" başlıklı yazıda ise diğer yazılardan farklı olarak MKP nizamnamesindeki belirli maddelerin üzerinde durulmuş, özellikle serbest ticaret ve sanayinin esas kabul edileceği ile zorunlu askerlik uygulamasına son verileceğine yönelik söylemin incelenmeye değer olduğu öne sürülmüştür. Kuşkusuz Fenik'in söyledikleri yazarın kişisel görüşleri olmanın ötesinde idarenin konuya ilişkin yaklaşımının ifade aracı olması dolayısıyla da önemlidir (Fenik, 1945c: 2):

Cihan ancak serbest ticaret ve serbest sanayi sayesinde refah bulurmuş! Bu güzel gerçek üzerinde biraz duralım: şimdi Türkiye'yi bıraktık da cihanı ıslah ediyoruz. Hadi hayırlısı. Hem sanayi kuracağız hem de bu sanayii himaye etmeyeceğiz. Yani Nuri Demirağ bir tayyare fabrikası kuracak, fakat ben de ayrıca Amerika'dan seri hâlinde yapılmış tayyareler getirip satabileceğim. Yeni tesis edilmiş bir dokuma fabrikası bütün maliyet ve amortisman hesaplarına göre pamuğu, 200 kuruşa alırken, Çukurova pamukçuları 220 kuruşa alıyor diye ellerinde ne var ne yoksa hepsini Romanya'ya satacaklar ve ben de İngiliz basmalarının kilosu 120 kuruştan İngiltere'den getirip piyasaya arz edebileceğim. Ama Nuri Demirağ diyecek ki, yerli fabrikada İngiliz basmaları fiyatında istihsale çalışsın. Fakat İngiltere'de makine inkılabı XVIII. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır.

Ne iktisat ilminin derinliği içine girmeyelim. Çünkü Nuri Demirağ'ın kanaatine göre ticaret ve sanayi meselesi disipline sığmaz. Demek bunları da disiplinsiz, başıboş bırakacak! (...) Mademki devlet, sanayiye ve ticarete müdahale etmeyecektir; o hâlde işsizlere nasıl iş bulunacaktır. İşte bu bir daire-i fasidedir ki, içine düşen demir ağa düşmüş gibi olur.

Yeni partici mecburi askerliği kaldıracakmış! Gene örnek olarak alınan İngiltere'de dahi mecburi askerlik kurulmuştur. (...) Piyadelerle motorlu kuvvetler arasındaki muvazene tıpkı sanayi ile ticaret ve tarım arasındaki muvazeneye benzemez mi? Askerliği de mi başıboş bırakacağız?

MKP'nin kuruluşu sürecinde geliştirilen ve yer yer alaya almaya uzanan söz konusu eleştirilere karşılık Vatan yazarı Mühendis M. Demirağ'ın girişiminin saygı gösterilmeyi hak ettiğini dile getirmiş, bu çerçevede basın dünyasındaki diğer temsilcilerden ayrılmıştır (Mühendis M, 1945: 4).

MKP'nin kuruluş tartışmalarıyla ilgili gelişmelerin sona ermesinin ardından ise çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinde “muhalafet” cephesinin sözcülüğü görevini üstlenen Vatan gazetesinde başyazar Ahmet Emin Yalman imzası ile yayımlanan “Siyasi Hayatımızın Bir Tahlili” ve “İdare Edenler ve Edilenler” başlıklı yazı dizileri başlamıştır.

Yalman, bu diziler kapsamında neşrettiği ilk makale olan “Millî Bünyemizi Derhal Kuvvetlendirmek İhtiyacı'nda” Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren meydana gelen gelişmeler ışığında Türkiye'nin siyasi sisteminde değişikliğe gidilmesinin şart olduğunu söylemiş, çok partili hayata geçişle beraber iç cephedeki birliğin sarsılmayacağını ise şu satırlar aracılığıyla kanıtlamaya çalışmıştır (Yalman, 1945c: 3):

Bu itibarla siyasi hayatımıza ait serbest tenkit ve tahlillere girişmenin tam zamanıdır. (...) Yalnız bu işe girişmezden evvel yabancılara hitaben şunları söylemek ihtiyacı duyuyoruz: Bünyemizi kuvvetlendirmek, siyasi hayatımızın seviyesini yükseltmek, memlekette münakaşa hürriyetinin temelini sağlamlaştırmak maksadıyla girişilecek münakaşaları bir ikilik ve zaaf alâmeti sayanlar, kendi kendilerini aldatmış olurlar. Böyle münakaşalar, ancak kuvvete, zindeliğe ve beka azminin derinliğine delalet eder. Birliği bozmaz, daha yüksek, daha hakiki bir birliğe yol açar.

Yalman devam eden yazılarında da ikinci partinin kurulması fikrini kuvvetli biçimde desteklemiş, memleket için “umumi menfaatlerin” muhafaza edilememiş olmasının, tek partili sistemin neticelerinden biri olduğunu öne sürmüştür (Yalman, 1945ç: 3). Bu aşamada tek partili sistemin sona ermesi manasına gelecek ikinci partinin kuruluşu, Yalman'ın yazılarında yine yoğun biçimde işlenen bir tema olmuş, yazar 21 Temmuz tarihli Vatan'ın başyazısında ise ikinci partinin kurucusunun CHP içinden çıkması gerektiğine ilişkin iktidar çevrelerince dile getirilen tezi şu cümleler ile yinelemiştir (Yalman, 1945d: 3):

(...) Bunun en göze çarpan misallerinden biri Celal Bayar ve iki beş yıllık plânın tatbiki esnasında o zamanki İktisat Vekili ile çalışan vazife sahiplerinin gördüğü muameledir. Celal Bayar bu memlekette birkaç iyi imtihan geçirmiştir. Birincisi geniş görüşü, derhal karar vermek ve teşebbüse geçmekteki cesaretidir. (...) İkincisi, her vazife için en kıymetlileri aramak, seçmek

ve kendilerine en geniş salâhiyet ve mesuliyet emanet etmek, aksi sabit oluncaya kadar hudutsuz surette emniyet göstermek çığırını memleketin idari hayatında açmasıdır. Üçüncüsü de feragat bakımından geçirdiği kanaat verici imtihtandır. Elinde tuttuğu iktidar mevkiini; kendinden daha ehil diye kabul ettiklerine ve memleket için daha hayırlı ve faydalı olabileceklerine kanaat getirdiklerine teslim etmek; yalnız bizim memlekette değil, umumiyetle dünyada da eşine nadir tesadüf edilir kahramanca ve mertçe bir harekettir.

İkinci partinin Celal Bayar liderliğinde teşkilatlandırmasına taraftar olduğunu söyleyen Yalman takip eden günlerde yayımlanan yazılarında ise tek parti yönetimiyle ilgili eleştirilerini sertleştirmiştir. Söz gelimi 22 Temmuz 1945 tarihli yazıda seçimlerin bir atama mekanizmasına dönüştüğünden yakınılmış (Yalman, 1945e: 1) bir sonraki gün ise parti yöneticilerinin her geçen gün vatandaşlardan daha da uzaklaştığından şikâyet edilmiştir (Yalman, 1945f: 1).

Yalman'ın söz konusu dizi kapsamında yayınladığı makaleler bir bütün olarak incelendiğinde, bir denge arayışının hâkim olduğu görülebilmektedir. Öyle ki yazar bir makalesinde, ülkenin münakaşa ortamına ve ikinci partinin varlığına ihtiyaç duyduğunu savunurken (Yalman, 1945g: 3) bir başka makalede ikinci partinin idare cihazı içindeki rolünü şu cümlelerle açıklayabilmektedir (Yalman, 1945h: 3):

(...) Memleketimiz bunlara şiddetle muhtaçtır. Bu yolda imkânlardan istifade edebilmek için de derhal kararlar vermek mesuliyetini alacak, halka itimat telkin edecek, dürüstlüğüne dil uzatılmayacak, kuvvetli ve anlayışlı bir idare cihazına ihtiyaç vardır. Böyle bir cihazda ancak murakabe hâlinde bir siyasi parti bulunması ve esaslı kararların onu da ikna etmek ve mesuliyette birleştirmek sureti verilmesi sayesinde işleyebilir.

Yalman'ın “Yol İki Değildir, Birdir” başlıklı yazısında geçen yukarıdaki satırlar incelendiğinde, ilk olarak ikinci partiye yüklenen vazifenin iktidara murakabede bulunmak biçiminde tarif edildiği göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle Yalman ikinci partinin gerçek anlamıyla bir muhalefet partisi olması düşüncesine en azından kavramsal temelde pek de olumlu bakmamaktadır. İkinci olarak ise iki partili sistemin işleyiş esasının üzerinde durulmakta; ikinci partinin, esaslı kararların alımında ikna edilmesi ve iktidarın mesuliyetine ortak edilmesi savunulmaktadır.

Kuşkusuz bu ifade de demokrasi teorisi açısından oldukça problemlidir. Öncelikle esaslı kararlar ifadesi fazlasıyla belirsizdir. Bu belirsizlik esaslı olmayan kararların neler olabileceğine ilişkin bir başka soruyu da beraberinde getirmektedir. İkinci olarak demokrasilerde iktidar ve muhalefetin belirli konularda birlikte hareket etmesi eşine rastlanır bir durum olsa da iktidar-muhalefet ilişkisinin taraflardan birinin diğerini ikna etmesine dayanamayacağı açıktır. Son olarak Yalman'ın satırlarına yansıyan ikinci partinin iktidarın sorumluluklarına ortak edilmesini de demokrasilerden çok “sözde” muhalefet hareketlerinin varlığına izin verilen otoriter idarelerde rastlanılmaktadır.

Yalman'ın tek parti yönetimiyle ilgili cesur çıkışları rejime yakın kalemler tarafından yanıtlanmaya değer bulunmuş ve bu isimler yazılarıyla konuya ilişkin Ahmet Emin Yalman'dan farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Bu kapsamda, Vakıf'ın 20 Temmuz 1945 tarihli nüshasında yayımlanan “Demokrasi ve Seçim Kanunu Hakkında Bazı Düşünceler” başlıklı yazı üzerinde durulmaya değerdir. İktidar partisi içinde çok partili siyasi yaşama geçiş tartışmalarından hoşnutsuzluk duyan çevrelerin, görüşlerinin kamuoyuna iletiildiği bu yazıda Fatma Şirin bir tek parti idaresinde de demokrasinin olabileceğini savunmuş (Şirin, 1945: 2), Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi de -Fatma Şirin kadar açık biçimde olmasa da- tek parti yönetimlerinin ilkesel anlamda demokrasi dışı rejimler olamayacağını, “devletçilik” prensibi üzerinden gerçekleştirdiği bir tartışmayla açıklamaya çalışmıştır (Nadi, 1945b: 1):

(...) Demokrasiyi, kısaca, yurttaşın devlet idaresi manasına alacak olursak, devletçilik prensibinin demokrasi rejimine hiç de aykırı kaçmadığını, bilakis gerçek devletçiliğin ancak gerçek demokrasi sayesinde yürütülebileceğini kabul etmemeye imkân yoktur.

Son olarak Asım Us, Türkiye özelinde tek partili yönetimin bir demokrasi idaresi olduğunu savunurken CHP'nin, sol hatta sosyalist bir parti olduğunu öne sürmüş (Us, 1945g: 1), Necmettin Sadak da Avrupa'daki sosyalist ve komünist partilerin demokrasiye dair yaklaşımlarından yola çıkarak sosyalist olmanın, demokrasiyi müdafaa etme anlamına geldiğini savlamıştır (Sadak, 1945d 1). Japonya'nın, Müttefikler tarafından öne sürülen teslim antlaşmasına rıza göstereceğini ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı'nın resmen sona ermesi bu dönemde meydana gelen bir başka önemli gelişmedir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden duyduğu memnuniyeti köşesine taşıyan Ulus yazarı Mümtaz Faik Fenik yönetici kadronun yeni dönemde izleyeceği politika hakkında da bazı ipuçları sunmuştur (Fenik, 1945ç: 1):

Bütün dünyaya kutlu olsun! İkinci Dünya Harbi bitti. (...) Hürriyet ve demokrasi bir defa daha muzaffer olmuş, bir defa daha zulüm ve zorbalık mahkûm edilmiştir. Japon militaristlerinin İmparator sarayı önünde başlarını toprağa eğdikleri gün, zafer kazanan bütün insanlığın başı hürriyetin göklerine ermektedir. Ne kadar sevinsek ne kadar bayram yapsak azdır. Dalgalansın bayraklar! Mızıkalar çalınsın! Bu büyük zaferin neşesini insanlık kana kana şehvetle içecektir.

Demokrasi ve hürriyet nizamını olumlayan bir makalenin Ulus gazetesinde yayımlanması Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ı tek partili siyasi düzen hakkındaki eleştirilerini sıklaştırmaya sevk etmiş, bu bağlamda ikinci partiye duyulan ihtiyaç daha açık biçimde vurgulanmaya başlamıştır. Yalman'ın Vatan'da takip ettiği bu söyleme karşılık Ulus, Vakıf, Akşam ve Tanin gibi gazetelerde ise ikinci parti konusu daha “muhafazakâr” bir yaklaşım doğrultusunda ele alınmıştır.

Nitekim rejime yakın kalemler arasında yer alan Falih Rıfkı Atay ve Asım Us'un yazılarında, ikinci partinin demokratik idare açısından taşıdığı önem çoğu zaman küçümsenmiş ve

demokrasinin gerçek anlamıyla uygulanmasının sistemin tek partililiği mi yoksa çok partililiği mi esas kabul etmesinden çok halkın eğitim ve bilinç düzeyiyle ilişkili olduğu savunulmuştur.

Atay, bu doğrultuda inceleyebileceğimiz yazılarının ilkinde, Türk inkılabının birer eseri olan kültür kurumlarının köylüyü yüzde yüzüyle okutmayı amaçladığını, böylece de gerçek demokrasinin temellerini attığını öne sürmüştür (Atay, 1945a: 3), bir başka yazıda gerçek demokrasi ülküsüne en kestirme yoldan ulaşmanın köylünün eğitim almasından geçtiğini söylemiştir (Atay, 1945b: 1).

Yine Falih Rıfkı Atay tarafından kaleme alınan bir başka yazıda demokrasinin ön koşulunun bireyin düşünce olgunluğuna sahip bulunmasından geçtiği serdedilmiş, vatandaşların eğitim alması içim her türlü imkânı seferber eden Halk Partisi iktidarının “gerçek demokrasinin” mimarı olduğu öne sürülmüştür (Atay, 1945c: 3). Benzer bir yaklaşım doğrultusunda Asım Us da Cumhuriyet inkılaplarındaki esas gayenin Türk milletinin aydınlanması olduğunu ifade etmiş, inkılapların hamisi CHP’nin kurmaya çalıştığı siyasi düzeni, “hakiki demokrasi” olarak tanımlamıştır (Us, 1945h: 1).

Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay, ilerleyen günlerde kaleme aldığı yazılarda da vesayetçi demokrasi anlayışına örnek teşkil edebilecek ifadelere yazılarında yer vermektan geri durmamıştır. İkinci partinin, rejimin bir başka ifadeyle de CHP’nin temel esaslarına bağlılık bildirmesinin tercih değil de zorunluluk olduğunun dile getirilmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Yazara göre ikinci, üçüncü veya dördüncü partinin varlığı, ancak Türk demokrasisinin kanun ve disiplini içinde kalmaları şartıyla meşru sayılmalı (Atay, 1945ç: 2), yeni partinin, programında Cumhuriyetçilik bir esas olarak -tartışmasız biçimde- benimsenmelidir (Atay, 1945d 1).

Kuşkusuz, ikinci parti tartışmasında “muhafazakâr” bir söylem çerçevesinde hareket eden tek isim Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay değildir. Son Posta yazarı Burhan Cahid, muhalif sözcüğünün bir kelime olarak dahi kendisini iğrendirdiğini ve ürküttüğünü ifade etmiş (Cahid, 1945b: 2), ülke için esas faydanın ikinci partinin kurulmasından değil, Halk Partisi’nin kadrolarını nitelikli insanlarla görüşlerini güçlendirmesinden geçtiğini öne sürmüştür (Cahid, 1945c: 2). Necmettin Sadak ise iktidar partisine ikinci parti tartışmalarını bir kenara bırakarak gençleri bünyesine katma çağrısında bulunmuştur (Sadak, 1945e: 2).

Son Posta yazarı Ekrem Uşaklıgil ve Tanin yazarı Alaaatin Güneysu da ikinci partiye ihtiyaç duyulmadığı sonucuna vardıkları yazılarında konuyu farklı bir bağlamda ele almışlar, ekonomik darboğaz ve hayat pahalılığı gibi sorunları çözülmeden yeni bir siyasi parti kurmaya girişmenin vatandaşlar nazarında da ilgi uyandırmayacağını söylemişlerdir (Uşaklıgil, 1945d: 3; 1945f: 3; Güneysu, 1945: 6). Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi de ikinci parti tartışmaları özelinde benzer bir yaklaşım sergilemiş, BM Anayasası’nın kabul edilmesinin görüşüldüğü TBMM oturumundaki

tartışmadan yola çıkarak iktidar partisi içindeki muhalif hareketi eleştirmiş, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü diğer milletvekillerinin iyi niyetini suistimal etmekle suçlamıştır (Nadi, 1945c: 3). Nadi bir başka yazısında ise ikinci parti tartışmalarını köpürten çevrelerin Atatürk'ü devirmek hedefinde olduğunun altını çizmiştir (Nadi, 1945ç: 1).

Yine Cumhuriyet gazetesi yazarı Yavuz Abadan da son haftalarda meydana gelen ikinci parti tartışmalarının tehlikeli bir rejim davası hâline dönüşmeye başladığını dile getirmiş (Abadan, 1945b: 1), Hüseyin Cahit Yalçın ise parti tartışmalarının rejim değişikliği meselesine yol açmaması için baştan bazı tedbirlerin alınması gerektiğini salık vererek gelenekçi düşüncenin temsil edileceği partilerin kurulmasına karşı çıkmıştır (Yalçın, 1945b: 1). Akşam'da Refik Halid Karay ise ikinci parti tartışmalarına alaycı bir yaklaşımla katılmış, memleket matbuatına uzaktan bakan bir yabancının, hürriyet ve demokrasinin açık arttırmaya çıktığı zannına kapılacağını ileri sürmüştür (Karay, 1945: 1). Kuşkusuz, Karay'ın demokrasi ve hürriyet açık arttırmasına müşteri olmakla itham ettiği çevrelerin başında Vatan gazetesi yazarları bulunmaktadır. Vatan'ın 1945 Ağustos'undaki nüshaları incelendiğinde başyazar Ahmet Emin Yalman'a ilaveten Mehmet Ali Aybar'ın da misafir yazar sıfatıyla, ikinci parti tartışmalarına katıldığı görülmektedir.

Bu çerçevede ikinci parti konulu tartışmalarla tamamlanan 1945 yazının ardından Eylül ayı da oldukça hareketli başlamıştır. Başbakan Şükrü Saracoğlu gazetecilerle yaptığı mülakatta ikinci partinin kurulması da dâhil olmak üzere pek çok başlıkta hükümetin yaklaşımını kamuoyuna duyurmuştur.

Rejimin yayın organı Ulus gazetesine göre Şükrü Saracoğlu, gazetecilerle yaptığı görüşmede demokrasi ve hürriyet mefhumlarına ilişkin şüpheleri giderecek türden açıklamalar yapmış, Basın Kanunu'nun 50.maddesinde değişiklik yapılabileceğini söylemiş, Türkiye'nin bir demokrasi olarak kabul edilip edilemeyeceğine yönelik değerlendirmesinde ise bu soruya son çeyrek asırda gerçekleşen tarihi ve toplumsal gelişmeler göz önüne alınmadan yanıt vermenin yersiz olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 1945a: 2). Saracoğlu'nun, gazetecilerle gerçekleştirdiği görüşme sırasında söylediklerini konu edindiği yazısında Necmettin Sadak ikinci partinin kuruluşu tartışmasına ayrı bir başlık açmış, yeni bir partinin kurulmasını haklı bir talep olarak değerlendirse de CHP'den iktidarı devretmesini beklemenin gerçekçi olmadığını savunmuştur (Sadak, 1945f: 1-2):

Başbakanın açıklamalarını, “Harp Bitti, fakat Sulh Henüz Yerine Oturmadı” başlığı ile haberleştiren Vatan ise Saracoğlu'nun demecinde geçen bir cümlenin özellikle üzerinde durmuş ve “gazetelerde devam eden münakaşalarda irtica maddelerinde hiçbir serbestlik istenilmediğine göre aradaki ihtilâf çözülmez bir ihtilâf değildir” ifadesinin yeni dönemin siyasi gelişmeleri hakkında da ipucu verir nitelikte olduğunu savunmuştur (Vatan, 1945ç: 1).

Başıyazar Ahmet Emin Yalman da Saracoğlu'nun açıklamalarının ardından yayımlanan yazılarında ılımlı bir söylem geliştirmiş, tek parti yönetimini ikinci partinin kurulması konusunda cesur olmaya davet etmiştir (Yalman, 1945i: 3). Yazar, Şükrü Saracoğlu'nun açıklamalarına referans vererek kaleme aldığı bir yazıda da karşılıklı saygı devresinin başladığı yeni bir döneme girildiğini ifade etmiştir. Aynı yazıda yer alan şu satırlar ise Yalman'ın tek parti yönetimiyle ilgili tespitlerini dile getirmesi bakımından önemlidir (Yalman, 1945i: 3):

(...) Bugün etrafımızdaki memleketlerin hemen hepsinde ya cebren susturulan insanlar veya siyasi parti adı altında çetecilik eden ve birbirine saldırmaya hazır duran zümreler vardır. Halbuki memleketimiz bugün Yakın ve Orta Şark'ta ve Avrupa'nın bütün şark havalisinde demokrasi tatbikatı hakkında rejimin ve kanunların çerçevesi içinde açık fikir münakaşalarında bulunan olgun bir memleket manzarasını göstermektedir.

Ahmet Emin Yalman imzasıyla bir hafta sonra yayımlanan “Halk Partisinin Kuvvetlenmesi Lazımdır” başlıklı yazısında da benzer bir yaklaşım doğrultusunda hareket edilmiş, Türkiye’de demokrasiye geçişin ancak iktidar partisinin kuvvetlenmesiyle mümkün olacağı savunulmuştur (Yalman, 1945j: 3):

(...) Bu memlekette normal bir siyasi hayat kurulması için yapılması lâzım gelen ilk iş, bu sistemin kökünden tasfiye edilmesidir. Tasfiyenin manası, Halk Partisinin dağılması demek değildir; tamamıyla aksine olarak, Partinin kuvvetlenmesi, etrafına kanaat eder bir hâle gelmesi ve milletin ruhuna samimi surette kök salmasıdır. Halk Partisinin dağılmasını isteyen her adam, bu memleketin düşmanıdır veya ihtiraslarının esiridir.

Ahmet Emin Yalman'ın yukarıda nakledilen denge arayışının eseri niteliğindeki yazılarına karşılık olarak bu süreçte Vatan gazetesinde yazan bir başka isim olan Mehmet Ali Aybar ise tek parti yönetimi hakkında daha ciddi eleştirilerde bulunmuş, demokrasiyi belirsiz bir mefhummuş gibi göstermeye çalışan iktidar çevrelerinin vatandaşların kafasını karıştırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Bir rejimin, demokrasi olarak nitelenebilmesi için iktidar mevkiinin sahiplerinin, halkın reyleriyle benimsenmesinin şart olduğunu savunan yazar (Aybar, 1945a :2) bir başka yazısında ise demokrasinin, yalnızca olgun milletlerin harcı olduğu yönündeki vesayetçi yaklaşımı sert biçimde eleştirmiş ve en geri milletlerin dahi, demokrasiyi tatbik etmeyi hak ettiklerinin altını çizmiştir (Aybar, 1945b: 3).

CHP Parti Divanının 21 Eylül 1945 tarihli toplantısında aldığı karar çerçevesinde Dörtlülük Takrir'in imzacılarından ikisinin CHP'yle olan üyelik bağıını sonlandırmasını Celal Bayar'ın milletvekilliğinden istifası takip etmiştir. Söz konusu istifayı, olumlu bir gelişme biçiminde niteleyen gazetelerin başında Vatan gelmektedir. Gazete, 1 Ekim 1945 tarihli nüshasında Bayar'ın istifasının politikadan çekildiği manasına geldiğine yönelik haberleri yalanlamış (Vatan, 1945d: 1), aynı gün yayımlanan bir “okur mektubunda” ise istifadan duyulan memnuniyet açık biçimde ifade edilmiştir (Vatan, 1945d: 2). Bayar'ın istifası hakkında bir makale kaleme alan Yalman ise Celal

Bayar'ın “temiz bir demokrasi aşkı” ve “samimi bir vatanseverlik hissiyatı” ile bir siyasi mücadeleye atıldığına dikkat çekmiştir (Yalman, 1945k: 3).

Bayar'ın, milletvekilliği görevinden çekilmesi doğal olarak gazetelerde yeni partinin teşkili sürecinde bir adımın daha atılması biçiminde yorumlanmıştır. Son Posta gazetesinde yer alan haberde, Bayar'ın liderlik edeceği yeni partiye Tevfik Rüştü Aras, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün de dâhil olacakları iddia edilmiştir (Son Posta, 1945b: 3). İktidara yakın kalemlerden Asım Us ise Celal Bayar'ın milletvekilliğinden ayrılmasının yeni bir siyasi parti teşkilatlandıracağı anlamına gelmediğini açık biçimde vurgulamış, yine bu istifa ile Menderes ve Köprülü'nün, CHP'den ihraç edilmeleri arasında ilişki kurmaya yönelik çabaların yersizliğine dikkat çekmiştir (Us, 1945i: 1). Yine Us'a göre Celal Bayar siyasi parti kurma niyetinde olsa bunu kamuoyuyla paylaşacak bir kimsedir (Us, 1945i: 1).

Bayar'ın milletvekilliğinden istifa etmesi ile Menderes ve Köprülü'nün CHP'den çıkarılmalarının ardından ise Refik Koraltan da gazetelere demeç verme ihtiyacı hissetmiş ve şaşırtıcı olmayan biçimde gündemdeki gelişmelerle ilgili yorumlarını Vatan gazetesiyle paylaşmıştır. Gazete, Koraltan ile gerçekleştirdiği mülakatı “Refik Koraltan Parti İşlerindeki Vaziyetini Belli Etti” başlığıyla haberleştirmiş ve Koraltan'ın parti divanında alınan karardan ötürü “elemli” ve “şaşkın” olduğu bilgisini kamuoyuyla paylaşmıştır (Vatan, 1945e: 1).

Takip eden günlerde kaleme aldığı bir yazıda ise Ahmet Emin Yalman, Koraltan'ın açıklamalarındaki haklılığı vurgulamış, Dörtlülük Takrir'in reddine karar verenlerin millet nazarında kahraman olmak payesini Bayar ve arkadaşlarına bıraktıklarını savunmuştur (Yalman, 1945l: 1).

İkinci partinin kuruluşu tartışmaları bakımından görece bir sessizliğin hâkim olduğu 1945 Ekim'inin ikinci yarısını Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin açılış yılı dolayısıyla yaptığı konuşma sona erdirmiştir. İnönü'nün konuşmasında geçen hükümet partisinin karşısında ikinci bir partinin bulunmamasının eksiklik olduğuna yönelik ifade ise gazetelerde ayrıntılı biçimde tartışılmıştır.

Bu kapsamda, görüşlerini incelememizin faydalı olacağı yazarlardan Hüseyin Cahit Yalçın, “Millî Şefin Beklenen Nutku” başlıklı makalesinde İnönü'nün TBMM'de yaptığı konuşmadan duyduğu memnuniyeti açık biçimde ifade etmiş, II. Dünya Savaşı koşullarında “bizzarûre” durduğunu söylediği ıslahat devresinin yeniden başlayacağını ileri sürmüştür (Yalçın, 1945c: 1). Ekrem Uşaklıgil ise yeni devrenin başlangıcı olarak nitelediği konuşmanın ikinci partinin kurulması yolunda mühim bir engelin aşılmasını sağladığını söylemiştir (Uşaklıgil, 1945e: 3). Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay ve Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman ise İnönü'nün nutkunun, milletin ufkunu aydınlığa kavuşturan bir hitap olduğunu ifade etmeleri bakımından ortaklaşmalar da konuşmanın siyasal düzleme olan yansımaları bağlamında ayrılmışlardır. Falih Rıfkı Atay,

İnönü'nün konuşmasında da ifade ettiği üzere rejimin rotasını asla terk etmeyeceğini vurgular iken yeni bir siyasi partinin teşkili için yola çıkanları da “demokrasi ve liberalizm maskesi altında, sinsî, bozguncu ve fitneci faaliyetler yürüten kimseler” biçiminde tanımlamıştır (Atay, 1945e: 1). İnönü'nün nutkundaki umumi mananın, ileriye doğru bir adım olduğunu dile getiren Ahmet Emin Yalman ise memlekette demokrasinin tekamülü açısından yeni bir sahaya girildiği kanaatinde olduğunu söylemiştir (Yalman, 1945m: 3). Yalman'ın demokrasinin tekamülü konulu yazısından bir gün sonra Ulus'ta çıkan makalesinde Türkiye'de demokrasinin gelişimini konu edinen Esat Tekeli ise tekamüle doğru yol alırken hürriyetin sınırlarını belirleyen iki unsurun mevcut bulunduğunu ifade etmiş, bunları; i) topluluğun vazife duygusu ve ii) kanuni prensipler biçiminde sıralamıştır (Tekeli, 1945a: 1). İnönü'nün nutku hakkında görüş bildiren Necmettin Sadak da ikinci parti bahsinde söylenenlerin üzerinde durmanın gerekliliğine ayrı bir vurgu yapmış, karşı partinin doğuşunda CHP içinde bir hizipleşmenin yaşanmamasına ilişkin temenniye katılmamanınsa olanaksız olduğunu savunmuştur (Sadak, 1945g: 1). Cumhuriyet yazarı Nadir Nadi ise ikinci partinin ne pahasına olursa olsun, CHP bünyesinden doğması gerektiği kanaatindedir ve düşüncesini “analık” metaforundan da yararlanarak şu cümlelerle ifade etmiştir (Nadi, 1945d: 1):

(...) Çünkü Türkiye'mizin bugünkü içtimai ve iktisadi yapısı, çeşitli muhalif partiler doğmasını zorlayacak kadar kompleks şartlara henüz ulaşmış değildir. Endüstri faaliyetine daha yeni başlıyor sayılırız. Serbest meslek ve ticarete geçenlerimizin sayısı, zaten yeryüzünde fonksiyonu kalmayan liberal bir partiye vücut verecek kadar dolgun değildir. Köylü ise en kuvvetli temsilcisini Cumhuriyet rejiminin kurucularında bulmuştur. Bununla beraber, millî demokrasinin ilerleyip gelişebilmesi için bize bir muhalefet partisi her halde lazımdır. Rejim ve millete yabancı birtakım adamların kuracakları teşekküllerden başarılı bir eser beklenemeyeceğine göre, akla en uygun şekil, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yarınki muhalefet partisine analık vazifesi görmesi ve böyle bir partinin kendi içinden doğmasına imkân hazırlamasıdır.

İnönü'nün nutku hakkındaki tartışmanın sönümlenmesini takiben ikinci partinin kurucularının tamamlanması sürecindeki son adım da atılmış, daha önce Vatan gazetesine verdiği demeçle Menderes ve Köprülü'nün CHP'den ihraç edilmelerinden teessür duyduğunu söyleyen Dörtler'in son üyesi, CHP İçel milletvekili Refik Koraltan da CHP'den çıkartılmıştır. Celal Bayar'ın, 1945'in son ayına girilirken milletvekilliğinin ardından CHP'den de istifa etmesiyle yeni partinin kurulacağı yönündeki haberler yoğunluk kazanmıştır. Özellikle de Vatan gazetesi, Kasım ve Aralık ayında yaptığı haberlerle söz konusu tartışmayı ülke gündeminde tutmaya özen göstermişlerdir (Vatan, 1945f: 1; Vatan, 1945g: 1). Son Posta'nın 7 Aralık tarihli nüshasında yeni partiyle ilgili önemli bir habere yer verilmiş ve partinin isminin “Türkiye Demokrat Partisi” veya “Türkiye Halk Demokrat Partisi” olacağı söylenmiştir. Aynı haberde ifade edilene göre yeni partinin, Kemalist prensiplerinden ayrılması ise söz konusu değildir (Son Posta, 1945c: 1). Son Posta'nın takip eden günkü sayısında ise Celal Bayar liderliğinde kurulacak partinin adının “Demokrat Partisi” olacağı söylenmiş, daha da önemlisi yeni partinin muhalefet amacıyla değil de murakabe amacıyla kurulacağı da açık biçimde vurgulanmıştır (Son Posta, 1945ç: 1). Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da “Yeni Parti” başlıklı makalesinde ikinci partinin, bir murakabe

partisi olarak kurulmasının faydaları üzerinde durmuş, görüşlerini şu cümlelerle özetlemiştir (Yalçın, 1945ç: 1):

(...) Fakat bir demokraside en az iki parti olmazsa murakabe vazifesinin ifa edilmesine imkân bulunmazdı. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içinden, bazı zatların ayrılarak, esas programda müttehit kalmakla beraber, bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olduğunu söylemiş ve bunun çok faydasının görüleceğini söylemiştik. İşte şimdi bu yeni partiyi bir kontrol partisi mahiyetinde telâkki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz.

Esasında Celal Bayar'ın CHP'den istifa etmesinin ardından popüler bir ifade hâline de gelen "Celal Bayar partisinin" muhalefet değil murakabe amacıyla kurulacağı, diğer yayın organları ve yazarlar tarafından da sıkça üzerinde durulan bir gelişme niteliğindedir. Bu doğrultuda Akşam'ın 8 Aralık 1945 tarihli nüshasında yeni partinin iktidar partisinin, murakıbbı olmak gayesiyle kurulacağı söylenmiştir (Akşam, 1945c: 1). Vatan gazetesinde Ahmet Emin Yalman da benzer bir mantık çerçevesinde Demokrat Parti'nin birtakım mesuliyetleri olduğunu ifade etmiş ve parti ileri gelenlerine kuruluşlarını takip eden belirli bir devrede iktidara gelmek için çalışmada bulunmamayı öğütlemiştir (Yalman, 1945n: 3):

(...) Sonra her siyasi varlığın, tabii meyli, kuvvet toplamaktır. Halbuki yeni parti, eğer vazifesinin ehli olacaksa, kemiyet şeklindeki kuvvetten kaçınmaya mecburdur. Her şeyden evvel; kafa ve gayeleri birbirlerine denk azalar ve seçmenler arasında tesanüt kurmaya ve temelini sağlam tutmaya kıymet vermelidir. Önündeki tabi hedef bakımından asıl kuvvet kaynağı; miktarca azlık ve prensip titizliğidir. Vakitsiz çokluk; işi sulandırmaya ve renksiz manasız bir hâle düşürmeye sebep olabilir. Niçin mi? Çünkü yeni partinin vazifesi, iktidar mevki yarışı olamaz. Bu hedefle işe girişirse hem maksadına varamaz hem de kendisinden beklenen işi göremez. Bu vatani vazife; feragatli, sabırlı, çok zahmetli bir murakabeden ibarettir.

Son olarak Son Posta başyazarı Ekrem Uşaklıgil yeni partinin yurt genelinde değil İstanbul, Ankara ve İzmir'de örgütlenmesi gerektiğini savunmuştur (Uşaklıgil, 1945f: 3). Uşaklıgil'in takip eden günlerde yayımlanan yazılarında da yeni partinin kurucuları SCF deneyiminden ders çıkartmaya davet edilmiş ve partiye üye kabul edilirken dikkatli olunması önerilmiştir (Uşaklıgil, 1945g: 3).

İkinci partinin murakabe amacıyla kurulmasına ilişkin tartışmanın bir diğer boyutunu ise parti liderinin güvenilir bir şahsiyet olması gerektiği yönündeki vurgu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yeni partinin Celal Bayar'ın liderliğinde teşkil edilecek olması, iktidar partisine yakın kalemlerce de memnuniyetle karşılanmıştır. Ulus'ta Falih Rıfkı Atay, Celal Bayar'ın CHP içinde fazilet, dürüstlük ve ülkücülük ile nam kazandığını (Atay, 1945f: 2), Akşam'da Necmettin Sadak ise yeni partinin Celal Bayar'ın liderliğinde kurulmasının sevindirici bir gelişme olduğunu (Sadak, 1945h: 1) ifade etmiştir. Yine bu dönemde gazetelere yansıyan "Yeni Parti ve Halil Mentesh'in Sözleri" başlıklı haberde Bayar'ın liderliğinin CHP içinde mutlulukla karşılandığına işaret eder niteliktedir.

Haberde ifade edilene göre, Atatürk Lisesinden Yetişenler Cemiyeti'nin etkinliğinde konuşan İzmir milletvekili Halil Menteş, Celal Bayar'ın mutedil, hakikatli, tecrübeli, vatanperver bir insan olduğunu söylemiş, Bayar'ın parti kurmasının da milletin selameti namına bir iş olduğunu ifade etmiştir. Ancak Menteş'in sözlerini daha önce yapılan değerlendirmelerden farklı kılan nokta, İnönü ve Bayar'a biçilen rollerden kaynaklanmaktadır. Zira Menteş, İnönü'nün devlet reisi Celal Bayar'ın ise parti lideri olması durumunda milletin saadete kavuşacağını savunmuştur (Vatan, 1945h: 1). Bu aşamada ilginç olarak nitelenebilecek bir bilgi yeni parti içerisinde yer alan bazı isimlerin de partinin kuruluş devresinde Menteş'le benzer bir mantık çerçevesinde hareket etmeleridir. Örneğin Refik İnce, 1945'in son günlerinde yaptığı bir açıklamayla, yeni partinin "ruhunda ihtiras olamayacağına" ilişkin garanti sunmuştur (Son Posta, 1945d: 1).

Celal Bayar'ın olası parti liderliği hakkında görüş bildiren Son Posta yazarları Burhan Cahid ve Selim Ragıp Emeç ise bir noktada Menteş, Sadak ve Atay'dan ayrışmaktadırlar. Esasında her iki isim de Bayar'ı övgüyle anmak bakımından diğer yazarların gerisine düşmemişlerdir. Ancak hem Emeç hem de Cahid'in söylediğine göre görünürde "hürriyet davası" güdüyor gibi gözükken "kızıkların" yeni partiyi ele geçirmeleri hiç de ihtimal dışı bir gelişme değildir (Cahid, 1945ç: 2). Bu kapsamda her iki yazar da Celal Bayar'a dikkatli olmak önerisinde bulunmuşlar, hatta Emeç kızıkların, Bayar'ın da "*başını yiyebileceğini*" söylemiştir (Emeç, 1945ç: 1-3). Emeç'in satırlarında hissedilen ve vesayetçi düşünceyle ilişkilendirilebilmesi mümkün olan korumacı söylemin sebepsiz olmadığı da açıktır. Zira Kasım ayının son haftasından başlayarak yakın bir tarihte çıkacağı söylenen "Görüşler" dergisinin yazar kadrosunda solcu kimlikleriyle maruf Sabiha ve Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, Behice Boran, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'e ek olarak yeni bir siyasi parti kurma hazırlığında oldukları söylenen Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'e de yer verilmiş, söz konusu gelişmenin duyulmasıyla da kamuoyunda derin bir infial oluşmuştur (Atay, 2021: 30). Sabiha ve Zekeriya Sertel ile olan ilişkisinin yeni parti çalışmalarına zarar verebileceğini düşünen Celal Bayar ise gazetelere verdiği demeçle Kemalizm harici bir düşünsel akıma mensubiyet hissetmesinin söz konusu olamayacağını açık biçimde vurgulamıştır. Söz konusu açıklama, istisnasız biçimde tüm gazeteler tarafından memnuniyetle karşılandığı gibi Bayar'ın, yeni partinin lideri olmayı hak eden "*güvenilir*" kimse olduğunu bir kez daha açığa çıkarmıştır. 1945 senesi sona ererken gazeteler de ağırlıklı biçimde bütçeye ilişkin tartışmalar ve gerilen Türk-Sovyet ilişkileri konulu haber ve köşe yazılarına yer verirken bunun neredeyse tek istisnasını Ahmet Emin Yalman'ın, Vatan'ın 28 Aralık 1945 tarihli sayısında yayımlanan "Rejim Tesanütü ve Hürriyet" başlıklı makalesi oluşturmuştur. Yalman söz konusu yazıda CHP ve DP'yi aynı gayeye ulaşmakta müttefik olsalar da ayrı yolları takip etmeyi yeğleyen iki yolcuya benzetmiş, iki partinin ileri gelenlerine de açık bir çağrıda bulunmuştur (Yalman, 1945o: 3):

(...) Cumhuriyet Halk Partisinin memleketi seven, samimi muhiti ile yeni Demokrat Parti arasında karşılıklı saygı ve sıkı bir rejim tesanütü kurulursa ve her türlü siyasi münakaşalar,

mazbut bir şekle girerse harici düşmanların ümitleri suya düşer, midencilere, mütereddilere, şahsi gayrı memnurlara at oynatacak, fırladık çevirecek meydan kalmaz, memlekette haz ve sevgi dolu bir iş birliği havası eser ve Türk milleti için yeni bir çalışma ve itilâ devri açılır.

1945 baharından başlayarak kamuoyunun gündemini meşgul eden ikinci partinin kuruluşu tartışmaları 1946'nın haftası itibarıyla nihayete ermiş, 6 Ocak'ta DP'nin kuruluşuna ilişkin resmî işlemler tamamlanmıştır. Gazetelerin DP kurulduktan sonra çıkan sayılarında da yeni partinin bir murakabe partisi olduğuna ilişkin söylem devam ettirilmiştir. CHP ve DP programlarının karşılaştırılarak iki parti arasında esaslı farklılıkların bulunmadığının saptanması da önemli bir bilgi niteliğindedir. Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay, DP'yi; demokrasi hayatımızda hep hissetmekte olduğumuz bir eksikliği sonlandıracak bir oluşum biçiminde tanımlamış ve yeni partinin Celal Bayar'ın liderliğinde teşkilatlanmasından duyduğu mutluluğu bir kez daha dile getirmiştir (Atay, 1946a: 1). Atay bir gün sonra yayımlanan yazısında ise DP liderliğine açık bir ihtarda bulunmuş ve iktidara gelmek için aceleci davranan Fethi Bey ve SCF deneyiminin, bugün için de hatırd tutulması gereken bir örnek olduğunu öne sürmüştür (Atay, 1946b: 1). Vakit yazarı Asım Us ise DP'nin çekirdek kadrosuna oldukça yakın bir isim de olan Refik Şevket İnce'nin, partinin, kasaba ve köylerdeki teşkilatlanmasının daha sonra gerçekleştirileceğine dair sözlerinin, “geçmiş deneyimlerden ders almak” manasına geldiğini söylemiştir (Us, 1946a: 1). Benzer şekilde Hüseyin Cahit Yalçın DP liderliğine az sayıda üyeye sahip olmayı tavsiye etmiş (Yalçın, 1946a: 1), Nadi ise CHP-DP ayrışmasının, ana prensipler üzerinde değil çalışma usulleri bakımından olması gerektiğini serdetmiştir (Nadi, 1946a: 1). Yine Nadi, Ocak ayının sonunda kaleme aldığı bir başka yazıda DP'nin, üye kabulünde “titiz” davranmasının politika hayatımızda müspet yönlü bir gelişmenin varlığına işaret ettiğini dile getirmiştir (Nadi, 1946b: 1).

Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Us, Nadir Nadi gibi kalemlerin yazılarında yer alan bir diğer ortak tema ise DP'nin siyasi sistem içerisindeki rolünün, Halk Partisi'ni denetlemekle sınırlı olması gerektiği biçimindedir. DP'ye atfedilen bu kısıtlılık, Akşam'da Necmettin Sadak, Cumhuriyet'te Yavuz Abadan ve Son Posta'da Ekrem Uşaklıgil tarafından da dile getirilmiş, bu kapsamda Sadak, DP'nin teşkilindeki gayeyi, Halk Partisi'nin uygulamaları karşısında kontrol mekanizması oluşturmak biçiminde açıklamıştır (Sadak, 1946a: 1). Yavuz Abadan, söz konusu kontrol mekanizmasına duyulan ihtiyacın ortaya çıkması bakımından İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmanın mühim bir kırılmaya karşılık geldiğini ileri sürmüştür (Abadan, 1946: 1). Ekrem Uşaklıgil ise DP'nin memlekete yapacağı en büyük hizmetin, Türkiye'yi tek partili kalmaktan çıkartmak ve iktidar partisi karşısında bir kontrol cihazı hâlini almak olduğunu savunmuştur (Uşaklıgil, 1946: 7). İsimleri anılan ve iktidar partisiyle yakın ilişkilere sahip olan gazetelerin yanı sıra Vatan'da, kuruluşunu takip eden ilk günlerde DP yönetimine ihtiyatlılık çağrısında bulunmuştur. Ahmet Emin Yalman'ın 7 Ocak 1946'da kaleme aldığı, “Kara Kedilere İş Yok” başlıklı makale bu kapsamda üzerinde durulması gereken ilk yazıdır. Yazar, söz konusu köşe yazısında ikinci bir partinin varlığının millî birliği zaafa düşürmediği gibi daha da kuvvetlendireceğini ifade etmiş, DP'nin kuruluşunu da Türkiye'yi

demokrasiye dönüştüren bir hamle olarak nitelemiştir (Yalman, 1946a: 1). Yalman ayrıca DP liderliğine de açık bir çağrı gerçekleştirmiş, iktidar partisiyle uyum içinde çalışan ve ona engelden çok destek olmayı amaçlayan bir partiye dönüşmelerinin herkesin faydasına olacağını anımsatmıştır (Yalman, 1946b: 3; Yalman, 1946c: 3).

3.2.2. “Şef”, “Baba”, “Öğretmen”, “Başbuğ”: İnönü

Programlarda yazılan unvanlar değişir, fakat Türk milletinin kalbine tarihin yazdığı hakikatleri değiştirmek hiç kimsenin iktidarı dâhilinde değildir. İsmet İnönü yalnız Cumhuriyet Halk Partisinin değil, Türk milletinin değişmez başkanıdır (Us, 1946b: 7).

Vesayetçi demokrasi kuramının temel varsayımlardan biri olan yönetimin özel bilgi sahibi insan veya grup eliyle gerçekleştirilebileceği tezinin çalışmamızdaki karşılığı, İsmet İnönü’nün öznesi olduğu tartışma(lar) veya İnönü’ye atfedilen; “şeflik”, “babalık”, “öğretmenlik”, “başbuğluk” yakıştırmaları üzerinden okunabilmektedir. Dönem gazeteleri üzerine yapılan bir inceleme açık biçimde gösterecektir ki DP’nin kuruluşu sırasında İsmet İnönü, iktidar mevki için yarışan iki siyasi partiden birinin lideri olmaktan çok demokrasinin hamisi niteliğindeki bir kurucu babadır.

İnönü’nün dönemin siyasi tartışmalarında edindiği ayrıksı konumu anlayabilmek adına yararlanılacak araçlardan birincisi dönem gazeteleridir. Nitekim İsmet İnönü’yle ilgili haberleri verirken kullandıkları dil bunun en iyi kanıtıdır. Bir başka deyişle ideolojik konumlanışlarından bağımsız biçimde Türk matbuat âlemi, öznesinin İsmet İnönü olduğu haberleri okuyucusuna aktarır iken aktüel siyasete ilişkin diğer haberlerin sunumundaki üslubu terk etmişlerdir. Bu doğrultuda çalışmamızın sınırlılığına da gözeterek, İsmet İnönü’nün öznesi olduğu birkaç haberin farklı gazetelerde nasıl haberleştirildiğinin incelenmesi yerinde olacaktır.

Bu haberlerden ilki Temmuz 1945’te gerçekleşen Van depremiyle ilgilidir. Depremın ardından şehre gelen İnönü’nün ziyareti hakkında tüm gazeteler de halk tarafından memnuniyetle karşılanan bir gelişme biçiminde nitelenmiştir (Vakit, 1945b: 1; Cumhuriyet, 1945c: 1; Tanin, 1945c: 1; Ulus, 1945b: 1; Son Posta, 1945e: 1).

Cumhuriyet’in yirmi ikinci kuruluş yıldönümüne karşılık gelen 29 Ekim 1945 ve İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinin yedinci senesi olan 11 Kasım 1945 tarihinde yayımlanan gazetelerde de söz konusu kurucu baba kimliğine ve Millî Şef-millet özdeşliğine ilişkin eşsiz örnekler sunulmuştur. 29 Ekim 1945 tarihli gazetelerin kapak sayfasında Atatürk ve İnönü’nün birlikte olduğu fotoğraf veya görsellere yer verilmiştir (Akşam, 1945ç: 1; Son Posta, 1945f: 1; Tanin, 1945ç: 1; Ulus, 1945c: 1; Vakit, 1945c: 1; Vatan, 1945i: 1). 11 Kasım 1945 tarihli Son Posta gazetesinde ise İnönü-millet birlikteliğinin niteliği, Millî Şef’in devlet idaresini eline aldığı günün

yedinci yıl dönümünde milletin Şef'ine olan bağlılığında hiçbir gerileme yoktur, aksine söz konusu bağlılık günden güne daha da kuvvetlenmektedir, denilerek açıklanmıştır (Son Posta, 1945g: 3).

19 Mayıs ve 1 Kasım 1945 tarihlerinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün gerçekleştirdiği hitaplar, kamuoyunun ikinci parti düşüncesiyle tanışması bakımından oldukça yararlı olmuştur. Hatırlanacağı üzere söz konusu hitaplardan ilkinde İnönü, memleket için yeni bir devrenin başladığını ve demokrasi yolundaki gelişmelerin hız kazanacağını söylemiş, ikincisinde ise idare cihazı olarak tek eksiklerinin hükümet partisi karşısında bir ikinci partinin bulunmayışı olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu tarihlerde yaptığı konuşmaların ardından gazetelerin başyazılarında yer alan ifadeler de İsmet İnönü'ye yüklenen kurucu baba misyonuna işaret eder niteliktedir.

İnönü'nün Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmanın ardından kaleme aldığı yazıda Necmettin Sadak Cumhurbaşkanı tarafından verilen nutku, siyasi yaşamın çerçevesini belirleyen en güzel program olarak nitelemiş (Sadak, 1945ı: 1), Burhan Belge ise Türk milletinin İnönü gibi bir şef tarafından yönetildiği için kendisini, talihli addetmesi gerektiğini savunmuştur (Belge, 1945b: 1-2). 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin açılışı dolayısıyla İnönü tarafından yapılan konuşmanın gazetelerdeki yansımaları da 19 Mayıs konuşmasına benzer olmuş, Ulus gazetesi yazarı Falih Rıfkı Atay, Cumhurbaşkanı'nın dile getirdiği hususların on dokuz milyon vatan evladının ortak kaygı ve beklentilerine karşılık geldiğini söylemiş (Atay, 1945g: 1), her geçen gün gelişen Türk demokrasisinin sarsılmaz karakterini anlamak bakımından İnönü'nün hitabının çok değerli olduğunu eklemiştir (Atay, 1945e: 3). Cumhurbaşkanı'nın hitabının, millet-şef özdeşliğine işaret ettiğini savunan bir başka yazar ise Son Posta yazarı Ekrem Uşaklıgil'dir. Yazara göre İnönü, TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmayla milletin sözcüsü olduğunu bir kez daha kanıtlamış, “üç-beş komünist” hariç tüm memleket evlatlarının muhteviyatına katılacakları bir konuşma yapmıştır. Uşaklıgil'in yazısının son satırları ise Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişi tartıştığı bir devrede İnönü'ye atfedilen kurucu baba rolünü kanıtlamaya yarayan bir örnek niteliğindedir (Uşaklıgil, 1945h: 3):

(...) Kendi hesabıma ben şöyle düşünüyorum. Türkiye Cumhuriyeti'ni Atatürk kurdu. Cumhuriyet'i, tepkilerini her gün daha iyi görmekte olduğumuz, bedbaht bir maceraya düşmekten İsmet İnönü korudu. Ve eğer istediğini yapabilirse, koruduğu devletin yarısını da o temin etmiş olacak.

Uşaklıgil'in satırlarından da anlaşılabileceği üzere ikinci partinin kuruluşu tartışmalarının canlılık kazandığı günlerde İnönü'ye yapılan yakıştırmaların başında, “demokrasiye geçiş sürecinin hamiliği” veya “milletin öğretmenliği” gelmektedir. Bu bapta, Ulus yazarı Kemal Turan İnönü'nün nutkuyla sadece hükümete değil millete de demokrasiye geçiş sürecindeki sorumluluklarını anımsattığını (Turan, 1945b: 1), Vakit başyazarı Asım Us ise Milli Şef'in hitabının, tenkit cephesini “kahredici” bir sessizliğe mahkûm ettiğini söylemiştir (Us, 1945j: 4). Nadir Nadi ve Necmettin Sadak'a göre de İsmet İnönü devlet başkanı olmanın ötesinde bir “millî liderdir”.

Nadi'nin ifadesiyle, Cumhurbaşkanı hitabıyla vatandaşların zihinlerindeki belirsizlikleri aydınlatmıştır (Nadi, 1945e: 3). Sadak ise Atatürk ile İnönü arasında süreklilik olduğu düşüncesindedir (Sadak, 1945i: 1):

(...) Bu memlekette, iki Şef Cumhurbaşkanı yetişti. Atatürk ve İsmet İnönü. Bunları, Millî İstiklal Savaşı doğurdu. Her ikisi de yüksek otoritelerini zorla ve cebirle tahakküm ederek değil, doğrudan doğruya milletin arzu ve iradesinden aldılar. Bunlar bir “vesayet” değil, tam manası ile bir “vekalet” idaresi idi. Atatürk’ün, bu memleketin başına hangi şartlar içinde nasıl geçtiği unutulmadı. Onun birdenbire boş kalmış yerine İsmet İnönü’nün nasıl tam millet dileğinin sevinç ve heyecanıyla geçtiği de hatırdadır.

Kuşkusuz, İnönü’ye atfedilen kurucu baba rolü yersiz ve temelsiz bir yakıştırma değildir. Uzun yıllar Atatürk’le silah ve fikir arkadaşlığı yapan İsmet İnönü, ülkenin Atatürk’ten sonraki lideri olmuş, II. Dünya Savaşı yılları gibi meşum bir dönemde memleketi idare etmiştir.

Bu bağlamda, uluslararası konjonktürle ilişkili olarak da Türkiye’nin güvenliğini tehlikeye düşürme ihtimali olan gelişmelerin gündeme gelmesiyle iç siyasette İnönü’nün etrafında kümelenmek düşüncesi de kuvvet kazanmış, gazetelerde çıkan yazılarda rekabet hâlindeki iki siyasi partiden birinin lideri olduğu unutulmuş, milletin önderi olduğu hatırlanmış ve hatırlatılmıştır.

Murat Sertoğlu’nun Tanin gazetesinin 1 Temmuz 1945 tarihli nüshasında yayımlanan “Eğer Bir Gün Bize Saldırırlarsa” başlıklı makale Rusların, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit eden taleplerine uluslararası camiada taraftar toplamaya çalıştığı bir devrede kaleme alınmış, yazar makalesinin son paragrafında Türk milleti ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasındaki özdeşliği şu cümlelerle açıklamıştır (Sertoğlu, 1945: 3):

Eğer bu memleket yarın herhangi bir tecavüze uğrayacak olursa işte düşmanımız karşısında böyle muazzam bir kuvvet, muazzam bir birlik bulacaktır. Türk birliğinin emsalsiz mümessili olan ve saçlarını bu topraklar için ağartmış bulunan Millî Şef İnönü, arkasında basit rakamlar ile ölçülemeyecek kadar büyük bir kütle, yirmi milyonluk bir ordu, yirmi milyonluk bir iman, yirmi milyonluk bir cihan bulacaktır. Türk milletinin düşmanlarına eğer acımak kabilsen şimdi acıyalım!

Lozan Barış Antlaşması, Cumhuriyet’in ilanı, İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesi veya İnönü Zaferleri gibi tarihi olayların yıldönümlerinde de gazeteler ağırlıklı biçimde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün kurucu baba rolünü pekiştiren bir içerikle okurlarının karşısına çıkmaya özen göstermişlerdir. Bu bağlamda, Ulus’un 24 Temmuz 1945 tarihli nüshasında yayımlanan başyazıda Mümtaz Faik Fenik İsmet İnönü için “harbin ve barışın büyük yapıcısı” nitelemesini sarf etmiş, “Şef” sıfatına haiz olması bakımından da milletin, temsilcisi olduğunu hatırlatmıştır (Fenik, 1945d: 1).

Fenik ile aynı gün yayımladıkları köşe yazılarında Akşam yazarı Necmettin Sadak ve Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver de Lozan Antlaşması’nın önemi ve Cumhurbaşkanı İsmet

İnönü'nün, diplomat ve devlet adamı kişiliği hakkında benzer değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Sadak, 1945j: 1; Daver, 1945: 1-3). 29 Ekim 1945 tarihinde yayımlanan gazetelerde de benzer bir mantık çerçevesinde Atatürk-İnönü sürekliliği kuvvetli biçimde işlenmiş, bir gün memlekette yeni bir cumhurbaşkanı seçilse dâhi sadece Atatürk ve İnönü'nün “şef” olarak anımsanacakları ifade edilmiştir.

Falih Rıfkı Atay milletin, İnönü'nün destekçisi olduğunu “*sevgimiz ve imanımız, Atatürk'ün elinden aldığı çırağı, kurtuluş yolu üzerine tutarak bize kılavuzluk eden İnönü ile birdir*” cümlesiyle açıklamış (Atay, 1945h: 3), Hüseyin Cahit Yalçın Türk milletinin, bugün yarınlara ümitle bakabilmesini Atatürk ve İsmet İnönü'nün, üstün çalışmalarına borçlu olduğunu ifade etmiştir (Yalçın, 1945d: 1). Necmettin Sadak ise başta Atatürk ve İnönü olmak üzere kurucu kadronun ölmüş bir devletten bugünkü Türkiye'yi yarattıklarını, bu gerçekliğin yalnızca Türk milletini değil dost ve düşman yabancı milletleri de şaşkınlığa sevk ettiğini dile getirmiştir (Sadak, 1945k: 1). İnönü'nün, devlet başkanı oluşunun yedinci yıldönümü olan 11 Kasım 1945 tarihinde çıkan gazetelerde de Atatürk-İnönü arasındaki zihni sürekliliği kanıtlamaya dair veciz örnekler sunulmuş, Vakıf başyazarı Asım Us, İnönü'yü oybirliğiyle cumhurbaşkanlığı makamına getiren milletvekillerinin zorlu bir imtihandan ikmale kalmadan geçen öğrencilere benzetilebileceğini ileri sürmüştür (Us, 1945k: 1). Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın tarafından ifade edilene göreyse Atatürk'ün Millî Mücadele ile temin ettiği Cumhuriyeti, İsmet İnönü II. Dünya Savaşı'nda takip ettiği politikalarla tekâmül ettirmiştir. (Yalçın, 1945e: 1). Son olarak gazetelerin I. ve II. İnönü Savaşı'nın yıldönümlerine karşılık gelen günlerinde yayımlanan sayılarında da İnönü'nün siyaset alanında olduğu ölçüde askerlik alanında eşsiz bir deha olduğu ifade edilmiş, I. İnönü Savaşı'nda elde edilen zaferin milletin “makus tarihinin” mağlup edilmesi anlamına geldiği, II. İnönü Savaşı'nın ise büyük zafer yolunda bir muştı olduğu dile getirilmiştir. I. İnönü Savaşı'nın, 25.yıldönümü de olan 10 Ocak 1946'nın, DP'nin kuruluşundan sadece dört gün sonra olması o gün yayımlanan gazeteleri politik anlamda taşıdıkları önem bakımından daha da değerli kılmıştır.

Son Posta'nın ilgili tarihte çıkan sayısında Ercüment Ekrem Talu Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'e karşı duyulan bağlılığının bir benzerinin bugün için de İnönü'ye yöneltildiğini ifade etmiştir (Talu, 1946: 1). Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver ise katılım gösteren kuvvetlerin niceliği bakımından küçük ölçekli bir muharebe olan I. İnönü Savaşı sonucunda kazanılan zaferin manevi ağırlığının pek fazla olduğunu söylemiş, İnönü'nün savaş meydanında sadece düşmana karşı değil içteki işbirlikçilere karşı da eşsiz bir zafer kazandığını ileri sürmüştür (Daver, 1946a: 3). Tanin ve Akşam gazetelerinde de benzer şekilde I. İnönü Savaşı'nda Yunan kuvvetlerinin yanı sıra Çerkes Ethem'in liderlik ettiği bozguncu çetenin de mağlup edildiği vurgulanmıştır (Akşam, 1946a: 1; Tanin, 1946a: 1-6). Tasvir gazetesinde ise İnönü harikasını yaratan kumandanın bugün de milletin başında olduğunun dost ve düşmanca bilinmesi gerektiği anımsatılmıştır (Tasvir, 1946: 1-3).

II. İnönü Savaşı'nın yıldönümüne denk gelen 31 Mart- 1 Nisan 1946 tarihli gazetelerde de benzer şekilde Türk tarihi içindeki istisnai konum hatırlatılmıştır. Milletin, II. İnönü Savaşı'nın kazanıldığı gün olduğu gibi bugün de Şefinin ardında “çelikleşmiş bir iradeyle” hazır beklediği vurgulanmıştır. Cumhuriyet yazarı Abidin Daver'in, II. İnönü Savaşı neticesinde elde edilen zafer üzerine yazıya döktüğü şu satırlar ise 1921-1946 sürekliliğinin vurgulanması bakımından ayrıca önemlidir (Daver, 1946b: 1):

Bugün 25'inci yıldönümünü kutladığımız II. İnönü Zaferi de bütün eşleri gibi yalnız şan ve şerefenden değil, hayati kıymet ve ehemmiyetin de hiçbir şey kaybetmemiştir. Yıllar geçtikçe ve Türk vatani yeni tehditler ve tehlikeler karşısında kaldıkça, bin bir mahrumiyet içinde, Türk'ün yılmaz azim ve iradesinin birer harikası olan bu zaferleri anarak ruhlarımızı çelikleştiriyoruz. Bu zaferleri anışın manası, dün için iftihar duymaktan ziyade onların bugün ve yarın için inan, güven ve kuvvet kaynağımız olmalarındandır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün asker kimliğiyle savaş meydanlarında kazandığı zafer(ler)in, politik sahneye aktarımına ilişkin son örneği ise 1946 seçimleriyle ilgili tartışmaların canlılık kazandığı bir devrede Vakit başyazarı Asım Us verilmiştir. Yazara göre Milli Şef savaşta ordularına komuta ettiği gibi seçimlerde de millete istikamet tayin edecektir. Dün elde silah hudutlara koşan Türk milleti ise bugün de aynı şevkle rey verecektir (Us, 1946c: 1-2).

DP'nin kuruluşu sürecinde siyaseten en fazla tartışılan konulardan biri de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ile CHP genel başkanlığını aynı anda yürütmesidir. 1924 Anayasası'nda bu duruma engel teşkil eden bir hükmün bulunmaması “partili cumhurbaşkanlığını” hukuk dışı bir uygulamaya dönüştürmese de DP'liler, konuya ilişkin hoşnutsuzluklarını açık biçimde ifade etmişler, 1946 seçimlerine gidilirken bu meseleyi bir propaganda aracına dönüştürmüşlerdir. Seçimlerden önce DP tarafından yayımlanan beyannamede de bir kimsenin aynı anda hem parti lideri olup hem de cumhurbaşkanlığı görevini ifa etmesinin doğru olmadığı ifade edilmiştir (Burgaç, 2013: 168). İnönü'nün, cumhurbaşkanlığının yanı sıra CHP'nin genel başkanı da oluşu Halk Partisi'ne yakın isimlere göreyse bir saygı ifadesi olarak algılanmalıdır. Millî kahramanlık (Us, 1946c: 7) ya da Halk Partisi'nin en önde gelen siması olmak Nadi (1946c: 1) bu isimlerin İnönü'nün CHP genel başkanlığını açıklarken yararlandıkları argümandır.

Halk Partisi'yle yakın ilişkilere sahip isimler tarafından çıkartılan gazetelere ek olarak Vatan gazetesinin de İnönü'yle ilgili değerlendirmelerinde basının geri kalanıyla ortaklaşması ayrı bir başlık altında değerlendirilmelidir. Vatan'ın 20 Ağustos 1945 tarihli sayısında Ahmet Emin Yalman imzasıyla çıkan başyazının incelenmesi yerinde olacaktır.

Anılan yazıda Yalman ilk olarak Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın ısrarlı yinelemelerine karşın kendisini bir muhalif olarak addetmediği bilgisini kamuoyuyla paylaşmış, Ulus başyazarı tarafından resmedilenin aksine ikinci partinin kurulmasının “savaş cephelerinin” oluşması anlamına

gelmeyeceğini vurgulamıştır. Yalman’a göre İnönü’nün devlet reisi oluşu ise Türk milletinin kendisini, güvende hissetmesini sağlamaktadır (Yalman, 1945ö: 3):

(...) Hayır, Falih Rıfkı Atay, yarın memlekette tek parti yerine iki veya üç parti mevcut olursa yine savaşçılar cephesi kurulmayacaktır. Savaş particiliği ancak lokma savaşına girişenler arasında olur. Vatani menfaat ve ideallere hizmet eden insanlar hiçbir zaman savaş küçüklüğüne düşmezler, karşılıklı saygı içinde kanaat, fikir münakaşalarında bulunurlar. Bu partiler, hep birden memleketin menfaatlerini temsil ettiklerini hatırlayacaklar, birbirleriyle ahenkli birer takım hâlinde iş birliği edecekler, vatani mücadeleyi bir ihtiras ve menfaat döğüşü hâline koymayacaklardır. Bunun böyle olmasına çalışmak hepimizin borcudur. Bu hususta kuvvetli bir garantimiz vardır ki o da İsmet İnönü’nün devlet reisliğinde bulunmasıdır.

Yalman yazısının devamında ise İnönü’nün yalnızca Halk Partisi’nin genel başkanı olmayıp Türk milletinin “menfaatlerinin bekçisi” olduğunu da açıkça vurgulamıştır. Ayrıca olası bir tek dereceli serbest seçimde İnönü’nün seçimi rahatça kazanacağını serimlemiştir (Yalman, 1945ö: 3):

O, İnönü ki devlet reisi sıfatı ile Türk milletinin varlığa, bekaya ve istiklâle ait müşterek menfaatlerinin en büyük bekçisidir, o İnönü ki bugün halk tarafından doğrudan doğruya ve tamamı ile serbest seçimle Reiscumhur seçilmesi lâzım gelse, tarihi hizmetleri, şahsi meziyetleri ve vatani alâka ve sevginin derinliği dolayısı ile hiç şüphesiz ittifaka yakın bir ekseriyetle seçilir.

Devlet başkanlığı ile parti liderliğini aynı anda ifa etmesinin siyaseten adaletsizlik doğurduğu iddiasına karşılık uzun süre sessiz kalmayı yeğleyen İnönü, CHP’nin 10 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleştirilen II. Olağanüstü Kurultayı’nda konuya ilişkin sessizliğini sona erdirmiş ve zamanın ne gibi ihtiyaçlar doğuracağını bilinemeyeceğini, ancak bugün için devlet ve parti başkanlıklarını ayırmanın yersiz olduğunu savunmuştur (Goloğlu, 1982: 47). Yine de demokratik idareye geçiş doğrultusunda kimi reformların hayata geçirildiği kurultayda alınan kararla İsmet İnönü’nün CHP’nin Değişmez Genel Başkanı olduğuna yönelik ifade partinin temel metinlerinden çıkartılmıştır.

CHP Kurultayı sona erdikten sonra yayımlanan gazetelerde ise İnönü’nün kurultay konuşması değişik kalemlerce ayrıntılı biçimde incelenmiş, devlet ve parti başkanlığının aynı kişi tarafından yürütülmesinin meşru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay’a göre İnönü’nün nutku ortaya konan tespitler bakımından “eksiksiz” bir metin niteliğindedir. Bu bağlamda, devlet-parti başkanlığının aynı kişi tarafından yürütülmesi hususunda söylenenlere de itiraz edebilmeye olanak yoktur (Atay, 1946c: 1). “Günün Meseleleri” başlıklı köşesinde CHP II. Olağanüstü Kurultayı hakkındaki görüşlerini paylaşan Kemal Turan da İnönü’nün devlet ve parti başkanlığını aynı anda yürütmesi konusunda benzer bir değerlendirme yapmış, Halk Partisi’nin kuruluşundan bu yana her iki Şefini kendisine baş yapmasının övünülecek bir karar olduğunu söylemiştir (Turan, 1946a: 2). 11 ve 14 Mayıs 1946 tarihlerinde kaleme aldığı yazılar ile İnönü’nün, parti liderliğinden çekilmesi tartışmalarına katılan

Nihat Erim de konuya ilişkin benzer bir değerlendirmede bulunmuştur. Erim’e göre CHP’nin kuruluşundan başlayarak yaşanan gelişmeler İnönü’nün partinin başında oluşunu meşru kılmaktadır (Erim, 1946a: 2). Ayrıca anayasanın öngördüğü hükümler çerçevesinde partili cumhurbaşkanlığının devletin yönetimi açısından da faydalı olduğu açıktır (Erim, 1946b: 2):

(...) Anayasamız bir kül olarak ele alınınca görülüyor ki, bizde Devlet Reisi yalnız temsili bir sıfat taşımamaktadır. Aynı zamanda Devletin yüksek siyasetinde ve Hükümetin ana işlerinde doğrudan doğruya söz sahibidir. Devlet çalışmalarında ahengi tutabilmek için cumhurbaşkanının çoğunluk partisinden olması şarttır. Partinin lalettayın bir üyesi yerine, bizzat şefinin bu şerefli mevkkiye çıkması ise her bakımdan akıl ve mantık icabıdır.

Ulus yazarlarına benzer biçimde Cumhuriyet’te Abidin Daver de CHP Kurultayı sonrasında yayımlanan yazısında İnönü’nün nutkunu konu edinmiş, söz konusu hitabı iç siyaset bakımından yaşadığımız günlerin en mühim olayı şeklinde nitelemiştir. Daver’in yazısının ilerleyen kısımlarında yer alan şu ifadeler ise İnönü’nün; “şef” ve “kurucu baba” kimliklerine ilaveten “öğretmen” olarak değerlendirildiğine işaret eder niteliktedir (Daver, 1946c: 1):

(...) Değişmez Genel Başkan bu nutkuyla olgun, uzağı görür, tam demokrat, yüksek inkılapçı ve uzağı görür bir devlet adamı olduğunu bir defa daha ispat etmiştir. Onun sözleri, yalnız memleket ölçüsünde değil, dünya ölçüsünde kıymetlidir. İsmet İnönü yalnız bir parti başkanı gibi değil; demokrasi denilen siyasi mezhebin ruhunu kavramış, ona inanmış bir lider ve başı olduğu devlet ve millete hizmeti her şeyden üstün tutan bir millî şef olarak konuşmuştur. Bu bakımdan onun dünkü nutku bir siyasi edebiyat ve demokrasi şaheseri olmakla kalmıyor, aynı zamanda içerde ve dışarda, bilhassa memleket içinde, parti şefleri ve devlet adamları için mükemmel bir örnek hatta ders teşkil ediyor.

Son olarak çalışmamız dâhilinde ele alınan gazeteler açık biçimde göstermektedir ki 1945-1946 senelerinde kaleme alınan makale ve analiz yazılarında İnönü’ye sadece siyaset ve askerlik sahalarında değil; ekonomi, eğitim, tarım gibi doğrudan uzmanı olmadığı alanlarda da kuruculuk vasfı addedilmiştir. Haşim Nahit Erbil’in Vakit gazetesinin 7 Ocak 1946 tarihli nüshasında yayımlanmaya başlayan yazı dizisinde söz konusu yakıştırmaya ilişkin sayısız örnek paylaşılmış, İnönü’nün; ekonomi, eğitim, ziraat gibi alanlarda takip ettiği politikaların “İnönü İnkılapları” başlığı altında değerlendirilebileceği savunulmuştur.

Özetle, Mayıs 1945-Temmuz 1946 aralığında yayımlanan gazetelerde yer alan köşe yazıları ve haberler üzerine yapılan inceleme açık biçimde otaya koymaktadır ki, Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçişin kurucu adımlarının atıldığı dönemde; CHP ve DP genel başkanları birbiriyle rekabet hâlinde olan iki oluşumun lideri şeklinde algılanmamışlar, gazeteler ittifak hâlinde İnönü’nün, “kurucu baba” kimliğini vurgulamayı tercih etmiştir. Bu bağlamda 1945-1946 döneminde İsmet İnönü’ye atfedilen rol, SCF kurulur iken Atatürk’ün siyasi liderliği etrafında biçimlenen tartışmayla benzerlik göstermiştir. Nasıl ki SCF’nin kurulduğu dönemin hâkim siyasi anlatı, SCF’nin de CHP gibi Gazi’nin partisi olduğuna vurgu yapıyorsa, DP’ye de İnönü’nün partisi olmak yakıştırmaları yapılmıştır. Kuşkusuz bu yakıştırmalar ikinci partinin kuruluş sürecinde sıkça

karşılaşılan yeni partinin kesinlikle CHP'ye mensup bir isim tarafından kurulması, yeni partinin üye olmak isteyen herkesi üyeliğe kabul etmemesi ve partinin yurdun tüm şehirlerinde örgütlenmesinin gereksiz olduğuna yönelik söylemle birlikte değerlendirildiğinde daha da anlamlı hâle gelmektedir.

3.2.3. “Devrimimizin Kamusuna Bakmak” ya da “Kendi Demokrasimiz” Tartışmaları

(...) İki arkadaşımız bu kanunun umumi heyeti konuşulurken birisi fikirlerine mümkün mertebe elbise giydirmeye çalışmakla beraber oldukça vazih bir fikir ortaya attı. Ona göre, bizim bu yaptığımız Bolşeviklik, komünizmdir. Diğer bir arkadaşımız da bu kanunu tavsif ederken doğrudan doğruya Nazi sistemi unvanını vermekte tereddüt etmemiştir. (...) Arkadaşlar, bu kanunda tek bir koku vardır: Türk kokusu. Bu kanunda tek bir iyilik vardır: Türk iyiliği ve Türk köylüsüne doğru olan iyilik (Ulus, 1945ç: 4).

(...) Arkadaşlar; biz başka memleketlerden, bizden ileri olan memleketlerden metot almaz mıyız? Alırız, bilgi almaz mıyız, alırız. Amma espri almayız, asla ruh almayız, yaptıklarımızın ruhu bizim ruhumuzdur. O ruh daima bizim olur. (...) Ben nasıl ki, toprağın içerisinden çıktım ve onun üzerinde isem ve sizler, hepiniz birden nasıl bu toprağın insanları iseniz bütün iyilikleri, eksiklikleri ve noksanları ile huzurunuzda gelen Toprak Kanunu da o kadar bizim toprağımızın kanunudur, Türk'tür (Ulus, 1945d: 4).

(...) Bu bakanlığın ihdası tamamıyla memleketimizin zaruretlerinden doğmuştur. Bu itibarla bakanlığın mesaisine istikamet verecek olan görüş, milli görüştür ve kendi zaruretlerimizin iyi etüt edilmesine dayanacaktır (Ulus, 1945e: 4).

1945 Haziran'ında Ulus gazetesinde yayımlanan üç haberden alınan bu pasajların ilk ikisi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üçüncüsü ise Çalışma Bakanlığının kuruluşuyla ilgilidir. Sırasıyla Şükrü Saracoğlu, Şevket Raşit Hatipoğlu ve Sadi Irmak tarafından yapılan değerlendirmelerdeki ortak nokta ise üç açıklamanın da milliyetçi diskur çerçevesinde oluşturulmasıdır.

Esasında bu yaklaşım yani modernleşme/demokratikleşme sürecinde uygulamaya konan bir yeniliğin dış baskılardan kaynaklı biçimde gerçekleştirilmediğine yönelik savunu, Osmanlı-Türk modernleşmesinin ulusal onuru merkeze alan karakteriyle de ziyadesiyle uyumludur. Bu bağlamda Türkiye'de demokrasiye geçiş tartışmalarının da söz konusu zemin üzerinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bir başka deyişle çalışmamız dâhilinde ilgili nüshaları incelenen gazetelerde sıkça tekrarlanan temalardan biri demokrasiye geçişin Türkiye'ye özgü sınırlılıklar dâhilinde gerçekleşeceğidir. Üstelik bu tema sadece Halk Partisi ile resmî veya yarı resmî düzeyde yakınlık tesis etmiş olan gazetelerde değil muhalif hareketle yakın ilişkileri olan gazetelerde de yer almıştır. Gazeteler, iktidar partisi veya muhalif hareketi destekliyor olmaları gerçekliğinden bağımsız biçimde “Türk tipi/modeli demokrasi” kavramsallaştırmasının altını doldurmaya çalışmışlardır.

Söz konusu kavramsallaştırma çerçevesinde incelenebilecek yazılardan birincisi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çok partili siyasi hayata geçiş yolunda ilk işareti verdiği 19 Mayıs

Gençlik Bayramı konuşmasından sadece iki hafta sonra Cumhuriyet'te Nadir Nadi tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, İngiltere'de demokrasinin gelişim evrelerini incelediği makalesinde her milletin demokrasiye geçişte millî karakterinin temellerini esas tutması gerektiği sonucuna varmıştır (Nadi, 1945f: 1). Nadi'nin açtığı yolun ilk takipçileri Ulus ve Son Posta yazarları olmuş, Mümtaz Faik Fenik, Falih Rıfkı Atay, Esat Tekeli, T.İ. ve Selim Ragıp Emeç Türk demokrasisinin seciyesindeki özgünlüğü konu edinen makaleler kaleme almışlardır.

Haziran ayı içinde yayımladığı yazılarla konu hakkındaki görüşlerini kamuoyuyla paylaşan Fenik öncelikle demokrasiye geçiş sürecindeki hiçbir adımın yabancı devletlerin baskısıyla atılmadığını vurgulamış (Fenik, 1945e: 1; Fenik, 1945b: 1), sonrasında ise Türk demokrasisinin kendine özgü yapısını bir benzetmeyle açıklamıştır: *“biz, başka demokrasilerin pudrasını yüzümüze; başka demokrasilerin rujunu ise dudaklarımıza sürmeyeceğiz”* (Fenik, 1945f: 2). Yine Mümtaz Faik Fenik'e ait daha ileri tarihli bir yazıda ise Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden başlayarak demokrasiye geçiş yolunda attığı adımlarda yabancı devletlerden duyulan çekincenin etkili olduğu yönündeki iddia çürütülmeye çalışılmıştır. Yazarın ifadesiyle Türkiye, *“kendi hâkimiyetini kendisi kurduğu”* ve *“kendi benliğine inandığı”* için demokrasi olma yoluna girmiştir (Fenik, 1945g: 3). Fenik'in bıraktığı yerden hareket eden Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay ise Türk tipi demokrasinin *“hiçbir taklit ve kopya illetine tutulmamak”* ve *“dış zorlamaların oyununa gelmemek”* gibi bir mecburiyeti olduğunu öne sürmüştü (Atay, 1945i: 1), bir demokrasi olmak yönünde irade sergileyen Türkiye'nin *“Türk demokrasisine”* geçeceğini ve rejimin milliliğine hâlel getirilmeyeceğini hatırlatmıştır (Atay, 1945i: 2). Atay ile aynı gün yayımlanan yazısında Esat Tekeli ise Türk demokrasisinin temelinde topluluğun vazife hissiyatının ve kanuni prensiplerin yattığını belirtmiş, hak ve özgürlükler rejimi bakımından ise bir değerlendirme gerçekleştirmemiştir (Tekeli, 1945a: 1). Son olarak Ulus yazarı T.İ. bazı çevrelerce dile getirilenin aksine demokrasinin evrensel bir tanıma sahip olmadığını ve kavramı tanımlarken her milletin kendi *“kamusundan”* yararlanmasının şart olduğunu ifade etmiş, Türk milleti ve münevverine düşen vazifeyi de *“kendi devriminin kamusuna bakmak”* biçiminde özetlemiştir (T.İ., 1945: 2). Demokrasinin anlamının ülkeden ülkeye değiştiği tezi Selim Ragıp Emeç tarafından İngiltere ve Fransa'daki siyasi sistemin karşılaştırılmasıyla açıklanmış, bu doğrultuda yazar, görünürde milletlerarası bir mefhum niteliğindeki demokrasinin yerine ve derecesine göre muhitin gereklerine uymak zorunluluğuna sahip olduğunu dile getirmiştir (Emeç, 1945d: 1).

Necmettin Sadak'ın Akşam gazetesinde yayımlanan başyazısında ise Ulus ve Son Posta gazetelerinde yayımlanan yazıların aksine, Türk tipi/modeli demokrasi savunusu açıkça değil üstü kapalı biçimde gerçekleştirilmiştir. Yazar, bir milletin idare şeklinin, sosyal bünyesindeki şartlardan etkilenmesinin doğal olduğunu da söyleyerek (Sadak, 1945l: 1) Türkiye'nin *“kendisine uygun”* bir gelişim devresini başlatmaması hâlinde anarşi tehlikesiyle karşılaşabileceği uyarısında bulunmuştur (Sadak, 1945m: 2). Ayrıca Sadak, sosyal yaşamdaki tüm kavram ve gelişmeler gibi demokrasinin de *“muayyen”* bir tanıma sahip olduğu görüşüne muhalefet etmiş, her rejimin ortaya

koyduğu eserler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Sadak, 1945k: 1). Vakit yazarı Asım Us da Sadak'ı andırır biçimde, hak ve hürriyetler bakımından sağlanacak ilerlemenin aşırılık boyutuna ulaşmaması gerektiğini salık vermiş, Türk demokrasisinin özgün karakterini *Türkiye hiçbir vakit bir Amerika olmayacaktır*” cümlesiyle özetlemiştir (Us, 1945ç: 4).

Asım Us'un Türk ve Amerikan demokrasileri arasındaki farklılıklara işaret eden yazısı yine Vakit gazetesinde çıkan bir başka yazıda daha da derinleştirilmiştir. Anılan makalesinde Fatma Şirin, her milletin demokrasi pratiğinin kendisine özgü olması gerektiğini söylemiş, çok partili düzene geçiş sürecinin temel mottolarından biri olan *“biz bize benzeriz”* ifadesinin hayatın gerçekliğiyle uyuştuğunu öne sürmüştür (Şirin, 1945: 2):

Demokrasi, demokrasi olmak için İngiliz parlamentosuna, Fransız partilerine, Amerikan anayasasına muhtaç değildir. Demokrasi değil, demokrasiler vardır. Biz bize benzeriz sözü, hakikatin ifadesidir. (...) Biz demokrasiye ne özeniyoruz ne de onu yeniden keşfetmeye kalkacağız. Bizim demokrasimiz de ilmimiz, sanatımız, servetimiz, dilimiz gibi bir pratik gelişme istikametindedir.

Fatma Şirin tarafından kaleme alınan yazıda geçen mezkûr pasajdan yola çıkarak Türkiye’de demokrasiye geçiş süreciyle ilgili temel bir çıkarımda bulunabilmek mümkündür. Rejim ileri gelenleri ne pahasına olursa olsun, demokrasiye geçişin yabancı devletlerin etkisiyle gerçekleştiği gibi bir manzaranın oluşmasına taraftar değillerdir. Onlara göre süreç bütünüyle Türkiye’ye özgü şekilde ilerlemeli ve sonuca ulaşmalıdır.

Makalelerini bu doğrultuda incelememizin faydalı sayılacağı isimlerden ilki olan Hüseyin Cahit Yalçın ikinci partinin teşkilinin, bir yabancı devleti memnun etmek adına gerçekleştirilmesinin kabul edilemez olduğunu şu satırlar aracılığıyla kanıtlamaya çalışmış, yazının yayımlandığı tarihte henüz Halk Partisinden istifa etmemiş olan Bayar ve arkadaşlarına ise açık bir çağrı gerçekleştirmiştir (Yalçın, 1945f: 1):

(...) Bir kere, herhangi bir ecnebi hükümeti memnun etmek için bir memleketin politika değiştirmesi kadar zelil ve hakir bir hareket yoktur. Rusları memnun etmek gayesine göre dahili politikamızı akort edecek olursak, bir kere kolunu makinaya kaptıran bir zavallının çok geçmeden parça parça olması gibi, biz de nihayet bir Bolşevik düzeni kurmak neticesine varırız. (...) Benim hükümetim dünyanın en fena bir hükümeti olabilir. Onu bütün kuvvetimle hırpalayabilirim. Fakat bir Bolşevik değil, herhangi bir ecnebi hükümet ona düşmanlık gösterecek derecede saygısız davranırsa, derhal ateş kesilir ve hükümetimi müdafaa ederim. Çünkü bu mevkide hükümetim vatanımdır ve: “kinim, dinimdir” ... Bir ecnebinin onu değiştirmeyi benden istemesi benim haysiyetime, hürriyetime, istiklâlime indirilecek en büyük darbedir.

Vatan ve Cumhuriyet gazetesinin başyazarları da Türkiye’de demokrasiye geçişin, yabancı devletlerin etkisiyle gerçekleşmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Nadir Nadi’ye göre millî demokrasiinin sağlam temeller üzerinde geliştirmesi Atatürk’ün Türk milletine bıraktığı emanetler arasında en önemli olandır (Nadi, 1946c: 1). Ahmet Emin Yalman’da demokrasiye geçişteki

belirleyici faktörü, ülkenin kendine ait zorunlulukları karşılamak biçiminde ifade ettikten sonra Türk milletinin “hürriyet mücadelesinde” “kurban” vermek bakımından hiçbir milletin gerisinde olmadığını vurgulamıştır (Yalman, 1946ç: 1). Yazar takip eden günlerde yayımladığı bir başka yazıda ise İngiltere, ABD, Fransa, Rusya, Çin gibi devletlerdeki siyasi sistem ile Türkiye’deki işleyişi karşılaştırmış ve Türk demokrasisi hakkındaki övgü dolu şu satırlara yazında yer vermiştir (Yalman, 1946d: 3):

(...) Meseleyi bu şekilde ele alınca, “biz kim, demokrasiyi İngiltere’den, Amerika’dan daha mükemmel şekilde tatbik etmek kim?” diyenler eksik olmayacaktır. Halbuki biz demokrasi işine bir defa girişince, başkalarının hata ve kusurlarını kopya etmek değil, geriliğimizi lehimize çevirerek, en iyiyi ve en ideali hedef diye kabul etmek mevkindeyiz. Türk milleti, bu işi başarmak bakımından tamamı ile mücehhezdir. Bunun aksine iddia edenler; bu milleti tanımayanlar veya ortalığa kendi zati menfaatlerinin gözlüğü ile bakanlardır.

Dikkat edileceği üzere Osmanlı-Türk modernleşme hareketinin temel varsayımlarından biri olan; Türk milletinin asrileşmek konusunda Batılı milletlerin gerisinde olmadığı tezi Nadir Nadi ve Ahmet Emin Yalman’ın demokrasiye geçiş konusundaki görüşlerinin oluşumunda da belirleyicidir. İkinci partinin kuruluş süreciyle ilgili yaklaşımı bakımından Yalman’dan “görece” farklı bir noktada bulunan Asım Us ise Türk milletinin bu süreçte yabancı devletlerin yol göstericiliğine ihtiyaç duymadığını bir teşbih dâhilinde ifade etmek istemiş, Vakit gazetesinin 8 Eylül 1945 tarihli nüshasında yer alan “Türk Demokrasisinin Gelişmesi İçin” başlıklı makalesini şu cümlelerle sonlandırmıştır (Us, 1945l: 4):

Memleketimizin, asırlık istibdat ve saltanat saraylarını yıkarak, yerine bir inkılapçı demokratik bina kuran Türk işçileri bu yeni rejimi daha ziyade güzelleştirmek için hariçten ustabaşı getirmeye muhtaç değillerdir. Elverir ki dünyayı kan tufanına boğan ve ateş kasırgaları ile yakan şu ikinci dünya harbinin üçüncü bir dünya harbine gitmeyeceği olsun, kesin olarak anlaşılsın ve memleketi tehlikelere karşı korumak için seferber olan Türk milletinin, silah altındaki evlatları emniyet havası içinde bir kere yurtlarına dönmüş olsun.

Türk tipi demokrasinin genel çerçevesini oluşturmaya yönelik söz konusu yazılar incelendiği takdirde yabancı dünyaya duyulan öfkenin daha ziyade Sovyetler Birliği üzerinden ifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kuşkusuz bu durum bilinçli bir tercihin eseridir ve II. Dünya Savaşı sonrası reel politikle de uyumludur. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve Boğazlar bölgesindeki egemenliği tehdit eden açıklamaları, Türk kamuoyunda Ruslara karşı muarızlık doğurmuş, demokrasiye geçiş tartışmaları da söz konusu karışıklığın ifade araçlarından birisine dönüşmüştür.

1944’te vefat eden Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’ün naaşının teslim edildiği günlerde yayımlanan gazeteler, demokrasiye geçiş sancılarının hissedildiği bir dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin niteliğini kavramak bakımından incelenmeye muhtaçtır. Unutulmamalıdır ki bu devrede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu da Türk-Amerikan dostluğunu vurgulayan açıklamalar yapmışlardır (Vatan, 1946a: 1).

Hükümetin Sovyetler Birliği tehlikesine karşı ABD ile yakınlaşmak istediği sonucunu çıkaran Türk basını, Missouri Zırhlısının Türkiye’de bulunduğu tarih aralığında yaptıkları yayınlarla Türk-Amerikan dostluğunun önemini vurgulamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda demokrasiye geçiş sürecinde hiçbir yabancı devletin deneyimlerinden yararlanılmayacağına ilişkin savunudan da kısa süreliğine vazgeçilmiştir.

Çalışmamız kapsamında incelen gazetelerin ittifak hâlinde yürüttüğü Türk-Amerikan dostluğunu vurgulama politikası uyarınca ilk olarak Ertegün’ün naaşının herhangi bir gemiyle değil de bir savaş gemiyle taşınmasının önemli olduğu söylenmiş, bu durum ABD tarafından Sovyetler Birliğine verilen bir mesaj olarak yorumlanmıştır.

Zırhlının sembolik manadaki önemi üzerine görüş bildiren yazarlardan Selim Ragıp Emeç’e göre Missouri esasında bir savaş gemisi olsa da Türkiye’deki bulunuş amacıyla “barışın” ve “dostluğun sembolüdür”. Amerikalı yetkililerin kendi topraklarında hayata gözlerini yuman Türk büyükelçinin naaşını bir savaş zırhlısıyla teslim etmesi ise sadece Ertegün’ün manevi şahsiyetine değil, Türk milletine duydukları derin saygının yansımasıdır (Emeç, 1946: 1). Benzer şekilde Cumhuriyet yazarı Abidin Daver de merhum büyükelçinin naaşının bir savaş gemisiyle taşınmasının ardındaki anlamın üzerinde durmuş, Ertegün’ün naaşıyla birlikte Türkiye’ye gelen Amerikan yetkililerinin kimliklerini de açıklayarak “bu ziyaret, sadece cenaze naklinden ibaret bir diplomasi ziyareti değildir” demiştir (Daver, 1946ç: 1). Asım Us, Ahmet Şükrü Esmer ve Ahmet Emin Yalman gibi isimlere göre de Missouri Zırhlısı, “barışın” ve “dostluğun” sembolüdür. Diğer milletler hakkında “fenalık” hissine sahip olmayan bir milletin ise devasa savaş zırhlısından rahatsız olması gereksizdir (Us, 1946d 1; Esmer, 1946: 1; Yalman, 1946e: 1).

Missouri’nin Türkiye’de demirlediği günlerde Türk basınının ortak bir söylem çerçevesinde dile getirdiği bir başka sav ise Türkiye ve ABD’nin aynı idealler etrafında birleşen ülkeler olduğu ve birbirine kilometrelerce mesafe uzaklıktaki bu iki devletin dünya barışının tesisi söz konusu olduğunda iki sınır komşusuna dönüştüğüdür.

Son Posta yazarı Burhan Cahid’e göre Türk-Amerikan yakınlaşması, stratejik bir gereklilik olmanın ötesinde iki necip milletin birbirlerine duydukları hayranlığın bir tezahürüdür (Cahid, 1946a: 2). Cumhuriyet’te imzasız şekilde çıkan başyazıda da benzer anlayış doğrultusunda Türk ve Amerikan halkları arasındaki derin bağa vurgu yapılmış, Türkiye ile Amerika arasındaki dostluk köprüsünün temelindeyse iki devletin paylaştığı idealler birliğinin bulunduğu öne sürülmüştür (Cumhuriyet, 1946a: 1-3). Ulus’un başyazarı Falih Rıfkı Atay da Missouri’nin Türkiye’de bulunduğu günlerde yayımlanan yazılarında ikinci partinin kuruluş süreci tartışmalarında genel olarak benimsediği “kendi demokrasimiz” kavramsallaştırmasından görece uzaklaşmış, idarenin politikasıyla da uyumlu biçimde Türk-Amerikan dostluğunun önemini vurgulayan ve Amerikan demokrasisinin erdemlerine dikkat çeken yazılar kaleme almıştır. Atay’ın, bu kapsamda

incelenebilecek yazılarının ilkinde, Amerika'nın benimsediği barışçı ve hürriyetçi prensiplerin Türkiye'nin yabancısı olmadığı, Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan bu yana iç ve dış siyasette söz konusu esaslara bağlı biçimde siyasa ürettiği ileri sürülmüş (Atay, 1946ç: 1), bir başka yazıda ise I. ve II. Dünya Savaşı'nı sona erdiren esas kuvvetin ABD olduğu hatırlandığında hiçbir devletin ABD'ye uzak olmadığı sonucuna varılabileceği hatırlatılmıştır (Atay, 1946d: 1). Son olarak Missouri'nin Türk sularından ayrılarak Pire'ye doğru yola çıktığı günün sabahında çıkan yazısında Atay, Türkiye'nin, yeni dünya düzenin parçası olmak yönünde irade sergilemekten geri durmayacağını iddia etmiştir (Atay, 1946e: 1):

(...) Biz Türkler, kendi yurdumuzda hür yaşamak, bütün milletlerle iyi geçinmek istiyoruz. (...) Kendimizin de başka milletlerinde menfaat ve bahtiyarlığını, ancak, dünyanın Birleşmiş Milletler prensiplerine göre düzen bulmasında arıyoruz. Buhranı gerginleştirecek bütün kıskırtmalardan, fesat ve oyunlardan nefret ediyoruz.

Kendi demokrasimiz kavramsallaştırmasının içeriği oluşturulur iken kuvvetli biçimde tekrarlanan ikinci argüman ise Cumhuriyet'in kuruluşundan 1945-6'ya kadar geçen çeyrek asra yaklaşan devrenin bir demokrasi pratiğine karşılık geldiğidir. Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın, 23 Nisan 1946 tarihinde yayımlanan "23 Nisancılar Ruhu" başlıklı yazısında bu sav açık biçimde dile getirilmiş, yazar yönetici kadronun "demokrasiden" ne anladıklarının ifadesi de olan aşağıdaki satırlarda Türk demokrasinin geçmişinin 1920'li yıllara uzandığını ileri sürmüştür (Atay, 1946f: 2):

(...) Biz demokrasi dediğimiz vakit, yerleştikçe ve geliştikçe, bu rejimi 26 yıllık devrim tesislerini daha kuvvetlendirecek ve sağlayacak millî hürriyetlerimizi anlıyoruz. (...) Türkiye'de demokrasi, 23 Nisan 1920'den beri kendini bulma ve olgunlaşma yolundadır. Fakat, kendi şartlarımız, siyasi ve içtimai kurtuluş ve iktisadi prensiplerimiz içinde. Ne onların dışında, hele ne de onlara aykırı olarak! Ne şimdiye kadar ne de bundan sonra!..

Kuşkusuz, tek partili yönetimin bir "demokrasi" olduğuna ilişkin savunu sadece Falih Rıfkı Atay tarafından dile getirilmiş değildir. Çalışmamızın ikinci bölümünde de incelendiği üzere Mahmut Esat Bozkurt ve Recep Peker gibi rejim ideologları da 1920 ve 1930'lı yıllarda "otoriter demokrasi" ve "disiplinli hürriyet" kavramsallaştırmaları çerçevesinde tek parti yönetiminin, "demokrat" karakterine vurgu yapmaya çalışmışlardır. Söz konusu vurgu, yani Türkiye'de tek parti yönetiminin bir diktatörlük idaresi olmadığına yönelik söylem demokrasiye geçiş sürecinde de değişik biçimleriyle karşımıza çıkmış, örneğin Recep Peker Ulus gazetesinin 6 Mayıs 1946 tarihli nüshasında yayımlanan makalesinde Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan bu yana idareci kadronun demokrasi dışı yollara tevessül etmediğini ifade etmiştir (Peker, 1946: 1):

(...) Bugün değil, yakın tarihe mâl olmuş zorlu günlerde bile, biz muhalife hain gözüyle bakmak ve muhalefete hıyanet damgası vurmak yolundaki eski fena geleneği yenmek için özel gayretler sarfettik. Millî hayatta ve Kamutay'da çokluk Partisinin karşısında, yanında veya içinde Devlet işlerini kontrol altında tutacak teşebbüsleri hoş gördük. Ve hatta bunun için tertipler yaptık. Hayat usaresi çekilmiş eski devlet ağacının kurumuş gövdesinden yeşeren inkılâp dallarının ilk taze filizleri sürerken bile Türkiye'de türlü türlü muhalif gruplar ve partiler kuruldu. Bizim

Partimiz Türkiye'nin hür ve demokrat ruhunu en büyük asaletle temsil eden ana Parti, sözün, yazının ve sesin ifadesi olan fikirlere hürmet etmeyi bilmiştir.

Peker'in bıraktığı noktadan hareket eden Falih Rıfkı Atay'a göre de Atatürk ve İnönü'nün liderlik ettiği tek parti yönetimini Almanya, İtalya veya Sovyetler Birliği'ndeki emsalleriyle kıyaslamak yersizdir. Zira bu memleketlerde iş başında olan tek parti idareleri, kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak için vatandaş hak ve hürriyetlerini kısıtlamakta bir mahsur görmemiş iken Türkiye'yi yöneten kadrolar düşünce ve ifade özgürlüğüne karşı her zaman hoşgörüyü yaklaştırmışlardır (Atay, 1946g: 1). Yine Falih Rıfkı Atay tarafından CHP Olağanüstü Kurultayı'nın düzenlendiği gün kaleme alınan yazıda ise Halk Partisi'nin, halkın içinden çıkan bir parti olması dolayısıyla "doğuştan demokrat" olduğu ifade edilmiştir (Atay, 1946h: 1). Abidin Daver tarafından dile getirilene göre ise Halk Partisi ile Nazi veya faşist partileri arasındaki temel farklılık, söz konusu partilerin ülkelerini felakete sürüklemeleri, Halk Partisi'nin ise kuruluşundan bu yana ülkenin kalkınması için çalışmasıdır (Daver, 1946d: 1).

Ulus'un başyazarlığına Ağustos 1945 itibarıyla tekrar başlayan Falih Rıfkı Atay ise tek parti yönetiminin kelimenin gerçek anlamıyla bir "demokrasi" olduğuna yönelik savunusunu daha da güçlendirmiştir (Atay, 1945a: 1-2). Öyle ki Atay'ın bu dönemde yayımlanan yazılarında *istemeseler de istemeseler de köylüyü okutacağız (...)* çünkü biz gerçek demokrasi ülküsüne en kestirme yoldan ve en kısa zamanda varmak amacındayız" (Atay, 1945b: 1) veya *"biz bu memlekette demagoglar saltanatının değil, halk egemenliğinin gelişmesini amaç edinmişizdir, bunun başlıca güvencesi bütün halkın ilk eğitimden geçmesidir"* (Atay, 1945j: 1) gibi ifadelerle yer vermiştir.

Yine Falih Rıfkı Atay'ın deyişiyle, bu hususta dimağlara nakşolması gereken bir başka gerçeklik de hürriyet ve bağımsızlığının temelinin eğitim olduğu, bilgi ve şuurla kaynaşmayan hakkın ise devamlı biçimde kullanılamayacağıdır (Atay, 1945k: 1). Atay'a göre yönetici kadronun köylülerin eğitime özen göstermesindeki esas gaye de milleti tüm fertleriyle *"ileri demokrasinin vatandaşları"* kılmaktır (Atay, 1945l: 1). Kuruluş döneminden başlayarak otokrasi ve istibdada karşı fikir ve vicdan hürriyetini esas alan Cumhuriyet idaresinden de aksi yönü bir politika izlemesini beklemek gerçekçi değildir (Atay, 1945m: 3).

Şüphesiz köylülerin eğitimi sorunuyla demokrasiye geçiş tartışmaları arasında bağ kuran tek Ulus yazarı Falih Rıfkı Atay değildir. CHP Urfa milletvekili ve Ulus yazarı Esat Tekeli'ye göre temel çalışma başlıklarından birisi eğitim olmayan bir rejim ancak "şeklen" demokrat olabilmektedir. Yazar ayrıca Türkiye'nin eğitim davasına hizmet etmeyen bir kimsenin kendisini demokrat olarak tanımlamasına da itiraz etmektedir (Tekeli, 1945b: 1):

İkinci dünya harbi sonunun getirdiği güvensizlik ve huzursuzluk içinde bazı tenkitçilerin ortaya çıkardığı demokrasi davası, kudretini halkın derinliklerinden alan bir demokrasi yerine sadece usullere dayanan bir "şekil demokrasisi" kurma iddiaları sürüp giderken, memlekette gerçek

demokrasiyi yerleştirmek için çok önce açılmış olan savaş, ilk öğretim hareketi sessiz fakat emniyetli adımlarla yürüyor. Köy enstitüleri, yeni öğretmenler yetiştirip yurdun dört bucağına dağıtıyor, köylerde yer yer okullar kuruluyor, Anadolu ıssızlıkları, bilginin ve yeni hayat anlayışının ışığına kavuşuyor.

Falih Rıfkı Atay ve diğeri Ulus yazarları ile benzer istikamette görüş bildiren Necmettin Sadak da bir rejimin demokrasi olarak nitelenebilmesi için vatandaşların devlet idaresi hakkında asgari düzeyde bilgiye sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Yazara göre ilköğretim davasında gösterilen başarı halkın bilgi sahipliğinin somut göstergelerinden biridir (Sadak, 1946b: 1).

Demokrasinin temeli her şeyden önce, halk çoğunluğunun asgari bilgiye sahip olmasıdır. Cahiller kitlesine dayanacak demokrasiler, bir memleketi zaman ile ya batırır yahut en koyu demagogların istibdadına götürür. Bunun içindir ki gerçekten demokrasiye giden milletler, eğer geri kalmış iseler ilk iş olarak öğretim meselesine ve asgari bilginin her yerde ölçüsü olan ilk öğretime ehemmiyet verirler.

1940'lar Türkiye'sinde ülkenin düşünce hayatında etkin olan kimselerin köylülerin eğitimini rejimin temel meseleleri arasında görmesi, vesayetçi teorinin "aydınlanmış insan" mottosuyla da yakından ilişkilidir.

Rejime yakın kalemlerin ifadesiyle Halk Partisi'nin örgütsel yapısı da Türkiye'de ortaya konan biçimiyle tek partili yönetimin demokrasi dışı bir uygulama olmadığını kanıtlamaktadır.

Parti kongreleri ile milletvekili-vatandaş buluşmalarının "tek partili demokrasinin" gelişimindeki önemine dikkat çeken Mümtaz Faik Fenik, 15 Ekim 1945 tarihli "Demokrasinin Tekamülüne Hizmet" başlıklı yazısına şu cümlelerle başlamıştır (Fenik, 1945h: 1).

C.H.P. sade demokrat bir parti değil, aynı zamanda demokrasiyi şimdiye kadar bilinen anlamın ilerisine götürmüş, onu tekâmül ettirmiş bir partidir. Misal mi istiyorsunuz, işte Parti Kongreleri...Bu kongreler millet ve devlet işlerini idarede, tanzimde, bunları münakaşada ve bu halkın yararına en iyi kararları almakta müşterek bir dimağ yaratmıştır. Bu kongrelerde küçükten büyüğe doğru giden, bir yükseliş vardır. Halkın istekleri, iradesi küçük köy kongrelerinden Büyük Kurultay'a kadar bir piramit şeklinde tezahür eder. Bir köylü okul mu istiyor, tarım işleri için mi yardım mı, yol mu hastalığa karşı deva mı istiyor; her istediğini açıkçası kendi partisinin kongresinde ortaya atabilir.

Makalesinin geri kalanında ise parti kongrelerinin yegâne işlevinin halkın şikâyet ve taleplerinin dile getirilmesi olmadığını ifade etmiştir. Fenik'e göre demokrasilerde muhalefet partilerinin asli vazifesi olan iktidar partisini denetleme, Halk Partisi kongrelerinde vatandaşlar tarafından aracısız biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Yine yazarın ifadesiyle parti kongreleri "fikri berraklaşmanın" sağlandığı mecralardır ve bu manada Parti kongrelerdeki tartışmalardan elde ettiği kazanımla öz kuvvetini arttırarak demokrasinin tekâmülü yolundaki adımlarını sağlamlaştırmaktadır (Fenik, 1945h: 1):

(...) Hükümetçe yapılan bütün Türkiye'yi ilgilendiren işleri dâhi, buradan kontrol edebilir. Fikirlerini olduğu gibi söyler, arkadaşlarıyla münakaşa yapar ya ikna eder ya ikna edilir ve berraklaşan fikir, kanaat ve dilekleri daha “yüksek kongreye” sunulur. Ve nihayet, böylece dilekler ve istekler birkaç kongrenin tetkikinden geçtikten sonra Büyük Kurultay'a kadar gider. Parti kanalıyla ve serbest münakaşa ile fikirlerini en yüksek makama ulaştırması ve bunlardan mümkün olanların derhal tahakkukunu görmesi, demokraside gerçek bir tekâmül değil de nedir?

Mümtaz Faik Fenik'in makalesinden yaklaşık üç ay sonra yine Ulus gazetesinde çıkan “Parti Kongreleri” başlıklı yazısında Kemal Turan da Halk Partisi kongrelerinin Türk tipi demokrasinin gelişimindeki önemine vurgu yapmış, partililerin şikâyet ve önerilerini daha üst makamlara taşımasının da bu toplantılardan geçtiğinin altını çizmiştir. Yazar söz konusu organizasyonun işlevlerinden birini de demokrasinin tabana yayılması şeklinde ifade etmiştir (Turan, 1946b: 1):

(...) Her kongrede partililer, kendi çevrelerince başarılabacak ve üst kongrelerce takip edilecek işleri birbirinden ayırt ederler. Böylece herhangi bir köy veya mahalledeki partililerin dilek ve düşünceleri kongre sıralarını aşarak Parti Genel İdare Kuruluna kadar gelir, Parti hükümetine verilir ve alınan sonuç bu sefer Parti kurullarının normal kademesi içinde köye veya mahalleye kadar gider. Yüz binlerce yurttaşın Parti kongreleriyle bir dilek mekanizması içinde memleket işlerini Parti Hükümetine ulaştırmasının birçok yönlerden faydalı olacağını tahmin edebiliriz. (...) Kaldı ki bu dilekler, Hükümete kanunların, tüzüklerin uygulanmasında, idare organlarının işleminde hangi zorluklara rastlanıldığını belirtir, yeni kararların ve yeni tedbirlerin isabetli olmasını sağlar.

Milletvekilleri ile vatandaşların doğrudan bir araya gelmesini sağlayan toplantılar ise demokratik yönetimin bir başka tezahürü niteliğindedir ve “*demokrasi, kelimesini, gündelik ekmeğe*” dönüştüren çevreler en az bir kez bu toplantıda hazır bulunarak Türk demokrasisindeki gelişimi kendi gözleriyle görmelidirler (Fenik, 1945h: 3):

(...) Bunun dışında bir de milletvekillerinin doğrudan doğruya halkla yaptıkları temasları göz önüne almalıyız. Bu temaslar, birçok dertleri, istekleri meydana koymakta ve muhakkak ilgililer tarafından çok sıkı bir şekilde takip edilerek, kabil olanları derhal neticelendirilmektedir. Bu temaslar, şüphesiz milletvekillerini, kendilerini seçenler gibi düşünmeye sevk eden ve yahut seçicileri, böyle bir isteğin başarılabar başarılmayacağına ikna eden en büyük bir demokrasi tezahürüdür. Büyük Millet Meclisinin ve Büyük Kurultayın en ücra köydeki halkla bağlantısı ve o halkın icra mekanizmasının hareketlerini kongrelerde kontrol etmesi kadar demokrasi ve halk lehinde bir hizmet tasavvur edilebilir mi?

Şüphesiz, Ulus gazetesinde yayımlanan ve ilköğretim hareketinin yurt kalkınması açısından önemli olduğuna işaret eden yazılar içinde en önemlisi Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümünde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla çıkan “İlköğretim Çalışmalarımız” başlıklı başyazıdır. İnönü yazısının giriş kısmında sayısal verileri esas alarak Cumhuriyet idaresinin özellikle köylerde yürüttüğü okullaşma faaliyetinin üzerinde durmuş, sonrasında ise köylerin ve köylülerin kalkınmasını hayati bir mesele olarak gördüğünü söylemiştir. Yine İnönü tarafından dile getirilene göre tek dereceli seçim usulünün benimsenmesi yolunda mühim adımların atıldığı bir zaman diliminde Hükümet'in ilköğretim politikasıyla neyi amaçladığının anlaşılması daha da önemli hâle gelmiştir (İnönü, 1946: 1):

(...) Tek dereceli seçim yapmak ve milleti idare edecek olanları çoklukla takdir etmek yetkisi, vatandaşlara pek ağır sorumluluklar verir. Bu yetkinin vatana faydalı olarak kullanılması, kadın-erkek bütün vatandaşların hiç olmazsa ilköğretimlerinin tamam olmasına bağlıdır. Onun için, ilköğretim ve onun yapı, öğretmen ve devam gibi türlü meseleleri, millî varlığımızın temel meseleleridir. Bu meselede, partilerin, birbirimizin gayretini kesecek değil, destekleyip arttıracak surette hareket edeceklerini ümit ederim.

İnönü'ye ait ve Ulus gazetesinde yayımlanmasından bir gün sonra Vakit, Tanin ve Akşam'ın sayfalarında neşredilen makalede tek dereceli seçim usulünün kabulü ile vatandaşların ilköğretim eğitimlerini tamamlamaları arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu öne sürülmüş, bu doğrultuda idarenin de üzerine düşeni yapmaktan imtina etmeyeceği vurgulanmıştır. Son olarak İnönü, DP'ye de açık bir çağrı gerçekleştirmiş ve ilköğretim hareketine katkı sunmalarını beklediğini ifade etmiştir. Kuşkusuz bu çağrı, Milli Şef'in Aralık 1945'te Celal Bayar'la yaptığı ikili görüşmede de geçen yeni partinin ilköğretim hareketine muhalefet etmemesi gerektiğine ilişkin telkiniyle de uyumludur.

3.2.4. Sistemik Aksaklıklar

(...) Buna imkân vermem, ben ihtilalci ve Kuva-yı Milliyeci İsmet'im. Bu devleti yoktan bu hâle getirdik. Üç beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursa ne âlâ. Olmazsa vazgeçer birkaç sene daha eski usulde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz (Erim, 2005: 59).

Mayıs 1945-Temmuz 1946 dönemi pek çok bakımdan kimi ilginçlikler barındırmaktadır. Bu ilginçliklerin başında döneme ait çelişkiler bulunmaktadır. Öyle ki II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, demokrasi alemine katılmayı kendisi için bir ödev olarak addeden idare, rejimin demokratikleşmesi yolunda atılacak adımların öncülüğünü üstlenmiş, İnönü'nün teşvikiyle de iktidar partisinin karşısında konumlu bir ikinci parti siyasi sistemin parçası olmuştur. Ancak Mayıs 1945- Temmuz 1946 dönemi için otoriterleşme politikalarından bütünüyle vazgeçilen bir aralık değerlendirmesini yapabilmeye de olanak yoktur. Söz konusu zaman diliminde yeni bir siyasi partinin kuruluşuna izin verilerek tek partili sisteme fiilen son verilse de yaşanan diğer gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında gazetelerin verdiği tepkiler, demokrasiye geçiş sürecinin hiç de kolay olmadığına işaret etmektedir. Siyasi sistemde değişimi zora sokan veya yaşanan dönüşümün karakteri üzerinde olumsuz etkiler bırakan tüm gelişmelerin bir üst başlıklandırma ile "sistemik aksaklıklar" olarak adlandırılabilmesi mümkündür. Bu çerçevede sistemik aksaklıklar başlığı altında dört örnek olay incelemesi yapılacak ve bu olaylar karşısında gazetelerin gösterdiği tepkiler incelenecektir.

Söz konusu olayların ilki, İnönü ile Bayar'ın yeni partinin teşkili konusundaki görüşmelerini hızlandırdıkları bir devrede, Aralık 1945'te gerçekleşmiş, muhalif Tan gazetesinin matbaasına yapılan saldırı Türkiye'nin yakın siyasi tarihindeki en acı gelişmelerden bir olmuştur. Söz konusu saldırı sonrasında gazeteler ise demokratik normlarla uyumlu bir tepki ortaya koymamış,

saldırganlardan ziyade saldırıya uğrayan Tan gazetesinin yazarlarını suçlamayı tercih etmişlerdir. İkinci örnek olayda ise gazetelerin 1946 senesi itibarıyla dahi tek parti dönemindeki yaklaşımlarının değişmediği kanıtlanmaktadır. Zira siyasi düzenin çok partili olduğu dönemde tek parti iktidarının sembol kurumları da olan Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümlerinde yapılan yayınlarda, 1946 öncesinden mülhem yayıncılık anlayışı sürdürülmüş, bu bağlamda söz konusu kuruluşların “yeni insan tipinin” yetişeceği ocaklar olduğu vurgulanmıştır. Gazetelerin yansıdığı biçimiyle incelenen diğer örnek olayların konusu ise hukuki gelişmelerdir. Bu bağlamda, iktidar partisinin rakibini hazırlık yakalamak amacıyla belediye ve milletvekili seçimlerini öne çekmesi dönem gazeteler tarafından olağan karşılanmış, serbest ticareti sınırlandıran kararnamenin kaldırılması, Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikle gazete kapatmanın zorlaştırılması ve üniversitelere idari özerklik verilmesi gibi cari rejimi, demokrasiye yakınlaştıracak icraatlar ise basın tarafından çoğu zaman kuşkuyla karşılanmıştır.

Özetle, Türkiye’nin ilk çok partili seçimine sadece birkaç ay kalan bir devrede dahi gazetelerin, demokrasiye geçiş sürecini içselleştirdiğini ifade edebilmeye olanak yoktur.

3.2.4.1. Tan Gazetesi Baskını

Türk basınının 1945 senesindeki görünümü üzerine yapılan bir inceleme açık biçimde ortaya koyacaktır ki gazeteler pek çok konuda birbirleriyle ihtilaf hâlinde olsalar da Tan gazetesinin takip ettiği yayın politikasını eleştirmek bu durumun bir istisnasını teşkil etmektedir. Rejimin resmî yayın organı Ulus’tan muhaliflere en yakın gazete olan Vatan’a kadar basın dünyası, bir bütün olarak Tan gazetesiyle ters düşmüştür. Hülya Öztekin, 4 Aralık 1945 tarihindeki meşum hadiseye varıncaya dek Tan’ın diğer gazetelerle olan polemiklerinin beş alt başlık dâhilinde incelenebileceğini ileri sürmüş, bu kapsamda; “Tan-Vakit Kavgası”, “Tan-Akşam Kavgası”, “Tan-Cumhuriyet Kavgası”, “Tan-Tasvir Kavgası” ve “Tan-Tanin Kavgası” gibi başlıklarla Serteller ile diğer gazeteciler arasındaki tartışmaları açıklamaya çalışmıştır (Öztekin, 2013: 311-346). Yazar, dönem gazetelerinin Tan’a karşı olan öfkelerinin açığa çıkmasında Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan gerilimin de etkili olduğu düşüncesindedir (Öztekin, 2013: 315). Söz konusu değerlendirmenin haklılık payının yüksektir. Zira Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak ve Boğazların yönetiminde ayrıcalık talep ettiğinin açığa çıkmasıyla birlikte Türk basınındaki Rus aleyhtarlığı da güçlenmiştir. Gazeteler, Haziran 1945’in son birkaç gününde çıkan sayılarında Sovyetler Birliği tarafından dile getirilen taleplerin iki devlet arasındaki dostluk ilişkisinin sona ermesi anlamına geldiğini söylemişlerdir. Tan’ın Sovyetler Birliği’nin Türk basınındaki temsilcileri gibi düşünülmesi ve açıktan hedef hâline getirilmesi de Sovyet taleplerinin açığa çıkmasını takip eden günlerde olmuştur.

Serteller ile polemige girmek hususunda Babıali’nin hiçbir kalemi ürkek davranmamıştır. Ara seçimler öncesinde Tan yazarlarıyla tartışmaya girişen Asım Us, Sertellere, -kendilerinin

Türkiye’de hürriyet olmadığı eleştirisini sıkça dile getirdiklerini hatırlatarak- Sovyetler Birliği’nde, iktidar partisini eleştirecek bir tane gazete var mıdır? sorusu yöneltilmiştir (Us, 1945h: 4). Us’un kendisine yönelttiği soruya köşesinden yanıt veren Sabiha Sertel ise öncelikle Us’un benimsediği üslubun gazetecilik etiği açısından yakışıksız olduğunu ifade etmiş, sonrasında ise kendisini Sovyetler Birliği’ndeki değil, Türkiye’deki demokrasinin ilgilendirdiğini eklemiştir (Sertel, 2024: 151-162). Tan’ın başyazarına yönelttiği soruya ikna edici bir yanıt alamadığını düşünen Asım Us ise daha sonraki günlerde yayımladığı yazılarda Sertellerle ilgili eleştirilerini daha da sertleştirmiş, 30 Ağustos 1945 tarihli “Bn. Sertel’in Cevapsız Bıraktığı Soru” başlıklı makalede nasıl ki Rusya’da rejim aleyhtarı herhangi bir partinin kurulmasına izin verilmiyorsa, Türkiye’de de “komünist” veya “saltanatçı” yapılara göz açtırılmayacağını anımsatmıştır (Us, 1945m: 2). Mayıs-Aralık 1945 devresinde Serteller ile esaslı bir polemğin tarafı olan bir başka gazeteci ise Necmettin Sadak’tır. Sadak-Serteller çekişmesindeki ilk konu başlığı Halk Partisi’nin ara seçimlerde milletvekili adayı belirlememesi ve Sertellerin bu tavrı bir aldatmaca olarak yorumlamasıdır. Sadak, Sabiha ve Zekeriya Sertel’in yazılarında sıkça ifade olunan iktidar partisinin kendisini dış dünyaya beğendirmek ümidiyle ara seçimlerde milletvekili adayı göstermediği biçimindeki ifadeden fazlasıyla rahatsızdır. O’na göre yabancı memleketleri hoşnut etme kaygısıyla karar alacak bir kimsenin Halk Partisi çatısı altında barınabilmesi mümkün değildir (Sadak, 1945n: 1). Necmettin Sadak, birkaç gün sonra yayımlanan makalesinde ise Serteller -özellikle de Sabiha Sertel- hakkındaki eleştirilerine benzer bir mantık çerçevesinde devam etmiş, Sabiha Sertel’in “hudut aşırı” mahfillerin yönlendirmesiyle Türkiye hakkında olumsuz konuştuğunu ileri sürmüştür (Sadak, 1945b: 1). Sabiha Sertel ise Sadak’a verdiği yanıtta Halk Partisi’nin karakteri hakkında genel bir değerlendirme yapmış, Kurtuluş Savaşı’ndan gelen devrimci kimliği kaybettiği için iktidar partisi için üzüldüğünü söylemiştir (Sertel, 2024: 167-169).

Asım Us ve Necmettin Sadak’ın yanı sıra Tan yazarlarıyla açıktan tartışan bir başka gazeteci de Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi’dir. İki yazar arasında “komünistlik-faşistlik” temelinde gerçekleşen polemğin temelleri 1930’ların sonuna değin götürülebilse de (Köktener, 2004: 54-55) Nadir Nadi 17 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesiyle bu tartışmayı yeniden başlatmış, daha doğru ifadeyle Tan gazetesinin şahsına isnat ettiği “faşistlik” suçlamasına yanıt vermiştir (Nadi, 1945g: 1):

Sabiha Sertel benim bir faşist olduğumu iddia eden iki yazı yazdı. (...) Elim kalem tuttuğu günden beri yazılarıma ve düşüncelerime yol gösteren teme kaygı, halk ve memleket hesabına elimden geldiği kadar faydalı olabilmek, devletime ve cemiyetime zarar verebilecek sakatlıklara düşmemektir. (...) Aynı gazeteye göre, memlekette her gün yeni yeni faşistler türediğini görüyoruz. Basın kanunu faşist zihniyetle hazırlanmıştır; toprak kanunu faşistlerden taklit edilmiştir. Nietzsche’yi çevirdiği için yeni Çalışma Bakanı bir faşisttir, sosyoloji kitabı yazdığı için Akşam başyazarı da faşisttir. Yarın daha kimlere faşist deneceğini bilmiyoruz. Eğer bu tempo ile gidilirse birkaç hafta içinde memlekette faşist damgası vurulmadık adam kalmayacağına benzer.

Tan, Nadi'ye II. Dünya Savaşı yıllarındaki yazılarını sayfalarına taşıyarak cevap vermiştir. Yine Sabiha Sertel tarafından kaleme alınan “Hürriyet Düşmanları” başlıklı makalede de Nadir Nadi'nin “faşist markalı” bir hürriyet nizamı ithal etmeye çalıştığı dile getirilmiştir (Sertel, 2024: 151). “Faşistlik” yakıştırmalarına karşılık Nadi, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin aleyhine olacak hiçbir ifadeye yazılarında yer vermediğini söylemekle yetinmiştir (Nadi, 1945h: 1).

Son olarak Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da çalışmamız dâhilinde incelenen yazılarının bir kısmında Sabiha-Zekeriya Sertel çiftiyle fikir münakaşasına girişmiştir. Yalçın tarafından ifade edilene göre Serteller'in savunduğunun aksine Türkiye ile Rusya'nın dost olabilmeleri mümkün değildir. Yazar, bu durumu “*zelzeleyle dostluk kurmanın, tufanla iyi geçinmenin, yangın ve çığ ile ahbablık etmenin*” imkânsız olduğu benzetmesiyle açıklamıştır (Yalçın, 1945g: 1). Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini inceleyen ve çoğu zaman Sovyet yayılcılığına vurgu yapan yazılarına 1945 yazı boyunca devam eden Yalçın'ın, Serteller özelinde kaleme aldığı en sert yazı ise Tan Gazetesi Baskınından bir gün önce yayımlanan “Kalkın Ey Ehli Vatan'dır”.

Söz konusu makalede Hüseyin Cahit Yalçın öncelikle Sertellerin basın âlemindeki çalışmalarının gazetecilikten ziyade “beşinci kol faaliyetine” karşılık geldiğini öne sürmüştü, Sabiha Sertel'in Görüşler dergisinde çıkan “Zincirli Hürriyet” başlıklı makalesiyle de gerçekleri çarpıttığını ifade etmiştir. Anılan makalede ifade olunan; hangi demokraside basın kanunu dolayısıyla söz, fikir ve vicdan hürriyetinin yasaklandığı sorusu Yalçın'ın eleştirilerinde önemli yer tutmuştur. Yazara göre kişi hak ve hürriyetleri Türkiye'de değil Sovyetler Birliği'nde kısıtlanmaktadır. Sabiha-Zekeriya Sertel'in gazetecilik yapabilmeleri ise Türkiye'de basının özgür olduğuna işaret etmektedir. Son olarak Yalçın Tan gazetesine karşı bir “vatan cephesinin” oluşturulması gerektiği düşüncesindedir (Yalçın, 1945h: 1-3).

Yalçın'ın, siyaset kurumu ve basın dünyasına yönelttiği çağrıya yanıt verenler ise bir gün sonra düzenledikleri gösteriyle İstanbul Üniversitesi öğrencisi bir grup genç olmuştur. Basit bir öğrenci protestosu olarak başlayan gösteri kısa süre zarfında kitlesel katılımlarla Tan gazetesi ve solcu kimlikleriyle tanınan kitabevlerine karşı bir saldırıya dönüşmüştür. Türk siyasi hayatında, Tan Gazetesi Baskını olarak da yer edinen hadise sonrasında yapılan yayınlar ise Türk basınının, demokrasiye geçiş sürecindeki karakterini tahlil etmek bakımından incelenmeye muhtaçtır.

Tan Olayının ardından çıkan gazetelerde yaşananlardan “eylemcilerin” değil de saldırıya uğrayan Tan gazetesi yazarlarının sorumlu tutulması ortaklaşa biçimde paylaşılan bir yargı olmuştur. Son Posta gazetesinin manşetinde söylenene göre kızıl propagandayı telin etmek ve Kemalist öğretiyi olan bağlılıklarını bildirmek isteyen üniversiteli gençler bir “nümayiş” gerçekleştirmiştir (Son Posta, 1945h: 1). Vakit ve Ulus gazetelerinde ise olaylarının esas sebebinin “tahrikçi yayınlar” olduğu ifade edilmiştir (Vakit, 1945ç: 1; Ulus, 1945f: 1). Akşam gazetesi ise

Tan'ın yayınları için “yersiz ve yabancı propagandalar” yakıştırmasını uygun görmüştür (Akşam, 1945d: 1). Son olarak iktidara yakın kalemler tarafından “Vatan-Tan cephesi” olarak adlandırılan muhalefet medyasının diğer mensubu Vatan gazetesi de 4 Aralık Olayları hakkında geliştirdiği yayın politikasıyla Babıali'nin geri kalanından ayrışmamış, 5 Aralık günü “Komünizm aleyhine dün büyük bir nümayiş yapıldı” manşetiyle yayımlanmıştır (Vatan, 1945i: 1). Şüphesiz, “eylemcilerin” Tan gazetesinin büro ve matbaasına zarar verdikten sonra Vatan gazetesinin bürosuna yönelmelerinin ancak buraya saldırıda bulunmaktan son anda vazgeçmelerinin de gazetenin olayları aktarırken tercih ettiği manşetin belirlenmesinde etkilidir.

Tan Olayları sonrasında yayımlanan gazetelerin manşetleri ölçüsünde köşe yazılarında da “eylemciler” temize çıkarılmaya çalışılmıştır. Son Posta yazarı Selim Ragıp Emeç, 5 Aralık 1945 tarihli yazısında önce Sabiha-Zekeriya Sertel çiftinin yönetiminde yayımlanan Tan gazetesinde millî bünyeye yabancı bir ideolojinin savunulduğunu dile getirmiş sonrasında ise gösteriler sırasında meydana gelen taşkınlıkların verilmek istenen mesajın yanında herhangi bir öneminin olmadığını savunmuştur (Emeç, 1945e: 1-3):

(...) Her heyecanlı kitle hareketi gibi bunun da bazı hadiselerle sebep olmadığını görmedik değil. Fakat binlerce insanı en mukaddes inançlarından yaralayan bir batıl davaya karşı cuşa gelen muazzam bir dalganın kıyı ve köşede bazı ufak tefek zararlara sebep olmasının önüne geçmek mümkün olmaz.

Akşam başyazarı Necmettin Sadak ise İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin hareketinden bahtiyarlık duyduğunu söylemiş, dahası dünyanın da Türk gençliğinin heyecanlı gösterisine hayran kaldığını eklemiştir. Yazara göre Türk gençliği ağır tahrik koşulları altında, milletin tehlike anlarında göstereceği tepkinin bir örneğini sergilemiş, iç ve dış kamuoyuna da memleketin sahipsiz olmadığını bir kez daha hatırlatmıştır. Ayrıca Sadak, gösterilerden duyduğu memnuniyeti ifade ederken öğrencilerin, bir parti meselesinden ötürü değil de komünizmi telin etmek için harekete geçmelerini de takdir edilmesi gereken bir davranış olarak nitelemiştir (Sadak, 1945o: 1):

(...) Bilhassa tehlike anlarında milletlerin varlık iradesi, yabancı ve zararlı tesirlere karşı kendini çok sert şekillerde gösterir, İstanbul'da üniversite gençlerinin büyük tezahürlerini bu hakikatlerin aydınlığı altında muhakeme etmek doğrudur. (...) Bu harekete de “anı” demek de belki doğru değildir. Çünkü bu gençlerden coşkunluğu aylardan beri süren ve ruhlarını incitecek bir dereceye varan yabancı propagandaların biriktirdiği zehirlere karşı sert ve dayanılmaz bir aksülamel neticesidir. (...) Gençliği harekete getiren amel, çok şükür ne bir hükümet meselesi ne bir Parti davası ne de fikir ayrılıklarıdır. Üniversitenin bu tür kaygılarla alâkası yoktur ve olmaması gerekir. Gençliğin tezahürlerine tek sebep, gittikçe cesaret kazanarak korkulu şekiller alan komünist propagandadır ve bilhassa bu propagandanın bu gençliği hedef tutarak kendine en elverişli saha sayması, adeta benimsemeye başlamasıdır. Gençlik buna karşı en haklı isyanı duymuştur.

Vakit'ten Asım Us da benzer bir yaklaşım doğrultusunda Tan gazetesine yapılan saldırıdan öğrencileri değil gazetenin takip ettiği “tahrikçi” yayın politikasını sorumlu tutmuş, bu bağlamda Türk gençliğinin her türlü tahrik karşısında aldanmamasını takdirle karşılamıştır (Us, 1945n: 1):

(...) Kızıl Tan'lar, kızıl Yeni Dünya'lar, kızıl Görüş'ler örnek rejim olarak Balkanlarda yabancı işgali altında kurulan kızıl faşist idareleri Türk milletine demokrasi numunesi gibi gösteriyorlardı. Fakat bağımsız Türk milletinin idaresini yarın ellerine alacak olan Türk gençliği, aldatılamamıştır. Üniversite gençlerinin gösterisinden çıkan mana budur.

4 Aralık öncesi yayımlanan yazılarıyla -bir anlamda- Tan Gazetesi Baskınının “işaret fişliğini ateşleyen” Hüseyin Cahit Yalçın ise olayları takip eden ilk günlerde hadise hakkında yorum yapmaktan kaçınmış, 8 Aralık 1945 tarihinde yayımladığı “Nümayiş Hadisesi” başlıklı yazıda ise sükûnet ortamı sağlandığı için konuşmakta da bir beis görmediğini dile getirmiştir. Yazısına, Sovyetler Birliği'nin Türkiye aleyhine geliştirdiği propagandanın gerçeklerle uyuşmadığını söyleyerek başlayan Yalçın daha sonra “öğrenci hareketine” değinmiş ve gösteriler özelindeki görüşlerini şu cümlelerle açıklamıştır (Yalçın, 1945: 1):

(...) Artık hiç şüphe ve tereddüt göstermeyen bu açık müdahale ve kışkırtmalar karşısında, Türk efkârı umumîyesinin sükuu kendi hakkımızda kendimiz tarafından bir ölüm fermanı teşkil ederdi. Hayatına, istiklâline, şeref ve haysiyetine yapılan mütemadi, sistematik ve kudurmuş bir tecavüze tahammül edecek bir millet yaşamak hakkını kaybetmiş sayılabilir. Türk milletinin ruhunda ve vicdanında biriken nefret ve isyan hissini milletin ümidi ve göz bebeği olan gençlik açığa vurmak hususunda ilk hamleyi yapmıştır.

Serteller tarafından çıkartılan Görüşler dergisinin kapak sayfasındaki “G” harfinin orağı benzediğini söyleyerek gençlik üzerinde kışkırtıcı nitelikte yayın yapan Cumhuriyet gazetesinde ise Tan Gazetesi Baskını, 6 Aralık 1945 tarihinde Nadir Nadi tarafından değerlendirilmiştir. Yazısına “Bir Hakikat ve Bir Üzüntü” başlığını veren Nadi öncelikle şiddet olayları dolayısıyla üzgün olduğunu belirtmiş, ancak bir “hakikatin” ifadesi olarak şu satırlara da kulak verilmesi çağrısında bulunmuştur (Nadi, 1945: 1):

(...) İki gazetenin ve iki kitapçı dükkânının Üniversiteli gençler tarafından şiddetli bir taarruza uğramasıyla biten son hâdise, şu gerçeği bir daha ortaya koyuyor: Türk milleti kendi varlığını hedef tutan yıkıcı ve hırpalayıcı neşriyata karşı çok hassastır. (...) Bütün memleket çocuklarının tek gayesi de kendi kendimizi idare mekanizması demek olan hükümet ve devlet işlerine, vatandaşların mümkün olduğu kadar geniş ölçüde iştirak ederek rejimimizin ideali, millî demokrasiyi yurdumuzda artan bir hızla gerçekleştirmektir.

Tan Gazetesi Baskınına birkaç günlük aranın ardından olayları değerlendiren Ulus yazarlarından Falih Rıfkı Atay'a göre mezkûr gelişmenin üç nokta üzerinden açıklanabilmesi mümkündür. İlk olarak protestocu gençler eliyle yürütülen gösteri, önceden tasarlanmış değildir ve Sertellerin ağır tahriki altında gerçekleşmiştir. İkinci olarak, Cumhuriyet Hükümeti mahkemeler ve kolluk kuvvetleri her türlü taşkınlık karşısında, yasalardan kaynaklı yetkilerini kullanmakta tereddüt etmemiş ve huzur ortamının kaybolmasına engel olmuştur. Atay'ın, Tan Olayıyla ilgili değerlendirmesinin son veçhesini ise yabancı basın-yayın organlarının faaliyetleri oluşturmuş, yazar özellikle Rusya'ya yakın Tass Ajansı'nın baskını haberleştirirken taraflı davrandığını iddia etmiştir (Atay, 1945n: 1-3). Vatan gazetesi Halk Partisi çevrelerince yapılan yakıştırmaların aksine

takip ettikleri yayın politikasının saldırıya uğrayan gazeteden farklı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Vatan'ın 6 ve 8 Aralık 1945 tarihli nüshalarında gelişmeleri değerlendiren Ahmet Emin Yalman, "Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri" başlıklı yazısına iktidar partisine yakın bir gazetede yayımlanması durumunda kimsenin garipsemeyeceği şu satırlarla başlamıştır (Yalman, 1945p: 1):

Dün İstanbul heyecanlı bir gün geçirdi. Üniversite gençleri, asil bir coşkunluk içinde toplandılar ve hariçten geldiğine ve memleketin birliğini, bekasını ve istiklâlini tehdit ettiğine kani oldukları kundakçı cereyanlara karşı duydukları hassasiyet ve nefreti belirttiler. Şunu anlattılar ki Türk milletinin basireti uyanıktır. Komşu memleketleri yabancıların kölesi hâline indirmiş olan birtakım kundakçı cereyanlara karşı bu memleketin müsamahası ve tahammülü yoktur.

Yalman yazısının devamında, Türk gençliğinin eylemine hak verdiğini ancak sergilenen taşkınlık hareketlerini ne sebeple olursa olsun tasvip edemeyeceğini birkaç sene önceki bir kitlesel protestoyla karşılaştırarak açıklamıştır (Yalman, 1945p: 1-3):

(...) Bugünkü gençler; birkaç yıl evvel Bulgaristan'daki Türk mezarlarının tahribe üzerine coşan, miting yapan ve sonra Şişli haricindeki Bulgar mezarlığına giderek çelenk bırakan çünkü ağabeylerinin yolunda gitmeliydiler. Mezarlığa giden ağabeyleri, Bulgar mezarlarının üzerine bir çelenk koymuşlar, sonra Bulgar Üniversite gençliğine şöyle bir telgraf çekmişlerdi: "Türk gençlerinin ölülere karşı tertip edilen bir saygısızlığa yapabilecekleri mukabele ancak budur." (...) Yıkma kolaydır, bunu herkes yapabilir. Üniversite gençliğinden beklenecek hareket, çünkü ağabeylerinin düşünüp buldukları gibi; ancak yapmak ve yaratmaktır.

Yazar benzer biçimde Vatan'ın 8 Aralık 1945 günü yayımlanan sayısında da üniversite gençliğinin protestosunu doğal karşıladığını belirtmiş, ancak sonrasında meydana gelen taşkınlıkları münevver gençlere yakıştıramadığını da söylemekten geri durmamıştır (Yalman, 1945r: 1).

Tan Gazetesi Baskını üzerine gazetelerde çıkan yazılar incelendiğinde istisnai sayılabilecek tek yazının ise Mehmet Ali Aybar'a ait olduğu görülecektir. Vatan'ın, 11 Aralık 1945 tarihli sayısında yayımlanan yazısında Aybar, kendisinin de uzun yıllar üniversitede hocalık yaptığını hatırlatarak Tan Gazetesi Baskını gerçekleştirilen gençleri kanun dışı davranmakla eleştirmiş, yaptıklarının Türk gençliğine yakışmayacak bir hareket olduğunu ifade ederken ise aşağıdaki satırlardan yararlanmıştır (Aybar, 1945c: 2):

(...) Fakat maalesef, her halde aranızda karışan ve sizden olmayanların sürükleyici örneğine kapılarak, aranızdan bazılarınız nümayişinize, yıkıcı ve kırıcı bir şekil verdiler. Memleket kanunlarına ve kanunların himaye ettiği: düşündüğünü yayma hakkına, mülkiyet hakkına, serbest çalışma hakkına fiili tecavüzde bulundunuz. Sakın, "bu kimseler yabancı emellerle hizmet ediyorlar; yazı hürriyetini gayri meşru bir şekilde kullanıyorlardı" diyerek, yaptıklarınızı haklı göstermeye kalkmayınız. Çünkü hiç kimsenin bizzat ilhakı hakka salâhiyeti olmadığı için, bu takdirle de adaleti tahrik etmeniz icap ederdi.

Özetle, demokrasiye geçiş tartışmalarının oldukça canlılık kazandığı bir dönemde Tan gazetesine yapılan saldırı ve sonrasındaki gelişmeler, Türk basının düşünce özgürlüğü konusunda iyi bir sınav vermediğine işaret etmektedir. Demokratik normların yerleştiği toplumlarda bir gazeteğe gerçekleştirilen saldırının ilk olarak gazeteciler tarafından kınanması beklenirken Tan Baskını sürecinde bu durumun tam tersi yaşanmış, basın dünyası Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay'dan Ahmet Emin Yalman'a uzanan bir uzlaşma dâhilinde Tan yazarlarını suçlamıştır. Kuşkusuz, bu durum Türk basınının geneline sirayet eden “devletçi” refleksin eşsiz bir örneğidir ve sadece Tan Matbaası baskınıyla ilgili olarak değil çok partili dönemde meydana gelen birçok gelişme karşısında da açık biçimde ifade edilmiştir. Bir başka deyişle, Tan Matbaasına yapılan saldırı Türk basınının aydın-devlet ayrışmasında devletten yana taraf olacağının açık göstergelerden biri niteliğindedir.

3.2.4.2. Rızanın İmalatı: Halkevleri ve Köy Enstitüleri

Tek parti yönetiminin kurumsallaşma sürecinde önemli bir eşğe denk gelen 1930'lu yıllarda sonraki on yıllara devrolunan kurum ve uygulamalarının bazılarının da temeli atılmıştır. Bu bağlamda 1930'ların başında uygulamaya konan politikalar çerçevesinde sivil toplumun alanı önemli ölçüde daraltılmıştır. Rejim, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yasalaştırdığı bir kanunla da Cumhuriyet'in ilanından bu yana üzerinden durulan temel bir meselede olan köylülerin eğitimi sorununa el atmış, 3802 sayılı kanun çerçevesinde Köy Enstitüleri kurulmuştur. Enstitülerde okutulan dersler ve eğitimin uygulamalı olarak gerçekleştirilmesi Köy Enstitüleri diğer eğitim kurumlarının farkını oluşturan noktalara karşılık gelmektedir.

Siyasi sistemin tek partililiği esas aldığı devrede Halkevleri ve Halkodalarına ilişkin bir tartışma yürütülmemiş, Kemalist ilkelerin aktarımı ve rızanın imalatı sürecinde bu birimler de üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeye çalışmışlardır. Çok partili sisteme geçme kararının verilmesi ve Ocak 1946'da DP'nin kuruluşuyla tek partili düzenin fiilen sona ermesinin ardından ise Halkevleri ve Halkodalarının yeni dönemde nasıl bir işlev göreceği sorusu akıllara gelmiştir.

Bu kapsamda Halkevlerinin on dördüncü kuruluş yıldönümüne karşılık gelen 1946 Şubat'ının son haftasında yayımlanan gazetelerin incelenmesi söz konusu tartışmayı takip etmek bakımından faydalı olacaktır.

Öncelikle 24-25 Şubat 1946 tarihli Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Tanin, Vakit ve Ulus gazetelerinin birinci sayfasından anlaşılabileceği üzere parti sistemindeki değişiklik CHP-Halkevleri ilişkisi ve Halkevlerinin işlevleri bağlamında bir yenileşmeye sebep olmamıştır. Gazeteler tek partili dönemde sürdürdükleri yayın anlayışının devamı niteliğindeki haberlerle “Halkevleri Bayramı'nı” kutlamışlardır. Ulus, Son Posta, Tanin ve Cumhuriyet gazeteleri Halkevleri Bayramı'na ilişkin haberleri verirken görece yalın bir dil kullanmışsa da (Ulus, 1946a:

1; Son Posta, 1946a: 1, Tanin, 1946b: 1; Cumhuriyet, 1946b: 1) Vakit ve Akşam gazeteleri kutlamaların “parlak” surette cereyan ettiğini söylenmiştir (Vakit, 1946a: 1; Akşam, 1946b: 1). Yapılan törenlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu’nun birer konuşma yaptığına ilişkin bilgi ise tüm gazetelerin ilk sayfasında yer almıştır.

Ancak, Halkevlerinin kuruluş yıldönümüne denk gelen günlerde geçmiş senelerden farklı görüşler ortaya koyan isimlerin olduğu da görülmektedir. Onlardan biri de DP’nin İzmir müteşebbis heyeti başkanı Ekrem Hayri Üstündağ’dır. Üstündağ’a göre Halkevleri, sadece Halk Partisi’nin kullanımına ait olmamalı, muhalifler de buralardan yararlanabilmelidir. Zira Halkevlerini kuran tek parti hükümeti sadece Halk Partililerin değil milletin hükümetidir. Ancak, Üstündağ’a ait bu iyi niyetli değerlendirme gerek Halk Partisi’nin önde gelen isimleri gerekse de gazeteler tarafından olumlu karşılanmamış, Nisan ayı içerisinde gündeme gelen Halkevlerinin Millî Eğitim Bakanlığına devri tartışmalarına (Tanin, 1946c: 1) Cumhuriyet gazetesi, DP’nin istiyorsa ise bir “Demokratlar Evi” projesi başlatabileceğini söyleyerek katılmıştır (Cumhuriyet, 1946c: 1).

Kuruluş yıldönümüne karşılık gelen günlerde gazetelerde çıkan analiz-değerlendirme yazılarında ise çoğunlukla Halkevlerinin ve Halkodalarının rejim açısından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur. Şair Behçet Kemal Çağlar, Halkevleri ve Halkodalarının varlık gerekçesini; gençlikte, “halkçılık” duygusunu uyandırmak biçiminde tanımlamış (Çağlar, 1946: 2), Kemal Turan ise Halkevleri ve Halkodalarında kültürel gelişimini tamamlayan gençliğin Türk milletin övünç kaynağı olacağını ileri sürmüştür (Turan, 1946c: 2).

Tek parti yönetiminin rızanın imalatında yararlandığı araçlardan bir diğeri ise Köy Enstitüleridir. 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen 3803 sayılı “Köy Enstitüleri Kanunu” uyarınca faaliyet göstermeye başlayan enstitüler, ilgili kanunda da ifade edildiği üzere köylerde hizmet verecek öğretmen, sağlık görevlisi ve teknisyenlerin yetiştirileceği kurumlardır (Kartal, 2008: 23). Enstitüleri, kurucu ideolojinin köylere yansımaları sağlayan araç olarak değerlendiren Cumhuriyet idaresi yurt genelinde enstitü olmayan bir bölgenin kalmaması yönünde çalışmalar yürütmüştür. Bu kapsamda, 1939-1944 seneleri arasında faaliyet göstermeye başlayan yirmi bir enstitünün yurt genelinde dengeli bir dağılım göstermesi sağlanmıştır. Köy Enstitüleri, diğer eğitim kurumlarına kıyasla farklı esaslar içeren bir eğitim politikası takip etmişler, “hiçlikten üretim” ile “yaşayarak ve uygulayarak öğrenmeyi” esas alan bir müfredat temelinde köylerde çalışacak öğretmen ve diğer personelin yetiştirildiği mekânlar olma özelliğini kazanmışlardır (Şimşek ve Mercanoğlu, 2018: 262).

3803 sayılı kanunun TBMM’de kabul edilmesinin yıldönümü olan 17 Nisan 1946 ve sonrasında yazılanlar ise demokrasiye geçiş sürecinin, görünümüne ilişkin bilgi edinmek adına değerli bir kaynak niteliğindedir. 17 Nisan 1946 tarihinde “Hasanoğlu’nda Bugün Bir Tören Yapılacak” başlığıyla çıkan Ulus, Köy Enstitüleri’yle ilgili en yoğun tartışmaların gerçekleştiği

mecra olmuştur. Söz konusu tartışmalarda tahmin edilebileceği üzere Köy Enstitülerinin yurdun eğitim alanında gösterdiği ilerlemedeki öncü rol üzerinde durulmuştur. Ulus yazarlarının demokrasiye geçiş sürecinde “gerçek demokrasinin” kaynağını vatandaşları bilhassa da köylülerin eğitilmiş olması biçiminde ifade ettikleri düşünülürse, gazetenin Köy Enstitüleri için demokrasinin “beşiği” değerlendirmesinde bulundukları sonucunu da ulaşılabilmektedir.

Enstitülerin kuruluş yıldönümünde yayımlanan yazısında Mehmet Tuğrul, ülke için kutlu bir güne tanıklık ettiklerini söylemiş, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet idarelerini karşılaştırarak Türk köylüsünün Cumhuriyet çağında yurdun gerçek sahibi hâline dönüştüğünü savunmuştur. Yazar, Enstitülerin temel vasıflarından biri olan yetişmiş insan gücünün ortaya çıkması bakımındansa şu değerlendirmede bulunmuştur (Tuğrul, 1946: 2):

(...) Enstitüyü bitiren çocuk, gittiği çevre içinde hareketli ve acar bir “yeni adam” tipidir. O toprağın altında akıp dururken yüze vurmuş suya benzer. Kendine akacak bir yol aramaktadır. (...) Köy öğretmeni muharebe yürüyüşünde ileri sürülmüş bir uç eri gibidir. O, işinde hem komutan hem de erdir. Yükü ve sorunu ağırdır.

Hasanoğlu Köy Enstitüsü’nde Cumhurbaşkanı İnönü’nün de katılımıyla gerçekleşen tören sonrasında kaleme aldığı yazıda Ferit Celal Güven de enstitülerin Türk köylüsünün yaşamında yarattığı değişimin niteliği üzerinde durmuş, 17 Nisan’ı köylü ile toprak arasında yüzyıllardır süregelen uçurumun kapandığı köylünün toprağa kavuştuğu gün olarak tanımlamıştır. Güven ayrıca enstitülerde eğitim alan ve yakın gelecekte yurdun dört bir yanında çalışmaya başlayacak olan köylü çocuklarının ise yeni bir hayatın öncüsü ve kahramanları olacaklarını ileri sürmüş, yazısını; “*sevin, umutlan, inan Türk köylüsü. İstediyin, özlediğin kervan geliyor*” ifadesiyle sonlandırmıştır (Güven, 1946: 2). Enstitülerin faaliyet göstermeye başladığı günün yıldönümünde yayımlanan sayılarında diğer gazeteler ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün, 17 Nisan 1946 günü Ulus gazetesinde çıkan makalesini kendi ilk sayfalarında yayınlamışlardır. Köy Enstitüleri’ne yapılacak eleştirilerin nihayetinde hükümetin ilköğretim politikasını da eleştirmek anlamına geleceğini düşünen Ahmet Emin Yalman ise enstitüler ve enstitülü öğretmenler hakkında şunları söylemiştir (Yalman, 1946f: 1).

(...) Bugün akıncı enstitülerden üç bini köylerde vazife başındadır. Gelecek üç sene içinde daha on yedi bin enstitülü Türk köylülerine dağılacaktır. Bunlar köye yalnız okuma yazma öğretmek kudretini, yalnız sanat bilgisini getirmekle kalmayacaklardır. Aynı zamanda keyfî harekete mukavemet ruhunu ve hakka saygı istemek cesaretini köylere ulaştıracaklardır. Böylece hakiki demokrasi köyde kök tutmak imkânına kavuşacak, Köy Enstitülerinin teşkil ettiği akıncı ocak, yarının ana direklerinden biri olacaktır. Bu mübarek ocağı hepimiz benimsemeli, üzerine titremeliyiz.

Özetle, iki başarısız çok partili siyasi yaşama geçiş denemesinin ardından tek parti iktidarının kurumsallaşması çalışmalarına hız verilmiş, eğitim ve kültür alanını etkileyen devrimler bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Halkevleri ve Halkodaları ile Köy Enstitüleri’nin kuruluşu söz konusu devrimler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Zira gerek Halkevleri ve Halkodalarında gerekse de Köy Enstitülerinde rejimin ihtiyaç duyduğu ve vesayetçi teorinin temel ilkeleriyle de örtüşen “aydın insan” tipolojisi geliştirilmek istenmiştir. Cumhuriyet’in eğitim ve kültür devrimi sonucunda bilinçlenen vatandaşın çok partili sistemde Halk Partisini desteklemesi beklenmektedir. Çalışmamız dâhilinde incelenen gazetelerde yer alan haber ve köşe yazılarında da Halkevleri ve Köy Enstitüleri hakkındaki değerlendirmelerin bu minvalde olduğu saptanmıştır. Anılan kurumların çoğulculuğu esas alan bir anlayışla yönetilmesi ya da Köy Enstitülerinde takip edilen müfredatın liberal bir anlayış doğrultusunda değiştirilmesi gibi önerilere denk gelinmemiştir.

3.2.4.3. Baskın Seçim(ler): 1946 Belediye ve Milletvekili Seçimi

DP, çalışmamızın değişik başlıklarında da ifade edildiği üzere CHP’den istifa eden isimler tarafından kurulmuştur. Cemal Tunca ve Emin Sazak’ın da katılımlarıyla Parti kısa süre içinde 5 milletvekiliyle temsil edilmeye başlanmıştır.

DP her ne kadar parlamentodaki temsilcilerinin sayısı dikkate alınınca “küçük” bir partiymiş gibi gözüксе de kuruluşunun ardından izlediği politikayla yurt genelinde örgütlü hâle gelmiş, söz konusu örgütlenme hızı iktidar partisi temsilcilerinin de dikkatini çekmiştir. Demokratların ülke geneline yayılan örgütlülüğü, Halk Partisi’ni seçimlerin yapılma tarihine ilişkin olağandışı bir hamle yapmaya sevk etmiştir. Olağan koşullarda Eylül 1946’da başlayıp bir ay sürmesi gereken belediye seçimleri bir gün içerisinde tamamlanmak üzere Mayıs 1946’ya, 1947 tarihli milletvekili seçimleri ise 21 Temmuz 1946 tarihine çekilmiştir. Bu yönüyle 1946 belediye ve milletvekili seçimleri birer “baskın” seçim niteliğindedir. Baskın seçimler öncesinde TBMM ve gazetelerde tartışmaların incelenmesi ise seçim süreci hakkında bilgi sahibi olmak noktasında faydalı olacaktır.

Nisan ayının son haftasında Tasvir gazetesiyle bir mülakat gerçekleştiren DP lideri Celal Bayar, seçimlerin tek dereceli yapılması ve sandık güvenliğinin sağlanacağına ilişkin teminat verilmesi hâlinde erken seçime hazırlıklı olduklarını söylemiştir. Bayar’ın açıklamalarını takiben Halk Partisi ileri gelenleri ise belediye seçimlerinin Mayıs ayı içinde yapılmasını sağlayacak yasal düzenlemenin hazırlanmasına hız vermişlerdir. İktidar partisi temsilcilerinin söz konusu girişimi Ulus gazetesinin 27 Nisan 1946 tarihli sayısında “Belediye Seçimleri Mayıs’ta Yapılacak” başlığıyla haberleştirilmiştir. 1946 belediye seçimlerinin baskın karakterine ilişkin gösterge niteliğindeki bir başka haberse, Tanin’in 27 Nisan 1946 tarihli sayısında, “Belediye Seçimleri 1 Mayıs’ta” başlığıyla yayımlanmıştır.

Belediye seçimlerinin -tek seferliğe mahsus olarak- planlanan tarihten daha önce yapılmasını öngören kanun tasarısının müzakerelerinde DP adına söz alan hatiplerden Adnan Menderes, yerel seçimlerin tarihinin öne çekilmesinin yeni kurulmakta olan partilerden birkaç ayın dahi esirgenmesi manasına geldiğini söylemiş (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 22, 45. Birleşim: 216-217),

Emin Sazak ise görüşülen kanun çerçevesinde muhalefete yaşam hakkı tanınmak istemediğini iddia etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 22, 45. Birleşim, 217). Son olarak Refik Koraltan seçimlerin tarihinin öne çekilmesine değil iktidarın, muhalefet üzerinde tahakküm kurmasına kapı aralayan yasal düzenlemelere karşı olduklarını vurgulamış, bu kapsamda Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu gibi düzenlemelerin acilen tadil edilmesini, idarenin basın üzerindeki baskılara son vermesini, partizanca hareket eden mülki amir ve diğer devlet görevlilerinin ceza almaları gerektiğini belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 22, 45. Birleşim: 222-223). Muhalefet temsilcilerinden sonra söz alan CHP’li hatipler ise özellikle Koraltan tarafından eleştirilen yasal düzenlemelerin yasalaşması sürecinde DP kurucularının da payı olduğunu hatırlatmışlardır. DP kurucularının siyasi geçmişler göz önüne alındığında bu hatırlatmanın haklılık payı içerdiği de açıktır.

Belediye seçimlerinin taciline ilişkin ise gazeteler de Meclis’teki ilgili oturumda söz alan CHP’li vekiller gibi olumlu yönde görüş bildirmişler ve seçimlerin baskın karakterini görmezden gelmişlerdir.

Örneğin Falih Rıfkı Atay, belediye seçimlerinin planlanan daha erken bir tarihte yapılmasının iktidardan çok muhalefetin lehine olduğunu söylemiş (Atay, 1946i: 1), DP tarafından geliştirilen muhalefeti de maksatlı bulduğunu eklemiştir (Atay, 1946i: 1). Yine Falih Rıfkı Atay imzasıyla Ulus’un 30 Nisan 1946 tarihli sayısında yayımlanan başmakalede ise muhalif vekillerin, belediye seçimlerinde oy gizliliğini esas alan kanun maddesi hakkında dahi olumlu eleştiri geliştirmemelerinden yakınılmış, ancak Halk Partisi’nin demokrasi yolunda mesafe kat ederken millettten başka hiçbir odağın desteğine ihtiyaç duymadığı da kuvvetli biçimde yinelenmiştir (Atay, 1946j: 1). Benzer bir yaklaşım doğrultusunda Vakit gazetesi yazarları tarafından ifade edilene göre de iktidar partisinin TBMM gündemine getirdiği ve DP’nin muhalefetine karşılık yasalaşan düzenlemeden kârlı çıkacak parti CHP değil DP’dir. “Meclisteki Tartışmalar Münasebetiyle...” başlıklı yazısıyla seçimlerin öne alınmasının DP’nin yararına olacağını savunan Asım Us, genel seçimlerin de öne çekileceği bilgisi önüne alındığında belediye seçimlerinin planlanandan daha önce yapılmasından muhalefetin ne sebeple şikâyet ettiğini anlayamadığını söylemiş (Us, 1946e: 1), Peyami Safa ise DP yönetimine “seçimi kaybedeceğinizi düşünüyorsanız, bunu milletle de paylaşın” diye seslenmiştir (Safa, 1946a: 1). Tanin yazarı Murat Sertoğlu da Demokratların seçim sonuçlarından ümitsiz olduğunu ve Toprak Kanunu görüşmelerinde sergilediği muhalefet dolayısıyla köylülere rey alamayacağını bilen DP liderliğinin seçimlere katılmamak için seçim tarihinin değiştirilmesini bahane ettiklerini ileri sürmüştür (Sertoğlu, 1946: 3).

Belediyeler Kanunundaki değişikliğin siyaseten hangi parti için daha faydalı olduğu tartışmaları devam ederken DP içinde de seçimlere katılmama tartışmaları baş göstermiştir.

Basın dünyasının konu özelinde geliştirdiği yaklaşımın da “demokratça” olduğunu ifade edebilmeye olanak yoktur. DP’yi seçimlere katılmak için ikna etmeye çalışan gazetelerin bu uğurda yararlandıkları araçlar arasında “tehdit” de bulunmaktadır.

Boykot tartışmaları bağlamında görüş bildiren gazetecilerden Nadir Nadi, DP’nin seçimlerin öne çekilmesi hususundaki tenkitlerine hak verdiğini söylemişse de parti yönetimini de itidalli olmaya davet etmiş, olası bir boykot kararının Celal Bayar’ın inkılap tarihimizde edindiği, müstesna konuma zarar verebileceğini dile getirmiştir (Nadi, 1946ç: 1). Yazar, bir başka makalesinde ise memlekette demokrasinin tekamülü amaçlanıyor ise muhalefete de en az iktidar ölçüsünde belki de daha fazla vazife düştüğünü söylemiş, “ortalığı gürültüye boğmamak” ile “anarşi havasının doğmasına sebep olmamayı” DP’nin esas görevleri biçiminde ifade etmiştir (Nadi, 1946d: 1). Seçimlerin, “demokratik” ruhla inkişafının her şeyden mühim olduğunu söyleyen Abidin Daver ise bu aşamada üç şartın yerine getirilmesini elzem olarak nitelemiş; bu şartları da rey vermek hakkına sahip her vatandaşın sandık başına gitmesi, seçimlerin tam bir serbestlik içinde gerçekleştirilmesi ve bütün partilerin seçimlere iştirak etmesi biçiminde sıralamıştır (Daver, 1946e: 1). Vakit gazetesinde Peyami Safa ise içeriğinden ziyade başlığıyla dikkat çeken yazısında, DP’nin seçimlere katılmamasının, partinin intiharı manasına geldiğini savunmuştur. Yine Vakit gazetesinde çıkan bir “kulis” haberinde, DP’nin seçimlere katılmamasının memleket için telafisi güç zararlar doğuracağı ve partiyi Yunan İç Savaşı’ndaki komünistlerin mevkiine düşüreceğini söylemiştir (Vakit, 1946b: 1). Ulus yazarı Falih Rıfkı Atay da Belediye Kanunu’nda yapılan değişiklik çerçevesinde seçimlerin tam anlamıyla demokratikleştiğini serimlemiş ve DP’nin boykot için herhangi bir meşru gerekçesinin bulunmadığını öne sürmüştür (Atay, 1946k: 1-3).

Demokratların, 1946 Belediye Seçimlerine katılıp katılmayacaklarına ilişkin belirsizlik DP Merkez İdare Heyetinin 8 Mayıs tarihli bildirisiyle neticelenmiştir. Parti, seçimlerin “ciddi” ve “ikna edici” bir gerekçe olmaksızın dört ay öne alınmasını seçimlere katılmamak için meşru bir gerekçe olarak nitelemiştir (İnan, 2004: 58). Bu süreçte DP’nin seçimlerle ilgili tasarrufu hakkında görüş bildiren İnönü de söz konusu kararın ülkeyi dış dünyaya şikâyet etmek anlamına geldiğini söylemiştir (Goloğlu, 1982: 46). İnönü’nün, CHP Olağanüstü Kurultayı’nda yaptığı hitabın ardından yeni bir genelge yayınlayan DP ise seçimlere katılmama kararının ardındaki gerekçeleri kamuoyuyla paylaşmıştır.

Adnan Menderes’in, 19 Mayıs 1946 tarihinde Vatan gazetesi için kaleme aldığı “Teessür Verici Bir Manzara” başlıklı yazı çerçevesinde ise Demokratların hangi sebepler dolayısıyla belediye seçimlerine katılmadığı tüm açıklığıyla vatandaşlara ilan edilmiştir.

Yazısına her türlü otoriteyi tek bir merkezde toplayan iktidarlara karşı demokrasi talebiyle ortaya çıkan muhalefet hareketlerinin insanlık tarihinin her aşamasında görülen bir gerçeklik olduğunu söyleyerek başlayan Menderes, sonrasında ise odak noktasını Türkiye’ye çevirmiş ve

DP'nin kuruluş sürecinde iktidar partisi ileri gelenlerinin de ikinci bir partinin varlığından duydukları memnuniyeti kamuoyuyla paylaştıklarını hatırlatmıştır. Yine Menderes'e göre Halk Partisi ileri gelenlerinin DP'ye karşı geliştirdikleri “muhabbet” rakiplerinin bir muvazaa partisi olmadığını anlamalarıyla sonlanmış, muhalefetin yerel seçimlere katılmama kararını vermesi ise bardağı taşıran son damla olmuştur (Menderes, 1946: 1-4).

Muhalefetin yerel seçimlere ilişkin kararı iktidar cenahında ise derin bir memnuniyetsizlik yaratmış, DP'nin, TCF ve SCF ile benzer bir kaderi paylaşarak kuruluşunun üzerinden çok kısa bir süre geçmiş iken kapısına kilit vurulabileceği söylentileri canlılık kazanmıştır (Ahmad, 2012: 130). DP'nin yurt genelindeki örgütlerine gönderdiği 8 Mayıs tamimini takip eden birkaç gün gazeteler ağırlıklı biçimde CHP Olağanüstü Kurultayı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konuşması üzerinde durmayı yeğlemişlerse de sonrasında DP'nin seçimlerle ilgili kararını da etraflıca değerlendiren yazılara sayfalarında yer vermişlerdir.

Celal Bayar'ın partisinin seçimlere katılmayacağını ilan ettiği demecini teessüfle karşıladığını söyleyen Asım Us, öncelikle Bayar ve diğer DP'lilerce gündeme getirilen gerekçelerin kendisini ikna etmekten uzak olduğunu belirtmiş, Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'nin açılışında dile getirdiği seçimlerin zamanında yapılacağına yönelik sözlerin ise bağlamından kopartıldığını savunmuştur. Us'a göre yurt ve dünya koşullarının beraberinde getirdiği bazı olağanüstülükler Halk Partisi'ni de olağanüstü kararlar almaya sevk etmiş, belediye ve milletvekili seçimlerinin tacili de bu kapsamda gündeme gelmiştir (Us, 1946f: 1-7). Cumhuriyet yazarı Abidin Daver de kuruluşundan bu yana geçen kısıtlı süre ve örgütlenmede yaşadığı aksaklıklar göz önüne alındığında hâlihazırda DP'nin belediye seçimlerinde çoğunluğu elde etmek gibi bir amacının bulunamayacağını bu sebeple de partinin, seçimlere katılmamayı tartışmasının anlamsız olduğunu ileri sürmüştür (Daver, 1946d: 1). DP'nin yayınladığı tamim hakkında görüş bildiren Falih Rıfkı Atay da muhalefetin ilk bakışta zekice olduğu intibai uyandıran ancak kendisini acındıracak bir kararın altına imza attığını söylemiş ve seçimlere katılmamasındaki gayeyi şu cümlelerle özetlemiştir (Atay, 1946l: 1):

(...) Taktik basittir ve şundan ibarettir: Demokrat Parti, teşkilât kurabildiği yerlerde dahi ne belediye ne de Meclis seçimlerini kazanamayacağını görmüştür. Kendini ortaya atsaydı, bütün memlekette bugünkü iktidara karşı umumi bir hoşnutsuzluk olduğu hakkındaki iddiasını bizzat yalanlamış olacaktı. Demokrasilerde hiç de şerefsiz olmayan seçim başarısızlığı yerine, Türkiye'de halk oyunun serbestçe beliremeyeceği gibi, anca bazı yabancı propaganda servislerinin işine yarayabilecek, bir bahaneyle sahneden uzaklaşmayı tercih etmiştir.

Bu koşullar altında yalnızca iktidar partisinin katılımıyla düzenlenen seçimlerden CHP mutlak bir zaferle ayrılmıştır. Hatırlanacağı üzere belediye seçimleriyle ilgili tartışmaların sürdüğü günlerde toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda, önemli kararlar alınmıştır. Milletvekili seçimlerinin tek dereceli olarak yapılmasına karar verilmesi bu aşamada üzerinde durulması gereken bir konudur.

Halk Partisi'ne yakın kalemler daha kurultay başlamadan yayımladıkları yazılarla tek dereceli seçim usulünün kabulü hâlinde mevcut meclisin çalışmalarına son vermesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu söylem, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da sahiplenilmiş ve kurultay konuşmasının bir bölümünde, *“eğer bir-iki ay içinde olağanüstü, bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitmek karardayız”* ifadesine yer verilmiştir.

Kurultay tamamlandıktan sonra Meclis'e sunulan yasal düzenlemeyle de seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Tek dereceli seçim konusunun CHP Olağanüstü Kurultayı'nda görüşüleceği haberinin gündemde yerini almasından başlayarak ise konu gazetelerde de tartışılmaya başlanmış, tek dereceli seçime geçiş noktasında aceleci olunup olunmadığı sorusuna yanıt aranmıştır.

Seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasına yönelik tartışmanın ilk örneğine Vakit gazetesinin 20 Temmuz 1945 tarihli nüshasında Fatma Şirin imzasıyla çıkan makalede rastlanmış, yazar tek dereceli seçim usulünün benimsenmemesine yönelik savunusunu, Türk siyasal yaşamının ilerleyen devrelerinde de sıkça örneklerine denk gelinecek bir mantık çerçevesinde şu cümlelerle açıklamıştır (Şirin, 1945: 2):

(...) Burada akla gelen ilk nokta seçimin bir dereceli olmasıdır. Ben de yakın zamana kadar böyle düşünüyordum, hâlâ da böyle bir seçimin halk iradesini katkısız tecelli ettireceğine inanmaktayım. Fakat bir dereceli seçimi isteyenler bunu, hakkıyla nasıl uygulayacaklardır? Yirmi sene sonra kendiliğinden olabilecek bir işe şimdiden girişmek bir meyveyi ham iken koparmak olur. Bütün yurttaşlar hiç değilse beş yıllık bir ilköğretim çarkından geçmedikçe bir dereceli seçimde halkın iradesinin tecelli edeceğini ummakta isabet yoktur. İlköğretim davası önümüzdeki on yıl içinde gerçekleşsin, o zaman hâlâ iki dereceli seçimde ayak diremek elbette kötü bir niyetle hamlolunur. Fakat şimdiden bunu istemek demokrasiyi, demagogların oyuncağı etmek olur.

Cumhuriyet gazetesinin 18-21 Eylül 1945 tarihleri arasındaki sayılarında ise “Cumhuriyet'in Anketi” başlığıyla bir mülakat dizisine başlanmış; siyaset, kültür, sanat, ekonomi dünyasının önde gelen isimlerine aktüel konulara ilişkin 10 soru yöneltilmiştir. Dört günlük süre dâhilinde toplamda 12 katılımcıyla görüşülmüştür. Görüşülen isimler arasında Yusuf Ziya Öniş, Muhsin Ertuğrul, Suphi Nuri İleri ve Kenan Öner gibi kamuoyunun yakından tanıdığı isimler de yer almaktadır. Anket kapsamında gazetenin katılımcılara yönelttiği sorulardan biri de seçimlerin tek dereceli mi yoksa iki dereceli mi olarak yapılmasına taraftar oldukları biçimindedir.

İlgili soruya verdiği yanıtta Muhsin Ertuğrul, Suphi Nuri İleri ve Azmi Turam açıkça iki dereceli seçime taraftar olduklarını söylemişlerdir. Millî Eğitim Bakanlığı eski müfettişlerinden Bilal Üzeyr ve yazar Hilmi Çığıracan ise esasında tek dereceli seçimi doğru bulsalar da memleketin koşulları göz önüne alındığında, belirli bir süre için iki dereceli seçim uygulamasının sürdürülmesinde fayda gördüklerini ifade etmişlerdir. İktisatçı Nejad Kent ve geçmiş dönem Çanakkale Belediye Başkanı İhsan Berk ise mahzurlarının olduğunu kabul etmekle beraber tek

dereceli seçimi iki dereceli seçim karşısında üstün gördüklerini dile getirmişlerdir. Yusuf Ziya Öniş ve iş insanı Ali Muhiddin ise herhangi bir şarta bağlı kalmaksızın tek dereceli seçimi desteklediklerini söyleyen katılımcılardır. Söz konusu mülakat kapsamında görüş bildiren birkaç ay sonranın DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ise seçimlerin yapılması usulüyle ilgili soruya net bir yanıt vermekten özenle kaçınmış, halkın seviye ve kabiliyetinin belirleyici olması gerektiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1945ç: 2; Cumhuriyet, 1945d: 2; Cumhuriyet, 1945e: 2; Cumhuriyet, 1945f: 4).

Vakit ve Cumhuriyet gazetelerinde 1945 güzünde tartışılan tek dereceli seçimin, Türk basını için yeniden ilgi çeken bir konu hâlini alışı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP Olağanüstü Kurultayı'nda yaptığı konuşmayla gerçekleşmiştir.

Ulus'ta yayımlanan makalesinde konuyla ilgili görüşlerini paylaşan Nihat Erim Fransa'nın tek dereceli seçime geçiş için Fransız İnkılabının gerçekleşmesinin ardından 86 sene beklemiş olmasına karşın Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sadece 23 sene sonra tek dereceli seçim uygulamasının kabul edilmesini önemli bir başarı olarak nitelemiştir (Erim, 1946c: 1-2). Benzer şekilde tek dereceli seçim kararının büyük bir cesaret örneği olduğunu söyleyen Falih Rıfkı Atay da Halk Partisi'nin kendine ve millete duyduğu güven dolayısıyla ilgili kararı aldığını öne sürmüştür (Atay, 1946m: 3). Vakit yazarı Asım Us ise 5 Mayıs günü yayımlanan yazısında tek dereceli seçim usulüne geçişin millet adına yeni bir olgunluk imtihanı manasına geldiğini savunmuş, geçmişte karşılaştığı badireleri Şefini dinleyerek atlatan milletin, bu kez de aynı şeyi yapacağına inandığını söylemiştir (Us, 1946g: 7). Söz konusu kararı üç makalelik oluşan bir dizi çerçevesinde değerlendiren Hüseyin Nail Kubalı ise tek dereceli seçim tartışmalarını akademik bağlamda ele almıştır.

Seçimlerin, demokrasinin gelişimi açısından taşıdığı anlamın üzerinde durarak başladığı ilk yazısında tek dereceli ve iki dereceli seçimlere ilişkin de genel bir değerlendirme yapan Kubalı, 13 Mayıs 1946 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan ikinci makalesinde iki dereceli seçimlerin, millî hakimiyet prensibine aykırılık teşkil etmediğini açıkça dile getirmiş, vatandaşların kendilerini temsil edecek kimseleri bizzat seçmek ehliyetine sahip olmak noktasında bazı mesuliyetlerinin de olduğunu hatırlatmıştır. Yazara göre siyasi hak ve vazifeleri tam bir vukuf ve hürriyet ile kullanacak olgunluğa erişmiş olmak ise söz konusu sorumlulukların en başta gelenidir. (Kubalı, 1946a: 2). Dizinin takip eden gün yayımlanan son bölümünde ise Osmanlı'nın geç döneminden başlayarak Türkiye'de seçimlerin tarihi gelişimi konu edinilmiş, memleketteki okur-yazarlık oranı göz önüne alındığında, seçimlerin iki derece usulüyle yapılmasının faydalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yazar, tek dereceli seçimlerin kabulünü öngören bir yasal düzenlemenin yasalaşması hâlinde dahi uygulanması hususunda derin çekinceleri olduğunu söylemiş ve bu husustaki görüşlerini şu cümlelerle nakletmiştir (Kubalı, 1946b: 2):

(...) Gerçi iki dereceli seçimi derhal kabul ediverecek bir kanunla ortadan kaldırmak işten değildir. Lâkin, maalesef çok kere görüldüğü üzere, memleketin hakiki ihtiyaçlarına uymayan kanunlar ile hayat arasında çok zararlı intibaksızlıklar ve hatta mücadeleler doğurmaktan ve nihayet yaşayan realitelerin gizli veya açık isyanı yüzünden halkta kanuna saygı duygusunu sarsmaktan başka bir şeye yaramamaktadır.

Kubalı son olarak seçimler tek dereceli olarak yapılacaksa bile bunun bir süreç dahilinde gerçekleşmesini önermiştir. İki dereceli seçimden tek dereceli seçim sürecine geçişteki ara önlemleri; i) mecburi rey usulünün kabul edilmesi, ii) her dört yüz yerine her iki yüz nüfus için bir ikinci seçmen seçilmesi ve iii) tek dereceli seçimin yurdun bütününde değil, belirli bölümlerinde tatbik edilmesi biçiminde sıralamıştır. Kubalı'ya göre kanun koyucu tek dereceli seçim uygulamasında ısrar ediyorsa da son çare, yalnızca İstanbul, Ankara ve İzmir'de seçimlerin aracısız gerçekleştirilmesine karşılık yurdun geri kalanında tek partili dönemdeki uygulamanın sürdürülmesidir (Kubalı, 1945b: 2). Vakit'teki "Bakışlar" köşesinde Peyami Safa da seçimlerin tek dereceli olarak yapılması hâlinde yaşanabilecek aksaklıkların hiç de az olmadığını söylemiş, memleketin anarşiye sürüklenmesi tehlikesinin varlığına dikkat çekmiştir. Yazara göre tek dereceli seçimde yarışacak olan iki siyasi parti değil, millî birliğimizi muhafaza etmek isteyenler ile akamete uğratmak isteyen iki grup olacaktır (Safa, 1946b: 1).

Kuşkusuz, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılacak seçimler özelinde üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da DP'nin geliştireceği tavır olmuştur. Daha önce ifade edildiği üzere "baskın" bir seçim olduğu gerekçesiyle 26 Mayıs 1946 Belediye Seçimlerine katılmayan DP ileri gelenleri 21 Temmuz 1946 tarihli Milletvekili Genel Seçimlerine katılıp katılmamayı da uzun uzadıya tartışmış, 15 Haziran 1946 tarihinde Ankara'da toplanan gayr-i resmî kongrede alınan karar ise seçimlere katılmak yönünde olmuştur (Eroğul, 2019: 22).

DP'nin belediye seçimlerine katılmama kararını almasından 21 Temmuz 1946 tarihine kadar geçen devredeki tartışmalar incelendiğinde, Partinin, kurulduğu ilk günlerde Halk Partisi'ne yakın çevrelerde sahip olduğu itibarı önemli ölçüde yitirdiği görülmektedir. Örneğin Peyami Safa Vakit'in 13 Mayıs 1946 tarihli nüshasında muhaliflere "nankörler" diye seslenmiş, Falih Rıfkı Atay ise DP sözcüleri ile Moskova radyosunun görüş birliği içerisinde olduğunu ifade etmiştir. DP kurucularından Fuat Köprülü'nün, "Chiago Tribune" ve "New York Times" gazetelerinin Türkiye temsilcisine verdiği röportajda dile getirdiği, Türkiye'de anti-demokratik nitelikli uygulamalardan hâkim olduğuna ilişkin cümleler de iktidara yakın kalemlerdeki DP karşıtlığını körüklemiştir. Böylece Demokratların, söylem ve eylemleriyle Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığını gölgelemeye çalıştığı görüşü zemin kazanmaya başlamıştır.

Söz konusu demeç hakkında görüş bildiren yazarlardan Nihat Erim, Fuat Köprülü'nün benimsediği usulün yani memleketteki gelişmeler hakkında dış kamuoyuna şikâyetle bulunmanın Osmanlı döneminden kalma bir uygulama olduğunu söylemiş ve bu bakımdan Köprülü'yü,

Cumhuriyet idaresinin niteliklerini kavrayamamakla itham etmiştir. Erim'den birkaç gün sonra yayımlanan yazısında Falih Rıfkı Atay da son gelişmeler ışığında DP'nin bir çıkmaza düştüğünü söylemiş, rejimin yabancı devletlerden gelen bir baskı neticesinde demokratikleşeceği görüşünün ise kabul edilemez olduğunu öne sürmüştür. "Misafir" yazar sıfatıyla Ulus gazetesinde bir makalesi yayımlanan Hüseyin Cahit Yalçın da Köprülü'nün eylemini "bir fena vatandaşlık örneği" biçiminde nitelemiş, sonrasında ise şunları söylemiştir (Yalçın, 1946b: 3).

(...) Fuat Köprülü kalbinde bir vatan muhabbeti ve bu muhabbette bağlı olan bir millî şeref ve haysiyet hissini duysaydı, bir ecnebi gazete muhabiri ağzıyla ecnebi bir memleket efkârı umumiyesine memleketi aleyhinde bu propagandayı yapmazdı. (...) Bu memleket ne yapsın? İşte bir genç ki, onu okutmuş, ona ecnebi dil öğretmiş, onu münevverler sınıfına yükseltmiş ve üniversite kürsüsüne çıkarmış. Sonra Cumhuriyet Halk Partisi tarafından mebuslukla Millet Meclisine alınmış. Orada senelerce Halk Partisinin taraftarı sıfatıyla bulunmuş. Bir memleketin siyasi ve sosyal hayatında bu kadar iyi muamele gören ve yüksek bir mevkiye çıkarılan bir münevver bile dahildeki parti münakaşaları nedir, dahili aile işlerini ecnebilere çekistirmek ve ecnebi efkârı umumiyesi karşısında vatanını lekelemek nedir, bunu fark etmiyor; bunu bilmiyor. Çünkü bu öğretilir, zorla insanın kalbine ve ruhuna sokulur bir şey değildir. Bu yaradılıştır. Fuat Köprülü belki gayri mesuldür, yaptığı vahim ve affolunmaz çirkin hareketin belki farkında değildir. Onun hesabına utanmak gene memlekete düşüyor.

Son olarak Asım Us ikinci partinin kuruluş sürecinde benimsediği genel yaklaşımla uyumlu biçimde, hürriyet ve demokrasinin olduğu gibi siyasal muhalefetin de bir hududa sahip olması gerektiğini hatırlatmış ve DP'ye millî menfaatlere aykırı tutumunu sonlandırmak çağrısında bulunmuştur. Söz konusu çağrının, Fuat Köprülü'nün Amerikan gazetelerine dolaylı biçimde yaptığı açıklamadan kaynaklandığı ise şu satırlar çerçevesinde ifade edilmiştir (Us, 1946h: 1-2):

(...) Bizi bu tarzda düşündüren hadise, Demokrat Parti kurucularından Fuat Köprülü'nün Şikago Tribün ve New York Taymis gazetelerinin muhabirine verdiği bir demeçte Cumhuriyet Halk Partisini bazı isnatlar ile çekistirmesi ve çekistirenken söylediği sözlerin millî menfaat bakımından hariçte yapabileceği zararlı tesirleri hiç hesap etmemesidir. Biz, Fuat Köprülü'nün, söylediği sözlerin yalan olduğu noktası üzerinde durmayacağız. Bu sözlerin tamamıyla doğruluğu farz olduğu takdirde bile yabancı bir gazete muhabirine bir muhalif Parti sözcüsünün ağzından çıkmasının doğru olmadığını söyleyeceğiz. (...) Dedğimiz gibi meselenin ehemmiyeti söylenen sözlerde değil, kendisini bir muhalefet lideri sayan bir Türk milletvekilinin yabancı basınına hitap ederken sözlerinin harici âlemde Türkiye aleyhine yapacağı tesiri hiç düşünmemesindedir.

Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Us gibi Halk Partisine yakın gazeteciler tarafından sert biçimde eleştirilen Fuat Köprülü söz konusu eleştirilere Vatan gazetesi aracılığıyla yanıt vermiş, Amerikan gazetelerinin Türkiye temsilcisine verdiği demecin arkasında olduğunu ifade etmiştir. Köprülü, Vatan'a verdiği demecin devamında ise partilerinin temsil ve müdafaa etmek gayretinde olduğu demokrasinin de tek partili yalancı bir demokrasi olmadığını söylemiş, bu manada başta Ulus gazetesi yazarları olmak üzere basın âleminin kendisine yönelttiği eleştiriler karşısında geri adım atmayacağını da vurgulamıştır (Vatan, 1946b: 1-3). Ocak 1946'dan başlayarak meydana gelen gelişmelerin iktidar partisi içinde doğurduğu öfkenin dışavurumu Nihat Erim'in 30 Mayıs 1946 tarihli yazısıyla gerçekleşmiştir. Erim, demokrasinin bir amaç olmaktan

ziyade araç olduğunu “buyurgan” bir üslup çerçevesinde aşağıdaki satırlar yardımıyla ifade etmiştir (Erim, 1946ç: 1):

(...) Fevkalâde buhran anları ve sosyal bünyede kökten değişme, yani inkılâp zarureti hissölunduğu devirler dışında, demokrasiden gayri hükümet ve idare usullerinin zararı faydasına galip gelmektedir. Ama şu ciheti de kesin olarak belirtmeliyiz ki, sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahede edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için “hürriyet ilânının üzerine bir şal örtmek” ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis etmektir.

Anılan yazı özellikle “hürriyet ilânı üzerine şal örtülebilir” cümlesi dolayısıyla muhalefetin tepkisini çekmiş, Ahmet Emin Yalman takip eden günlerde yayımladığı makalelerle bu tepkinin sözcüsü olmuştur.

Yalman’a göre demokratik inkişafın üzerine şal örtmekten bahseden Erim, yazdıklarıyla hürriyet ve demokrasi ideallerine inanmış kimseleri açıktan tehdit etmektedir (Yalman, 1946g: 1), Yine, Erim tarafından ifade edilen hususların demokratik inkişaftan geriye dönüş anlamına geldiği de kesindir (Yalman, 1946h: 1). Yazar son olarak DP’nin, iktidar partisinin tepkisini çekmesindeki sebebi de Müstakil Grup gibi hareket etmemesiyle açıklamaktadır (Yalman, 1946i: 3).

Ahmet Emin Yalman’ın kendisi hakkında yaptığı eleştiriye cevap veren Nihat Erim ise “hürriyet ilânının üzerine şal örtmek” ifadeleriyle kastının demokrasiyi demagogların elinde bir oyuncağa dönüştürmekten kurtarmak olduğunu söylemiş, bu manada bir ilim adamı olduğunun da unutulmaması gerektiğini salık vermiştir (Erim, 1946d: 2). Nihat Erim ile Ahmet Emin Yalman arasında gerçekleşen tartışmaya Vakit’teki köşesinden katılan Peyami Safa ise muhalefeti “yaygaracılık” yapmakla suçlamıştır. O’na göre Nihat Erim’in şal metaforunu diline dolayan muhalif gazetecilerin ise aylardır hakikatin üzerine şal örtmektedirler (Safa, 1946c: 1).

Nihat Erim tarafından ifade edilen demokratik gelişimden geri dönüş ikazının ardından Falih Rıfkı Atay da genel seçimlere katılıp katılmamak kararının DP’nin geleceği açısından çok mühim olduğunun altını çizmiş ve aşağıda nakledilen satırlar aracılığıyla Demokratlara açık bir çağrıda bulunmuştur (Atay, 1946n: 1-3):

(...) Seçimlere bile katılmayarak, her seçim neticesinin mutlaka kanunsuz olduğunu iddia ederek, memleketteki fena cereyanlardan hiçbirini reddetmeyerek sadece iktidarı düşürmek ve yıkmak fikri demokratik bir muhalefet değildir. Bunun adının ne olduğunu Meşrutiyet tarihimizi incelediğimizde kolaylıkla bulabiliriz. (...) Demokrasilerde muhalefetler iktidar kadar sorumluluk duygusu taşırlar. Hele demokrasi rejiminin ilk normalleşme çağında bulunan memleketlerde muhalefetin sorumu daha büyük ve esastır.

Falih Rıfkı Atay tarafından da ifade edildiği üzere DP’nin belediye seçimlerinde yaptığına benzer bir aksiyona girişmesi ve genel seçimleri boykot etmeye karar vermesinin bazı sonuçlarının olacağı da açıktır. Bu sonuçlardan en sekter nitelikte olanını Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 14 Haziran 1946 tarihinde Çankaya’da gerçekleşen bir akşam yemeği sırasında Şükrü Saracoğlu,

Hilmi Uran, Nihat Erim ve Manisa Parti Müfettişi Hüseyin Hulki Cura'yla paylaşmış, muhalefetin anarşiye meyyal faaliyetler yürütmesi hâlinde iki partili sistem pratiğinin sona erdirileceğini söylemiştir. İlginç olan nokta ise bu aşamada Celal Bayar'ın da ziyadesiyle tedirgin olmasıdır. Aralık 1945'te Cumhurbaşkanı ile gerçekleştirdiği ikili görüşme sırasında yeni partinin, iktidarın ilköğretim politikasına muhalefet etmeyeceğini ve dış politikada Halk Partisi'nden farklı bir siyaset izlemeyeceğinin garantisini veren Bayar, İnönü'nün isterse iki jandarma eriyle DP'yi kendilerinin bir şey yapamayacağını söylemektedir (Toker, 1990: 91). İktidar tarafından dile getirilen uyarılara ek olarak 1946 seçimleri öncesinde bazı yasal düzenlemelerin yapılmasıyla da DP seçimlere katılma kararı almıştır.

21 Temmuz seçimlerine gidilirken yapılan bazı yayınlar ise söz konusu seçimin Türk siyasi hayatındaki ayrışıklığına işaret eder niteliktedir. Cumhuriyet gazetesinde "Demokrat Partinin Bugünkü Toplantısı" başlığıyla verilen habere göre Halk Partisi'nin İnönü'yü milletvekili adayı yaptığı seçim bölgesinde DP de listenin ilk sırasına İnönü'nün adını yazacaktır (Cumhuriyet, 1946ç: 1-3). Her ne kadar ilerleyen günlerde meydana gelen gelişmeler söz konusu haberin doğru olmadığını açığa çıkarmışsa da İnönü'nün iki partinin ortak adayı olması fikrini Asım Us memnuniyetle karşılanmıştır. Yazara göre Atatürk'ün SCF'nin kuruluşu sürecinde edindiği rolün 1946 seçimlerine gidilirken İnönü tarafından üstlenebilmesi mümkündür (Us, 1946ı: 1):

(...) Atatürk buna lâzım olan cevabı vermişti ve Cumhuriyet Halk Partisinin başkanlığını bırakmayacağını, devlet başkanı olarak Fethi Bey partisine tarafsız muamele edeceğini söylemişti. O zaman bugünkü Demokrat Partinin bütün liderleri Atatürk'ün yanında idiler ve onun noktai nazarını tuttular, Atatürk'ün zamanında doğru buldukları bir prensibin İsmet İnönü zamanında yanlış olması için ne gibi bir sebep vardır? Bugün Atatürk'ün yerine İsmet İnönü, Fethi Bey'in yerine de Celal Bayar geçmiş olmaktan başka bir değişiklik var mıdır?

Asım Us'un Vakit'te çıkan yazısının ardından Cumhuriyet, Yunus Nadi'nin 1930 tarihli "Muhalefetin Lüzumu" başlıklı yazısına ilk sayfasında yer vermiştir. Anılan yazının son paragrafında geçen "ağabey müsaadekarlığı" ifadesiyle de iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkinin yönü tayin edilmek istenmiştir (Nadi, 1946: 3):

Bir de Serbest Cumhuriyet Fırkasının serbest inkişafı da Cumhuriyet Halk Fırkasının göstereceği ağabey müsaadekarlığına bağlıdır ki, fırkanın ilk gününden itibaren böyle hareket ettiğini, herkes memnuniyetle görüyor. Umumi telâkkideki iyiliğin büyük bir kısmı da buradan ileri geliyor galiba.

Cumhuriyet gazetesinin 1946 seçimleri öncesinde Yunus Nadi'ye ait olan ve doğrudan iktidar-muhalefet ilişkilerini konu edinen eski bir yazıyı sayfasına taşıması tesadüfi bir gelişme değildir ve Cumhuriyet'in seçimler hakkındaki tutumunu özetlemeye yaramaktadır.

1946 seçimleri öncesinde partiler arası ilişkiler bakımından ilginç sayabileceğimiz bir diğer gelişme ise DP liderliğinin iktidarın tepkisini çekmemek adına oldukça dikkatli olmasıdır. Öyle ki

Celal Bayar, Adana’da iktidara gelmek için aceleci olmayacaklarını söyleyerek bu tavrın eşsiz bir örneğini sergilemiştir (Akşam, 1946c: 1). Bayar aynı ziyarette DP’nin millî iradeyi kurmaktan çok sağlamlaştırmak amacıyla yola çıkan bir siyasi hareket olduğunu da vurgulamıştır (Gülen, 2021: 79). DP’nin Ankara’da yaptığı bir toplantıda ise Partinin Balkan komitacılarının takip ettiği yolun tam zıddını izleyeceği kamuoyuyla paylaşılmıştır (Vatan, 1946c: 1). Halk Partisi ve DP arasındaki “centilmenlik” hâlinin aksi yönündeki -neredeyse- tek gelişme ise Fevzi Çakmak’ın DP listesinden bağımsız milletvekilliği olmasına ilişkin tartışmadır.

Adaylığının kamuoyuna yansımalarının ardından Cumhuriyet gazetesine bir demeç veren Çakmak, milletin kendisini vazifeye çağırdığı hiçbir durumda vazifeden kaçmadığını söylemiş ve DP listesinden milletvekili aday olmasının da bu kapsamda değerlendirilmesinin yerinde olacağını savunmuştur.

Mareşal’in tercihini Halk Partisini değil DP oluşu iktidar cephesinde ise derin bir şaşkınlık ve üzüntü doğurmuştur. Falih Rıfkı Atay muhalefet cephesindeki diğer isimlerden farklı olarak Çakmak’ın politika ile ahlâk arasındaki bağı kopartmayacağına inandığını söylemiştir (Atay, 1946o: 1), Asım Us ise Fevzi Çakmak’ın DP’den milletvekili aday oluşunu iki yazıda incelemiş, yazıların ilkinde söz konusu adaylığı Mareşal’e yakıştıramadığını ifade ederken (Us, 1946i: 1-7) ikinci yazıda Çakmak’ın sistemin çok partiliği değil de iki partiliği esas alması kaygısıyla adaylık teklifine olumlu cevap verdiğini savunmuştur (Us, 1946j: 1).

Seçimler öncesinde DP yönetimince parti teşkilatlarına gönderilen bir beyanname ile takip edilmesinde fayda olduğu söylenen Vatan gazetesi ise propaganda sürecinde muhalefetin sesinin duyulabildiği -neredeyse- tek gazete niteliğindedir. Ancak, DP yönetimini Halk Partisinin tepkisini çekmemek yönündeki politikası basın âlemindeki temsilcisi Vatan’a ve gazetenin başyazarı Ahmet Emin Yalman’a da sirayet etmiş, Yalman eleştirilerinde çoğu zaman Halk Partisi’nin tabanı hatta yönetim kadrosundaki önemli bir kısmın gidişatta sorumluluğu olmadığını ancak parti içinde etkin bir azınlığın muhalefete karşı geliştirdikleri düşmanca tutum dolayısı ile hem memlekete hem de Cumhuriyet Halk Partisine zarar verdiğini iddia etmiştir.

Yalman’ın seçimlerden önce yayımladığı ve bu minvalde değerlendirilebilecek yazılarının ilkinde kısasın adalet duygularının en ilkeli olduğu ifade edilmiş, DP’ye de olası bir iktidara gelme durumunda “devr-i sabık” yaratmaması nasihatinde bulunulmuştur (Yalman, 1946i: 1). Yalman’ın birkaç gün sonra neşredilen yazısında ise Halk Partisi yönetimine dikkat çekici bir çağrı gerçekleştirilmiş ve memleketi idare edenlerin takip ettikleri hatalı yoldan dönmeleri adına hâlâ ümitli olduğu şu satırlar aracılığıyla okurla paylaşılmıştır (Yalman, 1946j: 3):

(...) Her şeye rağmen hâlâ ümidimiz vardır. Söz sahiplerinin çok mahdud miktarda iktidar hastalarının arkasından karanlığa ve meçhule doğru sürüklenmeyeceklerini, nihayet gözlerini

açacaklarını, millete kıymayacaklarını, zorbalığa başvurmak gibi bir aciz eseri göstermeyeceklerini, dünya yüzünde esen havanın da, memleket havasının da diktatörlüğe müsait olmadığını fark edeceklerini, şahsî iktidarlarının milletin varlığı ve birliği ile ödenmesine razı olmayacaklarını, milletin büyüklüğü, iradesi ve hakkaniyeti karşısında, saygıyla eğilmeyi bileceklerini, hâlâ umuyoruz.

Seçimlerden yaklaşık bir hafta önce yayınladığı makalesinde Ahmet Emin Yalman “demokrasiye geçiş” sürecindeki görüşlerinin genel bir özeti niteliğindeki şu satırları kamuoyunun dikkatine sunmuş, Halk Partisinin baştan yanlışları kabul etme erdemliliğini gösterse idi iktidarı kaybetmek gibi bir tehlikeyle de karşılaşmayacağını dile getirmiştir (Yalman, 1946k: 3):

(...) Cumhuriyet Halk Partisi; dürüst, cömert, asil, içtihadı saygılı bir tavırla iptidadan ortaya çıksaydı, “şu hatalarım var, murakebesizliğin neticesidir, yeni bir yol tutacağım, milletin iradesine tabi olacağım” deseydi, iktidar mevkiini çok kolaylıkla muhafaza ederdi, çirkin vasıtalarla başvurmayla hiç ihtiyacı kalmazdı.

Özetle gerek aktüel siyasetteki gelişmeler gerekse de bu gelişmelerin basına yansımaları bakımından olağandışı koşullarda gerçekleşen 21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP ve milletvekili aday listesini çıkartabildiği şehirlerde DP yarışmış, diğer partiler ve bağımsız milletvekili adayları ise seçimlerde mühim bir başarı elde edememiştir. CHP’nin mutlak galibi olduğu seçimler “açık oy-gizli tasnif” usulüyle yapılmasından ötürü ise bugün dahi olumsuz bir şöhrete sahiptir.

3.2.4.4. Olağan Döneme Geçiş Kanunları

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde kamuoyunun üzerinde en çok durduğu konulardan biri de tek parti yönetimiyle özdeş kanun ve uygulamaların yeni dönemde yürürlükte kalmaya devam edip etmeyeceğidir. DP sözcülerinin de değişik vesilelerle ifade ettiği üzere ilgili kanunların lağvedilmemesi veya kanunların özünü ilgilendiren bir değişikliğin gerçekleşmemesi durumunda, ikinci partinin varlığının pek de anlamlı olmadığı açıktır. Bu kapsamda DP ileri gelenleri, Mayıs-Haziran 1946 döneminde basına yaptıkları açıklamalar ile partilerinin seçimlere katılması için bazı kanunların kaldırılması veya değiştirilmesinin şart olduğunu söylemişler, Halk Partisi yönetimi ise kendi içerisindeki bazı itirazlara rağmen ilgili kanunlarda değişikliğe gitmekte bir sakınca görmemiştir.

Olağan döneme geçiş kanunları olarak da isimlendirilen yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi sürecinde, CHP’nin 1947 Mayıs’ında toplanan olağanüstü kurultayının da esaslı bir kırılmaya karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Zira daha önceleri ilgili kanunlardaki değişim seyrinin ne yönde gerçekleşeceği belirsizliğini korur iken İnönü’nün kurultay konuşmasıyla söz konusu belirsizlik dağılmış ve Meclis, geri kalan kısa çalışma dönemi içinde pek çok önemli yasal değişikliğin altına imza atmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında zirve yapan devletçi ekonomi anlayışının bir ürünü olarak ekonomik hayata dâhil olan Millî Korunma Kanunu ile yasal dayanak elde eden 510 sayılı kararname bu kapsamda kaldırılması/değiştirilmesi gündeme gelen yasal düzenlemelerden sadece bir tanesidir.

II. Dünya Savaşı döneminde işbaşında bulunan Saydam ve Saracoğlu Hükümetleri, ticari hayatı düzenlemek ve fiyat istikrarını sağlamak noktasında değişik yasal düzenlemelerden yararlanmayı tercih etmişlerdir. Millî Korunma Kanununa bağlı olarak yayımlanan 371 sayılı kararname ile piyasalara kısmi bir “serbestlik” tanınmıştır. Söz konusu düzenlemenin yürürlükte olduğu dönemde iktisadi anlamda işlerin iyi gitmediğinin fark edilmesinin ardından ise devletin piyasalara sıkı biçimde müdahale etmesini öngören 510 sayılı kararname kabul edilmiştir. Kararname, malın üretim veya ithal edilişinden başlayarak tüketiciye ulaşana değin kaç elden geçeceğini belirleyen bu manada “zincirleme ticarete” engel olan bir içeriğe sahipti ve ürünlerin yüzde kaç kâr ile satılabileceğinin sınırının da devletçe belirlenmesini esas kabul etmekteydi (Özbil, 2015: 166-168).

Savaşın sona ermesinin ardından Hükümet ile ticaret odaları ve sanayiciler ile yapılan görüşmeler sonucunda 510 sayılı kararnamenin hafifletilmesi veya lağvedilmesi yönünde genel bir uzlaşıya varılmışsa da gazetelerin çoğunlukla söz konusu uzlaşının karşısında konumlandığını söylemek mümkündür.

Örneğin Son Posta yazarı Ercümen Ekrem Talu, 25 Kasım 1945 tarihli yazısında Millî Korunma Kanunun lağvedilmesi tartışmasını konu edinmiş, kaldırılması hâlinde, karaborsacılığının önüne geçilemeyeceğini savunmuştur. Yazara göre vatandaşların çoğunluğu da Millî Korunma Kanunun yürürlükte kalmasına taraftardır (Talu, 1945: 1). Talu ile benzer görüşleri paylaşan CHP Urfa milletvekili ve Ulus yazarı Esat Tekeli de 510 sayılı kararnamenin tümüyle kaldırılmasına karşı olduğunu söylemiştir. Tekeli, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesine karşın iktisadi etkilerinin küresel ölçekte hissedilmeye devam ettiğini de ifade ettiği yazısında İngiltere ve Fransa’da devletin ekonomiye müdahale etmesine cevaz veren kanunların hâlen yürürlükte olduğunu da öne sürmüş, bu konjonktürde 510 sayılı kararnamenin kaldırılmasına yönelik değerlendirmeleri maksatlı bulduğunu eklemiştir. Makalede ifade olunan şu satırlar ise Tekeli ve Talu’nun meseleyi benzer bir bakış açısı çerçevesinde incelediğine işaret etmektedir (Tekeli, 1946: 2):

(...) Şu noktayı gözden uzak tutmamak gerekir ki memlekette tüccar zümresinden başka hak ve menfaati korunacak geniş bir zümre, istihlâkçi büyük bir halk yığını vardır ve bunlardan bir kısmı da değişmez ve dar gelirlidir. Halkı kendi hâline bırakmak pahasına, bütün kontrol kayıtları ortadan kaldırılamaz. Esasen Millî Korunma Kanunu yürürlükte kaldıkça, böyle bir kaldırma bahis konusu da olamaz.

Halk Partisi içindeki bazı karşı çıkışlara rağmen parti yönetiminin, Milli Korunma Kanunu çerçevesinde çıkartılan 510 ve 630 sayılı kararnameleri incelemek üzere 40 kişilik bir komisyon oluşturması konu hakkındaki tartışmalara yeniden canlılık kazandırmıştır. Asım Us, komisyonun, Milli Korunma Kanunun kaldırılmasına hükmedecek ölçüde geniş bir çalışma serbestliğine sahip olmamasında fayda gördüğünü ifade etmiş (Us, 1946k: 1), ilerleyen günlerde kaleme aldığı bir başka yazıda ise 510 sayılı kararname tartışmasından yola çıkarak Varlık Vergisi'ne ilişkin görüşlerini de kamuoyuyla paylaşmıştır. Us'a göre uygulanmasındaki sorunlar kabul edilse de ilkesel olarak Varlık Vergisi'ne muhalefet edebilmenin olanağı yoktur (Us, 1946l: 1). Us ve iktidar partisinin destekçisi yayın organlarında makaleleri yayımlanan diğer yazarlara ek olarak "misafir yazar" sıfatıyla Cumhuriyet gazetesinin sayfalarına konuk olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da Milli Korunma Kanununun ilgasını meşru kılacak hiçbir gerekçenin olmadığını kuvvetli biçimde vurgulamıştır (Fındıkoğlu, 1946: 2).

Ulus, Vakit, Cumhuriyet gibi gazetelerin 510 sayılı kararnamenin yürürlükte kalmaya devam etmesinin faydalı olacağı söylemine karşılık Vatan gazetesi ise gerek takip ettiği yayın politikası gerekse de başyazarı Ahmet Emin Yalman tarafından kaleme alınan yazılar çerçevesinde söz konusu kararnameye muhalefet etmiştir. Vatan gazetesinin 22 Nisan 1946 tarihli nüshasında yer alan bir haberde 510 sayılı kararname hakkında görüş bildiren tüccarların, düzenlemeden şikayetçi olduğu söylenmiş (Vatan, 1946ç: 1-2), takip eden günlerde H. Özdilek imzasıyla yayımlanan bir makalede ise olağanüstü önlemlerin tüccarları "zavallı" durumuna düşürdüğü savunulmuştur. Ancak yazar, yazısının sonunda bir ihtiyat göstergesi olarak "başıboş", "kontROLSÜZ" ve "tahditsiz" bir ticaret sisteminin müdafî olmadığını da açık biçimde dile getirmiş, tüm yeniliklerin "*Türk'ün bünyesine*" uygun biçimde gerçekleştirmeye taraftar olduğunu eklemiştir (Özdilek, 1946: 2). 510 sayılı kararnameyle ilgili değerlendirmelerinde Necati Yaşmut ve Ahmet Emin Yalman ise serbest ticaretin esas olması gerektiğini savunmuşlardır. Yaşmut (1946: 2) 510 sayılı kararnamenin herhangi bir müspet sonuç doğurmadığını savlamış, Ahmet Emin Yalman ise görünürde serbest piyasaya müdahil olmamak yönünde irade sergileyen idarenin esasında tüccar sınıfını kendisine daha fazla bağımlı hâle getirmeyi amaçladığını iddia etmiştir. Yalman'a göre hükümetlerin, ticari yaşama müdahalesi ise tüccarlara yol göstericilik yapmak ve ticaret ahlâkına sahip olmayan kimselerin, ticaretle uğraşmasını engellemekten ibaret olmalıdır (Yalman, 1946l: 2).

Çok partili siyasi düzene geçiş sürecinde yasal alt yapıyı teşkil etmesi bakımından ticaretin serbestleşmesi ölçüsünde önemli olan bir başka konu da basın hürriyetinin sağlanmasıdır. Hatırlanacağı üzere Halk Partisi içerisindeki muhalefetin görünürlük kazanması bakımından esaslı bir kırılma olan DörtlÜ Takrir'in reddi sonrasında Celal Bayar, Basın Kanunu'nun 50.maddesinin değiştirilmesini esas alan bir önergeyi Meclis gündemine sunmuş, Başbakan Şükrü Saracoğlu ise Hükümet'in halihazırda değişikliğe konu maddeyi işletmediğini yani Hükümet kararıyla bir gazetenin kapısına kilit vurulmadığını söylemiştir.

Celal Bayar'ın önergesi hakkında görüş bildiren gazetecilerden Asım Us ise teklifteki müphemliklere dikkat çekmiş, gazete kapatmak yetkisinin Bakanlar Kurulunun uhdesinden alınarak mahkemelere devredilmesinin basın hürriyetinin sağlanması bakımından pek de anlamlı olmadığını ifade etmiştir (Us, 1945o: 1). Cumhuriyet'ten Nadir Nadi ise önce Bayar'ın teklifinden duyduğu memnuniyeti dile getirmişse de sonrasında Türkiye'de basının Avrupa'ya kıyasla çok daha özgür olduğunu öne sürmüş, Cihan Harbi sürerken dahi basın özgürlüğüne müdahale edilmediğini iddia etmiştir (Nadi, 1945i: 1).

Basın Kanunu'nun 50.maddesini merkeze alan tartışmalar CHP'nin Mayıs 1946'daki kongresini takiben tekrar canlılık kazanmış, "liberalleşme" politikası kapsamında idareye gazete kapatma yetkisi veren ilgili madde değiştirilmiştir. Söz konusu değişiklik takip eden günlerde yayımlanan gazetelerde ise değişik boyutlarıyla ele alınmıştır.

Ahmet Emin Yalman, Halk Partisi grubunca yapılan değişiklikten memnun olduğunu söylese de yürürlükteki kanunun II. Meşrutiyet dönemi Matbuat Kanunu'nun gerisinde olduğunu vurgulamaktan da geri durmamıştır (Yalman, 1946m: 2). Ulus, Vakit, Cumhuriyet gazetelerinin sayfalarına yansıyan görüş uyarınca ise Hükümet, demokrasiye geçmek konusunda ne ölçüde samimi olduğunu Basın Kanunu'nda gerçekleştirdiği değişikliklerle kanıtlamış, ancak yine de muhalefetin takdirini kazanamamıştır. Asım Us'a göre Basın Kanunu'nun 50.maddesindeki değişikliği konu edinen Meclis oturumunda muhalif milletvekilleri tarafından dile getirilen eleştiriler "ibretliktir". Celal Bayar'ın bir sene önce Meclis gündemine getirdiği önerge ile Halk Partisinin teklifi benzer içerikte olsa da muhalefet milletvekilleri kanun teklifine destek vermemişlerdir (Us, 1946m: 1). Benzer bir yaklaşım doğrultusunda Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay da iktidarın demokrasinin tekamülü için üzerine düşen her vazifeyi yerine getirdiğini ancak muhalefetin sorumluluk duygusuna sahip bir birey gibi hareket etmediğini savunmuştur (Atay, 1946ö: 1-2).

Ekonomi ve basın hürriyeti konulu yasal değişiklikleri, üniversitelerin yönetsel anlamda özerk hâle getirilmeleri izlemiştir. Söz konusu düzenlemenin TBMM'ye sevk edilmesinden sonra yayımladığı yazıda Fahreddin Kerim Gökay, üniversitelere otonomi tanıyan kanuni düzenlemeden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, kanunun üniversitelerin yeni bir inkişaf hamlesi başlatması anlamına geldiğini öne sürmüştür (Gökay, 1946: 2). Benzer biçimde Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay da yeni kanunun, Türkiye'de yükseköğretim gelişimi açısından önemli bir eşiğe karşılık geldiğini söylemiştir. Atay yazısında üniversitelerin haklarının genişlediği ölçüde sorumluluklarının da arttığını da dile getirmiş, öğretim üyelerine gençliğin yetiştirilmesinden mesul olduklarını hatırlatmıştır (Atay, 1946p: 1). Nihat Erim'in konuya ilişkin değerlendirmesinde ise 1933 tarihli Üniversite Reformuna vurgu yapılmış, bu anlamda yüksek öğretim kurumlarına özerklik tahsis edilmesinin yeni bir şey olmadığı savunulmuştur (Erim, 1946e: 2). Ulus'tan sonra Vakit yazarları da benzer biçimde ilgili düzenlemenin, üniversitelere sınırsız bir özgürlük alanı

sağlamayacağını öne sürmüşlerdir. Asım Us’a göre öğretim üyeleri yeni dönemde de devlete ve millete karşı sorumlu olacaklardır (Us, 1946n: 1). Benzer şekilde Peyami Safa da düzenleme hakkında kaleme aldığı yazılarda ilk olarak Türk üniversitelerinde akademik özgürlüğün Avrupa üniversitelerine kıyasla daha fazla olduğunu ileri sürmüş (Safa, 1946ç: 1) sonrasında ise özerklik maskesinin arkasına sığınarak yabancı devletler hesabına çalışacak profesör ve doçentlere karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir (Safa, 1946d: 1). Söz konusu uyarı Cumhuriyet yazarı Abidin Daver tarafından da yapılmış, üniversitelere özerklik tanınmanın ya da sınıf esaslı cemiyet kurma yasağının kaldırılmasının telafî edilmesi güç zararlar doğurabileceği söylenmiştir (Daver, 1946f: 1). Son olarak Kazım Nami Duru muhtar üniversite modelinin Türkiye için uygun olmadığını savlamıştır (Duru, 1946: 2)

İdarenin üniversitelere özerk hâle getirerek demokratikleşme yolunda esaslı bir adım attığı görüşüne karşı çıkış sergileyen Ahmet Emin Yalman ise üniversitelere “kağıt üzerinde” tanınan serbestliğin uygulamada hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini iddia etmiştir (Yalman, 1946n: 1).

Hülasa, üniversitelerin özerk hâle getirilmesi tartışması da diğer olağan döneme geçiş kanunları gibi belirli bir sınırlılık içerisinde yasalaşmıştır. İktidar destekçisi kalemler konuya ilişkin yaklaşımlarıyla denge hâlini gözetmeye çalışır iken Vatan’da Ahmet Emin Yalman özerk üniversitenin kanuni değişikliklerden çok zihniyet değişikliğiyle inşa edilebileceğini savunmuştur.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gazete, Osmanlı Devleti'nin on sekizinci yüzyıldan başlayarak deneyimlemeye başladığı takip eden yüzyıla ise damgasını vuran modernleşme hareketini anlamak açısından oldukça önemli bir kavramdır. Osmanlı tarihinde ilk gazete de modernleşme hareketinin sembol isimlerinden biri olan II. Mahmut'un padişahlığı döneminde çıkartılmaya başlanmıştır. Bugünkü anlamı ile bir resmî gazete hüviyetindeki Takvim-i Vekayi'yi ilk yarı özel gazete Ceride-i Havadis takip etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise bugünkü anlamıyla bir siyasi ajanda çerçevesinde yayın yapan ve devletten bağımsız olarak yayıncılık faaliyeti sürdüren gazetelerin varlığından bahsetmek mümkün hâle gelmiştir. Özellikle üyelerinin belirli bir bölümü Avrupa'da sürgün hayatı yaşayan Yeni Osmanlılar, yönetimle ilgili eleştirilerini gazeteler aracılığıyla geniş toplumsal kesimlere ulaştırmışlardır.

Yeni Osmanlılarca çıkartılan gazeteler incelendiği takdirde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında filizlenen muhalefetin temel istencinin, anayasalı ve meclisli yönetime geçmek olduğu görülecektir. Bu istenç, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle gerçekleşmiştir.

1878'de II. Abdülhamid'in meşruti yönetime son vermesi neticesinde ise Osmanlı toplumu ve bu toplumun bir parçası olan gazetecileri için yeni bir dönem başlamış, "Devr-i Hamid'de" gazeteler üzerinde kuvvetli bir sansür mekanizması işletilmiştir. II. Abdülhamid'in 1908'de meşrutiyeti yeniden ilan etmek zorunda kalmasıyla ise kısa bir süre zarfı için olsa da basın özgürlüğü tesis edilmiş, ancak 1913'te İttihatçıların mutlak iktidar pratiğinin öznesine dönüşmeleri neticesinde gazeteler ve gazeteciler üzerindeki baskılar da şiddetlenmiştir.

Anadolu'nun işgali ve sonrasındaki gelişmeler dahilinde ise Türk basınında, İstanbul ve Anadolu merkezli bir ayrışmanın varlığı gündeme gelmiştir. Millî Mücadele döneminde merkezi İstanbul'da bulunan gazetelerin önemli bir bölümü Kurtuluş Savaşı'na muhalefet etmiş iken başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun değişik bölgelerinde çıkan gazetelerde Millî Mücadele yanlısı bir söylem hâkim olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından, işgal yıllarında Türk milleti ve ordusu aleyhine politika güden gazete yazar ve imtiyaz sahiplerinin önemli bir bölümü sürgüne gönderilmiş, ancak Cumhuriyet'in ilk seneleri itibarıyla da Ankara'daki hükümet ile İstanbul basını arasındaki gerilim sona ermemiştir. Bu doğrultuda halifelüğün kaldırılması veya başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması gibi tartışmalar özelinde merkezi İstanbul'da bulunan gazeteler,

idarenin tepkisini çekecek türden yayınlar yapmaya devam etmişler, 1920'lerin ikinci yarısından başlayarak yürürlüğe konan Takrir-i Sükûn Kanunu veya İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması gibi uygulamalarla da basının kontrol altına alınması çabaları hız kazanmıştır. Yine bu minvalde, 1931 senesinde kabul edilen 1881 sayılı Matbuat Kanunu ise gazete ve gazetecilerin tümünden kontrol altına alınmaları sonucunu doğurmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında başta İstanbul olmak üzere altı ili kapsayacak biçimde ilan edilen sıkıyönetim ise gazeteleri adeta birer propaganda bültenine dönüştürmüş, hükümet söz konusu karardan aldığı kuvvetle de savaşa ilgili politikalarından hoşnutsuzluk duyduğu yayın organlarının faaliyetlerini geçici olarak askıya almıştır. II. Dünya Savaşı'nın Müttefikler tarafından kazanılacağına anlaşıldığı 1945 başlarından itibaren ise gazeteler üzerindeki mutlak baskı ortamı görece hafifletilmiş ve Mart 1945'te yasaklı herhangi bir gazete kalmamıştır.

Özetle, Osmanlı Devleti'nde ilk gazetenin yayımlanmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılım ilk yarısından 1940'ların ortasına kadar süregelen yaklaşık yüz senelik zaman diliminde, iktidar sahipleri gazetenin, haber ve yorumların halkın dikkatine sunulduğu bir mecra olmadığı gerçeğinin bilincinde olmuşlardır. Bu çerçevede gazeteler ve gazeteciler de siyaset oyunu içerisinde kuvvetli bir aktöre dönüşmüştür. Gazetelerin siyasi-sosyal gelişmelerin tartışılması sürecinde edindiği ayrıcalıklı konum çok partili siyasi yaşama geçiş tartışmaları özelinde de sürmüştür.

Bu çalışmada, Türkiye'de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinin kurucu adımlarının atıldığı 1945-1946 döneminde basım-yayın ve dağıtımı gerçekleştirilen 11 gazeteden 8'inde yer alan başyazı, köşe yazısı ve haberler doküman analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular ise hermeneutik (yorumsamacı) yaklaşım ile detaylıca irdelenmiştir. Bu irdelene sürecinin neticesinde ise dört alt tema belirlenmiş, Türkiye'de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinin, bir vesayetçi demokrasi pratiği ürettiği yönündeki sav bu alt temalarla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci partinin kuruluş sürecinde yayımlanan gazetelerdeki haber ve köşe yazıları basın dünyasının DP'den iktidar olmayı hedeflememesini beklediğini göstermektedir. Partiye, Halk Partisi'nin muhalifi değil murakıbbı yani denetleyeni olması tavsiye edilmekte ve demokrasi dışı bir kurgu ortaya konmaktadır. Söz konusu kurguya göre Halk Partisi iktidar olarak icraatta bulunacak Demokratlar ise bu icraatları denetleyecek ve şikayetlerini iktidar kadrolarıyla paylaşacaktır. DP'nin, CHP'nin yerini alması ise en azından başlangıç döneminde ve gazeteci-yazarlar arasında beklenen bir durum değildir. Bu aşamada, hakkaniyetli olmak adına bir dipnotu paylaşmak gerekirse, DP'ye atfedilen rol, çalışmamız kapsamında nüshaları incelenen gazetelerin hemen hepsinde açık biçimde ve oldukça sekte bir üslupla savunulmuş iken kamuoyunun liberal kimliğiyle tanıdığı Ahmet Emin Yalman ve gazetesi Vatan bu hususta "görece" ılımlı davranmayı tercih etmiştir.

Kuşkusuz, DP için öngörülen bu sınırlı özgürlük alanının farklı çerçevelerde incelenebilmesi mümkündür. İlk olarak gazetelerde, yeni partinin kesinkes CHP içinden çıkacak bir isim tarafından kurulması gerektiği savunulmuş, söz konusu savunu Celal Bayar ismiyle de somut hâle getirilmiştir. Falih Rıfkı Atay, Asım Us, Hüseyin Cahit Yalçın gibi iktidar partisinin destekleyen yayın organlarında başyazarlık yapan muharrirlerin muhalefetin liderliği için Celal Bayar'ı uygun görmeleri sebepsiz değildir.

Öncelikle Bayar uzun yıllar süresince Cumhuriyet Halk Partisi saflarında siyaset yapmış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen bir muhalefet partisinin kurulması tartışmalarında ise partisinden ayrılmak gibi bir aksiyonun içerisine girmemiştir. Yine, Bayar'ın siyasi yaşamının değişik dönemleri incelendiğinde de Kemalizm ve kurucu felsefesi harici bir öğretiye yakınlık duymadığı, örneğin Serteller yönetiminde çıkartılacağı ilan edilen Görüşler dergisinde yazar olacağı ilan edildikten sonra dahi “Kemalizm dışında bir fikir akımına mensubiyet duymam söz konusu değildir” açıklamasını yaptığı görülecektir. Bayar'ın uzun yıllar İktisat Vekilliği yapması ve Atatürk'ün son başbakanı oluşu da yeni parti liderliğinin yaşayabileceği bir meşruluk sorununun baştan önüne geçilmesi anlamına gelmektedir.

Celal Bayar'ın iktidar partisine yakın çevrelerce ideal muhalefet lideri olarak görülmesindeki son ve belki de en önemli sebep ise İnönü'nün cumhurbaşkanı olması sürecinde Celal Bayar'ın İnönü karşıtı isimlerle birlikte hareket etmemesi ve “güvenilir” bir isim olduğunu kanıtlamasıdır. İnönü-Bayar ilişkisini açıklamak noktasında yararlanılabilecek çarpıcı bir örnek ise Toker (1990: 80) tarafından sunulmuştur. Yazar tarafından ifade edilene göre, Aralık 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü ile bir araya gelen Bayar parti rozetini İnönü'ye takdim ederek, “*Paşam, bunu da yakanızda görmek bize şeref verecektir*” demiştir.

İktidara yakın kalemliğin beklentisi doğrultusunda ikinci partinin Bayar liderliğinde kurulması, basın camiasında bir “barış” havası doğurmuştur. DP'nin izlediği politika dolayısıyla Müstakil Grup benzeri bir yapı olmadığını kanıtlaması ise söz konusu barış ortamının dağılmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte, başta Ulus yazarları olmak üzere Asım Us, Hüseyin Cahit Yalçın, Nadir Nadi, Yavuz Abadan gibi isimler DP liderliğine, kabul edilmesi durumunda partiyi, “icazetli” muhalefete dönüştürecek uyarılarda/önerilerde bulunmuşlardır.

Anılan gazeteci-yazarlar tarafından dile getirilene göre DP, “her önüne geleni” partiye üye yapmamalı, geçmişteki “meşum gelişmelerden” dersler çıkarmalıdır. Kuşkusuz, DP kurucularına yakın geçmişin anımsatılması, Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka deneyimlerinin toplumsal hafızadaki canlılığıyla birlikte düşünüldüğü takdirde daha da anlamlı hâle gelmektedir. Parti liderliğine önerilen seçicilik tavsiyesinin açıklandığı temel ise nicelik-nitelik dengesi olmuş, bu kapsamda sayıca fazla ama niteliksiz insanlardan oluşacak bir siyasi partinin, ülke için fayda değil zarar getireceği savunulmuştur. Tirajı ve basın dünyasındaki ağırlığı göz önüne alındığında, diğer

gazeteler kadar etkili bir yayın organı olmasa da Son Posta başyazarı Ekrem Uşaklıgil'in bu süreçte dile getirdiği öneri ise kanaatimizce oldukça ilginçtir. Uşaklıgil'e göre ilk seçimde meclis çoğunluğunu elde edemeyeceği herkesin malumu olan DP'nin İstanbul, Ankara ve İzmir kent merkezleri haricinde örgütlenme çalışması yürütmesi gereksiz ve ülkedeki huzur ortamını tehdit edecek türden bir gelişmedir.

Demokratik ilkeler açısından oldukça sorunlu sayabileceğimiz bu önerinin bir benzeri 21 Temmuz 1946 seçimlerine gidilirken de gündeme gelmiş, başta Nihat Erim olmak üzere Nadir Nadi, Asım Us, Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimler yazılarında, DP'nin seçimlere katılırken çoğunluk partisi olma gibi bir erek belirlememesinin hem partinin geleceği hem de ülkenin menfaatleri açısından daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Nihat Erim'in Ulus'ta yayımladığı bir makalesinde *“kurulur kurulmaz iktidara göz dikmeyi” “siyaset hayatımızın ender rastlanır garabetlerinden biri”* olarak niteleyişi ise kanımızca söz konusu söyleme ilişkin en çarpıcı örnektir.

1945-1946 döneminde Türk basınında yürütülen tartışmaların, demokrasinin vesayetçi yorumuyla ilişkili olduğuna dair bir başka sav ise gazetelerde CHP ve DP liderleriyle ilgili değerlendirmeler özelinde geliştirilebilmektedir. Bu noktada şu gerçekliğin hatırlanması yerinde olacaktır ki liberal demokrasileri diğer demokrasi pratiklerinden ayrı kılan yapısal özelliklerin başında iktidarın seçimler yoluyla el değiştirebilmesi gelmektedir. Yönetimin seçim yoluyla el değiştirebilmesi ilkesinin doğal sonucu ise iktidara gelmek için yarışan siyasi partilerin liderlerinin birbirleriyle rakip olmaları ve aralarında bir mücadelenin cereyan etmesidir. Ancak Mayıs 1945- Temmuz 1946 aralığında yayımlanan gazetelerde CHP lideri İnönü ile DP lideri Bayar'ın birbirleriyle mücadele hâlinde olan iki partinin lideri oldukları gibi bir anlatıya rastlayabilmek mümkün değildir. Rejimin resmî yayın organı Ulus'tan DP'ye en yakın gazete niteliğindeki Vatan'a kadar bütün gazeteler takip ettikleri yayın politikası çerçevesinde, İnönü'yü bir siyasetçi olmaktan öte kurucu baba olarak tahayyül etmişler, “şef”, “baba”, “öğretmen”, başbuğ” gibi yakıştırmalar ile aktüel siyasi gelişmelerden bağımsız bir özne olarak kurgulamışlardır. Gazetelerin, İnönü'ye atfettiği siyasi üstülük rolü CHP-DP veya İnönü-Bayar gibi bir rekabetin varlığından bahsedebilmeyi güç hâle getirmiştir. Bu durumda DP lideri Celal Bayar'ın rakibi olduğu varsayılan siyasetçi ise Şükrü Saracoğlu'dur.

İnönü'nün gazete sayfalarına yansıyan ayrıcalıklı konumunu basit bir örnek çerçevesinde açıklamak gerekirse, CHP-DP rekabetini konu edinen neredeyse hiçbir karikatürde Cumhurbaşkanı karikatürize edilmemiş, Bayar'ın karşısına Saracoğlu yerleştirilmiştir. Yine Vakit gazetesinde Haşim Nahit Erbil imzasıyla yayımlanan bir yazı dizisinin üst başlığının “İnönü İnkılapları” olarak belirlenmesi ve 1946 senesinde kabul edilen 4933 sayılı kanun çerçevesinde “İnönü Armağanlarının” verileceği haberinin gazetelerdeki sunumu da çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinde İsmet İnönü'nün, edindiği istisnai konumu anlamamızı sağlayacak çarpıcı birer örnek niteliğindedir.

Bu aşamada, Mayıs 1946'da toplanan CHP kongresi ve kongrede alınan bir kararın ayrıca üzerinde durulması yerindedir. Milletvekili seçimlerinin hemen öncesinde yapılan bu kongrede, yeni dönemle ilgili birçok önemli karar alınmakla birlikte, bu kararlar arasında belki de en dikkat çekici olanı İsmet İnönü'nün CHP'nin “değişmez” genel başkanı olduğuna ilişkin hükmün parti programından çıkarılması ve şeflik düzeniyle özdeş “değişmez genel başkanlık” uygulamasına son verilmesidir. Her ne kadar uygulamada İnönü 1972 senesine kadar CHP'nin genel başkanı olarak kaldıysa da parti programındaki söz konusu değişikliğin yeni dönemin “ruhuna” uygun bir eylem olduğu açıktır.

Yönetimin uzmanlık gerektiren bir iş olduğu düşüncesinden hareketle, “rüşünü” ispat edememiş kimselerin yöneticileri belirlemek hakkında mahrum edilebileceği tezi, vesayetçi demokrasinin temel ilkelerinden bir tanesidir. Demokrasinin tarihteki ilk pratiklerinin sergilendiği Antik Yunan'dan başlayarak bazı düşünürler tarafından geliştirilen demokrasi karşıtlığının ardında da bu ilke bulunmaktadır. Bu çerçevede, halkın genel anlamıyla yöneticileri belirlemek için gerekli olan asgari bilinç düzeyinden mahrum olduğu düşüncesi geç dönem Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'deki siyasi-sosyal meseleleri anlamlandırmak noktasında, sıklıkla başvurulmuş bir referans kaynağına dönüşmüştür.

Türkiye'de çok partili siyasi yaşamın kuruluş sürecinde, gazete sayfalarına yansıyan tartışmalar da söz konusu düşünceden bağımsız ele alınamamaktadır. Özellikle Ulus, Vakit, Tanin gibi iktidar partisiyle resmî ya da gayri-resmî düzeyde iltisaklı olan yayın organlarında söylenene göre Osmanlı'nın Cumhuriyet'e devrettiği toplumun nitelikleri göz önüne alındığında, demokrasinin gelişip yerleşmesini sağlayacak bir toplumsal yapı ve vatandaş profilinin varlığından bahsedebilmeye olanak yoktur. Örneğin Ulus yazarı Falih Rıfkı Atay'ın ifadesiyle Cumhuriyet'in ilk seneleri itibarıyla Atatürk ve İnönü'nün yakın silah arkadaşı olan ve Millî Mücadele'nin kazanılmasında büyük katkıları olan isimler dahi, Cumhuriyet devrimlerine mesafeli yaklaşmışlar ve bütünlüklü değil, tedrici bir değişim sürecinden yana olduklarını ifade etmekten geri durmamışlardır. Bu çerçevede yine Atay Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen çok partili siyasi yaşama geçiş projelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını da olağan karşılamakta ve söz konusu başarısızlığı, toplumun genel karakteristiğiyle açıklamaktadır.

Türkiye'de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinin gerçek anlamda bir demokrasi pratiği ortaya koyamadığına yönelik açıklamanın bir diğer veçhesini ise yerellik tartışmaları oluşturmaktadır. Çalışmamız kapsamında incelemeye tabi tuttuğumuz gazetelerdeki haber, başyazı ve diğer değerlendirme /analiz yazılarından anlaşılabileceği üzere, çok partili siyasi yaşama geçiş demokratik normların evrensel nitelikleriyle uygulandığı bir toplum yapısının inşa edileceği anlamına gelmemektedir. Cari rejim, “*kendi devrimimizin kamusundan türeyen*”, Türk tipi bir demokrasi olacaktır.

Bu çerçevede, çok partili siyasi yaşama geçiş sancılarının yaşandığı devrede demokrasiye ilişkin gerçekleştirilen tartışmalarda da olgunun evrensel karakteri göz ardı edilmiş, Türk tipi/modeli demokrasi kavramsallaştırmasının genel çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu demokrasi kavramsallaştırması bağlamında ismi anılacak gazetecilerin başında Falih Rıfkı Atay gelmektedir. Ulus'un Mayıs 1945-Temmuz 1946 aralığındaki sayılarının büyük bir bölümünde başyazıyı kaleme almış olan Atay, yeni bir partinin kuruluşu hatta iktidar mevkiye gelişiyle dahi rejimin temel niteliklerinde bir değişikliğin gündeme gel(e)meyeceği düşüncesindedir. O'na göre Türk tipi demokrasinin ayırt edici vasıfları da olan millî Meclis ve millî Anayasa her türlü tartışmanın üzerindedir. Türk tipi demokrasinin içeriği oluşturulurken yararlanılan araçlardan bir diğeri ise parti kongre ve toplantılarıdır. Ulus gazetesi yazarları Kemal Turan ve Mümtaz Faik Fenik'in yazılarında vurguladığı üzere de CHP'nin belirli aralıklar ile gerçekleştirdiği bu organizasyonlar basit birer yönetici-halk buluşması olmanın ötesinde vatandaşların şikâyet, talep ve önerilerini parti ileri gelenleriyle hiçbir aracı olmadan paylaştıkları bu yönüyle de "taban demokrasisinin" sağlıklı biçimde işletildiği birer toplantı/buluşma niteliğindedir.

Çalışmamız kapsamında incelenen basın-yayın organlarının, Türkiye'de çok partili siyasi sisteme geçişin ilk sancılarının yaşandığı Mayıs 1945-Temmuz 1946 döneminde gerçekleşen bazı siyasi/sosyal gelişmeler karşısında geliştirdikleri tutumdan yola çıkarak dönem gazetelerinde savunulan demokrasi pratiğinin, bir "güdümlü" demokrasiye karşılık geldiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda anılabilecek çok sayıda siyasi/sosyal gelişme mevcut olsa da çalışmanın sınırlılığı doğrultusunda dört alt başlık belirlenmiştir.

Bu başlıklardan ilki, 1945 Aralık'ının ilk günlerinde gerçekleşen ve Tan gazetesinin hedef alındığı baskındır. Yerleşik demokrasilerde bir basın-yayın kuruluşuna karşı geliştirilen saldırının toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilemez bulunacağı düşünülse de gazetelerin, Tan'a yapılan saldırı sonrasında geliştirdikleri tavrın bu yönde olduğunu söyleyebilmeye olanak yoktur. Gazeteler, söz konusu hadise karşısında Serteller ile bir dayanışma ilişkisi kurmadıkları gibi onları "tahrikçilikle" suçlamışlar, el birliğiyle "eylemcileri" aklamaya çalışmışlardır. Şüphesiz, bu yayınlar arasında en dikkat çekici olanı Ahmet Emin Yalman'ın çıkarttığı Vatan gazetesinde yapılandır. Zira Vatan, muhalefetin filizlenme döneminden başlayarak Tan gazetesiyile birlikte iktidar partisi hakkında en sert eleştirilerin yapıldığı yayın organıdır. Öyle ki Şükrü Saracoğlu 1945 Eylül'ünde gazetecilerle yaptığı bir toplantıda "Tan-Vatan" cephesinin varlığına dikkat çekmiştir. Ancak başta Ahmet Emin Yalman olmak üzere Vatan yazarları, 4 Aralık'ı takip eden günlerde çıkan yazılarında Saracoğlu tarafından yapılan değerlendirmenin gerçekçi olmadığını vurgulamaya çalışmışlardır. Bu aşamada Vatan'ın söz konusu tavrına ilişkin tek istisnayı, Mehmet Ali Aybar'ın yazıları oluşturmuştur. Aybar da Tan gazetesi baskınına ilişkin değerlendirmesinde saldırganları

doğrudan eleştirmemiş, bazı kötü niyetli kimselerin barışçı bir protesto gerçekleştirmek amacıyla toplanan gençleri yanılttıklarını söylemekle yetinmiştir.

Çalışmamız kapsamında incelenen gazeteler özelinde tek partili döneme içkin yayıncılık anlayışının sürdürülmeye çalışıldığı bir diğer başlık ise Halkevleri ve Köy Enstitüleri'dir. Kuruluş süreçleri ve ilerleyen yıllardaki tartışmalar özelinde, tek partili yönetimin kurumsallaşmasında önemli bir yere sahip olan bu iki kurumun da kuruluş yıldönümlerine karşılık gelen tarihlerde yayımlanan gazetelerde, tek partili dönemin 1946 Türkiye'sine devrettiği düşünsel çerçeveye bağlı kalınmış, bu kapsamda Halkevlerinin, "yeni hayatın" ve "yeni insanın" oluşumunda belirleyici rol oynadığı, Köy Enstitüleri'nin ise köylülerin, cehalet ve geri kalmışlıkla olan mücadelelerinde birer sığınak görevi gördüğü öne sürülmüştür.

Çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinde Halkevleriyle ilgili tartışmanın bir diğer boyutunu ise Halkevlerinin muhalefet tarafından kullanılıp kullanılamayacağına ilişkin tartışma oluşturmaktadır. Her ne kadar DP liderliği Halkevlerinin kullanımı konusunu siyasi gündemin asli meselelerinden biri olarak görmemişse de iktidara yakın basın kuruluşları söz konusu öneriye baştan karşı çıkmışlardır. Öyle ki Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde, muhalefete "Demokratlar Evi" kurma önerisi getirilmiştir. DP'nin kuruluş sürecinde karşı karşıya olduğu maddi darboğaz göz önüne alındığında, herhangi bir gerçekçiliği bulunmayan bu önerinin 1946 seçimlerinde partilerin ne derecede eşit olmayan şartlar altında yarıştığını anlamamız bakımından da önemli olduğu açıktır.

Doğal akış çerçevesinde 1946 sonbaharında yapılması öngörülen yerel seçimlerin 1946 Mayıs'ına 1947'de yapılacak genel seçimlerin ise 1946 Temmuz'una çekilmesi ve bu gelişmenin dönem gazetelerine olan yansıması da Türkiye'de çok partili düzene geçiş döneminin bazı olağanüstülükleri barındırdığına işaret etmektedir. İktidar partisinin tasarrufu doğrultusunda birer baskın seçim hâlini alan 1946 yerel/genel seçimleri öncesinde gazeteler, söz konusu eylemi eleştirmedikleri gibi DP'nin de bu durumdan şikâyet etmeye hakkının olmadığını öne sürmüşler, olası bir genel seçim boykotunun muhalif partinin kapısına kilit vurulması sonucunu doğurabileceğini ima etmekten geri durmamışlardır.

DP'nin yerel seçimlere katılmamak kararı, iktidarın muhalefet için öngördüğü role karşı çıkmak anlamına gelmektedir. Adnan Menderes de aldıkları kararın gerekçelerini açıkladığı makalede bu duruma vurgu yapmış, "danışıklı dövüş" partisi olmadıklarının anlaşılması üzerine bazı yazarların DP'yle ilgili tavrını değiştirdiğini ifade etmiştir. Yerel seçimler özelinde aldığı kararı genel seçimlere uygulamayan Demokratlar, 21 Temmuz öncesinde ise iktidara gelmek gibi bir ümide kapılmamaları konusunda ikaz edilmişlerdir. Ulus, Vakit ve Cumhuriyet gazetelerinin satırlarına yansıyan söyleme çerçevesinde, muhalefet; iktidar olmak için en azından bir dönem beklemek mecburiyetindedir.

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinin kurucu adımlarının atıldığı 1945-1946 döneminde oldukça önemli sayabileceğimiz bir başka gelişme ise iktidar partisinin 1946 Mayıs'ında toplanan olağanüstü kurultayıdır. Söz konusu kurultay, demokratik sisteme geçişin gerekli kıldığı yasal düzenlemelerin hayata geçirileceğinin ilan edilmesi dolayısıyla da tek parti idaresinin geçmiş yıllardaki parti kurultaylarından farklılaşmaktadır.

Bu farklılığa dayanak sağlayan yasal düzenlemelerin başında iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, yürürlükteki Basın Kanunu'nda değişikliğe gidilerek gazete kapatma yetkisinin idarenin sorumluluğundan çıkartılarak yargı organlarına devredilmesi, üniversitelere idari manada özerklik tahsis edilmesi ve Millî Korunma Kanunu'yla ilişkili biçimde yürürlüğe konan serbest ticaretin gelişiminde önemli bir engel olan 510 sayılı kararnamenin değiştirilmesi/lağvedilmesi gelmektedir. Olağan koşullarda “demokrasiye” geçiş sürecini deneyimleyen bir ülkede herhangi bir aykırı sesin varlığı gündeme gelmeden kabul edilmesini bekleyebileceğimiz anılan yasal düzenlemeler özelinde Türk basını ise oldukça “muhafazakâr” bir tutum sergilemiş, değişim iradesini ortaya koyan siyaset kurumunun gerisine düşmüştür.

Seçimlerin tek dereceli olmasını öngören yasal düzenleme bağlamında basın ve akademi dünyasının önde gelen kalemli ağırlıklı biçimde şüpheci bir tavır sergilemiş, örneğin Hüseyin Nail Kubalı Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı üç yazıdan oluşan ve seçim sistemlerini tartıştığı yazısında vatandaşların mevcut gelişmişlik seviyesi gözetilerek, tek dereceli seçim uygulamasının en az bir dönem ertelenmesini ya da iki dereceli seçim uygulamasının şehir merkezi olmayan yerleşim birimlerinde devam ettirilmesini savunmuştur. Benzer şekilde seçim sisteminde değişiklik yapılmasını öngören yasal düzenlemenin kabul edildiği Meclis oturumuna katılmayan Falih Rıfkı Atay da Ulus gazetesinde yayımladığı başyazılarda tek dereceli seçim uygulamasıyla ilgili çekinceleri olduğunu ifade etmiş, ancak yine de milletin büyük çoğunluğunun, Cumhuriyet devrindeki dönüşümü kavrayacak ölçüde bilgi sahibi olduğuna inandığını eklemiştir.

Benzer şekilde, 510 sayılı kararnamenin lağvı ve üniversitelere idari özerklik verilmesini sağlayan yasal düzenlemenin tartışıldığı dönemlerde de basın dünyasının konuya yaklaşımında “statükoculuğun” izlerine rastlanmıştır. Örneğin serbest ticareti önemli ölçüde sınırlandıran 510 sayılı kararnameyle ilgili tartışmalarda idarenin tüccarları değil tüketicileri korumakla yükümlü olduğu bu çerçevede ilgili düzenlemenin yürürlükte kalmaya devam etmesi gerektiği serdedilmiştir. Üniversitelere yönetsel düzeyde özerklik tahsis edilmesi de benzer bir mantık çerçevesinde “dikkatli” olunması gereken bir konu olarak görülmüş, kanun yasalaştıktan sonra dahi öğretim üyelerine asli görevlerinin, rejimin ihtiyaç duyduğu gençliğin yetiştirilmesi olduğu anımsatılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinde, Türk basınındaki demokrasi tartışmalarının genel bir değerlendirilmesini yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda incelenen gazetelerden elde edilen bulgular ise çalışmanın başlangıcında ana

varsayım olarak ortaya konan Türkiye’de çok partili siyasi yaşama geçiş sürecindeki ilk demokrasi tartışmalarının, demokrasinin vesayetçi yorumuyla ilişkili olduğu tezini destekler niteliktedir. Elde edilen bulgular neticesinde, çalışmaya ilişkin bir başka varsayım olan yeni/ikinci partinin, -en azından ilk döneminde- iktidara gelmek amacıyla kurulmadığı tezi de doğrulanmış, DP’nin 1945-1946 dönemindeki görünümü itibarıyla iktidara muhalefet etmeyi değil onu denetlemeyi esas alan bir siyasi parti olduğu/olmasının beklendiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abadan, Nermin (1954), “Vesayet Rejimi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 9(2), 289-311.
- Abadan, Yavuz (15.06.1945a), “Seçimde Hürlik”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.09.1945b), “Rejim ve Hürriyetimizin Korunması”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (07.01.1946), “Yeni Parti Kurulurken”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (2006), “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalcık (Ed.), **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 1. Baskı, içinde (13-37), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Abts, Koen ve Rummens Stefan (2007), “Populism versus Democracy”, **Political Studies**, 55(2), 405-424.
- Abushouk, Ahmed Ibrahim (2016), “The Arab Spring: A Fourth Wave of Democratization?”, **Digest of Middle East Studies**, 25(1), 52-69.
- Acar, Ayla (2012), “Basında Tan Olayı”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 43, 1-22.
- Acar, Feride ve Uslu, Hasan Faruk (2019), “Seçkincilik ve Seçkinci Kuramlar”, Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu (Haz.), **Siyaset Sosyolojisi**, içinde (21-49), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Adorno, Theodor, W. (2006), **Eleştiri: Toplum Üstüne Yazılar**, (Çev. Yılmaz Öner), 2.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Agamben, Giorgio (2017), “Demokrasi Kavramı Üstüne Giriş Notu”, Eric Hazan (Haz.), **Demokrasi Ne Âlemde**, (Çev. Sevgi Kılıç), 2.Baskı içinde (11-15), Metis Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, Adalet (2015), **Ölmeye Yatmak**, 2. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, Samet (1972), **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul.
- _____ (1992), **Siyasi Günlük-Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (1989), **Eski Yunan’da Siyaset Felsefesi**, 1. Baskı, V Yayınları, Ankara.
- _____ (2013), **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 7. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

- _____ (2020), **Sokrates'ten Jakobenler'e Batı'da Siyasal Düşünceler**, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (1971), **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, (Çev. Nuran Ülken), 1. Baskı, Sander Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), **İttihatçılıktan Kemalizme**, (Çev. Fatmagül Berktaş), 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, (Çev. Ahmet Fethi), 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- _____ (2019), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev. Sedat Cem Karadereli), 6. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedi Turgay (1976), **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Akandere, Osman (1998), **Millî Şef Dönemi (Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler: 1938-1945)**, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Akbıykoğlu, Ali Rıza (1986), **Demokrasi ve İsmet Paşa**, 1. Baskı, Filiz Matbaacılık, Ankara.
- Akipek, Serap (2001), "Birleşmiş Milletler Örgütü Denetiminde Vesayet Altında Ülke Bulunmaması, Sömürgeciliğin de Sonu Anlamına mı Geliyor?", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 50(1), 1-10.
- Akşam (01.06.1945a), "İkinci Parti", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (16.06.1945b), "Cumhuriyetimiz ve Demokrasi", **Akşam Gazetesi**, 4.
- _____ (08.12.1945c), "Bay Celal Bayar'ın Partisinin Programı", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945ç), "Büyük Bayramınız Kutlu Olsun", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (04.12.1945d), "Üniversite Talebeleri Bu Sabah Tezahüratta Bulundurlar", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (10.01.1946a), "İnönü Zaferi", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (25.02.1946b), "Halkevleri Bayramı Parlak Surette Kutlandı", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (30.06.1946c), "B. Celal Bayar dün Adana'da Bir Nutuk Söyledi", **Akşam Gazetesi**, 1.
- Akşin, Sina (1980), **100 Soruda Jön Türk Hareketi ve İttihat ve Terakki**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- _____ (2016), **Kısa Türkiye Tarihi**, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültü Yayınları, İstanbul.
- Aktar, Cengiz (1993), **Türkiye'nin Batılılaştırılması**, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Akyol, Taha (2022), **Kuvvetler Ayrılığı Olmayınca: Otoriter Demokrasi (1946-1960)**, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Aldıkaçtı, Orhan (1978), **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Aliefendioğlu, Yılmaz (2005), "Temsili Demokrasinin Seçim Ayağı", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 60, 71-96.
- Alkan, Mehmet Öznur (2015), "Seçim Afişleri, Parti Amblemleri ve Demokrasi Tarihimize Dair Notlar", **Birikim**, 313, 101-113.
- Altuntaş, Duman Nezahat (2020), "Cumhuriyetin Tek Partili Son Genel Seçimleri", Yusuf Tekin (Ed.), **Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I. Cilt**, 1. Baskı içinde (269-297), TBMM Yayınevi, Ankara.
- Altuntek, Serpil (1993), "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 10(1), 191-204.
- Arblaster, Anthony (2002), **Democracy**, 3. Edition, Open University Press, Buckingham.
- Arcayürek, Cüneyt (1985), **Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Arslan, Durmuş Ali (2007), **Elit Sosyolojisi**, Ankara: Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Arzık, Nimet (1961), "Sakıt Olmayanların İçyüzü / 1940-1950", **Yön**, 1, 11.
- Ataay, Faruk (2022), **Türkiye Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi, Ankara.
- Atay, Falih Rıfkı (08.03.1939a), "Millî Şef ve Gençlik", **Ulus Gazetesi**, 1.
_____ (10.03.1939b), "Kendi Demokrasimiz", **Ulus Gazetesi**, 1-7.
_____ (18.08.1945a), "Gerçek Demokrasiye Doğru", **Ulus Gazetesi**, 1-3.
_____ (21.08.1945b), "Tenkitlerden Bir Tenkit", **Ulus Gazetesi**, 1.
_____ (29.08.1945c), "Gerçek Memleket Politikası", **Ulus Gazetesi**, 1-3.
_____ (19.08.1945ç), "Pazar Konuşması", **Ulus Gazetesi**, 2.
_____ (20.08.1945d), "Gülünç Bir Şantaj", **Ulus Gazetesi**, 1-3.
_____ (03.11.1945e), "Yolundan Ayrılmayan Rejim", **Ulus Gazetesi**, 1-3.
_____ (03.12.1945f), "Yeni Bir Muhalefet Partisi", **Ulus Gazetesi**, 1-2.

- _____ (02.11.1945g), “Devlet Başkanının Nutku”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (29.10.1945h), “22’nci Yıldönümü”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (07.09.1945ı), “Başbakan Milletle Konuşuyor”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (04.11.1945i), “Pazar Konuşması”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (16.11.1945j), “Kurtuluş ve Hürriyet İçin”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (26.12.1945k), “Eğitim Politikamız”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (27.08.1945l), “Bu Rejimin Büyük Başarısı”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (26.10.1945m), “Türk Demokrasisinin Hedefleri”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (12.06.1945n), “İstanbul’daki Nümayiş”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (08.01.1946a), “Yeni Parti Kuruldu”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (09.01.1946b), “Yeni Parti Etrafında”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (11.05.1946c), “İnönü’nün Nutku”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (05.04.1946ç), “Missouri”, **Ulus Gazetesi**, 1-4.
- _____ (08.04.1946d), “Amerika Artık Yolunu Bulmuştur”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (09.04.1946e), “Türkiye’den Amerika’ya”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (23.04.1946f), “23 Nisancılar”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (01.05.1946g), “Hangi Devir Nihayet Bulmalı?”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (10.05.1946h), “Fevkalâde Kurultay”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (27.04.1946ı), “Yeni Seçimlere Doğru”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (29.04.1946i), “Hep İstedikleri Bu Değil miydi”, **Ulus Gazetesi**, 1-4.
- _____ (30.04.1946j), “Dünkü Görüşmeler Hakkında”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (03.05.1946k), “Seçime Katılıp Katılmamak”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (10.05.1946l), “Demokrat Partinin Tamimi Üzerine”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (26.05.1946m), “Bugünkü Seçimin Manası”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (14.06.1946n), “Savaşımız ve Amaçları”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.07.1946o), “Politika ve Ahlak”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (05.06.1946ö), “Hükümetin Yeni Teklifleri”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (12.06.1946p), “Üniversitenin Yeni Devri”, **Ulus Gazetesi**, 1.

Atay, Koray (2021), **Serteller**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Ateş, Toktamış (1991), **Demokrasi: Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler**, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Avcıoğlu, Doğan (1976), **Türkiye'nin Düzeni I. Cilt**, 10. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aybar, Mehmet Ali (07.09.1945a), "Demokrasinin İnandığı Hakikat", **Vatan Gazetesi**, 2.
- _____ (15.09.1945b), "Üniformalı ve Üniformasız Rejimler", **Vatan Gazetesi**, 2-3.
- _____ (11.12.1945c), "Üniversite Gençliği ile Hasbihal", **Vatan Gazetesi**, 2.
- Aybay, Rona (1998), "Teba-i Osmani"'den "T.C. Yurttaş'na" Geçişin Neresindeyiz?", Artun Ünsal (Ed.), **75.Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru, içinde** (37-43), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2011), **İkinci Adam (1938-1950), II. Cilt**, 11. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydın, Suavi (2001), "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1. Baskı, içinde (117-129), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydoğan, Pınar (2020), **Yunus Nadi: Kemalizmin Muhafazakâr Yorumu**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Aysal, Necdet (2017), "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı (9-16 Mayıs 1935)", **History Studies**, 9(9), 21-45.
- Baban, Cihat (1970), **Politika Galerisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Babinger, Franz (2004), **Müteferrika ve Osmanlı Matbaası**, (Çev. Nedret Kuran Burçoğlu ve Machiel Kiel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bakşık, Şeref (2009), **CHP ile Bir Ömür**, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Balibar, Etienne (2019), **Demokrasiyi Demokratikleştirmek: Özgür Konuşma**, (Çev. Bediz Yılmaz), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Balta, Ecehan (2002), "1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu", **Praksis**, 5, 277-298.
- Barber, Benjamin (1995), **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ için Katılımcı Siyaset**, (Çev. Mehmet Beşikçi), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Barutçu, Faik Ahmet (2001), **Siyasi Hatıralar: II Cilt Millî Mücadeleden Demokrasiye**, 1. Baskı, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- Başar, Ahmet Hamdi (2007), **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: "Yine Hayal Aleminde Uçuyorum" Cilt: II**, Murat Koraltürk (Haz.), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Bayramoğlu, Ali (2004), “Asker ve Siyaset”, Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel (Der.), **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu**, içinde (59-119), Birikim Yayınları, İstanbul.
- Beetham, David (2016), **Demokrasi ve İnsan Hakları**, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Beetham, David ve Boyle, Kevin (1998), **Demokrasinin Temelleri**, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Belge, Burhan (05.06.1945a), “İkinci Parti Meselesi”, **Tanin Gazetesi**, 6.
- _____ (23.05.1945b), “Demokrasi Yolunda İlerlerken”, **Tanin Gazetesi**, 1-2.
- Bensaid, Daniel (2017), “Daimî Skandal”, Eric Hazan (Haz.), **Demokrasi Ne Âlemde?**, (Çev. Sevgi Kılıç), 2. Baskı, içinde (24-50), Metis Yayınları, İstanbul.
- Berger, Peter Ludwig (1999), “Günümüz Dünyasında Demokrasi”, (Çev. Cevdet Aykan), **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Atilla Yayla (Der.), 2. Baskı içinde (33-41), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Beriş, Hamit Emrah (2020), “VI. Yasama Dönemi (1939-1943) İkinci Dünya Savaşı’nın Gölgesinde Yeni Bir Dönemin Başlaması, Yusuf Tekin (Ed.), Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri, I. Cilt, 1. Baskı içinde (239-269), TBMM Yayınları, Ankara.
- Berkes, Niyazi (1997), **Unutulan Yıllar**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 27. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bertram, Christopher (2004), **Rousseau and The Social Contract**, Routledge, New York.
- Best, Heinrich & Higley, John (2010), “Democratic Elitism Reappraised”, Heinrich Best & John Higley (Ed.), **Democratic Elitism: New Theoretical and Comperative Perspectives**, 1. Edition, Brill, Leiden & Boston.
- Bherer, Laurence ve diğerleri (2016), “The Participatory Democracy Turn: An Introduction”, **Journal of Civil Society**, 12(3), 225-230.
- Bilici, İlhan (2021), **Vesayetçi Demokrasi Kavramı Bağlamında Yön Dergisi’nin Nitel Bir Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birand, Mehmet Ali ve diğerleri (2016), **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- Birch, Anthony, H. (2007), **The Concept & Theories of Modern Democracy**, Routledge, London & New York.
- Bogaards, Matthijs (2009), “How to Classify Hybrid Regimes? Defective Democracy and Electoral Authoritarianism”, **Democratization**, 16(2), 399-423.

- Bora, Tanıl (2017), **Cereyanlar**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Boratav, Korkut (2006), **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bottomore, Thomas Burton (1997), **Seçkinler ve Toplum**, (Çev. Erol Mutlu), 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Boyras, Cemil (2023), “Poulantsaz: Demokrasinin Bitmeyen Krizi”, Can Cemgil ve Ömer Turan (Haz.), **Kapitalizm ve Demokrasi: Bir Zıtlığın Anatomisi**, 1. Baskı içinde (69-83), Metis Yayınları, İstanbul.
- Bozarslan, Hamit (2018), **Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Mahmut Esat (2003), **Atatürk İhtilali I-II**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bracher, Karl Dietrich (1999), “Demokrasi Ahlâkı Üzerine Düşünceler”, (Çev. Cevdet Aykan), **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Atilla Yayla (Der.), 2. Baskı içinde (117-129), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Brooker, Paul (2014), **Non-Democratic Regimes**, 3. Edition, Palgrave Macmillan, London.
- Brown, Wendy (2017), “Artık Hepimiz Demokratız”, Eric Hazan (Haz.), **Demokrasi Ne Âlemde?** (Çev. Sevgi Kılıç), 2.Baskı, içinde (51-66), Metis Yayınları, İstanbul
- Bunce, Valerie Jane & Wolchik, Sharon (2010), “Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes”, **World Politics**, 62, 43-86.
- Burğaç, Murat (2013), “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 13(26), 163-184.
- Burçak, Rıfkı Salim (1979), **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, 1. Baskı, Olgaç Matbaası, Ankara.
- _____ (1994), Türkiye’de Millî İradenin Zaferi, 1. Baskı, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara.
- Butler, Eamonn (2022), **Demokrasiye Giriş**, (Çev. Oğuz Turan Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.
- Cahid, Burhan (11.07.1945a), “Parti mi? Kulüp mü?”, **Son Posta Gazetesi**, 2.
- _____ (21.08.1945b), “Muhallifle Muvafık”, **Son Posta Gazetesi**, 2.
- _____ (25.08.1945c), “Halk Partisi”, **Son Posta Gazetesi**, 2.
- _____ (05.12.1945ç), “Celal Bayar”, **Son Posta Gazetesi**, 2.
- _____ (09.04.1946a), “Milletçe Sevgi”, **Son Posta Gazetesi**, 2.

- Cansever, Niran ve Kiriş, Hakan Mehmet (2015), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK PARTİ-TSK Etkileşimine Bakış”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20(3), 361-384.
- Carnegie, Paul (2010), **The Road from Authoritarianism to Democratization in Indonesia**, 1. Edition, Palgrave Macmillan, New York.
- Cartledge, Paul (2013), **Pratikte Antik Yunan Siyasi Düşüncesi**, (Çev. Kıvanç Tanrıyar), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cem, İsmail (2021), **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihçesi**, 13. Basım, İstanbul İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Cemgil, Can ve Turan, Ömer (2023), “Demokrasi Fikrini Kapitalist Çerçeveden Kurtarmak”, Can Cemgil ve Ömer Turan (Haz.), **Kapitalizm ve Demokrasi: Bir Zıtlığın Anatomisi**, 1. Baskı içinde (9-19), Metis Yayınları, İstanbul
- Cohen, Joshua ve Fung Archon (2004), “Radical Democracy”, <https://www.lecre.umontreal.ca/wp-content/uploads/2014/12/radical-democracy.pdf> Erişim Tarihi: 10.01.2024.
- Coşar, Nevin (2003), “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 58(2), 1-27.
- Coşkun, Nusret Sefa (09.07.1945), “Millî Kalkınma Partisi”, **Son Posta Gazetesi**, 4.
- Crick, Bernard (2003), **Democracy: A Very Short Introduction**, 2. Edition, Oxford University Press, Oxford.
- Cumhuriyet (18.06.1945a), “İstanbul’da Seçimi M. Üstündağ Kazandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (02.06.1945b), “Yeni Parti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (24.07.1945c), “Millî Şef Van’da”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (18.09.1945ç), “Cumhuriyetin Anketi-I”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- _____ (19.09.1945d), “Cumhuriyetin Anketi-II”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- _____ (20.09.1945e), “Cumhuriyetin Anketi-III”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- _____ (21.09.1945f), “Cumhuriyetin Anketi-IV”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4.
- _____ (09.04.1946a), “Daha Yakın ve Daha Sıkı Dostluk”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (25.02.1946b), “Halkevlerinin Yıldönümü Dün Törenle Kutlandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (14.04.1946c), “Halkevleri Halk Partisinden Ayrılmıyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (16.06.1946ç), “Demokrat Partinin Bugünkü Toplantısı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.

- Çağla, Cengiz (2015), **Merak Edenler için Demokrasi**, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Çağlar, Behçet Kemal (20.02.1946), “Gelişen Başarıya Yeni Hız Gerek”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- Çavdar, Tevfik (2019), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950**, 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çelik, Nur Betül (2002), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 2. Baskı içinde (75-92), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Aziz (2010), **Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Haydar Seçkin (2016), “İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi”, **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 12(24), 80-121.
- Çelik, Yüksel ve Yeşil, Fatih (2023), **Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)**, 2. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çiftçi Topraklandırma Kanunu (1945), T.C. Resmî Gazete, 6032, (15.06.1945).
- Çolak, Yılmaz (2017), **Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu (1923-1945)**, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Çufalı, Mustafa (2004), **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, 1. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara.
- Çulfaz, Cavlı (06.08.2009), “Şu Vesayet Rejimi Dedikleri...”, Cumhuriyet Gazetesi, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/su-vesayet-rejimi-dedikleri-78488>, (Erişim Tarihi: 10.02.2024).
- Çulhaoğlu, Metin (2002), “Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, 1. Baskı içinde (170-189), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dacombe, Rod ve Parvin, Phil (2021), “Participatory Democracy in age of Inequality”, **Representation**, 57(2), 145-157.
- Dahl, Robert (1989), **Democracy and Its Critics**, Yale University Press, New Haven & London.
- _____ (1998), **On Democracy**, Yale University Press, New Haven & London.
- _____ (2021), **Demokrasi Üzerine**, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Dahrendorf, Ralf (2015), **Demokrasinin Bunalımları**, (Çev. Ali Emre Zeybekoğlu), İthaki Yayınları, İstanbul.

- Dargent, Eduardo (2015), **Technocracy and Democracy in Latin America**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Daver, Abidin (24.07.1945), “Lozan Günü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (10.01.1946a), “İstiklal Harbimizin İlk Şanlı Zaferi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-2.
- _____ (31.03.1946b), “İnönü Zaferi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-2.
- _____ (11.05.1946c), “Millî Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.04.1946ç), “Eski Dostluğun Yeni ve Parlak Bir Tezahürü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (12.05.1946d), “Demokrat Parti de Seçimlere Girmelidir”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.05.1946e), “Yeni Seçimlerin Demokratik Ruhu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (09.06.1946f), “Çok Uyanık Olmak Lâzımdır”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- Davison, Roderic, H. (2005), **Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1856-1876**, (Çev. Osman Akınhay), 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- _____ (2016), **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, (Çev. Mehmet Moralı), 1. Baskı, Alfa Kitap, İstanbul.
- Demirel, Ahmet (2003), **Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Tanel (2021), **Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2023), “Liberal Demokrasi”, Menderes Çınar (Der.), **Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç**, 1. Baskı, içinde (47-65), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Develioğlu, Ferit (1964), **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.
- Diamond, Larry (1990), “Three Paradoxes of Democracy”, **Journal of Democracy**, 1(3), 48-60.
- _____ (1996), “Is the Third Way Over”, **Journal of Democracy**, 7(3), 20-37.
- _____ (2002), “Thinking About Hybrid Regimes”, **Journal of Democracy**, 13(2), 21-35.
- _____ (2011), A Fourth Wave or a False Start?, https://fsi.stanford.edu/news/a_fourth_wave_or_a_false_start_20110523, Erişim Tarihi: 15.08.2023.
- Dinçkol, Bihterin (2017), “Atina Demokrasinden Roma Cumhuriyetine “Demos”tan “Populus Romanus”a”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 23(3), 751-765.

- Dillon, Matthew (2003), **Girls and Women in Classical Greek Religion**, Routledge, London & New York.
- Doğan, Atila (2005), “Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nda Liberal Anlayış”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, 1. Baskı içinde (75-84), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dreyfus, Françoise (2007), **Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de Devlete Hizmet Etmek (18.-20. Yüzyıl)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dunleavy, Patrick (2014), **Democracy, Bureaucracy and Public Choice: Economic Approaches in Political Science**, Routledge, London & New York.
- Dunn, John (2005), **Democracy: A History**, Atlantic Monthly Press, New York.
- Durmaz, M. Nuri (2008), “Bir İdeolog Bir İdeoloji: Recep Peker ve Korporatizm”, **Amme İdaresi Dergisi**, 41(2), 161-184.
- Dursun, Davut (1992), “**Bürokrasi Teorisi ve Yönetim**”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 37, 133-149.
- Duru, Kazım Nami (14.08.1945a), “İttihat ve Terakki Partisi Dirilebilir mi?”, **Son Posta Gazetesi**, 2. _____ (29.07.1945b), “Parti Meselesi”, **Son Posta Gazetesi**, 4. _____ (25.06.1946), “Üniversite Muhtariyeti Faydalı Olacak mı?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- Duverger, Maurice (1965), **Diktatörlük Üstüne**, (Çev. Bülent Tanör), 1. Baskı, Dönem Yayınevi, İstanbul.
- _____ (1974), **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- _____ (1994), **Siyasal Rejimler**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Düzbakar, Ömer (2009), “XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Elçilik Geleneği ve Elçi İşlerinin Karşılmasında Bursa’nın Yeri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2(6), 182-194.
- Easton, David (1953), **The Political System**, 1. Edition, Knopf, New York.
- Emeç, Selim Ragıp (03.06.1945a), “Yeni Bir Partinin Kurulacağı Şayiaları”, **Son Posta Gazetesi**, 1. _____ (10.06.1945b), “Millet Faydasına Yapılan Bir Deneme”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3. _____ (11.06.1945c), “Atılan Adımlar Birer Beka Tedbirinden İbarettir”, **Son Posta Gazetesi**, 1.

- _____ (02.12.1945ç), “Dava Bir Hürriyet Davası ise de”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- _____ (28.09.1945d), “Demokrasi ve Muhitin Şartları”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- _____ (05.12.1945e), “Son Hâdise”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- _____ (05.04.1946), “Bir Barış ve Bir Dostluk Sembolü”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- Emrence, Cem (2005), “Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, 1. Baskı içinde (213-217), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Engelhardt, Ed (1976), **Tanzimat**, (Çev. Ayda Düz), 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Eren, Ahmet Cevat (1965), **Mahmud II. Zamanında Bosna Hersek**, Nurgök Matbaası, İstanbul.
- Erdem, Çiğdem (2010), “Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’na Batılılaşma Bağlamında Kameralizmin Girişi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesi Dergisi**, 12(2), 171-196.
- Erdoğan, Mustafa (2005), “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 7: Liberalizm**, 1. Baskı içinde (23-41), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erim, Nihat (11.05.1946a), “İnönü ve CHP’nin Dış Politikası”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (14.05.1946b), “Devlet Başkanı ve Parti Başkanı”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (12.05.1946c), “Tek Dereceli Seçim”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (30.05.1946ç), “Demokrasi Gaye Midir Vasıta Mıdır?”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (05.06.1946d), “Bizim Yolumuz”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (12.06.1946e), “Üniversitelerimiz”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (2005), **Günlükler I: 1925-1979**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, Cem (2006), “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, İrwin.C. Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.) **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 5. Baskı, içinde (112-159), Belge Yayınları, İstanbul.
- _____ (2019), **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Ertan, Mehmet (2018), “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı?”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 14(2), 239-255.
- Esmer, Ahmet Şükrü (05.04.1946), “Bir Dostluk Tezahürü”, **Tanin**, 05.04.1946, 1-4.
- Ete, Hatem (2019), “Tutary Regime of Single-Party Period: Segue or Impediment Democracy?”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, 10(17), 1963-1992.

- Evcan, Sinan (2018), “Siyaset Felsefesi Perspektifinden Demokrasi ve Ana Akım İlişkisi: Çelişki mi, Tutarlılık mı?”, **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 25, 323-345.
- Fenik, Mümtaz Faik (08.06.1945a), “Halkçı İdarenin Fazileti”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (09.06.1945b), “Çalışma Bakanlığı Kurulurken”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (09.07.1945c), “Millî Kalkınma Partisi değil de Kitabı Mukaddes Partisi”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (15.08.1945ç), “Dünya Harbi Bitti”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (24.07.1945d), “Devlet Bayramımızı Kutluyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.06.1945e), “Bu Bir İnkılap Eseridir”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (13.06.1945f), “Seçim İşlerine Dair Yazılanlar”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (04.09.1945g), “Demokrasi Baltacıları”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (15.10.1945h), “Demokrasinin Tekâmülüne Hizmet”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- Fersoy, Orhan Cemal (1971), **Bir Devre Adını Veren Başbakan: Adnan Menderes**, Garanti Matbaası, İstanbul.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (17.05.1946), “Millî Korunma Kanunu Kaldırılabilir mi?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- Finer, Samuel (2002), **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, NJ Transaction, New Brunswick.
- Georgeon, François (2006), **Sultan Abdülhamid**, 1. Baskı, Homer Yayınevi, İstanbul.
- Gilbert, Leah & Payam, Mohseni (2011), “Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes”, **Studies in Comparative International Development**, 46, 270-297.
- Glasberg, Davita Silfen & Shannon, Deric (2011), **Political Sociology: Oppression, Resistance and State**, Pine Forge Press, California
- Goloğlu, Mahmut (1982), **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gökay, Fahrettin Kerim (04.06.1946), “Üniversite Otonomisi Kanunu Çıkarken”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- Gökmen, Özgür (1998), “Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi”, **Toplum ve Bilim**, 78, 161-180.
- Göze, Ayferi (2017), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 17. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

- Gözler, Kemal (2021), **Anayasa Hukukuna Giriş**, 30. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa.
- Gözübüyük, A. Şeref (2017), **Açıklamalı Türk Anayasaları**, 9. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Gülalp, Haldun (2018), **Laiklik, Vatandaşlık Demokrasi: Türkiye'nin Siyasal Kültürü Üzerine Çalışmalar**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gülen, Ahmet (2016), "Karşılaştırmalı Bir Yöntemle SCF ve DP'nin Kuruluşuna Bakış", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 54, 129-149.
- _____ (2021), "1946 Milletvekili Seçimleri ve Celal Bayar'ın Siyasi Faaliyetleri", **Atatürk Dergisi**, 10(1), 69-98.
- Günday, Metin (1999), **İdare Hukuku**, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Gündüz, Aka (20.07.1945a), "Yeni Bir Karşı Parti Hakkındaki Söylentiler," **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- _____ (06.07.1945b), "Kemalist Çiftçi Partisi-1", **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- _____ (07.07.1945c), "Kemalist Çiftçi Partisi-2", **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- Güneş, Mehmet (2011), **Bir Siyasal Rejim ve Demokrasi Uygulaması Olarak: Vesayetçi Demokrasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2022), "Demokrasinin Vesayetçi Yorumunda Yeni Aktör ve Yeni Görünümler", Celalettin Vatandaş, Sezai Öztaş ve Miray Özden (Ed.), **Millî Egemenlik ve Demokrasi**, 1. Baskı içinde (361-385), TBMM Basımevi, Ankara.
- Güneş, İhsan (2017), **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, 1. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güneysu, Alaettin (08.09.1945), "Hürriyet Bir İdeal midir?", **Tanin Gazetesi**, 5-6.
- Gürsoy, Yaprak (2021), "Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme", Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin (Der.), **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, 6. Baskı içinde (75-101), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Güven, Ferit Celâl (19.04.1946), "Kervan Yola Çıkıyor", **Ulus Gazetesi**, 2.
- Habermas, Jürgen (2019), **"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak**, (Çev. İlknur Aka), 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hale, Henry (2010), "Eurasian Politics as Hybrid Regimes: The Case of Putin's Russia", **Journal of Eurasian Studies**, 1, 33-41.
- Hameed, Muntasser Majeed (2022), "Hybrid Regimes: An Overview", **Islamabad Policy Research Institute Journal**, 22(1), 1-23.

Hanioğlu, Şükrü (1985), **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2009a), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

_____ (2009b); "İttihatçılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı içinde (249-259) İletişim Yayınları, İstanbul.

Harrison, Ross (2001), **Democracy**, Routledge, London & New York.

Hazır, Hayati (1984), "Sened-i İttifak'ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2(2), 17-28.

Heater, Derek (2007), **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, (Çev. Meral Delikara Üst), 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Held, David (2000), "Demokrasi ve Yeni Uluslararası Düzen", Daniele Archibugi ve David Held (Der.), **Kozmopolit Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni için Bir Gündem**, (Çev. Neşe Nur Domaniç), 1. Baskı içinde (82-101), Ütopya Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Heper, Metin (1996), "Bürokrasi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 290-298.

_____ (1999), **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, (Çev. Sermet Yalçın), 1. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Heywood, Andrew (2013), **Politics**, 4. Edition, Palgrave Macmillan, London

_____ (2015), **Siyasetin Temel Kavramları**, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

Hobson, Christopher (2008), "Revolution, Representation and the Foundations of Modern Democracy", **European Journal of Political Theory**, 7(4), 449-471.

Holden, Barry (2007), **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, (Çev. Hüseyin Bal), 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.

Horkheimer, Max (2005), **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, (Çev. Mustafa Tüzel), 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Howard, Marc Morje & Roessler, Philip. G. (2006), "Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes", **American Journal of Political Science**, 50(2), 365-381.

Huberman, Leo (2013), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul.

Huntington, Samuel. P. (1957), **The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Belknap Press, Cambridge.

- _____ (1993), **Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, (Çev. Ergun Özbudun), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- _____ (2004), **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, (Çev. Kazım Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1964), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun”, **Belleten**, 28(112), 603-622.
- _____ (2006), “Tanzimat Nedir?”, Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalcık (Ed.), **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 1. Baskı içinde (13-37), Phoenix Yayınları, Ankara.
- _____ (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, 4. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- İnan, Süleyman (2004), “Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 13(1), 50-66.
- _____ (2021), **Adnan Menderes**, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- İnönü, İsmet (17.04.1946), “İlköğretimde Çalışmalarımız”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- İnsel, Ahmet (2004), “Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel (Der.), **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, 1. Baskı içinde (41-58), Birikim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 7: Liberalizm**, 1. Baskı içinde (41-75), **İletişim** Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), “Vesayet Rejiminin Sonu ve Sonrası”, **Birikim Dergisi**, 251-252, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-251-252-mart-nisan-2010/2429/vesayet-rejiminin-sonu-ve-sonrasi/6406>, Erişim Tarihi: 01.09.2023.
- İpekçi, Abdi (2004), **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**, 1. Baskı, Dünya Kitapları, İstanbul.
- Kaçar, Mustafa (2008), “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 9(1-2), 51-77.
- Kadro (1932), “Kadro”, **Kadro Dergisi**, 1, 3.
- Kahraman, Hasan Bülent (2002), “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, 1. Baskı içinde (125-147), İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.

- _____ (2008), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I**, 1. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1998), “Türkiye’de Siyasal Katılma ve Değişim”, Artun Ünsal (Ed.), 75. **Yılda Tebaa’dan Yurttaş Doğru**, 1. Baskı içinde (233-241), İstanbul: Tarh Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (2007), “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), Türkiye’de **Politik Değişim ve Modernleşme**, 3. Baskı içinde (3-29), Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Aykut (1995), **1908 Devrimi**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kapani, Münici (2007), **Politika Bilimine Giriş**, 19. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kara İncioğlu, Nihal (2007), “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, 3. Baskı içinde (253-267), İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Karakuş, Emin (1977), **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile Ankara**, 1. Baskı, İstanbul: Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Karaömerlioğlu, M. Asım (1998), “Bir Tepeden Reform Denemesi: “Çiftçiye Topraklandırma Kanununun” Hikayesi, **Birikim**, Mart 107, 31-47.
- _____ (2006), **Orada Bir Köy Var Uzakta**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karay, Refik Halid (26.08.1945b), “Hürriyet ve Demokrasi Açık Arttırmada”, **Akşam Gazetesi**, 1.
- Karl, Terry Lynn (1995), “The Hybrid Regimes of Central America”, **Journal of Democracy**, 6(3), 72-86.
- Karpat, Kemal (1959), **Turkey’s Politics-The Transition to a Multi-Party System**, 1. Edition, Princeton University Press, Princeton.
- _____ (2010), **Türk Demokrasi Tarihi**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012**, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2015), **Türk Siyasi Tarihi**, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kartal, Sadık (2008), “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 4(1), 23-36.
- Kayra, Cahit (2018), **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü I. Cilt (1923-1950): Devletçilik-Altın Yıllar**, 4. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

- Kayran, Berna (2012), **Türk Medeni Kanunu’nda Vesayet Hukuku**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Kazgan, Gülten (2006), **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keane, John (1994), **Demokrasi ve Sivil Toplum**, (Çev. Necmi Erdoğan), 1.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kelsen, Hans (2013), **The Essence and Value of Democracy**, 2. Edition, Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth
- Keyder, Çağlar ve Pamuk, Şevket (1984), “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu”, **Yapıt**, 8, 52-63.
- Kılıçoğlu, Hakkı (17.06.1945a), “Parti İştahlısı”, **Tanin Gazetesi**, 5.
- _____ (23.06.1945b), “Söylemek Lâzım Gelince”, **Tanin Gazetesi**, 5-7.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1984), “Eski Yunan’da Demokrasi ve Demokratik Düşünce”, **Amme İdaresi Dergisi**, 17(1), 63-77.
- _____ (2000), **Siyaset Bilimi**, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kıvrak, Ensar (2022), “Ulus Devlet ve Demokrasi: Tarihsel Bir Bakış”, (Ed. Abdulkadir Aksoy ve Onur Türkölmez (Ed.), **Demokrasi**, 1. Baskı içinde (13-35), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya
- Kızılaslan, Kazım Uğur (2018), “Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, 5(10), 1-30.
- Kili, Suna (2003), **Atatürk Devrimi**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Kioupkiolis, Alexandros ve Katsambekis Giorgos (2016), “Günümüzde Radikal Demokrasi ve Kolektif Hareketler: Kairos’un Zorluklarını Karşılama” Alexandros Kioupkiolis ve Giorgos Katsambekis (Der.), **Radikal Demokrasi**, (Çev. Esmâ Kartal ve Hayrullah Doğan), 1. Baskı içinde (7-29), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Koç, Nevzat (2005), “Türk Medeni Kanunundaki Düzenlemeler Işığında Vesayet Hukukuna Genel Bir Bakış”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7, 99-120.
- Koçak, Cemil (2001), “Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 1. Baskı içinde (72-88), İletişim Yayınları, İstanbul.

- _____ (2007), **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)** Cilt 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Türkiye’de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti, Cilt: 1**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), **Recep Peker Konuşuyor: “Disiplinli Hürriyet”**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (2011), **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, 14. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Korom, Philipp (2015), “Elites: History of Concept”, **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, 2(7), 390-395.
- Köker, Levent (2008), **Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye**, 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Köktener, Aysu (2004), **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, Mehmet Fuat (25.08.1945a), “Açık Konuşalım!..”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.09.1945b), “Yalancının Mumu”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (07.09.1945c), “Yalancının Mumu”, **Vatan Gazetesi**, 1-4.
- _____ (11.09.1945ç), “Sırça Köşkte Oturan...”, **Vatan Gazetesi**, 2.
- _____ (12.09.1945d), “Sırça Köşkte Oturan...”, **Vatan Gazetesi**, 2.
- Kubalı, Hüseyin Nail (13.05.1946a), “İki Dereceli Seçim, Mahiyeti, Faydaları ve Mazurları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- _____ (15.05.1946b), “Tek Dereceli Seçim ve Yurt Realitesi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.
- Kutlu, Sacit (2018), **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Küçük, Adnan (2018), “Türkiye’de Askeri Darbelere ve Askeri Vesayet Düzenine Müsait Zemin Oluşturan “Çıkış Garantileri” ne Yönelik İyileşmeler”, İlhan Bayram, (Koord.), **Kartepe Zirvesi 2017: Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler ve Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, içinde** (205-245), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, Kocaeli.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1978), “Türk Demokrasisinin Kuruluş Sürecinde Dış Etkiler: 1946’dan Bu Yana”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 33(1), 213-247.
- Kymlicka, Will (2015), **Çokkültürlü Yurttaşlık**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul

- Lamprou, Alexander (2022), “Dilekçe Gönderme, İhbar ve Türkiye’de Tek Parti Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: 1939 Genel Seçimi Örneği”, Sevgi Adak ve Alexandros. Lamprou (Der.), **Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek**, 1. Baskı içinde (93-129), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Levitsky, Steven & Way, Lucan (2002), “The Rise of Competitive Authoritarianism”, **Journal of Democracy**, 13(2), 51-65.
- _____ (2010), **Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War**, Cambridge University Press, New York.
- Lewis, Bernard (1951), “Recent Developments in Turkey”, **International Affairs**, 27(3), 320-331.
- _____ (2013), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Babür Turna), 6. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Linz, Juan Jose (2008), **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Liberte Yayınları, Ankara.
- Linz, Juan Jose & Stepan, Alfred (2013), “Democratization Theory and the “Arab Spring”, **Journal of Democracy**, 24(2), 15-30.
- Lippmann, Walter (2020), **Kamuoyu**, (Çev. Orhan Doğuş Yılmaz), 1. Baskı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Lipset, Seymour Martin (1960), **Political Man: The Social Bases of Politics**, 1. Edition, Doubleday Publishing, New York.
- Lipson, Leslie (1984), **Demokratik Uygarlık** (Çev. Haldun Gülalp ve Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Loveman, Brian (1994), “Protected Democracies” and Military Guardianship: Political Transitions in Latin America, 1978-1993”, **Journal of Interamerican Studies and World Affairs**, 36(2), 105-189.
- Makal, Ahmet (2007), **Ameleden İşçiye**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), “Türkiye’nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Esnaf Teşekkülleri: 1946-1950”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 49(2), 611-646.
- Marcuse, Herbert (1990), **Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyiş Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, (Çev. Aziz Yardımlı), 1. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1991), **Türk Modernleşmesi**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- _____ (2001), “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 1. Baskı içinde (42-54), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mariotti, Claudia (2020), “Elite Theory”, Phil Harris, Alberto Bitonti, Craig.S. Fleisher, Anne Skorkjaer (Ed.), **The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs**, 1. Edition içinde (1-6), Springer, Switzerland.
- Marshall, Gordon (2005), **Sosyoloji Sözlüğü** (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), 2. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Martin, Thomas. R. (2000), **Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times**, Yale University Press, New Haven & London.
- _____ (2021), **Perikles**, (Çev. Ülke Evrim Uysal), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mayo, Henry Bertram (1960), **An Introduction to Democratic Theory**, Oxford University Press, New York.
- McFaul, Micheal (2002), “The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World”, **World Politics**, 54, 212-244.
- Melnik, Stefan (2006), **Özgürlük, Refah ve Demokrasi Mücadelesi**, (Çev. Atila Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.
- Menderes, Adnan (13.09.1945a), “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (14.09.1945b), “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (19.05.1946), “Teessür Verici Bir Manzara”, **Vatan Gazetesi**, 1-4.
- Merkel, Wolfgang (2004), “Embedded and Defective Democracies”, **Democratization**, 11(5), 33-58.
- Mısır, Mustafa Bayram (2003), “Gerçek Demokrasi Olanğı: Paris Komünü”, **Praksis**, 10, 105-123.
- Michels, Robert (2021), **Siyasi Partiler**, (Çev. İmre Sipahi), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Milliyet (1973), “Her Hafta Bir Sohbet: Celal Bayar”, **Milliyet**, 1-9.
- Miş, Nebi ve Telci İsmail Numan (2013), “Devrimden Darbeye: Mısır’da Askeri Vesayet Dönemi”, **Ortadoğu Analiz**, 5(56), 20-29.
- Montesquieu (2017), **“Kanunların Ruhu Üzerine”**, (Çev. Berma Günen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Morlino, Leonardo (2009), "Are There Hybrid Regimes? Or Are They just an Optical Illusion", **European Political Science Review**, 1(2), 273-296.
- Munck, Gerardo. L. (2006), "Drawing Boundaries: How to Craft Intermediate Regime Categories" Andreas Schedler (Ed.), **Electoral Authoritarianism**, 1. Edition, *içinde* (27-41), Lynne Rienner, Boulder.
- Mutlu, Sevda (2013), Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 29(56), 53-102.
- Mutman, Mahmut (2002), Şarkiyatçılık / Oryantalizm, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, 1. Baskı *içinde* (189-218), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mühendis M. (18.07.1945), "Nuri Demirağ'ın Partisi", **Vatan Gazetesi**, 4.
- Nadi, Nadir (09.06.1945a), "Türk Halkçılığında Gelişme Yolu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (22.07.1945b), "Yarının Rejimi Ne Olacak?", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (17.08.1945c), "Milletler Anayasasını Tasdik Ettik", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (05.09.1945ç), "Ölçü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (06.11.1945d), "Bizde Muhalefet", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (02.11.1945e), "Millî Şefî Dinlerken", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (02.06.1945f), "İki Demokrasi Örneği", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (17.06.1945g), "Doğru Değil", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (21.06.1945h), "Soldan Geri!", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (06.12.1945ı), "Bir Hakikat ve Bir Üzüntü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (16.06.1945i), "Ellinci Madde", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.
- _____ (09.01.1946a), "Yeni Partinin Karakteri", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (27.01.1946b), "Politika Hayatımızda Müspet Gelişme İşaretleri", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3
- _____ (21.04.1946c), "C. Halk Partisi Abdülhamid Değildir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (01.05.1946ç), "Tenkidler ve Seçimler", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- _____ (04.05.1946d), "Seçimlere Dair Birkaç Söz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- Nadi, Yunus (28.06.1946), "Muhalefetin Lüzumu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-3.
- Nancy, Jean-Luc (2017), "Sonlu ve Sonsuz Demokrasi", Eric Hazan (Haz.), **Demokrasi Ne Âlemde**, (Çev. Sevgi Kılıç), 2.Baskı, *içinde* (66-80), Metis Yayınları, İstanbul.

- Newton, Kenneth ve Deth, Jan W.van (2010), **Foundations of Comparative Politics**, 2. Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nodia, Ghia (1992), “Nationalism and Democracy”, **Journal of Democracy**, 3(4), 3-22.
- Nylen, William R (2003), **Participatory Democracy versus Elitist Democracy**, Palgrave Macmillan, New York.
- Ober, Josiah (1998), **Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule**, 2. Edition, Princeton University Press, Princeton.
- O'Donnell, Guillermo. A. (1994), “Delegative Democracy”, **Journal of Democracy**, 5(1), 55-69.
- Okutan, Mustafa Çağatay (2009), “Demokrat Parti’nin Doğuşunda Etkili Olan Sosyo-Politik Dinamikler”, **Demokrasi Platformu**, 5(17), 1-13.
- Onar, Sıddık Sami (1966), **İdare Hukukun Umumi Esasları, Cilt: 2**, Hak Kitabevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2003), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Önal, Nevzat Evrim (2010), “Türkiye’nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü”, **Memleket Siyaset Yönetim**, 12, 6-20.
- Örs, Hatice Birsen (1996), **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, 1. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Övgün, Barış (2010), **Bürokrasiden Yönetişime Yönetim Biçiminin Değişmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbil, Alev (2015), **Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Millî Korunma Kanunu (1940-1946)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbudun, Ergun (2011), **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özçetin, Burak (2023), “Bireyin ve Özerkliğin Tasfiyesi: Adorno’nun Düşüncesinde Kapitalizm ve Demokrasi İlişkisi”, Can Cemgil ve Ömer Turan (Haz.), **Kapitalizm ve Demokrasi: Bir Zıtlığın Anatomisi**, 1. Baskı içinde (107-127), Metis Yayınları, İstanbul.
- Özdilek, H. (28.04.1946), “Zavallı Ticaret Âlemi”, **Vatan Gazetesi**, 2.
- Özkan, Metin ve Çiftçi, Sabri (2020), “V. Yasama Dönemi (1935-1939) Dünya Savaşı’nın Eşiğinde Tek Parti İktidarının Kurumsallaşması: Parti-Devlet Özdeşliği”, Yusuf Tekin (Ed.), **Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I. Cilt**, 1. Baskı içinde (211-239), TBMM Yayınları, Ankara.

- Özkazanç, Alev (2009), “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 64(1), 247-274.
- Özlem, Doğan (2002), “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, 1. Baskı içinde (452-465), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özpek, Burak Bilgehan (17.01.2021), “Vesayet Nedir, Nasıl Kurulur, Niçin Çöker?”, <https://daktilo1984.com/yazilar/vesayet-nedir-nasil-kurulur-nasil-coker/>, Erişim Tarihi: 16.10.2023.
- Öztekin, Ali (2001), **Siyaset Bilimine Giriş**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Öztekin, Hülya (2013), **Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pareto, Vilfredo (2013), **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, (Çev. Merve Zeynep Doğan), 3.Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Peker, Recep (1933), “Disiplinli Hürriyet”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, 3(1), 177-180.
- _____ (1935), “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda Recep Peker’in Söylevi”, **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**, 5(28), Haziran.
- _____ (06.05.1946), “Kamutay’da Yeni Seçim Konuşmaları”, **Ulus Gazetesi**, 1-4.
- Perinçek, Doğu (2008), **Atatürk’ün CHP Program ve Tüzükleri**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Perlmutter, Amos (1977), **The Military and Politics in Modern Times**, Yale University Press, New Haven & London.
- Phillips, Anne (2012), **Demokrasinin Cinsiyeti**, (Çev. Alev Türker), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Pitkin, Hanna Fenichel (1972), **The Concept of Representation**, University California Press, Berkeley.
- Pirenne, Henri (2013), **Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi** (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Popper, Karl Raimund (1989), **Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1: Platon**, (Çev. Mete Tunçay), 2. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Pridham, Geoffrey (2003), “Democratic Transitions in Theory and Practice: Southern European Lessons for Eastern Europe”, Geoffrey Pridham & Tatu Vanhane (Ed.), **Democratization in Eastern Europe**, 1. Edition içinde (15-38), Routledge, London & New York.

- Przeworski, Adam (1988), "Democracy as Contingent Outcome of Conflict", Jon Elster & Rune Slagstad (Ed.), **Constitutionalism and Democracy**, 1. Edition içinde (59-83), Cambridge University Press, Cambridge.
- Püsküllüoğlu, Ali (1977), **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Ranciere, Jacques (2015), **Demokrasi Nefreti**, (Çev. Utku Özmakas), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ramsaur, Ernest Edmondson (2011), **Jön Türkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, (Çev. Metin Önal Mengişişoğlu), 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Rhodes, Peter John (2009), "Ancient Athens: Democracy and Empire", **European Review of History**, 16(2), 201-215.
- Ringen, Stein (2009), **What Democracy is For: On Freedom and Moral Government**, 2. Edition, Princeton University Press, Princeton.
- Rousseau, Jean Jacques (1987), **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayınları, İstanbul.
- Sadak, Necmettin (27.05.1945a), "On Yedinci Madde", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (14.06.1945b), "Türk Milleti O Kurtuluşu Asla Görmeyecektir", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (12.06.1945c), "Seçim ve Partiler", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (18.06.1945ç), "Toprak Bayramını Kutlarken: Hürriyet, Demokrasi ve Parti Düşünceleri", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (20.08.1945d), "Sosyalistler, Komünistler", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (28.08.1945e), "Cumhuriyette, Otoritenin Kaynağı ve Halk Partisi", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (10.09.1945f), "Beklenen Netice Tam ve Gerçek Bir Tenkit, Kontrol İmkânının Doğmasıdır", **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (04.11.1945g), "Geçirilmesi Zarurî, Bir Ehemmiyetli Devir Geçiriyoruz", **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (03.12.1945h), "Bir İyi Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti", **Akşam Gazetesi**, 1-3.
- _____ (20.05.1945ı), "Cumhurbaşkanımızın Güzel Nutku", **Akşam Gazetesi**, 1-3.
- _____ (05.11.1945i), "Geçmişimizle İlgimizi Kesmek değil, Yarını Güven Altına Almak", **Akşam Gazetesi**, 1-2.

- _____ (24.07.1945j), “Yirmi Yıllık Kasırgalardan Sağlam Çıkan Tek Sulh Eseri”, **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945k), “Cumhuriyetin Yirmi İki Yılı”, **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (07.08.1945l), “Demokrasiye, Sola, Sosyalistliğe Doğru”, **Akşam Gazetesi**, 1.
- _____ (15.06.1945m), “Geniş Demokrasi, Geniş Hürriyet Memleketi Sarsacak Anarşi Vasıtaları Olmamalıdır”, **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (11.06.1945n), “Halk Partisinin İşlediği Büyük Günah, Yahut Oynadığı Oyun”, **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (07.12.1945o), “Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır”, **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (09.01.1946a), “Demokrat Partiye “Hoş geldin” deriz”, **Akşam Gazetesi**, 1-2.
- _____ (18.04.1946b), “Millî Şefin En Büyük Eseri: İlköğretim Davası”, **Akşam Gazetesi**, 1.
- Safa, Peyami (30.04.1946a), “Emzikli Demokrasi”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (29.04.1946b), “Tehlikeli Oyun”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (07.06.1946c), “Şal Dedikodusu”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (18.06.1946ç), “Üniversitelerin Muhtariyeti”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (27.06.1946d), “Üniversitemizde Profesörler Vardır ki...” **Vakit Gazetesi**, 1.
- Safî, İsmail (2018), “John Stuart Mill’in Siyaset Felsefesinde Demokrasi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20(4), 655-664.
- Salimoğlu, Meltem (2022), “Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesi Odağında Türkiye’de Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1945-1947)”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 107, 95-128.
- Samons, Loren. J. (2023), **Demokrasinin Nesi Var: Atina’daki Uygulamalardan Amerikan İbadetine**, (Çev. Yosun Erdemli Timuçin), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarıgil, Zeki (2011), “Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey”, **Turkish Studies**, 12(2), 265-278.
- Sartori, Giovanni (1977), **Demokrasi Kuramı**, (Çev. Deniz Baykal), Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara.
- Saxonhouse, Arlene. W. (2006), **Free Speech and Democracy in Ancient Athens**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Schedler, Andreas (2002), “The Menu of Manipulation”, **Journal of Democracy**, 13(2), 36–50.

- _____ (2006), “The Logic of Electoral Authoritarianism”, Andreas Schedler (Ed.), **Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition**, 1. Edition içinde (1-23), Lynee Rienner Publishers, Boulder.
- Schmidt, Manfred (2002), **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, (Çev. Mehmet Emin Köktaş), 2. Baskı, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Schmitt, Carl (2014), **Parlamentar Demokrasinin Krizi**, (Çev. Ali Emre Zeybekoğlu), 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara.
- _____ (2016), **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, (Çev. Ali Emre Zeybekoğlu), Dost Kitabevi, Ankara.
- Schmitter, Philippe Charles ve Karl, Terry Lyn (1991), “What Democracy Is...And Is Not”, **Journal of Democracy**, 2(3), 75-88.
- Schmitter, Philippe Charles (1995), “Waves of Democratization”, Seymour Martin Lipset ve diğerleri (Ed.), **Encyclopedia of Democracy**, 1. Edition içinde (346-350), Routledge, London.
- Schumpeter, Joseph (1974), **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, (Çev. Tunay Akoğlu), 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Selçuk, Sami (1999), **Demokrasiye Doğru**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Sertel, Sabiha (2024), **Görüyoruz Duyuyoruz**, Tuncay Birkan (Haz.), 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sertoğlu, Murat (01.07.1945), “Eğer Bir Gün Bize Saldırırlarsa”, **Tanin Gazetesi**, 3.
- _____ (30.04.1946), “Demokrat Parti Köylüden Neden Korkuyor”, **Tanin Gazetesi**, 3.
- Shaw, Standford, J. ve Shaw, Ezel, K. (2000), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (İkinci Cilt)**, (Çev. Mehmet Harmancı), 3. Baskı, E Yayınları, İstanbul.
- Shils, Edward (1965), *Political Development in the New States*, Moutan & Co, The Hague.
- Skaaning, Svand Erik (2020), “Waves of Autocratization and Democratization: A Critical Note on Conceptualization and Measurement”, **Democratization**, 27(8), 1533-1542.
- Slattery, Martin (2015), **Sosyolojide Temel Fikirler**, (Çev. Özlem Balkız), 8.Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Somel, Selçuk Akşin (2001), “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 1.Baskı içinde (88-117), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Son Posta (19.06.1945a), “Yeni Milletvekilleri Dün Seçildi”, **Son Posta Gazetesi**, 1.

- _____ (01.10.1945b), “Celal Bayar’ın İstifası ve Dolaşan Söylentiler”, **Son Posta Gazetesi**, 3.
- _____ (07.12.1945c), “Yeni Partinin Beyannamesi Bu Hafta Hükümete Verilecek”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- _____ (08.12.1945ç), “Celal Bayar’ın Kurduğu Partinin Adı “Demokrat Partisi” Oluyor”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- _____ (28.12.1945d), “Celal Bayar’ın Partisi Yeni Bir Zihniyetin İfadesiyle Ortaya Çıkmaya Hazırlanıyor”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- _____ (24.07.1945e), “Millî Şefimiz Uçakla Van’ı Şereflendirdiler”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945f), “Büyük Bayramımız Kutlu Olsun”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- _____ (11.11.1945g), “İsmet İnönü”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- _____ (05.12.1945h), “Yüksek Bir Tahsil Gençliği Dün Büyük Bir Nümayiş Yaptı”, **Son Posta Gazetesi**, 1-7.
- _____ (25.02.1946a), “Halkevleri Bayramı”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- Sönmez, Erdem (2012), **Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sözen, Yunus (2021), “Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler”, Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin (Der.), **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, 6. Baskı içinde (45-74), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Şaylan, Gencay (1983), “Cumhuriyet Bürokrasisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Cumhuriyet Bürokrasisi”, Murat Belge (Haz.), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Cilt 2**, 1. Baskı içinde (298-308), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şenel, Alâeddin (1995), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, 4.Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Şener, Abdullatif (1990), “İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikalar (1908-1918), **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), 203-232.
- Şener, Mustafa (2015), “Burjuva Uygarlığının Peşinde”, Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu (Haz.), **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, 1. Baskı içinde (195-341), Yordam Kitap, İstanbul.
- Şengöz, Murat (2020), “Bir Modernleşme Öncülü Olarak Türk Ordusu Kuvvet Yapısı ve Askeri Vesayet Paradigmasının Bilinçaltı Müktesebatının Bir Değerlendirmesi”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 7(11), 126-149.
- Şimşek, Gül ve Mercanoğlu, Cansın (2018), “Bir “Planlama Örneği” Olarak Köy Enstitüleri Deneyimi”, **Planlama**, 28(3), 261-281.

Şirin, Fatma (20.07.1945), “Demokrasi ve Seçim Kanunumuz Hakkında Bazı Düşünceler”, **Vakit Gazetesi**, 2.

T.İ. (27.09.1945), “Hürriyete Dair”, **Ulus Gazetesi**, 2.

Talu, Ercümen Ekrem (25.11.1945), “Bu Kanun Kalkmamalı”, **Son Posta Gazetesi**, 1.

_____ (10.01.1946), “Şanlı Tarih Zincirine Yeni Halkalar Katmak için İnönü’nün Bir İşaretini Bekliyoruz”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.

Tanilli, Server (1993), **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, 7. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.

_____ (2018), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II. Cilt: Ortaçağ: Feodal Dünya**, 3. Baskı, **Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**, İstanbul.

Tanin (17.06.1945a), “Seçim Bugün Yapılıyor”, **Tanin Gazetesi**, 1.

_____ (03.06.1945b), “Üçüncü Bir Siyasi Parti Daha mı Kuruluyor”, **Tanin Gazetesi**, 1-2.

_____ (24.07.1945c), “Cumhurbaşkanımız Van’da”, **Tanin Gazetesi**, 1.

_____ (29.10.1945ç), “Cumhuriyet’in 22’nci Yıldönümü”, **Tanin Gazetesi**, 1.

_____ (10.01.1946a), “Birinci İnönü Zaferi”, **Tanin Gazetesi**, 1-6.

_____ (25.02.1946b), “Halkevlerinin 14’üncü Yıldönümü”, **Tanin Gazetesi**, 1-2.

_____ (12.04.1946c), “Halkevlerinin Durumu”, **Tanin Gazetesi**, 1.

Tanör, Bülent (2017), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 30. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tarhan, Belgin (2022), “Tocqueville ve Arendt: Yumuşak Despotizmden Totalitarizme Modern Toplum ve Siyasal İktidar”, **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 33, 75-94.

Tasvir (10.01.1946), “Birinci İnönü Zaferinin Yıldönümü”, **Tasvir Gazetesi**, 1-3.

Taylor, Charles (2011), **Modernliğin Sıkıntıları** (Çev. Uğur Canbilen), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

TBMM Zabıt Ceridesi (1945), Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, 54. Birleşim, (14.05.1945).

_____, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, 55. Birleşim, (16.05.1945).

_____, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, 58. Birleşim, (21.05.1945).

_____, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, 59. Birleşim, (22.05.1945).

_____, Dönem: VII, Cilt: 18, Toplantı: 2, 67. Birleşim, (01.06.1945).

_____, Dönem: VII, Cilt: 19, Toplantı: 2, 90. Birleşim, (15.08.1945).

_____, Dönem: VII, Cilt: 22, Toplantı: 3, 45. Birleşim, (29.04.1945).

- TDK (2025), “Seçkin”, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 02.01.2025).
- TDK (2025), “Vesayet”, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2025).
- Tekeli, Esat (04.11.1945a), “Dünya Önünde Bir Muhasebe”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- _____ (02.10.1945b), “Yarının Anadolu’suna Doğru”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (03.04.1946), “510 Sayılı Kararname”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- Tekeli, İlhan (2002), “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, 1. Baskı içinde (19-43), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2016), **İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si** (İkinci Cilt), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Oğuz (1998), **Eski Yunan Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Yusuf ve Sarıalioğlu, İrşat (2022), “Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışmaları”, **Belleten**, 86(307), 1077-1116.
- Tezel, Yahya Sezai (2015), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Timur, Taner (2003), **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tocqueville, Alexis de (2016), **Amerika’da Demokrasi**, (Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toker, Metin (1990), **Tek Partiden Çok Partiye**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Toker, Nilgün ve Tekin, Serdar (2002), “Batıcı Siyasal Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyet’ten Kamusuz Demokrasiye”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3: Batıcılık ve Modernleşme**, 1. Baskı içinde (82-107), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toker, Nilgün (2005), “Türkiye’de Liberalizm ve Birey”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.) **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, 1. Baskı içinde (103-139), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, Cihat (2023), “Türkiye’de Bankacılıkta Siyasetin Rolü”, Asaf Savaş Akat ve Seyfettin Gürsel (Der.), **Çıkmaz Yol: Dünden Yarına Türkiye Ekonomisi**, 1. Baskı içinde (149-191), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tollefson, Scott (1995), “Civil-Military Relations in Brazil: The Myth of Tutelary Democracy”, **Calhoun: The NPS Institutional Archive DSplace Repository**, 1-9.

- Topakkaya, Arslan ve Şahin, Özyürek Bengü (2015), “Sakıncalı Rejim Demokrasi: Platon-Aristoteles Örneği”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 191-210.
- Touraine, Alain (1997), **Demokrasi Nedir?**, (Çev. Olcay Kunal), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tuğrul, Mehmet (17.04.1946), “Köy Enstitülerine Güveniyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- Tunaya, Tarık Zafer (2000), **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitap, İstanbul.
- _____ (2004), **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete (2006), **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi I: Eski ve Orta Çağlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Kemal (01.06.1945a), “Toprağa Kavuşacaklar”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (05.11.1945b), “Tarihi Nutuk”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (11.05.1946a), “Büyük Kurultay ve Halk İdaresinin Yeni Hamleleri”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- _____ (13.01.1946b), “Parti Kongreleri”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- _____ (21.02.1946c), “Halkevlerinin 14’üncü Yılında”, **Ulus Gazetesi**, 2.
- Turan, Osman (1979), **Türkiye’de Siyasi Buhranın Kaynakları**, 2. Baskı, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Ömer (2023), “Ortadan Kaldırılmaz Gerilim”: Habermas’ın Toplumsal Kuramında Kapitalizm ve Demokrasi Arasındaki İlişki”, Can Cemgil ve Ömer Turan (Haz.), **Kapitalizm ve Demokrasi: Bir Zıtlığın Anatomisi**, 1. Baskı içinde (127-159), Metis Yayınları, İstanbul.
- Türkeş, Ömer (2002), “Memduh Şevket Esendal”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 2. Baskı içinde (238-243), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türköz, Elif Nagihan (2023), **Türk Modernleşmesinde Fransız Jakobenizmi**, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Ulus, (06.09.1945a), “Başbakanımızın Önemli Bir Demeci”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (24.07.1945b), “Millî Şef Uçakla Van’ı Şereflendirdiler”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945c), “Cumhuriyet Bayramınız Kutlu Olsun”, **Ulus Gazetesi**, 1.
- _____ (06.06.1945ç), “Başbakanımız Şükrü Saracoğlu’nun Meclisteki Demeci”, **Ulus Gazetesi**, 1-4.

- ___ (07.06.1945d), “Tarım Bakanının Toprak Kanunu Hakkında Demeci”, **Ulus Gazetesi**, 1-4.
- ___ (23.06.1945e), “Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu Dün Meclisten Geçti”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- ___ (05.12.1945f), “Tahrikçi Yayınlarla Karşı Duyulan İnfial Belirtildi”, **Ulus, Gazetesi**, 1.
- ___ (24.02.1946a), “Halkevi Bayramını Bugün Kutluyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 1-2.
- Uran, Hilmi (2008), **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Us, Asım (05.06.1945a), “Ankara’da İkinci Bir Parti mi Kuruluyor?”, **Vakit Gazetesi**, 1-5.
- ___ (09.06.1945b), “Bir Serbest Seçim Tecrübesi”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- ___ (16.06.1945c), “Cumhuriyet Halk Partisi ve Sınıf Mücadelesi”, **Vakit Gazetesi**, 1-2.
- ___ (20.06.1945ç), “Hürriyet Adına Müfrit İstekler”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (25.06.1945d), “Millî Birlik Düşmanları”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (26.06.1945e), “Hürriyet ve Anarşi”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (29.06.1945f), “Tehlike”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (07.08.1945g), “Evet C.H.P. Sol ve Sosyalist Bir Partidir”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (05.09.1945h), “Biz Demokrasiyi Böyle Anlıyoruz”, **Vakit, Gazetesi**, 1-3.
- ___ (01.10.1945ı), “Celal Bayar’ın İstifası”, **Vakit Gazetesi**, 1-2.
- ___ (02.10.1945i), “Cumhuriyet Halk Partisinde Bir Ayrılık Hareketi mi Başlıyor?”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- ___ (02.11.1945j), “Siyasi Edebiyatımızda Şaheser Nutuk”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (11.11.1945k), “İnönü”, **Vakit Gazetesi** 1-4.
- ___ (09.08.1945l), “Türk Demokrasisinin Gelişmesi İçin”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (30.08.1945m), “Bn. Sertel’in Cevapsız Bıraktığı Soru,” **Vakit Gazetesi**, 1-2.
- ___ (08.12.1945n), “Moskova Radyosunun Hezeyanı”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- ___ (15.06.1945o), “Matbuat Kanununun 50’nci Maddesi”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (17.01.1946a), “Demokrat İşe Başlarken”, **Vakit Gazetesi**, 1-4.
- ___ (12.05.1946b), “İnönü, Türk Milletinin Değişmez Başkanıdır”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (04.05.1946c), “Eskişehir Nutku”, **Vakit Gazetesi**, 1-2.
- ___ (09.05.1946ç), “Ankara’da Tarihi Günler”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (06.04.1946d), “Misuri’nin Türk Sularını Ziyareti”, **Vakit Gazetesi**, 1.

- ___ (30.04.1946e), “Meclisteki Tartışmalar Münasebetiyle...”, **Vakit Gazetesi**, 1-3.
- ___ (11.05.1946f), “Demokrat Partinin Teessüfle Karşılanan Demeci”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (05.05.1946g), “Türk Milleti için Yeni Bir Olgunluk İmtihanı”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (17.05.1946h), “Millî Hududu Aşan Muhalefet”, **Vakit Gazetesi**, 1-2.
- ___ (23.06.1946i), “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi”, **Vakit Gazetesi**, 1-5.
- ___ (30.06.1946j), “Mareşal Çakmak’ın Adaylığı”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (15.07.1946j), “Mareşal Diyor ki”, **Vakit Gazetesi**, 1-2.
- ___ (02.05.1946k), “Millî Korunma Kanunu Üzerinde Tetkikler”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (26.06.1946l), “Niçin Vergi Alıyorsunuz Denilebilir mi?”, **Vakit Gazetesi**, 1-3.
- ___ (16.06.1946m), “Muhalefet, Her Şeye İtiraz Etmek Değildir”, **Vakit Gazetesi**, 1-7.
- ___ (18.06.1946n), “Üniversitede Kitap Meselesi”, **Vakit Gazetesi**, 1-3.
- Uşaklıgil, Ekrem (09.06.1945a), “İkinci Bir Parti Yapılabilir mi?”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- ___ (14.06.1945b), “Demokrasiden Evvel Ekmek”, **Son Posta Gazetesi**, 1.
- ___ (27.06.1945c), “Görülüyor ki Her Zamandan Daha Fazla Birlik İhtiyacındayız”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (28.06.1945ç), “Rus Talepleri Karşısında”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (03.09.1945d), “Baş Dert İktisat Buhranıdır”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (02.11.1945e), “19 Milyonun Sesi”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (06.12.1945f), “Günün Havası Müsaittir ve Değildir”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (12.12.1945g), “Eski Hikâyeden Yeni Hikâyeye”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (02.11.1945h), “19 Milyonun Sesi”, **Son Posta Gazetesi**, 1-3.
- ___ (10.01.1946a), “Karşı Parti Kurulurken”, **Son Posta Gazetesi**, 1-7.
- Uzun, Ruhdan (2006), “Gazetecilikte Yeni Bir Yönelim: Yurttaş Gazeteciliği”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16, 633-656.
- Uzman, Nasrullah (2017), “Adnan Menderes ve M. Fuat Köprülü’nün Cumhuriyet Halk Partisi’nden İhraçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 36(62), 205-228.
- Ülken, Hilmi Ziya (1994), **Türkiye’de Çağdaş Düşüncenin Tarihi**, 4. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülman, Haluk ve Sander, Oral (1972), “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 27(1), 1-24.

- Ünlü, Güler (2022), “Olağanüstü Koşullarda Tahıl Yönetimi: Millî Korunma Kanunu Üzerinden Kısa Bir Değerlendirme”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, 17(38), 401-420.
- Ünsal, Artun (1998), “Yurttaşlık Zor Zanaat”, Artun Ünsal (Ed.), **75.Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru, içinde** (1-4), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- V.T. (10.07.1945), “Seçim Münasebetiyle”, **Vatan Gazetesi**, 2.
- Vâ-Nû (29.07.1945a), “Türkiye’de Kol ve Dimağ İşçilerinin Bir Parti Kurmalarına İhtiyaç Vardır”, **Akşam Gazetesi**, 3.
- _____ (30.07.1945b), “Mevcut Kanunlar Hürriyete ve Serbest Faaliyete Ciddi Engel Midir?”, **Akşam Gazetesi**, 3.
- _____ (03.08.1945c), “Biz, Sınıfsız Bir Millet Olmadığımıza Göre”, **Akşam Gazetesi**, 3.
- Vakit (18.06.1945a), “Seçimde Yolsuzluk Var”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (24.07.1945b), “Millî Şef Van’da”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945c), “Yurttaş! Bayramın Kutlu Olsun!”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (05.12.1945ç), “Üniversite Gençliği Dün Büyük Gösteriler Yaptı”, **Vakit Gazetesi**, 1-5.
- _____ (25.02.1946a), “Halkevleri Bayramı Dün Parlak Törenlerle Kutlandı”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- _____ (06.05.1946b), “Demokrat Partinin Seçimlere Boykotu Muhtemel Görülmüyor”, **Vakit Gazetesi**, 1.
- Vatan (08.06.1945a), “İkinci Parti Kuruluyor mu?”, **Vatan Gazetesi** 1-3.
- _____ (03.06.1945b), “Demokrat Parti”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (22.07.1945c), “İttihatçılar Parti mi Kuruyorlar?”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (06.09.1945ç), “Harp Bitti fakat Sulh Henüz Yerine Oturmadı”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (01.10.1945d), “Celal Bayar’ın Siyasi Planları”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (02.10.1945e), “Refik Koraltan Parti İşlerindeki Vaziyetini Belli Etti”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (01.12.1945f), “Celal Bayar ve Arkadaşları Yeni Partiyi Kurmaya Karar Verdiler”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (02.12.1945g), “Partinin Merkezi Ankara Olacak”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (11.12.1945h), “Yeni Parti ve Halil Mentesh’in Sözleri”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945ı), “Büyük Bayramımız Kutlu Olsun”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (05.12.1945i), “Komünizm Aleyhine Dün Büyük Bir Nümayiş Yapıldı”, **Vatan Gazetesi**, 1.
- _____ (07.04.1946a), “İnönü ve Saracoğlu’nun Amerikalı Gazetecilere Beyanatı”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.

- _____ (17.05.1946b), “Fuat Köprülü, Cevap Veriyor”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (15.07.1946c), “Celal Bayar Dedi ki”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (22.04.1946ç), “510 Numaralı Kararname”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- Vergin, Nur (2019), **Siyasetin Sosyolojisi**, 13.Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Walker, Jack L. (1966), “A Critique of the Elitist Theory of Democracy”, **The American Political Science Review**, 60(2), 285-295.
- Weiker, Walker (1973), **Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath**, 1. Edition, A.J. Brill, Leiden.
- Wigell, Mikael (2008), “Mapping Hybrid Regimes: Regime Types and Concepts in Comparative Politics”, **Democratization**, 15(2), 230-250.
- Williams, Raymond (2012), **Anahtar Sözcükler**, (Çev. Sevgi Kılıç), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wilson, Hall Thomas (2006), “Technocracy”, William Outhwaite (Ed.), **The Dictionary of Modern Social Thought**, 2. Edition içinde (682-683) Blackwell Publishing, New Jersey.
- Wood, Ellen Meiskins (2017), **Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Orta Çağa Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (Çev. Oya Köymen), 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Woodcock, George (2019), “Demokrasi: Heretik ve Radikal”, Dimitros Roussopoulos ve C.George Benello (Ed.), **Katılımcı Demokrasi**, (Çev. Hakan Şahin), 1. Baskı içinde (23-36), 1. Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- Yahşi, Faruk (2023), Türkiye’de Vesayetçi Demokrasinin Kurumsallaşmasında 1961 Anayasasının Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (29.06.1945a), “Moskova Radyosunun Hücumları”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (03.09.1945b), “Bizde Dahili Rejim ve Hükümet Meselesi-VI”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (02.11.1945c), “Millî Şefin Beklenen Nutku”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (05.12.1945ç), “Yeni Parti”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (29.10.1945d), “Cumhuriyet Bayramı”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (11.01.1945e), “Cumhurbaşkanı İnönü”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (09.08.1945f), “Harici Politika Dahili Siyaset Faaliyetlerine Oyuncak Olamaz”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (27.06.1945g), “Üçüncü Cihan Harbi Tehlikesi Karşısında Türkiye”, **Tanin Gazetesi**, 1.

- _____ (03.12.1945h), “Kalkın Ey Ehli Vatan”, **Tanin Gazetesi**, 1-3.
- _____ (08.12.1945ı), “Nümayiş Hâdisesi”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (10.01.1946a), “Yeni Partinin Teşekkülü”, **Tanin Gazetesi**, 1.
- _____ (20.05.1946b), “Bir Fena Vatandaş Örneği”, **Ulus Gazetesi**, 1-3.
- Yalman, Ahmet Emin (08.06.1945a), “Serbest Seçim”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (11.07.1945b), “Rus Davası: 4”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (18.07.1945c), “Millî Bünyemizi Derhal Kuvvetlendirmek İhtiyacı”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (20.07.1945ç), “Tek Partili Sistemin Neticeleri”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (21.07.1945d), “Umumi Hayatımızda Adam Ölçüleri”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (22.07.1945e), “Siyasi Hayatın Esaslı İcamları”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (23.07.1945f), “Nazari Mantiğın Fendleri”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (26.07.1945g), “Yakın Mazideki Üç Tecrübe”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (27.07.1945h), “Yol İki Değildir, Birdir”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.09.1945ı), “Bir Tahlilin Aydınlattığı Hakikat”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (07.09.1945i), “Karşılıklı Saygıya Doğru”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (14.09.1945j), “Halk Partisinin Kuvvetlenmesi Lazımdır”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (11.10.1945k), “İktidar Mevkiinin Asıl Kurbanları”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (04.10.1945l), “Politika Hayatında Tesanüt İmtihanı”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (02.11.1945m), “İleriye Doğru Bir Adım”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (10.12.1945n), “Demokrat Parti’nin Mesuliyeti”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (28.12.1945o), “Rejim Tesanütü ve Hürriyet”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (20.08.1945ö), “Savaş mı? Karşılıklı Saygı mı?”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (06.12.1945p), “Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (08.12.1945r), “Devlet Otoritesi”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (07.01.1946a), “Kara Kedilere İş Yok”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (08.01.1946b), “Demokrat Parti Programını Tahlil”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (10.01.1946c), “Demokrat Parti Programını Tahlil-3”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.

- _____ (20.03.1946ç), “Göklerde Bir Rüya”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (22.03.1946d), “İç Manzaramız-I”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (04.04.1946e), “Çelikten Bir Barış Elçisi”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (22.05.1946f), “Yarının Bir Ana Direği”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (01.06.1946g), “Halk Partisinin Aydınlatması İcap Eden Bir Mesele”, **Vatan Gazetesi**, 1-4.
- _____ (04.06.1946h), “Bize Düşen Rol”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (09.06.1946ı), “Bindiğiniz Dalı Sakın Kesmeyiniz”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (04.07.1946i), “Vatandaşlar Arasında Sulh”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (08.07.1946j), “Aramızda Hastalar Var”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (11.07.1946k), “Milleti Anlamıyorlar”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- _____ (24.05.1946l), “Ticaret Hayatında Hükümetin Rolü”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (05.06.1946m), “Basın Med ve Cezirlerinden Kurtulmalıyız”, **Vatan Gazetesi**, 1-2.
- _____ (26.06.1946n), “Üniversitede Seçimler”, **Vatan Gazetesi**, 1-3.
- Yaşar, Samet (2017), “İşçi Sigortaları Kurumunun Kuruluşu”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 7(2), 211-232.
- Yaşmut, Necati (30.03.1946), “510 Sayılı Kararname Etrafında”, **Vatan Gazetesi**, 2.
- Yayla, Atilla (2004), *Kemalizme Liberal Açıdan Bakınca*, **Liberal Düşünce Dergisi**, 36, 5-26.
- _____ (2020), “Bürokratik Vesayet Tamamen Bitti mi?”, **Kriter**, 4(44).
- Yazıcı, Serap (2009), **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yeşilkaya, Neşe (2002), “Halkevleri”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 2. Baskı içinde (113-119), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yetim, Fahri (2022), “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basınında Demokrasi Polemikleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 18(36), 943-963.
- Yıldız, Ahmet (2002), “Recep Peker”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 2. Baskı içinde (58-64), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Hakan (1997), “Democratization From Above in Response to the International Context: Turkey, 1945-1950”, **New Perspectives on Turkey**, 17, 1-37.

- Yılmaz, Murat (2020), “1931 Seçimleri ve TBMM’nin IV. Dönemi (1931-1935)”, Yusuf Tekin (Ed.), **Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I. Cilt**, 1. Baskı *içinde* (181-211), TBMM Yayınları, Ankara.
- Yücekök, Ahmet (1984), **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Zabcı, Filiz (2020), “Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset”, Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), **Sokratesten Jakobenlere Batı’da Siyasi Düşünceler**, 1. Baskı *içinde* (125-153), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2023), “Demokrasi Düşüncesinin Doğuşu ve Gerilimleri”, Menderes Çınar (Der.), **Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç**, 1. Baskı *içinde* (23-46), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zakaria, Fareed (1997), “The Rise of Illiberal Democracy”, **Foreign Affairs**, 76(6), 22-43.
- Zannoni, Paolo (1978), “The Concept of Elite”, **European Journal of Political Research**, (6), 1-30.
- Zavala, America Vera (2006), **Katılımcı Demokrasi: Dünyadaki Katılımcı Demokrasi Deneyimleri**, (Çev. Naile Aras), Dipnot Yayınevi, Ankara.
- Zizek, Slavoj (2017), “Demokrasiden Tanrısal Şiddete”, Eric Hazan (Haz.), **Demokrasi Ne Alemde?**, (Çev. Sevgi Kılıç), 2. Baskı *içinde* (104-125), Metis Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, Erich Jan (1992), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- _____ (2000), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 2. Baskı *içinde* (44-56), İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Kubilay DÜZENLİ 2007 yılında Mahmut Şevket Paşa İlköğretim Okulu’nu; 2011 yılında Cengizhan Anadolu Lisesi’ni; 2016 yılında Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü; 2020 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı “Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Çalışmaları” yüksek lisans programını tamamladı. Yüksek lisans eğitiminin ardından ise Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. 2018 senesinden bu yana Karadeniz Teknik Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

DÜZENLİ bekar olup, İngilizce bilmektedir.